

Sakarya Üniversitesi
Sakarya University

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Institute of Social Sciences

AKADEMİK İNCELEMELER DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC INQUIRIES

Derginin Sahibi

Sosyal Bilimler Enstitüsü adına,
Doç. Dr. Mustafa Kemal Şan
Owner of the Journal
Assoc. Prof. Mustafa Kemal Şan

Editör

Doç. Dr. Mustafa Kemal Şan
Editor
Assoc. Prof. Mustafa Kemal Şan

Yardımcı Editör

Öğrt. Gör. Dr. Aydın Aktay
Arş. Gör. İsmail Numan Telci
Assistant Editor
Lecturer. Dr. Aydın Aktay
Rsc. Assist. İsmail Numan Telci

Kitap Tanıtım Editörü

Arş. Gör. Handan Akyiğit
Book Review Editor
Rsc. Assist. Handan Akyiğit

Sekreteryä

Arş. Gör. Handan Akyiğit
Arş. Gör. Ali Öztürk
Secretariat
Rsc. Assist. Handan Akyiğit
Rsc. Assist. Ali Öztürk

Yayın Kurulu Doç. Dr. Mustafa Kemal Şan, Sakarya Üniversitesi
Editorial Board Prof. Dr. Arif Bilgin, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Burhanettin Duran, İstanbul Şehir Üniversitesi
Doç. Dr. Ertan Özensel, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz Daşcıoğlu, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Kenan Çağan, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Kemal Aydın, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel Bulut, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Fuat Sekmen, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Hira, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri Çakı, Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin Bezci, Sakarya Üniversitesi

Bilim Danışma Kurulu
Scientific Advisory Board Prof. Dr. Ali Rıza Abay, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Andı, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ömer Avcı, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ednan Aslan, Viyana Üniversitesi
Prof. Dr. Jorgen Bellers, Siegen Üniversitesi
Prof. Dr. Berch Berberoglu, Nevada Üniversitesi - Reno
Yrd. Doç. Dr. Fevzi Bilgin, St. Marys College of Maryland
Prof. Dr. İsmail Coşkun, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Cenap Çakmak, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal Eryılmaz, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Faysal Gökalp, Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Raymond Hinnebusch, St. Andrews Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Karakaş, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Michael Kimmel, State University of New York
Prof. Dr. Talip Küçükcan, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Markus Porsche-Ludwig, National Dong-Hwa Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Sarıbaş, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Dr. Anindya Sen, Northern Illinois University
Prof. Dr. Ali Seyyar, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yüksel Sezgin, City University of New York
Prof. Dr. Abdullah Topçuoğlu, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Uçar, Osnabrück Üniversitesi
Prof. Dr. William Vélez, Wisconsin-Milwaukee Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Vergil, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Doç. Dr. Adem Çaylak, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Taranan İndeksler TUBİTAK-Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM)
Indexed by International Political Sciences Abstracts (IPSA)
Worldwide Political Science Abstracts (WPSA)
Public Affairs Information Service (PAIS)
Sociological Abstracts
EBSCO
Columbia International Affairs Online
Index Copernicus
Social Services Abstracts
Linguistics & Language Behavior Abstracts
ASOS Index

ISSN: 1306-7885

Cilt/Volume: 8

Sayı/Number: 3

Yıl/Year: 2013

Baskı/Publication: Kalkan Matbaacılık Büyük Sanayi 1. Cadde
No:99/32 İskitler - Ankara/Türkiye 0312. 341 92 34

Tasarım/Design: Cinas Grafik, 0312. 310 08 60

İletişim/Contact: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
54187 Serdivan /Sakarya.

Tel/Phn: 0264 295 73 20

Web: www.aid.sakarya.edu.tr

Not: Dergiye makale göndermek için mksan@sakarya.edu.tr ya da hakyigit@sakarya.edu.tr adresine mail gönderebilirsiniz. Akademik İncelemeler Dergisi hakemli bir dergidir ve yılda üç sayı olarak yayınlanmaktadır. Dergi konulu olarak çıkar. Her sayı için editörle birlikte bir sayı editörü de görev alır. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir; fikirlerden editörler sorumlu tutulamazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları Akademik İncelemeler Dergisi'ne aittir. Makaleler, önceden izin alınmaksızın tamamen veya kısmen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Ancak bilimsel amaçlar doğrultusunda, kaynak göstermek kaydıyla özetleme ve alıntı yapılabilir.

Note: In order to submit manuscripts to the journal you can send email to the editors, mksan@sakarya.edu.tr and hakyigit@sakarya.edu.tr. Journal of Academic Inquiries is a peer-reviewed and refereed journal publishing articles three times a year in various disciplines of social sciences. The journal, however, is published with a specific topic for its each issue. There is an additional 'issue editor' who serves as co-editor for each special issue. Opinions expressed in the Journal belong solely to the authors. Editors are not responsible for ideas. All that is published in this Journal is copyrighted and all rights reserved. Neither as a whole nor in part may the articles published in this Journal be reproduced or distributed in any way or through any digital storage and retrieval system without permission. We allow, however, brief quotations and abstracts for scholarly purposes.

Sayı Hakemleri Prof. Dr. Ali Seyyar, Sakarya Üniversitesi
Referees for this Issue Prof. Dr. İsmail Doğan, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Rengin Küçük Erdoğan, İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Erman Coşkun, Sakarya Üniversitesi,
Doç. Dr. Mustafa Kemal Şan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir Canatan, Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Halit Çiçek, Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Sezai Türk, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan Piyadeoğlu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. İshak Torun, Çankırı Kocatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Ertan Özensel, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynel Abidin Kılınç, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökhan Gökulu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Müfit Şenel, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz Yıldırım, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatma Sapmaz, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin Babacan, İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gülsüm Depeli, Hacettepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin Taylan, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ender Ulualp, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Abdulvahap Yıldız, Harran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Anık, Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ömer Avcı, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fikrettin Yavuz, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Filiz Erdemir Göze, Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Semra Çevik, Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özlem Oğuzhan, Sakarya Üniversitesi
Dr. Abdullah Düvenci, Marmara Üniversitesi
Arş. Gör. Mehmet Murat Şahin, Sakarya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- 1** Doğu Toplumlarında ve Türkiye’de Birlikte Yaşama Arayışı:
Çokkültürlülük Mü? Yoksa Yeni Bir Model Mi?
*Search For Living Together in Turkey and Eastern Societies:
Multiculturalism Or A New Model (?)*
Ertan Özensel
- 19** Türkiye’de Sağ–Muhafazakâr Siyasetçilerin Siyasal
Toplumsallaşmalarını ve Kimlik Aidietlerini Belirleyen Faktörler
Üzerine
*Political Socialization of Right–Wing Conservative Politicians in
Turkey: On The Factors of Their Political Belonging and
Political Background*
Yaşar Suveren
- 59** Exploring the Possible Influence of Postmodernism on Adult
Education
*Postmodernizmin Yetişkin Eğitimi Alanı Üzerindeki Muhtemel
Etkileri*
Anindya Sen
- 85** ABD’deki Suç Korkusunun Sosyo–Demografik Analizi
*Socio–Demographic Analysis of Fear of Crime in the United
States*
Fatih Irmak ve Mehmet Ali Balkanlıoğlu
- 103** Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya
The Social Media As a Political Propaganda Tool
Yakup Köseoğlu ve Hamza Al
- 127** Kent Bilgi Sistemlerinin Oluşturulmasında Verilerin Disiplinlerarası
Araştırma ve Analizlere Uygun Kurgulanması: E–Kent Modeli
*In The Construction of City Information Systems Designing
of The Data Appropriate To Interdisciplinary Researches And
Analyses: E–City Model*
Fikret Efe
- 163** STK’larda Gönüllü Yönetimi ve Motivasyonun Performansa Etkisi
*Volunteer Management of NGO’s and Motivation Effect on
Performance*
Fethi Güngör ve Yasemin Çölgeçen

189 Mohammed Alexander Russell Webb and American Orientalism
Muhammed Alexander Russell Webb ve Amerikan Oryantalizmi
Celal Emanet

213 Kişisel Mecralarda Reklam Yayını: Kişilerin Sosyal Medyada
Reklam Paylaşım Motivasyonları
*Advertisements on Individual Channels: Advertisement Sharing
Motivations on Social Media*
Göksel Şimşek

241 Çok Kutupluluk Tartışmaları ve Karadeniz Havzası'nın Bölgesel
Görünümü
*Debates on Multipolarity and Regional Outlook of The Black
Sea Basin*
Göktürk Tüysüzoğlu

275 Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye'de Sosyal Yardım ve Sosyal
Güvenlik
*Social Aid And Social Security in Turkey Within Social State
Context*
İrfan Türkoğlu

307 Kültürlerarası İletişimde İletişimsel Yetinin Rolü
Intercultural Communication and Communication Competence
Recep Akay

325 Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri Ve Kelam İlmi'ndeki Yeri
Maturidi's Life, Work and Place in Islamic Theology/Kalam
Recep Önal

361 Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı
ve Şehirler
*Khurasan's Before The Seljukid Period: Geographic Location,
Economical, Structure and Cities*
Haşim Şahin ve Yunus Arifoğlu

Kitap Tanıtımı / Book Review

---

391 Esra Cömertoğlu
Derleyenler: Marie Carlson – Annika Rabo – Fatma Gök
Çokkültürlü Toplumlarda Eğitim Türkiye ve İsveç'ten Örnekler,
Yayinevi: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.316

Doğu Toplumlarında ve Türkiye’de Birlikte Yaşama Arayışı: Çokkültürlülük Mü? Yoksa Yeni Bir Model Mi?

*Search For Living Together in Turkey and Eastern Societies:
Multiculturalism Or A New Model (?)*

Ertan Özensel¹

Özet

Günümüz dünyasında farklılıkların bir arada barış ve huzur içinde içine yaşaması en önemli problemlerden birisidir. Birlikte yaşama konusunda iddialı bir model olarak “çokkültürlülük”, gündemdeki yerini korumaktadır. Fakat çokkültürlülüğün uygulandığı ülkeleri göz önüne aldığımızda (başta Kanada olmak üzere) sosyal, kültürel, tarihi, coğrafi vb. koşullar açısından Doğu toplumlarından ve ülkemiz koşullarından oldukça farklı özelliklere sahip olduklarını görürüz. Bu bağlamda Türkiye’nin yeni bir modele ihtiyacı olduğu görülmektedir. Türkiye’nin dünyadaki ve bölgedeki sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik koşulları göz önüne alındığında “model ülke” olması ya da olma yolunda önemli mesafeler kaydettiğine şahit olmaktayız. Nitekim Türkiye’nin farklı etnik ve dinsel kökene sahip topluluklara yönelik son yıllarda gerçekleştirdiği “açılım” politikaları model ülke olma konusunda önemli mesafeler aldığını göstermesi açısından da oldukça ümit vericidir. Ayrıca geliştirilecek “yeni bir modelin” oluşturması toplumsal barış, adalet ve ülke bütünlüğünü koruma açısından da önemli bir çabadır.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Birlikte Yaşamak, Yeni Bir Model, Eşit Haklar, Halat Kültür.

---

1 Doç. Dr.Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi,

Abstract

The survival of differences together in a peaceful and calm environment is one of the most important problems in today's world. "Multiculturalism" as a challenging model in the concept of living together protects its status quo in general agenda. However when the countries which carry out multiculturalism (starting with Canada) are considered, we can easily notice that these countries have quite different features than Eastern societies and our country's conditions according to social, cultural, historical, geographical etc. conditions. In this context it can easily be seen that Turkey needs a new model. We witness that Turkey has launched long distance in being a "model country" when we consider the socio-cultural, politic and economic conditions. Moreover Turkey's ascension policies towards different ethnicities and religious origins during last years are hopeful in the scope of taking long distances for being model country. In addition formation of "a new model" is a critical endeavour for protecting peace, justice and the unity of the country.

Keywords: *Multiculturalism, Living together, A New Model, Equal Rights, Rope Culture.*

Giriş

Günümüz dünyasında varolan devletlerin neredeyse tamamı etnik, dinsel, mezhepsel ve kültürel açıdan farklı özelliklere sahip topluluklardan oluşmuşlardır. Yine bu devletlerin neredeyse tamamının karşı karşıya kaldığı sorunların başında da sahip oldukları bu toplulukların eşitlik ve barış temelinde bir arada yaşamalarını sağlama çabalarıdır.

Bugün birçok Batı toplumunda olduğu gibi, Doğu toplumları da birlikte yaşama konusunda ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Günümüz Türkiye'sinin bu bağlamdaki en büyük problemlerinden birisi etnik temele bağlı ortaya çıkan ve daha çok "Kürt sorunu" olarak tanımlanan birlikte yaşama sorunudur. Şüphesiz Türkiye'de birlikte yaşama sorunu sadece etnik kökene bağlı bir sorun olarak da sınırlandırılmaz. Türkiye dinsel ve mezhepsel farklılıkların yanı sıra farklı inanç ve düşünce temelinde bir araya gelen çeşitli toplulukların farklı yaşam biçimlerini pratik hayatta gerçekleştirme sorunları ile de yüz yüzedir.

Birlikte yaşama konusunda iddialı bir model olarak "çokkültürlülük", uygulama imkanı bulduğu hatta resmi politikası haline gelen Kanada gibi ülkelerden aldığı güçle deilgili konuda en fazla gündemdeki yerini korumaktadır. Fakat çokkültürlülüğün uygulandığı ülkeleri göz önüne aldığımızda sosyal, kültürel, tarihi, coğrafi vb. koşullar açısından Doğu toplumlarından ve ülkemiz koşullarından oldukça farklı özelliklere sahip olduklarını görürüz.

Diğer yandan Türkiye'nin dünyadaki ve bölgedeki sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik koşulları göz önüne alındığında "model ülke" olması ya da olma yolunda önemli mesafeler kaydettiği birçok çevre tarafından kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin "model olma" potansiyelinin en yüksek olduğu alan ise farklılıkların bir arada barış ve huzur içinde yaşayacağı bir "birlikte yaşama modeli" oluşturması ile mümkün olabilecektir. Nitekim Türkiye'nin farklı etnik ve dinsel kökene sahip topluluklara yönelik son on yılda gerçekleştirdiği "açılım" politikaları model ülke olma konusunda önemli mesafeler aldığını göstermesi açısından da oldukça ümit vericidir. Bu politikaların devamı ancak sürdürülebilir teorik ve pratik uygulamalarla mümkün olabilecektir. Bu anlamda sürdürülebilir köklü düzenlemelere ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Ayrıca sahip olduğu coğrafyanın (bazı haklı

eleştirilere rağmen) Osmanlı Modelinde olduğu gibi yüzyıllar boyunca birlikte yaşama tecrübesini yaşamış olması bu modeli oluşturmaya ve uygulanması açısından önemli bir potansiyele sahip olduğunu bize göstermektedir.

Bu makalenin amacı, bugün farklılıkların bir arada barış ve huzur içinde yaşaması adına dünya da bir model olarak varolan “çokkültürlülüğün” genelde Doğu toplumlarında özelde de Türkiye’de kendine uygulama imkanı bulup bulamayacağı sorusu ile Türkiye için farklılıkları bir arada tutacak “yeni bir model”e ihtiyacı olup olmadığı sorusuna cevap aramaktır. Bu sorgulama gerçekleştirilirken Türkiye’nin toplumsal gerçekliğini tanımlamaya yardımcı olacağı düşünülen yeni bir kavramsallaşmaya gidilecektir. Makalede öncelikle çokkültürlülüğün nasıl bir model önerisi sunduğu üzerinde kısaca durulacak ve çokkültürlülük politikaları konusunda büyük bir şöhrete kavuşan Kanada çokkültürlülüğü üzerinden Doğu toplumlarında ve Türkiye’de bir model olarak uygulanıp uygulanamayacağı sorgulanacaktır.

Bir Kavram Olarak Çokkültürlülük

Günümüzde kültür odaklı yapılan farklılıklar sorunu tartışmalarının daha çok çokkültürlülük ekseninde gerçekleştiğini görmekteyiz. Temel özelliği ile kültürel çeşitliliği ve kültürel çoğulculuğu ifade etmek için kullanılan çokkültürlülük her şeyden önce, karmaşık iki ana unsura dayalı bir yapılanmayı içerir; Değer düzlemi ile ilgili olan boyutu ve bu karmaşık duruma karşın takınılan siyasi tavrı (Bağlı&Özensel, 2005: 35). Dolayısıyla, değer düzlemine yansıyan durumlarla, bunların siyasal bir uygulama alanı olarak ortaya çıkmasıyla karşılaşılana verilen cevap, farklılıkların bir arada ne düzeyde yaşayacağına da bir anlamda cevap olabileme imkanı sunabilecektir.

Sosyal bilimler literatüründe çokkültürlülük bağlamında tartışmaların 1990’lı yıllarda büyük bir artış gösterdiğine şahit olmaktayız. Batıda kültürel çeşitliliği ifade etmek için başlangıçta Latince kökene sahip *pluri* (çokluk) kavramı kullanılırken daha sonraları bu kavramın yerini nicel çokluk içerisindeki nitel çeşitlilik, farklılık anlamlarını da içeren *multikavramının* kullanımı yaygınlaşmıştır (Anık,2012: 78). Çokkültürlülüğün bir kavram olarak ortaya çıkış koşullarına baktığımızda, ilk olarak sömürgecilik dönemiyle başladığını görürüz. Sosyal yapıların

kendine özgü formatının ciddi şekilde değişmeye başlaması ve kültürler arası etkileşimi hızlı bir şekilde gelişmesi de yine bu dönemde olmuştur. Özellikle batı sömürgeciliğinin yayılma koşullarına baktığımızda, bunu daha açık bir şekilde görmemiz mümkün olabilmektedir. Sömürgecilik dönemi sırasında kültürler arası ilişki ve etkileşimler sadece sömürgeci toplumun kültürü ile sömürge toplumunun kültürü arasında değil, bu vesile ile dünya çapında kurulan ekonomik ilişkiler ağı sayesinde, diğer başka kültürler arasında söz konusu olmuştur. Kurulan bu ekonomik ilişkiler ağı, yeni kurulan endüstriyel alanlarda çalışmak ya da başka tür ticari etkinliklerde bulunmak üzere insanları göç etmeye teşvik etmişlerdir (Balı, 2001: 189). Çokkültürlülüğün çağdaş dünyada tartışılmasında ise Kuzey Amerika'daki yerli azınlıkların konumları, hakları ve II. Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa'ya ve özellikle Amerika kıtasına yönelik yoğun göçlerle belirginleşmiştir. Ayrıca küreselleşme ve onun sunduğu imkanlar ile ulus devletlerin sunduğu vatandaşlık anlayışının kültürel çeşitliliklere kapalı olması ve türdeş bir vatandaşlık prototipi sunması çokkültürlülüğü önemli bir tartışma alanı haline getirmiştir.

Fakat tüm bunlara rağmen çokkültürlülüğün bir sorun alanı teşkil etmesi ise daha çok ulusçuluğun açmazlarından kaynaklandığı söylenebilir. Çokkültürlülük tezi her şeyden önce ulusalcılığı aşan bir tasarımdır. Çünkü ulusta var olan farklılıklar ya yok sayılır ya da belirli bir zaman süreci içinde kabul edilen ana bütüne eklenileceği varsayılır. Böylece farklı unsurların bir eksende toplanıp bir birliktelik oluşturduğu, mevcut insan birlikteliğini homojenleştireceği kabul ediliyordu. Şimdiki çokkültürlülük ise bunların çeşitliliğine ve bunun da normal sayılması gerektiğine atıfta bulunmaktadır (Aydın, 2003: 41). Buna göre çokkültürlülük, ulusal birlik üstü ya da dışı bir durumdur. “Ne var ki modern ulus devletlerin bu aşamaya gelmeleri çok kolay olmamıştır. Dahası çokkültürlülüğü bir devlet politikası olarak kabul eden kimi ülkelerde bile farklı kültürlerin tanınmış olması gerçeği bu farklı etnik ve dini unsurlara istenilen oranda bir toplumsal temsil sağlayamamaktadır. Ancak modern ulus devletin kimlikleri katı bir hiyerarşiye tabi tuttuğu yapı ile kıyaslandığında çokkültürlülük söylem aşamasında olsa da kulağa hoş gelen bir tını bırakmaktadır” (Şan, 2012: 31).

Dünyada çokkültürlülük kavram olarak ilk olarak 1957'de İsviçre'de

kullanıldığını görürüz fakatbu günkü anlamını daha çok 1960'ların sonunda Kanada'da bulur. Kavram hızlı bir şekilde diğer İngilizce konuşan ülkelere yayılır ve buralarda tartışılmaya başlanır (Sengstock, 2009:239).Dolayısıyla modern anlamda çokkültürlülük, Kuzey Amerika çıkışlı bir kavramdır.

En basit ifadeyle çokkültürlülük, kültürel çeşitliliği ya da kültürel çoğulculuğu ifade eden bir kavramdır. Çokkültürlülüğün hedefi de farklı kültürel kimliklere sahip toplulukların aynı toplum içinde varlıklarını kabul etme, birbirleriyle olan ilişkilerini herhangi bir çatışmaya imkan vermeden eşit ve barış içinde sürdürme ve var olan tüm politik imkanlardan eşit düzeyde yararlanmayı esas alır. Ayrıca çokkültürlülük sadece bu farklılıkları kabul etmekle kalmaz aynı zamanda farklılıklardan her hangi birisinin tek başına hakim olmasını da öngörmez. Eğer mevcut topluluk değerlerinden biri topluma hakim olursa o zaman her hangi bir 'iyi'nin topluma dayatılması söz konusu olur ve bu da çokkültürlülüğün temel ilkesine aykırı düşen bir durumdur. Dolayısıyla çokkültürlülük her biri kendi meydan okuyuşunu ortaya koyan, birbirinden farklı kültürel çoğulculuk biçimini kapsar. Bu anlamda da çokkültürlülük, hem modern toplumun kültürel bakımdan türdeş olmadığı anlamında bir tespiti, hem de bu çeşitliliğin barışçıl bir beraberlik için engel olmadığı anlamında bir yargıyı ifade edebilir (Ensaroğlu,2001: 86). Diğer bir deyişle çokkültürlülük, birtakım özel aidiyetlerin varlığını ve değerini kabul etmekle kalmayan ayrıca bunları siyasi normlara ve kurumlara kaydetmeyi de öneren belirli bir siyasi yapıyı ifade eder. Böylelikle ideolojik veya toplumsal bir çoğulculuktan normatif ve yapısal bir çoğulculuğa dönüşüm gerçekleşmiş olmaktadır (Doytcheva, 2009: 17).

Çokkültürlülüğün siyasi bir anlayış olarak devletlerin temel karakteristiklerinden biri olması gerektiği konusu ise daha çok liberal teorilerle gündeme gelmiştir. Sol liberal anlayışı benimseyen düşünürler daha çok bireyi öncellerken, sağ liberal anlayıştaki düşünürler ise daha çok kitlesel talepleri incelemektedirler. Bu bağlamda kimi liberaller etnik-kültürel çatışmaların temelinde demokrasi ve hukuk düzenindeki eksikliklerin kendilerini etnik-kültürel çatışma biçiminde ortaya çıkardığını belirtir. Kimi liberaller, etnik-kültürel çatışmaların temelinde modernleşme ve ekonomik refahsızlığı gösterirler. Kimi liberaller ise, azınlık milliyetçiliğinin 'öteki' hakkındaki cehaletsizlikten, ön yargı-

lardan ve basmakalıp fikirlerin sürmesinden kaynaklandığını belirtirler. Ve nihayet bazı liberaller de azınlık milliyetçiliğine yabancıların işlerine karışması ya da halinden memnun azınlıkları, durumlarından şikayet etmeye cesaretlendirmek için yalanlar uyduran yabancı ajan, provokatörlerin neden olduğunu savunmuşlardır (Özensel, 2012: 61). Sol liberal kanatta yer alan Kymlicka, Batı toplumlarındaki demokrasilerin farklılıkların bir arada yaşamasına yönelik olarak yaptığı eleştiride, Batılı demokrasiler, demokrasinin, ekonomik refahın ve kişisel hoşgörünün, azınlık milliyetçiliğinin etkilerini azaltacağına dair en ufak bir kanıt gösteremediklerini bunun aksine belirlenen hedeflere varıldığında bile, azınlık milliyetçiliğinin Batı’da azalmayıp, arttığından (Kymlicka, 1998: 22) söz eder.

Marksist düşünürlerin genellikle çokkültürlülük anlayışına uzak olduklarına şahit oluruz. Bu anlayışa göre etnik, ulusal, dinsel veya kültürel bağlamdaki bütün kimlik biçimleri, altyapının ürünü olarak ortaya çıkan olgular olmakla birlikte, bu kimlik türleri üzerinden insana dair getirilecek bir açıklama, onun özünü açıklamaktan ziyade gizlemeye yönelik (Anık,2012: 92) teşebbüslerdir. Nitekim Marksist felsefeci Zizek’e göre çokkültürlülük, her kültürün kendine özgü kimliğini öne sürmesine imkan vereceği söylenen nötr, evrensel, yasal bir çerçevenin ütopyasıdır (Zizek, 2010: 53).

Doğu Toplamları ve Türkiye için Çokkültürlülük Bir Model Olabilir mi?

Doğu toplamları kavramı, klasik Doğu-Batı toplamları ayrışmasının temel bir kriteri olarak kullanılır. İki toplumsal ayrışmayı pekiştiren asıl unsur şüphesiz kültürel farklılıklardır. Çoğu kez “dinin” bu belirleyiciliğin temel kriterlerinden birisi olduğundan söz edilir. Aslında “din” bu ayrışmanın sadece önemli unsurlardan biridir. Örneğin Çin medeniyeti bir doğu medeniyetidir, fakat diğer Doğu medeniyetlerinden farklı bir dine sahiptir. Tarih boyunca da Doğu ve Batı Medeniyeti kavramları, bu toplamlar arasındaki farkı bütüncül anlamda en iyi belirleyen kavram olmuştur. Doğu Medeniyeti içeriği ve sunduğu argümanlar Batı Medeniyetinden oldukça farklıdır. Her şeyden önce Doğu medeniyeti insanı temel alırken, Batı Medeniyeti maddeyi temel alır. Bu bağlamda Doğu Medeniyetlerinde doğa ile uyum içinde yaşamak esas iken Batı Medeniyetlerinde doğaya hakim olmak amaçtır.

Biz bu makalede, birlikte yaşama modeli arayışındaki sorgulama ve değerlendirmemizi, Doğu toplumlarının bir parçası olan Ortadoğu ve İslam toplumları üzerinden gerçekleştirmeye çalışacağız.

Çokkültürlülük her şeyden önce İngiliz Milletler Topluluğu ülkelerinin bir kısmında uygulanan bir modeldir. Şüphesiz topluluğa ait olmayan ABD gibi ülkelerin çokkültürlülüğünden söz etmek mümkünse de (ABD önceden bir İngiliz sömürsü olmasına rağmen bugün bu topluluğun üyesi değildir), kavramın bu topluluk ülkelerde sıklıkla dile getirilmesi öncelikle dikkat çeken bir durumdur. Bu ülkelerin en temel özelliğinin İngiliz sömürsüne dayanan bir geçmişe sahip olmalarıdır. Topluluk ülkelerindeki fiili sömürü ilişkilerinin sona ermesi ya da Kanada örneğinde görüldüğü gibi yeni bir devlet oluşturma girişimi, çokkültürlülüğün gerek kavramsal gerekse de siyasi bir düzeni ifade etmesi anlamına kavuşmasında büyük bir etkiye sahip olmuştur. Sömürü sonrası bu ülkelerdeki yeni düzen arayışları, öncelikle farklılıkların bir arada yaşama sorununu ortaya çıkarmış ve bu soruna bir çözüm olarak çokkültürlülük bir çözüm önerisi olarak ön plana çıkmıştır.

Oysa içinde bulunduğumuz Ortadoğu’da İngiliz Milletler Topluluğuna üye bir devlet yoktur ve devletlerin şekillenmesi ve ortaya çıkması farklı siyasal süreçleri içermektedir. Dolayısıyla devletlerin oluşum ya da dönüşüm süreçleri dönemsel siyasal faktörlerin yanı sıra daha çok kendine has temel formatlarla şekillenmiştir.

İngiliz Milletler topluluğu ülkelerin büyük bir kısmı Eyalet sistemi ile yönetilen ülkelerdir. Oysa bizim söz ettiğimiz coğrafyada Eyalet sistemi yerine “ulusal bütünlük” temelinde inşa edilmiş devletler vardır. Özellikle 19. yy. daki yeni siyasal yapılanmalar ya doğrudan ulus devletlerini ya da çoğunlukla Arap ülkelerinde görülen Arap ırkı temelinde kurulan otoriter devletler temelinde şekillenmiştir. Her ne kadar yaşanan farklı ırksal, kültürel ve dini farklılıklar arasındaki problemlerde bazı çevrelerce bir çözüm olarak eyalet sistemi sıklıkla gündeme getirilse de, ülkelerin sahip oldukları bütünlüğü parçalayacağı gerçeğieyalet sistemi ciddi eleştiri almış ve genel kabul görmemiştir. Hatta Türkiye gibi ülkelerde, çokkültürlülüğü bir kavram olarak tartışılırken bile çağrıştırdığı eyalet sistemi, ulusal bütünlüğü bozacağı kaygısıyla birçok topluluk tarafından tartışmanın dışında bırakılabilmekte ve hatta çokkültürlülüğü dile getirenler “ayırıcı ya da bölücü” sıfatlarına

maruz kalabilmektedirler. Bu yüzdendir ki, Ortadoğu coğrafyasındaki ülkelerdeki bütünlüğü bozmadan, birlikte yaşama imkanlarını geliştirecek yeni bir modelin yada modellerin oluşturulma zorunluluğu gözükmemektedir. Özellikle Ortadoğu ülkelerinin birçoğunda yaşanan etnik, dinsel, mezhepsel vb. çatışmaları göz önüne aldığımızda bu zorunluluğun kaçınılmaz olduğu söylenebilir.

Kanada'nın kuruluş koşullarında modern ulus devlet modellerinden farklı olarak iki Milletli (İngiliz ve Fransız) bir yapıya uygun bir devlet kurmayı gerçekleştirebilmiştir. Kurucu olarak iki milletin kabul edildiği bundan dolayı da iki resmi dilin (İngilizce ve Fransızca) mevcut olduğu ve on eyaletten oluşan bir devlettir. Dolayısı ile çokkültürlülük konusu da bu iki toplumlu devlet modelinin oluşmasına paralel olarak Kanada da geliştiği söylenebilir.

Realitede Kanada'da bir takım problemlerin yaşandığı gerçeğini göz önüne aldığımızda iki toplumlu bu yapının çok sağlıklı bir şekilde gittiği de söylenemez. Fransız bölgesi olan Quebec'ilerin, Kanada'dan ayrılıp ayrı bir devlet kurma talepleri sürekli gündemdedir. Bu bağlamda Quebec'de, 1995'de Kanada'dan ayrılıp, ayrı bir devlet olup olmaması konusunda bir referandum yapılır. Quebec'in Kanada'dan ayrılması gerektiği yönünde oy verenlerin oranı % 49,42, ayrılmadan Kanada'da kalmasını gerektiği yönünde oy verenlerin oranı ise % 50,58 olarak gerçekleşmiştir (<http://en.wikipedia.org/wiki/quebec>). Sonuç bu şekilde gerçekleşince de iki uluslu tek devlet varlığını sürdürebilmiştir. Ayrıca Kanada 'da dikkat çeken bir sorun da Frankofon Kanadalılar ile Anglofon Kanadalılar arasında yaşanan iktidar tartışmalarıdır (Say, 2013: 178). Manitoba eyaletinde başlayan bu tartışma çeşitli boyutlarda gerek Manitoba gerekse de ülke genelinde devam etmektedir

Ortadoğu coğrafyasında da kurulan devletlere baktığımızda önemli bir kısmının bir ulus devleti bağlamında bir ırkın tarihi, kültürü, edebiyatı temel alınarak inşa edildiğine şahit oluruz. Ya da her ne kadar ulus devleti olmasalar da, devleti oluşturan unsurların belirli bir kesim tarafından oluşturulduğuna şahit olmaktayız. Nitekim Ortadoğu Kuzey Afrika'daki İslam ülkelerinde birçok devletin belirli bir sülale temelinde inşa edildiğini (Sudi Arabistan'ın Suud ailesi, Ürdün'ün Haşimi sülalesi tarafından kurulmuş olması) ya da devletin isminde doğrudan bir ırkın ifade edildiğini (Suriye Arap Cumhuriyeti, Mısır Arap Cumhuri-

yeti) görürüz. Şüphesiz bu durum farklılıkların barış içinde yaşaması bağlamında ciddi sorunlara yol açmaktadır. Türkiye’de yaşanan Kürt meselesi bunun en güzel örneklerinden birisidir. Çünkü Türkiye bir ulus devleti olarak “Türk kimliği” etrafında şekillenirken diğer kimlikler ya yok sayılmış ya da zaman sürecinde ana kültür olarak kabul edilen Türk kimliğine eklenileceği varsayılmıştır. Geline nokta, özellikle ırksal faktörler ayrışmanın ve çatışmanın kaynağını oluşturmuştur.

Kanada’nın kurucu unsurları arasında din anlayışının yer almadığını ve buna göre şekillenmediğini görürüz. Dolayısıyla devletin dine göre şekillenmesi ve resmi olarak bir dinin temel parametreleri doğrultusunda bir biçimlenme söz konusu olmamıştır. Her dine eşit mesafede yaklaşmıştır. Oysa Ortadoğu ülkelerin tümünde din başat bir kurum olarak rol oynamıştır. Neredeyse bölgedeki tüm devletlerde belirgin bir “din” ön plana çıkarken, Türkiye örneğinde görüldüğü gibi devletin “resmi dini İslam’dır” denilerek, diğer dinler yok sayılmıştır. Her ne kadar Anayasa’dan daha sonra bu ibare çıkarılsa da, laik bir toplumsal düzen inşa etmeyi hedefleyen Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu unsurları dini hayatın içinden çıkarmaya çalışmalarına rağmen, paradoksal olarak bir dini resmileştirmiştir. Hatta uzun yıllar nüfus kâğıtlarında kişinin dininin ne olduğu yazılması zorunluluk haline getirilmiştir. Ortadoğu’nun din unsuru temelinde şekillenmesi uzun bir tarihsel sürece dayanır. İlahi dinlerin tamamına yakınının bu bölgede ortaya çıktığı ve dinin hakimiyeti anlamında mücadelelerini düşündüğümüzde dinin ne kadar önemli bir gerçekliği temsil ettiği anlaşılabacaktır. Birçok dinin kutsal olarak kabul ettiği mekanların bu coğrafyada bulunması, tüm dinlerin aynı haklar temelinde örgütlenmesi barış ve huzurun sağlanmasında önceliklerden biri olacaktır.

Bilindiği gibi Kanada’yı farklı kılan bir husus da, Kanada toplumunu oluşturan farklılıkların hiçbirisi (Yerli Kızılderili kabileler istisna olsa da -maalesef çok büyük etnik temizlikle karşı karşıya kalmış olmaları onların toplumsal etkinliğini azaltmıştır-) oranın yerlisi değildir. Kanada’ya her yıl ortalama 70 bin göçmen ve mülteci gelmektedir. Örneğin Toronto’da 109 etnik dernek/topluluk bulunmakta ve 100’den fazla dil konuşulmaktadır (Doucet, 2004. 2). Yine Toronto’da yaşayanların üçte birinden fazlası İngilizceden başka bir dil konuşmaktadır

(Ceris, 2001: 33). Dolayısıyla bir topluluk diğerine oranla kendini daha fazla Kanadalı görme hakkına sahip değildir. Oysa birçok Doğu toplumunda ve Türkiye’de yaşayan farklılıkların her biri diğerine öncelene-meyecek kadar o ülkenin yerlisidir. Her bir topluluk çok uzun süredir bu topraklarda yaşamaktadırlar.

Ortadoğu ülkelerinin halkları için asli olma anlamında bir değerkendirme yaptığımızda durumun çok farklı olduğu rahatlıkla görülebilecektir. İnsanlık tarihine yön veren büyük medeniyetlerin bu coğrafya da hüküm sürmüş olması, çok uzun asırlar boyunca devam eden göç, topluluklar arasındaki keskin ayrımı önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır. Daha da önemlisi, bir kültürü diğerine göre daha öncelikli kabul etmek imkansız hale gelmiştir. Dinler açısından değerlendirdiğimizde, bu topraklarda en son varolan İslam dininin 15 asırlık köklü bir geçmişi olduğunu görürüz. Dolayısıyla bu topraklarda yaşayan toplulukların tamamının asli unsur olarak kabul edilmesi ve tümünü kapsayan bir modelin oluşturulmasının zorunlu kabul edilmesi, Ortadoğu’nun toplumsal gerçekliği doğru analiz etmek açısından oldukça gerçekçi bir yaklaşım olduğu görülecektir.

Ayrıca Kanada’ya 1700’lerden beri sürekli göç alan ve yukarıda ifade ettiğimiz koşullardan dolayı bölge üzerinde nispeten daha geç hâkimiyet kurulmasından dolayı, ülkede egemen bir “devlet ideolojisi”nin oluşumu gecikmiş ve devletin belirli bir vatandaş prototipi olmamıştır. Bu anlamda devletin istediği tek şey, vatandaşlarının yasalara uymasidir.

Oysa bu coğrafyada yaşayan devletlerin birçoğu, kendileri önceki devletin mirasını devralmadıklarını resmi olarak deklare etmelerine rağmen, çok eskilere dayanan köklü bir devlet geleneği ve ideolojisine sahiptirler. Bu bağlamda yine Türkiye’ye baktığımızda, yeni bir devlet ve yeni bir ideoloji olarak şekillenme çabasına giren Türkiye Cumhuriyeti’nin kurumsal işleyişinde ve siyasal geleneğinin tamamına yakınında Osmanlı Devleti’nin siyasal ve kurumsal güçlü etkileri görülür.

Vatandaşlık meselesi bugünkü Kanada çokkültürlülüğünün en temel öğelerinden biri olduğu söylenebilir. Bugün Kanada, vatandaşlarından “Kanada Vatandaşı” olmanın ötesinde herhangi bir kimlik tanıımı talebinde bulunmadan “sosyal vatandaşlığı” ön plana çıkaran politika-

lar izlemektedir. Aslında, çokkültürlülüğün içini dolduran kavramda “vatandaşlık bilinci”dir. Belki de çokkültürlülüğün asıl büyüğü de bu sosyal vatandaşlıktır. Kanada Yurttaşlık Formu’da bu bilinci destekleyici öğelere sahiptir. Buna göre Kanadalıları bir arada tutan belli başlı değerler şunlardır. 1. Eşitlik ve hakkaniyet inancı, 2. İstişare ve diyalog inancı, 3. Uzlaşma ve hoşgörü, 4. Çeşitliliğin desteklenmesi, 5. Şefkat ve cömertlik, 6. Doğal çevreye tutkunluk, 7. Özgürlük, barış ve şiddete dayanmayan değişim (Kymlicka, 1998: 283).

Dikkatli bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, Kanada çokkültürlülüğü sosyal vatandaşlıkla yürüyen bir süreçtir. Yani vatandaşlık bilincidir. Nitekim Kanada kimliği de zaten kendini bununla var etmektedir. Sosyal vatandaşlık ve bu vatandaşlığın sağladığı imkânlar ile farklı toplum kökenli bireylerin kendilerini Kanadalı olmaktan gurur duymalarına yol açmaktadır. Dolayısıyla Kanada çokkültürlülüğü, içinde çok büyük imkânların olduğunu söyleyebileceğimiz bir sosyal vatandaşlık fikri ile geliştirilerek ideale dönüştürülmüştür. Aslında Kanada’da ifade edilen çokkültürlülük, bir anlamda, “kekin üzerindeki krema”dır. Dolayısıyla çokkültürlülüğü oluşturan asıl olgu (kek), temel hak ve özgürlüklerle vatandaşa sağlanan imkânlardır. Teorik olarak da bu imkânlar ve özgürlükler sağlandığı ölçüde daha hoşgörülü bir ortam oluşturulabilmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde aslında çokkültürlülük, keki (temel hak, özgürlük, imkânlar vb.) farklı şekillerde süsleyen, daha tatlı ve daha çekici hale getiren bir olgudan da başka bir şey değildir. Zira Şan (2006:333)’ında ifade etmiş olduğu gibi çokkültürlülüğü bir devlet politikası haline getirmiş Kanada, Avustralya gibi ülkeler, birçok ülkenin zaten doğallıkla sağladığı birlik bütünlük, tasada ve gururda hemfikir olmak gibi ahlaki erdem ve değerleri ve aynı evi paylaşmanın sıcaklığını oluşturabilmek için büyük çabalar harcamaktadırlar.

Oysa Ortadoğu coğrafyasında var olan devletlerin neredeyse tamamı üyelerinden, benimsediği etnik kökene dayalı bir vatandaşlık talebinde bulunmaktadır hatta bunu dayatmıştır/dayatmaktadır. Yeni bir vatandaşlık tipinin pratik olarak uygulamaya konulması, farklılıklar arasındaki ayrışmayı ortadan kaldırırken, vatandaşlık bağı ile devlete olan bağlılıkların artması mümkün olabilecektir. Muhtemeldir ki gerçekleştirilecek yeni bir vatandaşlık tanımı ya da yaklaşımı, ülkede yaşayan farklı unsurlar için yeni bir “üst kimliğin” sağlanmasına da

imkan verecektir. Her ne kadar “vatandaşlık” soyut bir kavram olarak çeşitli eleştirileri olsa da, bugünün dünyasında ülkedeki farklılıkları bir arada tutacak önemli unsurlardan birisi olarak görülmektedir. Nitekim Kanada’da her kime, nereli olduğunu sorduğunuzda, hiç tereddüt etmeden “Kanadalı” olduğunu ve bununla da gurur duyduğunu söyleyecektir. Ülkeyi oluşturan bütün unsurların farklı etnik ve dinsel köken ve anlayışa sahip bu insanların, Kanada vatandaşı etrafında bütünleşmesi, vatandaşlığın ne kadar önemli bir kavramsal gerçekliği ifade ettiği görülecektir.

Diğer yandan Ortadoğu coğrafyasında yaşayan insanların, etnik köken, dil, din vb. farklılıklarına rağmen aralarında bir kaynaşma ve birlikliklerin olduğu da görülür. Savaşlar, doğal afetler gibi nedenlerle ve asırlar boyu devam eden uzun tarihsel birliklik aynı kaderi paylaşmalarına neden olmuştur. Birçok gelenek görenek iç içe geçmiş benzer toplumsal ritüellerde çok ciddi benzerlikleri de ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda bir tarih birliğinden ve birçok alanı kapsayan bir kültür birliğinden de söz edilebilir.

Türkiye Toplumu İçin Yeni Bir Kültürel Yapı Kavramsallaştırması

Yukarıda çokkültürlülüğün en iyi modeli olarak kabul edilen Kanada çokkültürlülüğünden yola çıkılarak yapılan kısa karşılaştırma, Doğu toplumları ve Türkiye için birlikte yaşama problemine çokkültürlülüğünden farklı bir modele ihtiyaç olduğu gerçeğini ortaya koyduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu çaba, ne salt entelektüel bir kaygı, ne de lüks kabul edilebilecek bir çabanın ürünüdür, bu çabayı bir zorunluluğun sonucu olarak düşünmek gerekir.

Bu coğrafya’ya, toplumsal gerçeklere uygun bir model oluşturacak güçlü deneyim ve tecrübelere sahiptir. Çok uzun asırlar, hiçbir ırksal, dinsel, dilsel ve kültürel temeli öncelemeyen bir coğrafya olduğu bilinen bir gerçektir. Hatta tarih boyunca birlikte yaşamanın güzel örnekleri ortaya konulmuştur.

Diğer yandan şimdiye kadar Ortadoğu ve Türkiye’deki kültürlere yönelik kapsamlı bir kavramlaştırmanın yapılamaması yapılanlarında daha çok belirli bir etnik kültür üzerinden tanımlanmaya çalışılması, bugün yaşanan birçok problemin kaynağını da oluşturduğu kanaatini taşımaktayım. Aslında Ortadoğu ve Türkiye’deki kültürel yapıyı doğru

bir şekilde tanımlayacak bir yaklaşım, bu coğrafyada farklılıkların bir arada huzur ve barış içinde yaşatacak yeni bir model arayışının temelini oluşturacaktır.

İslam coğrafyası için düşündüğümüzde, Hz Muhammed'in "Medine Sözleşmesi" ile başlayan birlikte yaşama süreci, İslam toplumlarının yayılmasıyla ortaya çıkan güzel örnekler, en son olarak da kültürel çoğulculuk konusunda tarihteki en başarılı örneklerden biri Osmanlı tecrübesidir. Osmanlı farklılıkları baskı altına almayan, buna mukabil onlara yaşam imkanı veren bir devlet sistemi geliştirmiştir Bu sistem insancıl, grup farklılıklarına karşı hoşgörülü ve oldukça istikrarlıdır(Kymlicka; 1998, 240).Şüphesiz bu uzun geçmişin hiç sorunsuz olmadığından bahsedilemez ve uygulamada bazı sorunlar yaşanmıştır. Fakat bu coğrafyanın son yüz-yüz elli yıllık sürecini düşündüğümüzde, bu tür bir değerlendirme yapılmasında hiç de haksızlık edilmediği görülecektir. "Ancak Türkiye Cumhuriyeti bu siyaseti uygulama konusunda her hangi bir imkana sahip bulunmamaktaydı. Bizzat Osmanlı'nın yıkılmasını zorunlu sayan bir uluslar çağında Millet sisteminde ısrar etmek, artık geçerliliği kalmamış bir siyasi etiği ayakta tutmakta ısrar etmenin olumlu bir sonuç vermeyeceği tüm açıklığı ile ortadadır. Böylelikle "Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan başlayarak sancılarını yaşayacağı bir tür "çeşitlilik" dolayısıyla "özgürlük" korkusu üstünde yapılanmasına yol açmıştır. Bu korkunun kaynağı İmparatorluğun çöküş süreci içinde yaşanan ve kolektif hafızaya kazınan feci olaylardır. İmparatorluk yöneticileri, başta anılarını saygıyla anma ve onları hakiki yüzleri ve insani dramları ile tanıma zamanının çoktan gelip çatığı çöküş döneminin Padişah-Halifeleri olmak üzere, çöküşü önlemek, en azından geciktirerek muhtemel zararları en aza indirmek konusunda gerçekten olağan üstü gayret göstermişlerdir" (Yürüşen, 1998'den akt. Şan, 2013).

Türkiye toplumu açısından var olan kültürel çeşitlilik değerlendirildiğinde; birbirinden etkilenen, birinin varlığı diğerine bağlı fakat birbirine karışmayan ve birbirinden farklı bir kültüre sahiptir. Bu kültürel yapı ne ABD modelini ifade etmek için kullanılan "eritme potası" (meltingpoth), ne de Kanada modeli için ifade edilen "salata kasesi" (saladbowl) ne benzer. Bu kültürel yapıyı, birbirine sarılmış, birbirine dolanmış, fakat bu sarmallığına rağmen birbirine karışmadan güçlü bir

yapıdan oluşur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye’deki kültürel yapıyı “halat”a benzetebiliriz. Başka bir ifade ile Türkiye’deki farklılıkların oluşturduğu kültürel yapıyı ve birlikteliği “Halat Kültür” (RopeCulture) olarak tanımlayabiliriz. Birbirine geçmiş, fakat birbirine geçen bu unsurların tamamı kendi özellikleriyle var olan ve bu sarmaşık halleriyle de güçlü bir unsuru temsil eden bir öge olmasından böyle bir tanımlama yapıyorum. Halatı oluşturan binlerce ince ipin tek başına var olmasına rağmen-ki bu ince iplerin her biri ülkedeki kültürel çeşitliliği temsil etmektedir- kendi başlarına oldukça ince, güçsüz ve dayanıksız olmalarıdır. O ince binlerce ipi güçlü kılan birbirleriyle sarmaşık olmaları ve bir arada olduklarında güçlü ve sağlam olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu sağlam halat Türkiye’deki güçlü kültürel yapının kendisidir. Şüphesiz kavramın farklı açılımları ve içeriği ayrıntılı olarak ele alınıp değerlendirilebilir. Bu kavramın (halat kültür) geniş analizi ve değerlendirmesi başka bir makalenin konusudur.

Sonuç

Farklılıkların bir arada yaşaması açısından bir model olan çokkültürlülük, uygulandığı ülkelerde bazı temel sorunlarla karşı karşıya kalmasına rağmen önemli başarılar elde ettiği muhakkaktır. Fakat çokkültürlülüğün başta Kanada olmak üzere uygulandığı ülkelerin, sosyal, kültürel ve siyasal yapılarına baktığımızda ve bu ülkelerin kuruluş koşullarını incelediğimizde Doğu toplumları ve Türkiye’de uygulanabilir bir model olmadığı söylenebilir.Şan (2013)’ında ifade etmiş olduğu gibi Türkiye örneğinde çokkültürlülük modeli çerçevesinde çözüm arayışları yerine bu toplumda yüzyıllardır beraber yaşayan ve bu anlamda sayısız kültürel ve dini ortaklıkları olan toplulukların bir arada yaşama için daha farklı modeller kurabileceklerini ve bu konuda güçlü bir potansiyel bulunduğunun altı çizilmelidir. Bu, hiç bir biçimde var olan Kemalist modernleşme siyasetinin devam ettirilerek var olan sorun ve açmazların görmezden gelinmesi ya da kimlik taleplerinin basit bir daire içinde karşılıksız bırakılması anlamına da gelmeyecektir.

İçinde yaşadığımız bu topraklar birlikte yaşama konusunda güçlü tecrübe ve geleneklere sahiptir. Bu tecrübe ve gelenek bizim yeni bir model geliştirmede en büyük avantajlarımızdan birisidir. Mevcut potansiyeli harekete geçirecek güçlü tarihsel ve kültürel altyapımız bunun en büyük kanıtıdır. Ayrıca Türkiye toplumunun kültürel çeşitliliği değer-

lendirildiğinde genellikle bir ulus temelinde yapılan kültür tanımlarına şahit olmaktayız. Bütün kültürleri içine alan bir kültür tanımlaması Türkiye’deki farklılıkların barış ve huzur içinde yaşamasının öncelikli teorik temelinin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda “halat kültür” bu tanımlamayı yapmaya aday bir metafordur. Halatı oluşturan her parçanın tek başına güçsüzlüğüne rağmen bir araya gelen bu güçsüz iplerin güçlü bir halatı oluşturması Türkiye toplumundaki farklılıkların oluşturduğu birlikteliği ve gücü temsil etmesi açısından önemli bir benzetme olarak değerlendirilebilir.

Farklılıkların barış ve huzur içinde bir arada yaşatacak bir modeli oluşturmada, güçlü geçmişin parametrelerini hesaba katan, aynı zamanda çağdaş dünyanın siyasal ve toplumsal gerçeklerini de dikkate alan bir kavramlaştırmanın ya da “yeni bir modelin” oluşturması toplumsal barış, adalet ve ülke bütünlüklerini koruma açısından geç kalınmış bir arayıştır.

Kaynakça

- Anık, M. (2002) *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*, Açılım Kitap yay., İstanbul.
- Aydın, M. (2003) “Birlikte Yaşama Bağlamında Çokkültürlülük”, *Tez-kire Dergisi*, Sayı:35, Ankara.
- Bağlı, M. & Özensel, E.(2005) *Çokkültürlü Vatandaşlık*, Çizgi Kitapevi yay., Konya.
- Balı, A.Ş. (2000) *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet*, Çizgi Kitapevi yay., Konya.
- Ceris, J. (2001) Centre of Excellence for Research on Immigration and Settlement-Toronto, Working Paper, CERIS Working Paper No: 14, Marc, Toronto.
- Doucet, M, J. (2004) “Toronto’s Multicultural Reputation” CERIS, Policy Matters, October
- Doytcheva, M.(2009) *Çokkültürlülük*, (Çev. T. A. Onmuş), İletişim yay. İstanbul.
- Ensaroğlu, Y. (2001) “Modernleşme Sürecinde Çokkültürlülük”, *Mo-*

dernleşme ve Çokkültürlülük, İletişim yay. İstanbul

Kymlicka, W. (1998) *Çokkültürlü Vatandaşlık*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrintı yay. İstanbul

Say, Ö. (2013) *21. Yüzyılda Ulus, Çokkültürlülük ve Etnisite*, Kaknüs yay. İstanbul

Sengstock, MC. (2009) *Voices of Diversity Multi-Culturalism in America*, Sipringer, Nework

Şan, Mustafa K. (2006) “Küreselleşme Çağında Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri”, *Avrupa Günlüğü EUROAGENDA*.

ŞAN, Mustafa K. ve İrfan Haşlak (2012) “Asimilasyon ile Çokkültürlülük Arasında Amerikan Ana akımını Yeniden Düşünmek”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.7.S:1.

Şan, Mustafa K. (2013) “Çokkültürlülük Tartışmaları Karşısında Türkiye Gerçeği”, *11. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 27-30 Kasım 2013, Valetta.

Özensel, E. (2012) “Çokkültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çokkültürlülüğü”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C:7, S:1.

Zizek, S.(2010) *Living in the End Times*, London, Verso.

<http://en.wikipedia.org/wiki/quebec>

Türkiye’de Sağ-Muhafazakâr Siyasetçilerin Siyasal Toplumsallaşmalarını ve Kimlik Aidiyetlerini Belirleyen Faktörler Üzerine¹

Political Socialization of Right-Wing Conservative Politicians in Turkey: On The Factors of Their Political Belonging and Political Background

Yaşar Suveren²

Özet

Türkiye’de sağ-muhafazakâr siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma ve aidiyetlerinin biçimleniş süreçlerinin anlaşılması sağ-muhafazakâr siyaset geleneğinin ve söz konusu geleneğe mensup siyasetçilerin siyasete bakışını belirlemede etkili olan bir dizi faktörü anlamak bakımından önem arz etmektedir. Bu faktörleri anlamak, en azından siyasetin sağ-muhafazakâr kesiminin bizatihi üreticileri ve taşıyıcı özneleri olan siyasetçiler bağlamında, Türkiye’nin siyasal kültürünü bir boyutuyla da olsa anlamlandırabilmeye ve değerlendirebilmeye imkân tanıyacaktır. Sağ-muhafazakâr siyaset geleneği içerisinde yer almanın temel dinamikleri nelerdir? Bu geleneğe ‘intisap’ ederken hangi toplumsal, siyasal, ideolojik, kültürel ve kurumsal faktörler etkili olmaktadır? Siyasal düşünce, zihniyet ve aidiyetlerinin biçimlenmesinde bu faktörler nasıl ve ne yönde etkide bulunmaktadır? Bu makalede burada dile getirilen sorular etrafında görüşülen siyasetçilerin siyasal toplumsallaşmalarına etkide bulunan faktörler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Siyasetçiler, Sağ Siyasetçiler, Siyasal Toplumsallaşma, Türk Siyaseti, Siyaset Sosyolojisi.

1 Bu makale, yazarın 2013’te ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne sunduğu *The Right Wing Conservative Politicians in Turkey: Ideological and Political Imaginations* başlıklı doktora tez çalışmasının bir bölümüne dayalı olarak üretilmiştir.

2 Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Abstract

The understanding of the processes which shape the political belonging and political socialization of the right-wing conservative politicians in Turkey is crucial for clarifying right wing political tradition and the series of factors influencing political views of the politicians who belonged to this specific tradition. Figuring out these factors would at least make it possible to explain and evaluate the political culture in Turkey by focusing on a single dimension constituted by the politicians who fabricate and transmit that very culture per se. What are the dynamics of being part of right-wing conservative political tradition? Which social, political, ideological, cultural and institutional aspects do prevail while one affiliates himself in to this tradition? How do these factors influence and guide while one forms his/ her political thought, political mindset and belonging? It will be tried to identify and assess the determinants of political socialization process within which policy makers of right-wing conservative tradition experience in this article.

Keywords: Politicians, Right Wing Politicians, Political Socialization, Turkish Politics, Political Sociology.

Giriş

Bu makalede Türkiye’deki sağ-muhafazakâr siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma süreçlerine ilişkin daha önce gerçekleştirilmiş bir alan araştırmasının³ temel veri ve bulgularına ilişkin değerlendirmeler ele alınarak, Türkiye’de sağ ve/veya muhafazakâr siyasi partilere mensup siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma süreçleri üzerinde durulacaktır.

Bu çalışmanın temel dayanağını oluşturan veri ve bulgulara kaynaklık eden kitlenin (sağ-muhafazakâr siyasetçilerin) sosyolojik özellik ve niteliklerine ilişkin ayrıntılı niceliksel bulgu ve bilgiler TÜBİTAK’a Ocak 2010’da “Türkiye’de Muhafazakâr Siyasetçi Profili” adlı çalışmada kapsamlı bir biçimde ele alınarak bir rapor halinde ilgili kuruma sunulmuştu. Sözü edilen çalışmada araştırılan kitleye yöneltilen ankette yer alan sosyo-demografik kısımdaki soruların aynıları kendileriyle derinlemesine görüşme yapılan siyasetçilere de birebir uygulanmıştır. Elde edilen niceliksel veri, bilgi ve kapsam göz önünde bulundurulduğunda “Türkiye’de Muhafazakâr Siyasetçi Profili” adlı çalışmayla kıyaslamak yöntemsel bakımdan doğru olmasa da derinlemesine görüşme yapılan 126 siyasetçiden elde edilen niceliksel veri ve bilgilerle, eldeki çalışmanın bulgu ve bilgileri büyük ölçüde örtüşmekte ve birbirlerini teyit etmektedirler⁴. Nitekim derinlemesine görüşmeler “Türkiye’de Muhafazakâr Siyasetçi Profili” adlı büyük ölçekli *niceliksel* çalışmanın tamamlayıcısı ve *niteliksel* bir bileşeni olarak tasarlandığından iki çalışmanın verileri arasında büyük ölçüde bir örtüşme söz konusudur.

Yöntem ve Kapsam

Mevcut makalenin üretilmesine zemin oluşturan alan çalışması 10 Ocak 2009 ve 12 Mayıs 2009 tarihleri arasında yaklaşık beş aylık bir süre içerisinde tamamlanmıştır. Çalışma, Türkiye çapında 13 il merkezinde 6 sağ-muhafazakâr siyasi partiye mensup toplam 126 siyasetçi

3 “Türkiye’de Muhafazakâr Siyasetçi Profili” (Proje No:107K299), 2010, TÜBİTAK, Ankara. Proje yürütücüsü Doçent Doktor Mustafa Şen. Yazar, sözü edilen proje süresince bursiyer olarak TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir. Yazar bu vesileyle kuruma teşekkür borçludur.

4 Niceliksel veriler için zikredilen araştırma raporuna proje veya proje yürütücüsünün adı girilerek şu elektronik adresten ulaşılabilir: <http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=3&vtadi=TPRJ>

ile yarı yapılandırılmış bir soru formu eşliğinde, yüz yüze görüşmeler yoluyla gerçekleştirilmiştir. Tümü çalışmanın yazarı tarafınca gerçekleştirilmiş olan görüşmelerde, yarı-yapılandırılmış bir soru formunda yer alan tüm sorular görüşülen her bir siyasetçiye ayrı ayrı yöneltilmiştir. Görüşmecilere, siyasal geçmiş ve partideki konum, siyaset algısı ve anlayışı, birey, devlet ve siyaset ilişkileri konularına yönelik sorular sorulmuştur. Bunların yanı sıra görüşmecilerin sosyal profilini anlamaya yönelik bir dizi soru da yöneltilmiştir.

Tablo 1. Görüşmelerin Yapıldığı İller

İller	Sayı	Yüzde	İl	Sayı	Yüzde
Sakarya	25	19,8	Trabzon	6	4,8
Kayseri	21	16,7	Balıkesir	6	4,8
Erzurum	14	11,1	Ankara	5	4,0
Malatya	13	10,3	Gaziantep	4	3,2
Aydın	9	7,1	Bursa	4	3,2
Antalya	8	6,3	İstanbul	4	3,2
Samsun	7	5,6	Toplam	126	100,0

Bu çalışmaya dayanak oluşturan alan çalışmasında altı siyasi partiye mensup siyasetçiler ile görüşülmüştür. Örneklem seçiminde parlamentoda temsil oranı önemli bir kriter olmasına karşın sağ-muhafazakar siyaset geleneğinde son yıllarda yaşanan köklü değişim tek başına bu kriteri baz almayı zorlaştırmıştır. Örneklem planında, parlamentoda temsil kriterini göz önünde bulundurarak Adalet ve Kalkınma Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'ne mensup siyasetçilere genel örneklem içinde daha fazla yer vermekle birlikte, parlamentoda temsil edilmeyen ancak sağ-muhafazakâr siyaset içerisinde sahip olduğu önem, ağırlık ve teşkilatlanma ağının yaygınlığı vb. kriterler dikkate alındığında Saadet Partisi ve Demokrat Parti'ye mensup siyasetçilerle de çok sayıda görüşme yapıldı. Parlamentoda artık temsil edilmeyen ve “merkez sağ” olarak kodlanan siyasi partilerden Demokrat Parti ve Anavatan Parti'lerine mensup siyasetçilerle de görüşüldü. Yine az sayıda da olmakla birlikte sağ ve/veya muhafazakâr gelenek içerisinde yer alan ve temsil ettiği pozisyonun önemi itibarıyla görüşebilen Büyük Birlik Partisi'ne mensup siyasetçiler de örnekleme dâhil edildi. Aşağıdaki yer

alan tablolarında (**Tablo 1 ve Tablo 2**) illere ve mensup olunan siyasi partilere göre yapılan mülakat sayıları sunulmaktadır.

Araştırma Örnekleminin Genel Özellikleri:

Tablo 2. Görüşülen Siyasetçilerin Mensup Olduğu Siyasi Parti

Siyasi Partiler	Sayı	Yüzde
AK PARTİ	40	31,7
MHP	25	19,8
SP	23	18,3
DP	27	21,4
ANAP	6	4,8
BBP	5	4,0
Toplam	126	100,0

Türkiye’de doğrudan siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma süreçlerini, onların toplumsal ve sınıfsal kökenlerini sorunsallaştıran kapsamlı sosyal bilimsel çalışmaların olmaması, var olanların sınırlılıkları ya da araştırma sorunsallarının farklılığı, mevcut çalışmanın veri ve bulgularını bunlarla karşılaştırmayı ve sinamayı mümkün kılmamaktadır. Bu çalışmaya dayanak oluşturan araştırma tasarımı da doğrudan siyasal toplumsallaşmaya odaklanmamakla birlikte sağ-muhafazakâr siyaset geleneğinde yer alan siyasetçilerin ideolojik ve politik söylemlerini anlamlandırabilmek kaygısı, onların siyasal toplumsallaşma süreçleri hakkında bilgi edinmeyi zorunlu kılmıştır. Eldeki çalışmanın kaygılarıyla en fazla örtüştüğü söylenebilecek bir istisna ise Ayşen Uysal ve Oğuz Toprak’ın (2010) çalışmasıdır. Bu çalışmanın sorunsalı doğrudan siyasetçileri konu edinmesiyle buradaki konunun ‘nesne’sine en yakın içeriğe sahiptir. Bu çalışma son derece değerli veri ve bulgulara sahip olmasına karşın doğrudan siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma süreçlerine, sorunsalının farklılığı nedeniyle, odaklanmış değildir. Öte yandan, muhafazakârlığı siyasal düşünce ve ideolojiler ekseninde ele alan bir çalışma olarak İsmail Safi’nin doktora çalışması zikredilebilir (2005; 2007)⁵. Bu çalışma sadece AK Partili siyasetçileri konu almak-

5 Yazarın 2005 yılında Ankara Üniversitesi SBF’de hazırladığı *Türkiye’de Muhafazakârlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri ve Muhafazakâr Demokrat Kimlik Arayışı* isimli doktora tezi, *Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*, Ankara,

tadır ve bu yanıyla da diğer sağ-muhafazakâr siyasetçilerle karşılaştırmalar yapabilmeyi mümkün kılmamaktadır. Ağırlıklı olarak kuramsal bir vasıf taşımakla birlikte bu çalışma sadece AK Partili siyasetçilere yönelik niceliksel bilgi ve bulgular içeren bir boyuta da sahiptir. Türkiye’de muhafazakâr siyaset ve ideolojiye atfettiği değerlendirme ve yaklaşımlarını onaylamamakla birlikte çalışmayı bu konu ve alana odaklanması vesilesiyle anılmaya değer buluyoruz.

Öte yandan, bir TUBİTAK projesi olarak tasarlanan ve ana raporu 2010’da tamamlanan *Türkiye’de Muhafazakâr Siyasetçi Profili* adlı, Türkiye’deki ana akım sağ-muhafazakâr siyasi partilere mensup siyasetçileri (AK Parti, MHP, SP, DP) *habituslarını* da içerecek ölçüde konu edinen ve yaklaşık 3000 sağ-muhafazakâr siyasetçinin katılımıyla gerçekleştirilen kapsamlı bir alan çalışması mevcuttur. Doç. Dr. Mustafa Şen’in öncülüğünde gerçekleştirilen bu alan çalışması hem kapsamı hem de içeriği ile bu konuda yapılmış öncü bir çalışma niteliğine sahiptir. Bu çalışmanın, gerek niceliksel gerekse de niteliksel bakımdan söz konusu alandaki boşluğu gidermeye yönelik önemli katkılar sunacağı söylenmelidir. Ancak bu çalışmanın verileri başlı başına kapsamlı analizleri ve değerlendirmeleri gerektirdiğinden şimdilik bu araştırmanın bulgularını veri olarak bu çalışmada değerlendirmek mümkün olamamıştır. Eldeki çalışma ise sözü edilen bu alan çalışmasının niteliksel kısmının verilerine dayalı olarak üretilmiştir. Mevcut çalışma sağ-muhafazakâr siyasetçilerin, belirli temalar ekseninde, büyük ölçüde siyaset ve ideoloji tasavvurlarını niteliksel verilere dayalı olarak anlamaya ve çözümlemeye odaklanıyor. Buna bağlı olarak da sağ-muhafazakâr siyasetçilerin siyasal aidiyetlerinin oluşumu bağlamında siyasal toplumsallaşma süreçleri, sınırlı bir ölçekte ele alınıyor.

Tekrarlamak gerekirse, Türkiye’de siyasal toplumsallaşmayı konu edinen çalışmalar arasında doğrudan siyasetçilere odaklanan veya onları nesneleştiren çalışmalar yoktur. Varolan çalışmalar ise ağırlıklı olarak Amerikan siyaset bilimi geleneğinin hâkim olduğu davranışsalci ekollere bağlı olarak üretilmiş çalışmalar olup bireyi merkeze alan yapısal-işlevselci bir paradigma etrafında onun siyasal davranışlarına ve eğilimlerine odaklanılmaktadırlar. Ayrıca bu çalışmaların nesneleş-

tirdiği popülasyon da ya çocuklar ya da gençlerdir⁶. Bu tür yaklaşımlar siyaseti genellikle bir süreç olarak ele alırlar. Örneğin, David Easton tarafından geliştirilen sistem kavramına göre siyaset biliminin öznesi psikolojik birey ya da sosyolojik grup değil, geniş anlamda bir toplumsal sistemin parçası olan ve ampirik olarak ele alınan siyasal sistemdir. Siyasal olguları öngörülebilir kategoriler haline getirme amacına yönelik olarak sistem kuramı büyük ölçüde istatistik yöntemleri kullanarak çeşitli çizgilerde gelişmiştir. Kökenleri ve kuramsal gelişimi farklı olmakla birlikte çıkar grupları, seçkinler ve siyasal partiler de giderek sistem yaklaşımı çerçevesinde ele alınan konular olmuştur. Kamuoyu ve seçmen davranışı araştırmaları da bu çerçevede yer almıştır⁷. 20. yüzyılın ikinci yarısında değer yargılarından arınmış nesnel siyaset bilimi oluşturma iddiaları ve girişimleri, 1960'ların sonunda *pozitivist bilimselciliği* reddeden sosyal bilimcilerce gittikçe artan bir biçimde eleştiriye uğramışlardır. Farklı açılardan, kendiliğindenlik ve insani değerlerin determinizm kalıbına sokulmasını reddeden bu eleştiriler, pozitivist ve ampirik siyasal bilimin mutlaka akılcı ve öngörülebilir olması gerekmeyen karmaşık toplumsal yapı ve ilişkisellikler üzerinde yoğunlaşmışlardır (Köker, 2008). Türkiye'de de hâkim olan bu tür anlayışlara bağlı olarak çok çeşitli çalışma ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu türden yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak siyasal katılma ve davranış, siyasal toplumsallaşmanın dinamikleri, seçmen davranışları ve siyasal eğilimlerin oluşumunda etkili olan faktörler üzerine yoğunlaşmaktadırlar⁸.

---

6 Böylesi bir çalışma için bkz: "İlkokul Çocuklarının Parti Tutmasını Belirleyen Etmenler", Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, içinde(Ed): Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay İstanbul, Alfa Aktüel Yayınları, 2007.

7 Davranışsalci eksende üretilmiş çalışmalar için bkz. David Easton, *A Framework For Political Analysis*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall Inc., 1965; Seymour M. Lipset, *Political Man: The Social Bases of Politics*, Garden City, New York, 1960; Seymour M. Lipset and Stein Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, The Free Press, New York, 1967.

8 Bu türden çalışmalar için bkz. Deniz Baykal, *Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi*, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1970; Ergun Özbudun, *Social Change and Political Participation in Turkey*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976; İlder Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul, Der Yayınları, 1976; Ersin Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, İÜ SBF Yayınları, 1984; Türker Alkan, *Siyasal Toplumsallaşma*, Ankara,

Türkiye’de sağ-muhafazakâr siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma ve aidiyetlerinin biçimleniş süreçlerinin anlaşılması sağ-muhafazakâr siyaset geleneğinin ve söz konusu geleneğe mensup siyasetçilerin siyasete bakışını belirlemede etkili olan bir dizi faktörü anlamak bakımından önem arz etmektedir. Bu faktörleri anlamak, en azından siyasetin sağ-muhafazakâr kesiminin bizatihi üreticileri ve taşıyıcı öznelere olan siyasetçileri bağlamında, Türkiye’nin siyasal kültürünü bir boyutuyla da olsa anlamlandırabilmeye ve değerlendirebilmeye imkân tanıyacaktır. Sağ-muhafazakâr siyaset geleneği içerisinde yer almanın temel dinamikleri nelerdir? Bu geleneğe ‘intisap’ ederken hangi toplumsal, siyasal, ideolojik, kültürel ve kurumsal faktörler etkili olmaktadır? Siyasal düşünce, zihniyet ve aidiyetlerinin biçimlenmesinde bu faktörler nasıl ve ne yönde etkide bulunmaktadır? Bu sorulara yanıt bulabilmek için siyasetçilere siyasi geçmişleri, siyasete nerede ve nasıl başladıkları, siyasete girmelerinde ve fikirlerinin oluşumunda hangi faktörlerin etkili olduğu, geçmişlerinde veya gençliklerinde, varsa eğer, hangi siyasal hareket veya geleneklerle ilişkileri olduğu yönünde bir dizi soru yöneltildi.

Çalışmada siyasal toplumsallaşma kavramı Owen’ın (2008: 5-6) tanımlamasına bağlı olarak ele alınmıştır. Owen’a göre siyasal toplumsallaşma, oldukça karmaşık ve bazı yönlerden ise anlaşılması zor bir süreçtir. Geniş bir ölçekte ele alındığında siyasal toplumsallaşma verili bir toplumda siyasal kültürün yeni kuşaklara aktarımı anlamına gelir. Siyasal toplumsallaşma makro ve mikro düzeyde iç içe geçmiş bir dizi fenomenin ürünüdür. Makro veya siyasal sistem düzeyinde kavram, yurttaşlara uygun siyaset normları ve pratiklerini telkin eden bir süreci işaret etmektedir. Devletler, aile, eğitim sistemi, akran grupları, kitlesel iletişim araçları, siyasal kurumlar, cemaat örgütlenmeleri ve askeri kurumlar gibi araçlar eliyle kurulu (established) düşünce ve eylem kalıplarını, yasaları, normları ve töreleri yurttaşlarına iletirler. Öte yandan siyasal toplumsallaşma, bireyin siyasal gelişim ve öğrenme süreci

---

Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979. Daha yakın tarihli birkaç çalışma için bkz. Şaban Sitembölükbaşı, *Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2001; Birol Akgün, *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007; Osman Özsoy, *Türkiye’de Seçmen Davranışı ve Etkin Propaganda*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002.

içinde, yaşadığı siyasal bağlamı ve siyasetle özgül ilişkilerini de inşa eder. Siyasal toplumsallaşmanın sonucu olarak bireyler siyasal sistem ile onun nasıl işlediği hakkında bilgi edinirler. Böylelikle toplumun siyasal değer sistemini ve ideolojisini, onun sembol ve ritüellerini anlayabilecek bir noktaya ulaşırlar; bireyler siyasa sürecinin (polity) etken ve edilgen üyeleri hakkında bilgi edinmiş olurlar ve muhtemelen de siyasal ve sivil yaşama dâhil olabilirler.

Görüşülen siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma süreçlerine bakıldığında, öne çıkan unsurların *en başında* ailenin geldiği görülmektedir. Bu etki, çalışmada özellikle bu unsur üzerinde yoğunlaşılmasını ve etrafıca ele alınmasını gerekli/zorunlu kılmıştır. Siyasal toplumsallaşma ve kimlik edinme sürecinde ailenin *peşi sıra* öne çıkan ve ağırlık taşıdığı görülen bir diğer önemli faktörün ise (tarihsel⁹) Demokrat Parti olduğu anlaşılmaktadır. Parti ayrımı söz konusu olmaksızın Demokrat Parti'nin ve Adnan Menderes'in temsil ettiği sembolizmanın sözü edilen süreçlerde kurucu bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmamızın bulgularının ve veri setinin önümüze koyduğu ve öne çıkardığı bu iki unsur, eldeki metinde bu öğeleri yoğunluğuna ele almayı kaçınılmaz bir biçimde gerekli kılmıştır. Fakat her şeye karşın ailenin ve Demokrat Parti'nin söz konusu etkisine herhangi bir mutlaklık veya son kertede belirleyici bir öz atfetmediğimizi de belirtmemiz gerekiyor. Nitekim siyasal toplumsallaşmalarında aile faktörünün ya da Demokrat Parti'nin belirleyiciliğine herhangi bir atıfta ya da göndermede bulunmayan siyasetçiler de söz konusudur. Vurgulamak istediğimiz özellikle bu iki unsurun ağırlıklı bir eğilimi işaret ediyor oluşudur. Siyasal toplumsallaşma süreçlerinde önem taşıdığı görülen diğer faktörlere bakıldığında özellikle siyasal kimliğin oluşum sürecinde din, dinsel kültür ve çevre, milliyetçilik ideolojisi, anti-komünizm veya sol karşıtlığının öne çıktığı görülmektedir. Sözü edilen sürece dair araştırmamızın bulguladığı bir diğer unsur ise gençlik örgütlenmelerini işaret etmektedir. Sağ-muhafazakâr siyasetçilerin çok önemli bir kısmının siyasal toplumsallaşmalarında ve kimlik edinmelerinde parti içi veya dışı gençlik örgütlenmelerinin ve bunların faaliyetlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

---

9 Araştırma kapsamında yer alan mevcut Demokrat Parti ile olası bir karıştırmayı önlemek için bu öneki kullanmayı gerekli gördük.

Aile: Siyasal Toplumsallaşmanın Vazgeçilmez Kurumu

Yapılan mülakatlardan edinilen temel bulgulardan birisi sağ-muhafazakâr gelenekte “aile” kurumunun siyasetle buluşmada ve siyasal kimliğin-aidiyetin oluşumunda merkezi bir rol oynadığı yönündedir. Ancak, siyasal toplumsallaşmada ailenin belirleyiciliğinin belirli bir siyasal grup veya eğilime atfedilemeyeceği de söylenmelidir. Uysal ve Toprak’ın (2010: 59-67 ve 97-112) yaptıkları araştırmanın bulgularının da gösterdiği üzere siyasal toplumsallaşma üzerine çok sayıda faktör etkilidir ancak bunlar arasında ailenin *özel bir yeri* bulunmaktadır. Bu çalışmaya göre siyasi parti liderlerinin büyük çoğunluğu ailesiyle aynı ya da benzer siyasi gelenekleri sürdürmektedir. Buna göre siyasi yelpazenin sağında konumlanan partilerin liderleri, sağ siyasi düşünceye mensup ailelerin çocukları iken, sol siyasi parti liderleri de sol yelpazede konumlanan ailelerin çocuklarıdır (Uysal ve Toprak, 2010: 60). Araştırmamızın niteliksel verileri de bu tespiti doğrulamaktadır; sağ-muhafazakâr siyasetçilerin ağırlıklı bir kısmı için de temel siyasal toplumsallaşma birimi *aile*dir.

Bourdieu’ya (1995: 135) göre bir *parola*, *kategori* ve bir kurgu olan aile, kolektif gerçekliğin oluşturulmasındaki kolektif bir ilkedir. Hepimizin zihninde var olan bir *nomos*’tur. Habitus’umuzun oluşturucu öğelerinden biridir; şöyle ya da böyle toplumsallaştırılmış tüm beyinlere aşılanmış olduğundan, aynı zamanda hem bireysel hem de kolektif olan bir zihinsel yapıdır. Aile *ortak kanının* temelinde yer alan zımni bir yasadır (Bourdieu, 1995: 136). Siyasal kanı, düşünce ve geleneklerin aktarıldığı ve yeniden üretildiği bir mekân ve kurum olarak aile, araştırmamızın kapsamında yer alan tüm partilere mensup siyasetçilerin önemli bir kısmı için böylesi bir işlevselliğe sahiptir. Nitekim yine Bourdieu’nun vurguladığı üzere aile gerçekte ekonomik, kültürel, simgesel ayrıcalıkların ve aktarımın en temel koşullarından biridir. Bourdieu’ya göre aile yalnızca biyolojik üremede değil, aynı zamanda *toplumsal yeniden üretimde*¹⁰ de belirleyici bir rol oynar. Farklı türle-

10 Aileye ilişkin yaklaşımlarda ‘sosyal yeniden-üretim’ ve ‘toplumsallaşma’ nosyonlarının sınırlılıklarına yaptığı gözlem ve uyarılarının kritik bir önem taşıdığını düşündüğüm Ahmet Murat Aytac’ın çalışmasına dikkat çekmek isterim. Aytac’a göre, aile ve siyaset arasındaki ilişkinin tam olarak kavranabilmesi için “siyasal aklın” aileyi kavrama biçiminin eleştirisi gerekmektedir. Ailenin devleti ve toplumu ayakta tutmak işine

riyle sermayenin yoğunlaşmasının ve kuşaklar arasındaki dolaşımının en mükemmel yeridir: *birliğini aktarmak için ve aktarma aracılığıyla korur. Yeniden üretim stratejilerinin belli başlı “öznesi”dir* (Bourdieu, 1995: 139). Aileyi, devletin ideolojik (baskı) aygıtlarından biri olarak değerlendiren Althusser’e göre (1991: 33) aile salt devletin bu işlevini değil aynı zamanda emek gücünün yeniden-üretimine de katılır. Bourdieu ve Althusser’in aile ve aile kurumuna dair bu saptamalarının anlatılarda büyük ölçüde karşılık bulduğunu söylemek mümkün görünüyor. Görüşülen siyasetçilerin büyük kısmı¹¹ siyasal ve kültürel bilinç oluşumunda ailenin sahip olduğu mirası birebir almakta ve bir sonraki kuşağa aktarmaktadırlar. Siyasal kimliğin ve aidiyetin temel kaynağı olan aile bu öğelerin *yeniden üretiminde* ve gelecek kuşaklara *aktarımında* son derece işlevsel bir kurum niteliğine sahip görünmektedir.

Fakat öte yandan, özellikle ele aldığımız popülasyonun (sağ-muhafazakâr siyasetçiler) niteliği göz önünde bulundurulduğunda, muhafazakârlığın önem atfettiği başlıca kurumlardan birisinin de aile olduğu konuyu ele alan literatürde sıklıkla ve özellikle belirtilen bir husustur. Muhafazakârlığın toplum anlayışının temeli ailedir. Sivil top-

---

yarayan bir kurum olduğu fikri, ailenin siyasi kavranışının en temel dayanaklarından birini teşkil eder. Aytaç’a göre, aileyi ideolojik yeniden üretim ya da toplumsallaşma kurumu olarak ele alan bu görüş açısı, ailenin siyasal özelliklerini açıklamakta kısmi kalmaktadır. Bu kısmilik, ailenin yeniden üretim işlevini sadece toplumun *statik* ve *dengede* olduğu durumlarda yerine getirebilmesinden ileri gelir. Hiçbir şeyin sabit kalmadığı, her şeyin kendisiyle birlikte değiştiği uzun vadeli tarihsel süreçlerde söz konusu olan şey yeniden üretimden çok *dönüştürmedir*. Aytaç’a göre, yeniden üretim ile dönüştürme işlevi arasındaki ilişkinin zorunlu olarak dışlayıcı bir karşıtlık arz etmesi gerekmez; hatta bu kavramlar arasında çoğunlukla diyalektik bir bağlantı olduğunu söylemek daha uygun olur (Aytaç, 2007:196). Siyasal aklı temsil ettiği ölçüde devleti, modernlik projesinin eleştirisini ve bunların oluşsal (contingent) doğasını gözetken bu yaklaşım, aileyi mutlak bir ‘entite’ olarak ele almanın güçlüklerine isabetle işaret etmektedir. Çalışmamın ampirik sınırları ve sorunsal aileyi bu veçheleriyle değerlendirmeyi mümkün kılmamaktadır. Bu bağlamda, çalışmamda kullandığım ‘yeniden üretim’ ve ‘sosyalleşme’ nosyonlarını Aytaç’ın kuramsal değerlendirme ve uyarılarını dikkate almaktayım ve bu bağlamda muhtemel sosyolojik indirgemeci bir eğilimin tehlikelerinin de farkındayım. Ayrıntılı değerlendirme ve yorumlar için bkz. Ahmet Murat Aytaç, *Ailenin Serencamı Türkiye’de Modern Aile Fikrinin Oluşması*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007.

11 Ailenin bu etkisini anlatılarında belirten siyasetçi sayısı partilere göre AKP’de 32 (40), MHP’de 20 (25), SP’de 18 (23), DP’de 19 (27), ANAP’ta 4 (6), BBP’de 4 (5) kişidir.

lumun en küçük birimi olan aile, *seçilmemiş bir taahhüdün ürünüdür*. Bireyler arasında iktidarın meşruiyeti ve kullanımı, ilk önce aile içinde gerçekleşir (Akkaş, 2004: 131). Bottomore ve Nisbet'in (1990: 110) muhafazakâr düşünürlerden Bonald'a atıfla belirttikleri üzere toplumun molekülü bireyler değil ailedir. Aile toplumsal eğitimin en eski ve başarılı okuludur. Bonald, aileyi monarşi gibi tasarlamakta; kral rolünde baba, uyruk olarak da çocukları düşünmektedir. Onun düşüncesinde aile, kendi başına küçük bir toplumdur; bireylerin gelişimi ve maddi ve manevi ihtiyaçlarını temin için varlığı zorunlu bir kurumdur. Muhafazakâr bir düşünür olan Scruton'a göre de (1981: 31-33) toplumsal uyum ancak aile ile mümkün olabilir. Bireyler kişiliklerini ailede kazandıklarından geleceğin devamlılığına ilham verecek olan aile her koşulda desteklenmelidir. Kişilerin otoriteye olan güveni ailede edinildiğinden ailenin istikrarı toplumun istikrarının da güvencesi olarak yorumlanmaktadır (Akkaş, 2004: 131). Özipek'in de (2004: 80) değindiği üzere muhafazakârlıkta sadece siyasetin ve yasaların belirlediği normlar değil, din, adet, gelenek, görenek gibi kurumların ürettiği normlar da geçerli ve bağlayıcıdır. Özipek'e göre bu kurumlar arasında: "en önemlisi veya diğer değerli kurumların kendisinden sonra geldiği kurum ailedir. Muhafazakârlığın, kendisinden hareketle bir ideoloji olarak inşa edildiği en küçük ontolojik varlığın aile olduğunu söylemek abartılı sayılmaz" (Özipek, 2004: 82). Aile kurumuna muhafazakârlıkta atfedilen bu nitelikler ve önem sağ-muhafazakâr siyasetçilerin siyasal toplumsallaşmalarındaki temel belirleyici rolü de bir bakıma açıklamaktadır. Ancak yukarıda da değinildiği üzere ailenin siyasal toplumsallaşmadaki belirleyici bu yönünü salt sağ-muhafazakâr siyasetçilerle bağlantılı bir durum olarak yorumlamak ya da bu tespit üzerinden bir genelleme yapmak doğru değildir. Ailenin bu süreçte oynadığı rolün *sol* siyasetçiler için de geçerli olma ihtimali bu konuda genelleme yaparken ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir. Fakat muhafazakârlığa yönelik ilgili kuramda da vurgulanan bu hususun önemi göz önünde bulundurulduğunda, bu siyasetçiler için ailenin etkisinin görece olarak daha fazla bir rolü olduğu öne sürülebilir. Ancak belirtmek isteriz ki, ailenin siyasal toplumsallaşmadaki rolüne dair *sol* siyasetçileri de inceleyecek çalışmalara ihtiyaç olduğu aşîkârdır; konuya ilişkin yapılacak çalışmalar, kapsamlı karşılaştırmalı analiz ve değerlendirmeler yapmaya imkân tanıyacaktır.

Aile kurumunun siyasal kimliğin oluşumu ve aidiyetteki belirleyiciliği araştırmının kapsamına giren tüm sağ-muhafazakâr partilere mensup siyasetçiler için ağırlık taşıyan temel bir faktördür. Zayıf bir eğilim olmasına karşın *ailenin belirleyici olmadığını* belirten siyasetçilerin var olduğu da belirtmelidir. Bu yöndeki eğilimleri temsil eden siyasetçiler ise siyasal kimlik ve aidiyetlerinin oluşumunda aldıkları eğitimin, edindikleri çeşitli formasyonların ve entelektüel bilgi ve birikimlerinin etkili olduğunu dile getirmektedirler. Fakat buna karşın söz konusu bu faktörlerin etkilerine değinen siyasetçilerin anlatılarında ailenin *yine* dekısmi bir etkisinin olduğunu belirtilmesi gerekiyor.

Bu açıklamalar kapsamında, görüşülen siyasetçilerden bazılarının siyasetle buluşmada, ona ilgi duymada ve siyasi kimlik ve aidiyetin oluşumunda aile faktörünün belirleyiciliği ve etkisine dair anlatılarına bakılacak. Örneğin AK Partili bir siyasetçiye¹² göre siyasette etkili olan “en önemli faktör ailedir”. Bu siyasetçi ailedeki yetişme ortamının, küçüklükten bu yana verilen “terbiye, örf ve adet”lerin en önemli kaynağı olarak aileyi görüyor. Anne babasının dindar olduğunu belirten bu siyasetçiye göre “onların gelenekleri kendisinin de geleneği” olmuştur. İnsanın bazı değerleri edinmesinde “birilerinden mutlaka etkilenildiğini” belirten AK Partili bir başka siyasetçiye göreyse insanın “hamurunda olan şeyler” esas olarak aileden, ana babadan geliyor. Ailenin “mutlak etkisi”nin altını çizen bu siyasetçiye göre “doğuştan sağ görüşlü olması”nda ailesinin büyük payı var. MHP’li bir siyasetçiye göreyse kendisinden büyük olan “ağabeylerinin” davranışlarıyla, duruşlarıyla, terbiyeleriyle “siyaseten” kendisini etkilediklerini fakat esas olanın ailesi olduğunu belirtiyor.

Siyasal düşünce, miras ve geleneğin aile aracılığıyla aktarımına örnek teşkil etmesi bakımından SP’li bir siyasetçinin anlatısı oldukça temsili bir nitelik taşıyor:

“Kendimi bildim bileli ben hep siyasetin içindeydim. Siyasete şu tarihte, şu yaşta başladım diye bir şey söyleyemem. Ba-

---

12 Makale içinde mülakatlardan alıntı yapılan siyasetçilerin kişisel verilerine (isim, kent, iş ve mesleki bilgiler vb.) araştırma etiği kuralları gözetilerek yer verilmemiş; kent vb. özel yer ve tarihler metinde X veya xx-xxxx biçiminde kodlanmıştır. Metinde siyasetçilerin sadece mensup oldukları siyasi partilerin adları anılmıştır. Ayrıca metinde yer verilen anlatılar içindeki tüm vurgular yazara aittir.

bamdan gelen bir miras. Çocuk yaşlardan itibaren, babam da Milli Görüş geleneğinden gelen partilerde çeşitli görevlerde bulundu. Refah Partisi döneminde (xx-xx) arasında beş yıl sürede Refah Partisi merkez ilçe başkanlığı yaptı (X)'de. Devamlı bu ortamın, siyasi ortamın içerisindeydik. Resmi olarak (xxxx) yılından itibaren Saadet Partisi'nin kuruluşundan itibaren görev aldım. Onun dışında üniversite döneminde tabii gençlik kollarındaki çalışmalara katılıyordum. Resmi olarak (xxxx)'den itibaren Saadet Partisi'nde görev aldım. Siyasi geçmişimiz böyle (...) Dediğim gibi siyasette ilk etki *çevremiz ve ailemizden* geliyor. Yani bu yönden de biraz şükrediyoruz, doğruların içinde büyüyip yetiştiğimiz için, öyle düşünüyorum. *Bizi şekillendiren ailemiz oldu.* Daha sonra tabii yaşıyoruz ilerleyip üniversite hayatına gelip, biraz da mürekkep yaladıktan sonra, biraz da Türkiye ve dünya meselelerine duyarlıysanız eğer, bir şeylerin farkına varıyorsunuz. Dolayısıyla *gözlemlerimiz, kökümüz aile tabii ki.*"

Siyasete babasının peşinde partiye gelip giderek başladığını, ilgi duyduğunu ifade eden DP'li bir siyasetçiye göre bu:

"(...) *babadan oğula geçen* hanedanlık gibi bir durum yani. Onun da nedeni babamın siyasete bakış açısından etkilendiğim içindir. Babamla beraber işte o dönem Doğru Yol Partisi'nin parti binasına gidip gelerek başladık; devlet memuru olmasına rağmen *babam* çok aktifti parti içerisinde."

Ömrünün tamamının siyaset içinde geçtiğini söyleyen DP'li başka bir siyasetçi için de siyaset "aile içinde sürdürülen bir gelenek". Bu siyasetçiye göre:

"(...) bizde bu gelenek halinde mesela dedemle, babamla, benle ve benim çocuklarımla da devam edecek, *aileden* siyasetçiyiz. Bizim çocukluk ve gençlik dönemlerinde medyayla insanlar biraz uzaktı. Yani olup bitenlerin sadece babamızın bildiklerini bize aktarmasıyla şekillendik. Ülkedeki olup bitenlerden gerek gazete yoluyla gerek babamızın bize aktardıkları yoluyla haberdar oluyorduk tabii ki."

Siyasal kimlik ve aidiyetin biçimlenişinde ailenin etkisine değinen BBP'li bir siyasetçinin anlatısı da bu bakımdan bir istisna teşkil etmiyor. Bu bağlamda ailenin önemine vurgu yapan siyasetçi başka unsurlara da değiniyor:

“(...) *ilk etki tabii ki aile*, ondan sonra mahalle, şimdi belki mahalle baskısı denen kavram da gündeme gelecek (...) Mahalle, arkadaşlar, eş, dost bunların hepsinin aynı koridorda siyaset yapıyor olması bizi de etkilemiştir elbette. Ancak tabii kafamızdaki bir kısım fikirlerin onlarla çok fazla örtüşmesi bunun asıl nedenidir. Erzurum hem muhafazakâr yapının içerisinde beslenmiş, hem sağdan hem soldan uç insanları bünyesinde tutan bir şehir. *Ama esas faktör aile ve şehrin kültürel atmosferi*[dir]. Siyasette yer almamızda en önemli şeyler bunlardır.”

Aile Etkisinin Ötesinde

Yukarıda da değindiğimiz üzere siyasal toplumsallaşma sürecinde ailenin herhangi bir etki veya belirleyiciliğinden söz etmeyen siyasetçiler de söz konusudur. Bunu örnekleyen AK Partili bir siyasetçi bu bağlamda şunları dile getiriyor:

“(...) Siyasette aile faktörü çok ilginçtir, ailem bana hiçbir zaman siyaset yap veya yapma diye herhangi bir görüş dahi bildirmedi. Gerçi bu sadece siyasetle ilgili bir duruş tarzı değil. Meslek tercihimde, işte, evlilik hayatımda, diğer kendi hayatımda, yaşadığım hayatta çok müdahaleci olmadılar ve son kararı her zaman bana bıraktılar. O bakımdan çok belirleyici olduğunu söyleyemem.”

Siyasette aileden ziyade “kişisel görüşlerinin ve eğilimlerinin” belirleyiciliğine öncelik atfetmesine karşın DP’li siyasetçinin ailesi de *niha-yetinde* “muhafazakâr”dır ve “demokrat bir ailede büyümüş”tür:

“Siyasette aile gibi faktörlerden ziyade *kişisel görüşlerim ve eğilimlerim* daha belirleyici oldu. Biraz da genetik olarak bakmak lazım gerçi. Hayata bakış açısıyla alakalı, tabii aileden gelen bir etki söz konusu, muhafazakâr bir ailenin içerisinde büyüdük, demokrat bir ailede büyüdük. Özgürlüğümüzün kısıtlandığı noktada isyan ettik. Hep böyle geçti. Çocukluğumuzda böyleydi, öyle gördük. Yani biz istedik ki hep insanlar özgür olsun, dilediği gibi yaşasın, dini duygularını dilediği gibi yaşasın, bu şekilde biçimlendi. Ailemizin etkisi budur. *Yoksa başka faktörlerden etkilenmiş değilim*. Milletime, vatanıma hizmet etmek için siyaset yapmayı düşünüyordum. Bu da Demokrat Parti, o zaman Doğru Yol Partisi’ydi, bu şekil girdim. Başka bir faktör yok.”

Türkiye’de geleneksel toplumsal ve kültürel kodlar etrafında ve bu kodlarla uyumlu bir yaşayış pratiğine sahip hatırı sayılır muhafazakâr kitlenin bir kısmının farklı saiklerle (M. Kemal Atatürk ve İsmet İnönü’ye duyulan saygı, Kurtuluş Savaşı anıları, ‘atadan, dededen’ tevarüs eden gelenek, ahde vefa vs.) sağ-muhafazakâr partiler yerine CHP ve türevi partileri desteklediği bilinmektedir. Bu profile mensup ailelerden gelen siyasetçilerin anlatılarının siyasal toplumsallaşma süreçlerini anlamak bakımından önem taşıdığı söylenebilir. Sözü edilen profile sahip olup bugün siyaseten o çizgide olmayan siyasetçilerin anlatıları hem tarif ettikleri ‘sol’a dair bakışlarını hem de siyasal biyografilerindeki salınımları anlamak bakımından sosyolojik bakımdan ilgi çekici içerikler taşıyor. Bu kısımda yer alan anlatılar siyasal toplumsallaşmada ailenin *mutlak* bir unsur olmadığını ve farklı unsurların etkisini göstermesi bakımından da önem taşıyor. Örneğin, ailesinin siyasi geleneğini CHP’li ve ‘solcu’ olarak tarif eden AK Partili bir siyasetçinin anlatısı yukarıda sözü edilen kitlenin tipik özelliklerini aksettirmesi bakımından da önemlidir:

“Çocukluğum, gençliğim ve üniversite hayatım olmak üzere sol görüşlü bir adamdım. Ancak sol derken bildiğimiz sol değil. Ben üniversitede beş vakit namaz kılan bir sol görüşlüydüm. Bu bize atadan gelme, bu gelenek bağlamında, eskiden çok vardı. Benim rahmetli dedem Cumhuriyet Halk Partiliydi, babam da öyle, biz de öyle olduk. Biz de namaz kılan halk partiliydik. Üniversiteyi bitirdikten sonra ise, bir söz vardır; ‘titre ve kendine dön!’ diye. Ben kendi kendimi şöyle bir eleştirdim, ‘ya sen beş vakit namaz kılıyorsun ama sola yakın duruyorsun’. Ha hiç de oy kullanmadık, o ayrı bir olaydı. Sonra partileri tek tek ele aldım, ANAP’ı aldım, MHP’yi aldım, işte Refah Partisi’ni, Doğru Yol Partisi’ni. Neticede en son Refah Parti’sinde karar kıldım. (...) *Siyasette ailemin hiç etkisi olmadı bende*. Ailemde işte ilk muhafazakâr bendim. Muhafazakâr derken siyasi anlamda.”

Benzer bir eğilimi yansıtmaları bakımından Saadet Partili bir siyasetçinin anlatısı da ilgi çekicidir:

“Babam biraz CHP taraftarıydı. Fakat ağabeylerim falan Milli Görüşü benimsemiş kimselerdi. Çevrem dini bakımdan orta halliydi, yani dinini yaşamaya çalışan bir çevreydi aile çev-

rem. Babam CHP'liydi, fakat o zamanlar tabii İsmet Paşa de-
yince bizlere anlatmışlardır, İsmet Paşa şöyle böyle diye lakin
babamla ben biraz fikren ayrı düştük”

Sağ-Muhafazakâr Siyasetçilerin Siyasal Toplumsallaşmasında Demokrat Parti Etkisi

Anlatılar çerçevesinde bakıldığında sağ-muhafazakâr siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma süreçlerinde aile kurumunun etki ve belirleyiciliği açık bir biçimde görülmektedir. Fakat bu durum, ailenin kendi başına mutlak bir kurum olmasından kaynaklanmıyor elbette. Bu etki ailenin geçmişten tevarüs ettirdiği toplumsal, kültürel ve siyasi değer ve geleneğin yeniden üretilerek bireylere aile aracılığıyla aktarılabilme kapasitesine bağlı görünmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın bir diğer bulgusu siyasal gelenek aktarımında (tarihsel) Demokrat Parti'nin taşıdığı önemde ortaya çıkıyor. Çok partili yaşama geçişle birlikte Demokrat Parti'nin siyasal yaşamda her bakımdan oynadığı dramatik rol, sağ-muhafazakâr siyasetçilerinin siyasal toplumsallaşmasında oldukça belirgin bir öge olarak görünmektedir. Mensup olunan siyasi parti farkı gözetmeksizin görüşülen siyasetçilerin büyük çoğunluğu siyasal aidiyetlerinin biçimlenmesinde Demokrat Parti'ye ya ailelerinin sahip olduğu siyasi gelenek ya da kendi siyasal deneyimleri üzerinden bir biçimde atıf yapmaktadırlar. Tahmin edileceği üzere merkez-sağ siyasete mensup siyasetçilerde bu atıf(lar) herhangi bir dolayım olmaksızın dile getirilirken diğer partilere mensup siyasetçilerde farklı dolayım ve bağlamlar dikkate alınarak yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle AK Parti, MHP, SP ve BBP'li siyasetçilerin siyasal kimlik ve aidiyetlerinin oluşumunda tarihsel Demokrat Parti'nin son derece önemli bir kurum olduğu görülmektedir¹³. Tarihsel Demokrat Parti'nin bu önemi siyasal

---

13 Sağ-muhafazakâr siyaset geleneği içinde Demokrat Parti'nin bu yönlü etkisinin konjonktürel ve tarihsel boyutları göz ardı edilmemelidir. Özellikle AK Parti'nin Demokrat Parti geleneğini sahiplenen tutum ve söyleminin ‘geniş-sessiz muhafazakâr’ kitlelerde bir karşılık bulmuş olma ihtimalini dikkate almak gerektiği kanısındayım. Bu yargımı sınavacak veri ve çalışmalar olmamakla birlikte, örneğin sağ-muhafazakâr gelenekte 1980 öncesi tarihsel-toplumsal konjonktürde Demokrat Parti'nin özellikle milliyetçi ve İslamcı çevrelerde bugünkü anlamıyla bir sahiplenilişinin veya Demokrat Parti ile aidiyet bağı kurma ihtiyacının hâsıl olup olmadığı kanımca tartışmalıdır. AKParti'nin (tarihsel) Demokrat Parti ile kurduğu ilişkiyi değerlendiren bir makale için bkz. Poyraz Kolluoğlu, “AKP'nin Demokrat Parti ‘Fantezisi’”, *BirGün Gazetesi*, 24 Temmuz 2011 .http://www.birgun.net/politics_index.php?news_code=1.311.505.9

düzeyde temsil ettiği yerle ilgili olmakla birlikte, sembolik ve duygusal diyebileceğimiz boyutlar da içermektedir. Özellikle Adnan Menderes ve arkadaşlarının kişiliklerinde somutluk kazanan bu sembolizma ve ona eşlik eden hissiyat, tarihsel belleğin siyasal kimlik oluşumunda ne denli önem taşıdığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Cumhuriyet Halk Partisi ve onun çeşitli düzeylerde temsil ettiği (Kemalist-modernleşmeci) ideoloji ve onun uygulamalarına karşıtlık temelinde biçimlenen bir siyasal aidiyet ve duruş, Demokrat Parti dolayısıyla sağ-muhafazakâr siyasetçilerin anlatılarında somutluk kazanmaktadır.

Çok partili yaşama geçişle birlikte Türkiye'deki siyasal ayrışmanın parti ölçeğinde sosyolojik karşılıklarından birini temsil eden Demokrat Parti'nin, sağ-muhafazakârlığın kolektif hafızasında bulunduğu karşılığın güçlü bir siyasal sembolizmi temsil ettiğini söylemek mümkün görünmektedir. Tarihten tevarüs eden kolektif hafıza ve bilginin siyasal aidiyette ve kimliğin oluşumundaki önemini göstermesi bakımından yapılan görüşmelerin önem taşıdığı söylenebilir. Ancak bu tespiti, siyasal aidiyet ve kimliklerin oluşumunda yapısal ve tarihsel (üretim ilişkileri ve süreçleri, sınıf, cinsiyet vb.) öge ve ilişkileri göz ardı etmeyi elbette gerektirmemektedir. Bununla birlikte çalışma, bu öğeleri sınayacak veya analize tabi tutacak bir veri seti içermediğinden bunlara sadece işaret etmekle yetiniyoruz. Araştırmanın sınırlılıkları içinde burada vurgulamak istenilen, siyasal aidiyet ve kimlik oluşum süreçlerinin bir parçası olarak toplumsal ve kültürel hafızaya 'kazınmış' veya 'gömülü' olan bir tarihselliği göz ardı etmemek gerektiğidir.

Görüşülen siyasetçilerin önemli bir kısmı siyasal fikirlerinin ve aidiyetlerinin kökeninde, çeşitli türden referanslarla, Demokrat Parti ve/veya Adalet Partisi geleneğine atıf yapmaktadırlar. Burada da sıklıkla yine aile geleneği üzerinden bir ilişkisellik kurulduğu görülmektedir. Aşağıda yer verilecek anlatılar Demokrat Parti'nin bir bütün olarak sağ-muhafazakâr siyaset geleneğinin kolektif hafızasındaki yeri ve önemini göstermesi bakımından temsili metinler olarak okunabilirler. Örneğin MHP'li siyasetçilerden birisinin anlatısı DP ve karşısında yer alan CHP'nin dayandığı tabanın sınıfsal niteliklerine ve din unsuruna ilişkin gözlemler de içeriyor:

“(…) Bizim zekâmızın akla dönüştüğü, insanla, eşyayla ilişkimizi analiz etme yetisine geldiğimiz dönemlerde, Erzurum’da siyaset her evde, hayatın her alanında çok konuşulan bir şeydi. İşte o zamanki büyüklerin tabiriyle ajans dinlenecek. Ajansı dinlerken yorumlar yapmak, çok medeni kavgalar yapmak büyüklerimiz nezdinde çok şahit olduğumuz işlerdi. Çok *fukara-bir aile geçmişim* olmasına rağmen, günlük gazete muhakkak evimize girerdi. Günlük gazete okunurdu. Belki internetin, televizyonun olmayışı sohbet ağırlıklı bir iklimde büyümemize sebep olmuştu. Ailem veya babam *fukara* bir insan olmasına rağmen okuyan bir insandı. *Demir Kırat* diye kendini adlandırırды babam. O zaman Demir Kırat olmayanlar genelde *mütegalibe* idi. Yani şehrin zengini. Hem Pasin Ovası’nın, hem Daphan Ovası’nın toprak sahipleri[ydiler] bunlar. Genelde *fötr şapkalıydılar* ve Halk Partiliydiler. Fakat ne hikmetse bıyıkları hep Hitler bıyığı idi. *Adeta bizim şuuraltımıza ağılık, zenginlik, kibir eşittir Halk Partisi; mazlum olmak, emeğiyle geçinmek eşittir Demir Kırat olmak* [gibi idi]. Bu arada dinin bu noktadaki rolü neydi? Biraz sanki bu ağa takımına, Erzurum tabiriyle, ‘dinigollik’ gözüyle bakılırdı (…) Fakat konuşulmasa bile hissettirilirdi ki bu Demir Kırat gelenek biraz daha dini özgürlükler noktasında hürriyetçidir. Şimdi *fukara* bir Demir Kırat aile çocuğuyuz (…) Demokrat veya Demir Kırat geleneğine böyle sempatiyle bakan bir çocuktum (…) üst üste yaşadığım travmalar beni Menderes’e darbe yapmış bir siyasi hareketin karşısına sürükledi.”

Demokrat Parti geleneğinden gelen bir aileye mensup olduğunu, siyasi düşünce ve mensubiyetinin bu gelenek içinde biçimlendiğini, bu geleneği bugün de sürdürmeye çalıştığını belirten DP’li bir siyasetçinin anlatısı da (tarihsel) DP’nin sınıfsal¹⁴tabanına ilişkin gözlemler içeriyor:

“(…) Babam Demokrat Parti’nin (X)’deki kurucularından, halamın beyi gene aynı şekilde Demokrat Parti’nin (X)’deki kurucularından. Dolayısıyla tabii hep *esnaf kökenli* insanlar

---

14 ‘Sınıf’ kategorisini çalışmada ekonomi-politik bir kavramsallaştırma olarak kullanıyorum. Lakin bu çalışmanın bağlamı gözetildiğinde Edward Palmer Thompson’ın, ‘sınıf’ı salt iktisadi değil aynı zamanda sınıf oluşumunda *kültüre* verdiği özel önem vesilesiyle de anılmaya ve yazının bağlamıyla ilişkilendirmeye değer buluyoruz. Söz konusu yaklaşım için bkz. E.P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004.

bunlar. Baktığınız zaman Demokrat Parti'nin kurucularına, bunların içerisinde çok zengin olan kimselere rastlayamazsınız. Memur tabakasından insanlara da rastlayamazsınız, dolayısıyla *esnafkesimi* dediğimiz, kafalarında *fötr şapka* olmayan, *kasketli*, ondan sonra *ayakkabıcılık, terzilik, manifaturacılık* yapan, o ilçede işte ne bileyim veyahut *zahirecilik* yapan insanların gelip kurmuş oldukları ve destekledikleri bir siyasi hareket olarak düşünüyorum. Ve bu siyasi hareketin kökünde, temelinde milletin sorunlarının yattığını düşünüyorum. Yani millet o dönemde tabii, savaş yıllarını geçirmiş, İkinci Dünya Savaşı yıllarını geçirmiş, karne dönemini yaşamış, yokluklar ve kıtlıklar dönemini yaşamış. Yani o dönemde örneğin, memurlara bir kilo şeker verilirken esnaf olan kişilere de bir külah şeker verilirmiş aileye, eve. Tabii bunlar toplumda yarılmalara sebep olmuş.”

AK Partili bir siyasetçinin Demokrat Parti ve onunla ilişkilendirilen “sağ zihniyet”e dair anlatısı da ilgi çekici. Siyasetçinin siyasal eğilimlerinin biçimlenişinde babanın, evde konuşulan konuların ve okunan gazetenin etkilerini bir arada ele alan anlatısı bu yanlarıyla da kayda değer görünüyor:

“Şöyle söyleyeyim bizim evimizde Türkiye ve dünya meseleleriyle alakalı konular ve siyaset hep konuşulurdu. Ama aile içinde bir siyasi partide aktif rol alan hiç kimse yoktu ama babamın özel bir ilgi alanıydı siyaset, ajanslar dinlenirdi. Köye bir gazete gelirdi mesela. O zaman, yani *Tercüman Gazetesi* gelirdi, niye Tercüman onu tabii sonradan idrak ediyoruz ama Tercüman Gazetesi'nin geldiğini bilirim. Babam evde sohbet ederken de arkadaşlarıyla sohbetleyken de sürekli babamın yanında olan biriydim. Dolayısıyla, Demokrat Parti ve sağ bir zihniyet sürekli sohbetlerde konuşulduğu için, demek ki bilinçaltımızda ilk etkilenmeleri oradan almışız. Ama farklı bir etkilenme daha aldık, şöyle ki, çok bilinçli olduğunu söyleyemem ama sanki algılama şu şekildeydi, işte Atatürk zamanında İslam ve İslam dinini yaşamayla alakalı bazı kuşuklarını hep dinlerdim. İşte İslam'ı, İslamiyet'in Türkiye'de yaşanmasıyla alakalı, bazı eksiklerin giderilmesiyle alakalı, bir soğukluk işte. Böyle bir aile ortamında yetiştim. Demek ki hem dini değerlere, hem de milli değerlere karşı özellikle hassasiyeti olan ve politikanın çok konuşulduğu, işte Osmanlının

özlendiği bir aile ortamında yetiştim. Bilinçaltında demek ki bu algılama da böyle oldu.”

Yukarıda farklı partilere mensup siyasetçilerin anlatılarına bakıldığında ampirik düzeyde DP’nin bu anlamdaki işlevselliğinin yeterince vurgulandığı söylenebilir. Siyasal aidiyetin oluşumunun toplumsal ve kültürel köklerinin siyasal karşılığı Demokrat Parti’de kurumsal ifadesini bulmuştur. Türkiye’de sağ siyasetlerin zemini belirleyen, çok partili hayata geçiş sürecinde gelişen merkez sağ siyaset alanı ve bu alanda gelişme ve siyasete tercüme imkânı bulan muhafazakâr düşüncedir. Demokrat Parti hareketinin geniş bir toplumsal koalisyon ve CHP’nin tek parti dönemi politikalarına karşı her türden muhalefetin ittifakına dayalı bir siyasal şemsiye olduğu, DP üzerine yapılan birçok çalışmanın ortak kanaatidir (Mert, 2003: 315).

Mert’in (2001: 45-46) değerlendirmesine göre 1923’te Cumhuriyetin ilanı ile yarı teokratik meşruti monarşiden laik Cumhuriyete geçiş yeterince köktendi ve bu dönüşüme paralel olarak yaşanan modernleşme-ci/Batılılaşmacı kültür devrimi her toplumda sıkıntı yaratacak türden bir değişimdi. Çok partili hayata geçişten itibaren, Türkiye’de siyasal hayata damgasını vuran gelişme, kısa sürede yaşanan büyük değişime karşı gelişen çeşitli tepkilerin su yüzüne çıkma olanağı bulmasıdır. Nitekim 1946’da kurulan ve böylece daha sonra sadece merkez sağ değil, tüm sağ siyasal geleneğin temelini atan Demokrat Parti, siyasetini bu tepkinin mobilize edilmesi üzerine kurmuştu. Toplumsal ve kültürel düzeyde hayata geçirilen radikal uygulamalara karşı tüm tepkilerin siyasal bileşkesi Demokrat Parti oldu. Merkez sağ politikaların temelinde yer alan, tek parti döneminin toplumsal seçkinciliği ve Batıcı kültürel politikalarına muhalefet, toplumun farklı kesimlerinden insanları aynı çatı altında birleştiren bir etken olarak işliyordu. Bu koşullar altında, tek parti döneminin, Batılılaşmış, şehirli-bürokratların seçkin ve dar çevresi dışında kalanların çoğu; toprak ağası veya köylü, taşralı esnaf veya tüccar, siyasal alanda aynı safta yer alabiliyordu. 1950’lerden başlayarak, merkez sağ, uzun süre, yoğunlukla, toplumun alt ekonomik katmanlarının oy verdiği partilerle temsil edildi (Mert, 2001: 48). Ancak, Demokrat Parti’nin sağ-muhafazakâr siyaset geleneği ve siyasetçileri üzerindeki etkilerine aşırı bir belirlenim atfetmediğimizi belirtmek isteriz. Mert’in başka bir çalışmasında da değindiği üzere

merkez sağın *zihinsel arka planı* ve *duygu haritası*, tek parti dönemine tepki olarak dışa vuran itiraz, aslında, Cumhuriyet devrimine karşı me-safeli bir yerde belirleniyordu. Böylece, cumhuriyetin seküler ulusal kimliğine uzak durulan yerde, ulusal kimliği dinsel ve tarihsel motiflerle tamamlayan sağ milliyetçilik ve dinsel kimliği daha öne çıkaran dindar muhafazakârlık damarları gelişti. Altmışlı yıllardan başlayarak, bu damarların merkez sağın dışına taşıdığı, partileşme (MÇP-MHP ve MNP-MSP) süreci yaşandı. Bu damarların her zaman sağ siyasetlerin çatısı altında liberal damarla birlikte varolduğunu hatırlatmakta fayda var. Nitekim 70’lerde kurulan Milliyetçi Cephe hükümetlerinde, bu bir aradalık, ayrıca gerektiğinde partiler arası koalisyon olarak tezahür etmişti (Mert, 2007: 25). Merkez sağ gelenek ile İslamcı ve milliyetçi muhafazakâr bloklar arasındaki ilişkileri gerilimlerden azade ve düz çizgisel bir mutabakat-süreklilik olarak değerlendirmek doğru değildir. Bu görece müstakil yapı ve ideolojiler arasında öteden beri çelişkili ve salınımlı bir ilişki var olagelmıştır. Taşkın’ın (2007: 84) belirttiği üzere:

“İslamcılık veya milliyetçi muhafazakârlık, Türk sağının otantik temsil iddiası en güçlü ve en özcü iki akımını temsil ederken, merkez sağ gelenek, bu iki akımı da ‘milli irade’ miti ekseninde bizzat kendisinin temsil ettiğini iddia ediyordu. DP’den bu yana merkez sağ liderlik, İslamcı ve milliyetçi cenahların kendilerinden bağımsız ve özerk bir temsil mekanizmasına kavuşmasını engellemeye ciddi önem vermekle beraber bu türden hassasiyetleri kendi söylemlerine eklemeye de özen gösterdi. Bunun karşısında İslamcı ve milliyetçi muhafazakâr akımlar da kendi doktrinerliklerini merkez sağa kabul ettirmeye giriştiler.”

Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Çeşitlenen Uğraklar: Sağ-Muhafazakâr Siyasette İdeolojik-Politik Geçişlilikler ve Eklemlemeler

Demokrat Parti’nin ve kısmen Adalet Partisi’nin farklı sağ-muhafazakâr partilere mensup siyasetçilere aidiyet kaynağı ve sembolik olarak sosyolojik-tarihsel bir kök-referans sağladığını yukarıdaki anlatılar ve teorik değerlendirmeler çerçevesinde söylemek olası görünüyor. Bu referans olma durumu farklı sağ-muhafazakâr partilerin ve siyasetçilerinin birbirleriyle olan ilişkilerini de çeşitli düzeylerde etkile-

mektedir. Bu düzeyler sağ-muhafazakâr partiler arasında ideolojik ve söylemsel düzeydeki ortaklıkları ve birbirleri arasındaki geçişlilikleri de büyük ölçüde kolaylaştırıyor görünmektedir. Aynı ilişki biçiminin partiler arasında kurumsal ve örgütsel düzeylerdeki mobilizasyonun ve geçişliliklerin yoğunluğunu da açıklayan bir unsur olduğunu öne sürmek mümkün görünmektedir. Bu bağlamda, sağ-muhafazakâr partiler arasındaki bilişsel ortaklık zeminini mümkün kılan ideolojik olguların ağırlıklı olarak *milliyetçilik*, *din* ve *anti-komünizm* veya *sol karşıtlığı* eksenlerinde somutlaştığı söylenebilir.

Araştırmanın kapsamında yer alan her bir sağ-muhafazakâr partiyi, doğal olarak, hem kurumsal-örgütsel düzeyde hem de ideolojik-politik düzeyde birbirlerinden ayırt eden nitelikler söz konusudur. Ancak vurgulamak istenilen şudur ki, bütün farklılıklarına karşın sağ-muhafazakâr siyaset geleneğinde yer alan farklı partiler arasındaki mobilizasyonun ve geçişlilikleri mümkün kılan kayda değer ortaklaşan sosyolojik bir zemin söz konusudur. Bu durum başlı başına çalışılması gereken bir konu olmakla birlikte, biz bunu burada siyasal toplumsallaşmanın önemli bir uğrağı ve faktörü olarak ele almayı yeğliyoruz. Başka bir ifadeyle, bu sosyolojik karşılık veya zemini siyasal toplumsallaşmanın bir parçası olarak ele alıyoruz. Örneğin bir siyasetçi geçmişte ülkücü olup şimdi SP’de veya DP’de siyaset yapabiliyorken, bir başka siyasetçi ise geçmişte SP’li olup ülkücü harekette veya merkez-sağ bir partide siyaset yapabilmektedir. Bu durumun, Türkiye’de sağ-muhafazakâr siyaset geleneğinin özgül bir niteliğini anlamak bakımından oldukça önemli bir duruma işaret ettiği söylenebilir. Tanıl Bora’nın (1999: 7) isabetle vurguladığı üzere: “Milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılığın üç ayrı siyasal ve ideolojik pozisyon olarak düşünülmesine alıştık. Örtüşmeler, ortak paydalar ve toplama-çıkarmalarla, sağ siyasetin ve ideolojinin sıfır toplamı oyununun terimleri sayılır bu üçlü”. Bora, aynı yerde bu üçlünün arasında bir içiçelik varsaydığını ve bunları sağ gövdenin birbiriyle uyumlu organları gibi düşündüğünü dile getiriyor. Milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılığı pozisyonlar olmaktan ziyade ‘haller’ olarak ele almayı önerdiğini ifade eden Bora milliyetçiliği, muhafazakârlığı ve İslamcılığı, Türk sağının birbirine dönüşebilir oluş biçimleri olarak yorumluyor (Bora, 1999: 8). Nitekim görüşülen siyasetçilerin anlatıları Bora’nın bu yorum ve saptamalarını çeşitli düzeylerde teyit eder görünmektedir. Örneğin, “genelde” sağ düşünceye

yakın olduğunu belirten ve çocukluğunun Ülkü Ocakları'nda geçtiğini söyleyen AK Partili bir siyasetçinin anlatısı bu bakımdan ilgi çekicidir:

“Genelde sağ düşünceye yakınım, bu düşünceye yakın olduğunu düşünerek AKP'ye katıldım” (...) Ailede, benim dedem koyu bir CHP'liydi, babam da koyu bir DP'liydi, ben de koyu bir Ak Parti'liyim. Benim çocukluğum Ülkü Ocakları'nda geçti ama faal olarak, resmi olarak değil. Küçükken gidiyorduk işte.”

Yine ‘sağa yatkın’ bir aile geleneğinden geldiğini söyleyen AK Partili bir siyasetçi, bugün parti içerisine sokulmasını yanlış bulsa da, siyasete yönelmesinde *dinin* öncelikli bir etken olduğunu vurguluyor:

“Böyle sağa yatkın bir aile geleneğinden geldiğimiz için, *din algısı* bizim için belirleyici oluyor. Dindar olan partiye yani o zamanki Refah Partisi'ne yöneldik ister istemez. Birinci etken, şekillendiren etken din oldu, yani bizi siyasete yöneltti. Ama şimdiki durumda o algının yanlış olduğunu düşünüyorum artık. Yani din, bir partinin içerisine sokulacak bir şey değil. Din başka bir şey.”

Bir başka AK Partili siyasetçinin ‘siyasi yol haritası’na¹⁵ baktığımızda “sol ya da komünist” çevreye karşı “milliyetçi-mukaddesatçı” bir çizgide “aksiyon olarak” *milliyetçilerle* yan yana gelebilmektedir:

“Okul yıllarında o zamanın deyimiyle solcu ya da komünist diye tabir edilen bir çevre vardı. Biz ise milliyetçi-mukaddesatçı küçük bir gruptuk. Bu solcu çevre bizi hırpalayan, ezen, üzerimize gelen bir yapıdaydı. O zaman milliyetçi siyasal çizgide olmasak da, solcular karşısında onların safında olmak durumunda kaldık. Zaten bizim millet olarak *mazlumdan yana tavır almak* gibi bir özelliğimiz vardı. Mesela o dönemlerde bu söylemiş olduğum nedenlerle, o milliyetçilere bir sempati veyahut onlarla birlikte bir taraf olma duygusu, içgüdü de hep var olmuştur. İşte küçük bir topluluk olduğundan

---

15 ‘Siyasi yol haritası’ kavramını Uysal ve Toprak’ın çalışmasında ele aldıkları anlamda kullanıyoruz. Buna göre siyasal yol haritası siyaset içinde yer alan öznelerin siyasal toplumsallaşma süreci ve eğilimlerine tekabül etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Uysal ve Toprak, 2010).

dolayı, mazlum yapılarından kaynaklı olarak, düşünce bazında olmasa da aksiyon olarak milliyetçilerle yan yanaydık. Bu ta Ak Parti dönemine kadar geldi.”

Ailesi MHP’li olan SP’li bir siyasetçi ise yaşadığı şehre özgü nitelikler olarak sıraladığı namaz kılama, çeşitli dernek faaliyetlerine katılma ve Kuran kurslarına gitme şeklindeki pratiklere vurgu yapıyor:

“Ailem Milliyetçi Hareket Partiliydi. Fakat ortaokuldan bu yana sonuçta (X)’e has bir özellik olarak işte namaz kılarız, çeşitli derneklerde, vakıflarda yaz kursları, (X)’de Kuran kurslarına gidilirdi. Siyasette üzerimizde elbette ki birçok insan etkili olduğu gibi bizde de çevre etkili oldu.”

Bir başka SP’li siyasetçi “Türkiye’ye komünizm getirmek isteyen bir gençlik grubu karşısında”, aile çevresi, yetiştirme tarzı gereği “otomatik olarak o solcu gençlerin karşısında olan grup içerisinde yer aldığını” belirterek “ülkücü camia” da siyasete başladığını belirtiyor. Bir diğer SP’li siyasetçinin siyasi yol haritasına bakıldığında ise merkez sağın temel figürlerinden Süleyman Demirel’e, kendi deyişiyle, “bir ılımanlık” hissi duyduğunu söylüyor. Bu “ılımanlık hissiyle” geçmişte kendisini ‘biraz sağcı’ olarak tanımlamış olan siyasetçi şunları dile getiriyor:

“(…) lise çağlarında, o zamanki büyük lider Süleyman Demirel’e bir ılımanlığımız vardı. Onun da herhalde o günkü söylemleriyle, biz kendimizi *biraz* sağcı olarak benimseydik (...) Bütün siyasi partileri kendi ön kabulleriyle inceleme fırsatı bulduk. Üniversiteyi bitirip (X)’e dönünce, o zamanın ANAP’ı, Doğru Yolu bu gibi partilerde çok yakın arkadaşlarımız olmasına rağmen, bu gibi partilerden çok yakın teklifler almamıza rağmen, yani kafa karışıklığından bir anda evet diyemedik. Sonra belirli bir süre zarfında kendi birikimimizle insanlara yardımcı olalım dedik; sonrası bildik işte önce Refah sonra Fazilet şimdi de Saadetteyiz.”

12 Eylül 1980 öncesi siyasal ortama dikkat çeken DP’li bir siyasetçinin anlatısı da siyasal tutumdaki dalgalanmaya önemli bir örnek teşkil ediyor. Merkez sağı benimsemiş birisi olmasına karşın söz konusu siyasi konjonktürün kendisini “ister istemez” ülkücü harekete yakın kıldığını belirtiyor. Bir diğer DP’li siyasetçinin anlatısı da sağ-muhafazakâr gelenek içersin deki siyasal salınımı örneklemesi bakımından oldukça

ilgi çekici. Henüz lisedeyken Milli Türk Talebe Birliği¹⁶ ile tanışan siyasetçi, sağ-muhafazakâr siyaset ve düşünce geleneği için çok önemli bir figür olan Necip Fazıl Kısakürek¹⁷ ve onun “sistemleştirdiği” Büyük Doğu¹⁸ “fikriyatı”yla tanışıyor. Bu fikrin “çekiciliği” ile Türklük ve Müslümanlık arasındaki ilişkiler ve “sentez” yaklaşımına dair tartışmalardan haberdar oluyor:

“Üniversite yıllarından önce lisedeyken, lise ikide Milli Türk Talebe Birliği ile tanıştım, orada seminerlere katıldım, sonra burada (X) Gençlik Teşkilatı diye bir kuruluş vardı, Nur Cemaati’nden ama Adalet Partisi’nin gençlik kolları gibi de

---

16 MTTB hakkında yazılmış ayrıntılı ve öncü bir çalışma için M. Çağatay Okutan’ın *Bozkurt’tan Turan’a Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004 çalışmasına ve ayrıca, Doğan Duman ve Serkan Yorgancılar’ın *Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Vadi Yayınları, Ankara, 2008 adlı çalışmasına bakılabilir.

17 Sağ-muhafazakâr geleneğin hemen her kesimi için oldukça önemli bir sanatçı-entelektüel ve siyasi bir figür olan Necip Fazıl Kısakürek bu gelenek içinde yer alanlarca ‘üstad’ olarak anılmaktadır. Sanatçı, entelektüel ve siyasi bir kişilik olarak hakkında üretilmiş oldukça zengin bir literatür vardır. Bunları burada tümüyle zikretmek mümkün değildir ancak sanatı ve sanatçılığı üzerine Orhan Okay’ın *Necip Fazıl Kısakürek*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987 çalışmasına, Kısakürek’in farklı yanlarını ele alan derleme bir çalışma olarak, Mehmet Nuri Şahin ve Mehmet Çetin’in *Doğumunun 100. Yılında Necip Fazıl Kısakürek*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004 isimli çalışmasına, Elizabeth Özdalga’nın “Tasavvuf Bahçelerinde Dolaşan Bir Milli Kahraman: Necip Fazıl Kısakürek” adlı *Toplum ve Bilim* dergisinin 1997 yılında yayınlanan 74. sayısında yer alan makalesine bakılabilir.

18 Büyük Doğu Necip Fazıl Kısakürek’in çıkardığı derginin adıdır. Necip Fazıl’ın önderliğinde çıkan Büyük Doğu dergisi, gerek tek parti döneminde, gerekse Demokrat Parti iktidarı döneminde yürüttüğü şiddetli muhalefetle iktidarın tepkisini çekmiştir. Necip Fazıl’ın sadece 1950’li yıllarda hakkında açılan davaların yarısı mahkûmiyetle neticelense 300 yıldan fazla hapis yatması gerekecektir. Büyük Doğu, 1940-80 arası dönemde, İslâmî bir düşünce ekolü olarak da göze çarpar ve dönemin İslamcılığa yakın duran pek çok düşünür, siyaset adamı ve aydınını etkilemiştir. Bir kitapta dergi şu ifadelerle anılmaktadır: “Büyük mütefekkir Necip Fazıl’ın küfre karşı verdiği mücadeleden çıkardığı Büyük Doğu Dergisi, milliyetçi Müslüman gençliğin yetişmesinde önemli bir kilometre taşı olmuştur”. Bkz: *Türk Sağı Sözlüğü*, Hüdavendigâr Onur, Biyografi.net Yayınları, İstanbul, 2004. Büyük Doğu, aynı zamanda Necip Fazıl’ın kurduğu Büyük Doğu Hareketi düşünce sisteminin de adıdır. *İdeolocya Örgüsü* adlı eserinde açıkladığı bu düşünce sistemiyle Necip Fazıl, kendine özgü bir tarih muhasebesi, devlet anlayışı, estetik bakış ve fikrî duruş sergiler. Dergi ve fikriyatı hakkında yetkin bir değerlendirme için bkz. Cemil Koçak, “Türk Milliyetçiliğinin İslam’la Buluşması Büyük Doğu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçiliğinde* Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002. (ss.601-613)

çalışırdı o zamanlar. Daha çok Adalet Partisi, Demokrat Parti geleneğinden bir ailenin çocuğu olduğum için orada da seminerlere falan katıldım. Sonra üniversitede yine Milli Türk Talebe Birliği'nin içerisinde yer aldım (xx-xx) yılları arasında. Sonra o devirde şeyi keşfettim, Necip Fazıl Kısakürek'i keşfettim. Onun Büyük Doğu diye bir kitabı vardı, okumuşsunuzdur herhalde. O kitap bana çok cazip geldi. Orada işte Türklük önde, İslamiyet de onun yanında filan böyle el ele yürüyen ilgi çekici bir sentezdir o. Uzunca bir sohbet konusu o da. Oradaki Milli Türk Talebe Birliği'nin içerisinde *Büyük Doğucular* diye anılırdık. Mili Türk Talebe Birliği'nde Büyük Doğucular olarak bir süre sonra dışlanmaya başladık çünkü talebe birliği, Milli Selamet Partisi'nin tabanını oluşturan bir yapıya geldi. Sadece İslam'ın öne çıkartılması bana çok hoş gelmedi açıkçası. Din, dindi de, dini alıp da siyasetin göbeğine oturtmak hiç cazip gelmedi bana. O vesileyle biz böyle yavaş yavaş elimizi eteğimizi çeker olduk. Biraz da böyle şey gibi kaldık, açığa da çıktık orada, sayımız da çok fazla değildi. Her ne kadar mücadele de etmeye çalışsak ama o eski hava kaybolmaya başladı.”

Demokrat Partisi ve Adalet Partili bir ailede yetişen bir ‘çocuk’ olarak geçmişte MHP ve Ülkü Ocakları’nda bulunmuş olması şaşırtıcı olmakla birlikte BBP’li bir siyasetçinin anlatısına bakmak da olgusal bakımdan önem arz ediyor:

“Aile yapımız Adalet Parti zihniyetinden, Demokrat Parti zihniyetinden. Baba, dede Adalet Parti’si, Demokrat Parti zihniyetiyle siyaset yapmış ve desteklemiş bir ailenin efradıyız nihayetinde. Ortaokul, lise çağlarımız (xx-xx)’li yıllara denk geliyor. O (xx-xx)’li yıllarda Türkiye’nin içinde bulunduğu malum durum Demokrat Parti zihniyetindeki insanların çocuklarının genellikle MHP tandansında, Ülkü Ocakları’nda görev alıyor veya oranın bir mensubu olmaları noktasında fikirlerimizin de uyuşması var. O günün aile yapısının mecburiyeti diyelim. Kendimizi Ülkü Ocakları’nın içerisinde bulduk. O gün tabii bu (xx-xx)’li yıllar. Üniversite yıllarımız hakeza yine Ülkü Ocakları’nın içerisinde görev yapmak noktasında geçti. Bunun sonrasında kısmen ticari hayat, memuriyet hayatımız başladı. (xx) yılında emekli olduktan sonra siyasetle resmi olarak ilgilenmeye başladık. (X) zaman önce de Büyük

Birlik Partisi'nin (X) başkanı olarak resmen görev aldım, devam ediyoruz. Siyasi geçmişimiz özetle bundan ibaret.”

Yukarıdaki anlatılar toplu bir biçimde değerlendirildiğinde sağ-muhafazakâr siyaset geleneğinde yer alan siyasetçilerin siyasal aidiyet ve kimlik kuruluşunda milliyetçiliğin, dinin ve sola karşıt olan tutumlarının ortaklaşan bir zemine yataklık ettiği söylenebilir. Siyasal aidiyet oluşumunda siyasal ideolojilerin müstakil çizgi ve karakterlerinin varlığına karşın bu durum, koşullara ve konjonktüre bağlı olarak akışkanlık ve geçişliliklere engel bir durum arz etmiyor görünmektedir. Türkiye'nin tarihsel ve aktüel siyasal yaşamına bakıldığında sağ-muhafazakâr partilerin zaman zaman sorunsuzca bir araya gelebiliyor olmalarını, ittifaklar kurabiliyor olmalarını da bu bağlamda değerlendirmek veya anlamak gerekir. Örneğin Milliyetçi Cephe¹⁹ gibi ittifakları veya konjonktürel bir araya gelişleri sadece kurumsal ve örgütsel düzeyde değerlendirmek ise bir bakıma eksik kalacaktır. Belki bundan daha da önemli olan sağ-muhafazakâr partiler arasındaki ideolojik ve söylemsel eklemlenmeler, koşutluklar veya ortaklıklardır²⁰.

Gençlik Örgütlenmelerinin Etkisi

Araştırmamın bir diğer bulgusu ise siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma süreçlerinde, mensup olunan partilerle doğrudan veya dolaylı bağı bulunan gençlik örgütlenmelerinin veya kurumsal yapılanmaların oldukça etkin bir işleve sahip olduğudur. Gençlik örgütlenmeleri siyasal kimlik ve aidiyetin oluşumunu pekiştirmenin yanı sıra kayda değer ölçüde siyasal bilinç ve formasyonun oluşumunu da etkilemektedir. Bu bağlamda partiler için bir değerlendirme yapıldığında, MHP'li, SP'li ve BBP'li siyasetçilerin söylemlerindeki siyasal-ideolojik iç tu-

---

19 Milliyetçi Cephe hükümetleri ve bu minvalde oluşturulan ittifak girişimleri için Feroz Ahmad'ın *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975* ve *Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980*, Hil Yayınları, İstanbul, 1984 adlı çalışmalarına bakılabilir. Ayrıca Erik Jan Zürcher'in *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000 adlı çalışması ve *Geçiş Sürecinde Türkiye* (Der: Irvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 1998 adlı derleme çalışmanın içinde yer alan M. Ali Ağaoğulları'nın “Aşırı Milliyetçi Sağ” adlı makalesine de bakılabilir.

20 Hegemonik vasfı ve ideolojik-politik içeriği bir kenara örneğin, “Türk-İslam Sentezi” girişimi de sağ geleneğin farklı bileşenlerinin birbirleriyle eklemlenebilme potansiyeli bakımından önemli bir hamledir. ‘Sentez’in bu yönü için bkz. Fethi Açıkel, “Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi”, *Toplum ve Bilim* dergisi, Sayı: 70, 1996.

tarlılığın daha net görüldüğü görülüyor. Aynı siyasetçilerin anlatı ve söylemlerine hâkim (manifest) belagatin da bunda bir payı olduğunu söylemek mümkün. Çocukluk ve gençlik dönemlerinde siyasetle buluşan ve bunu bir örgütlülük içinde gerçekleştiren sağ-muhafazakâr siyasetçilerin siyasal ve ideolojik bağlanmalarının (commitment) daha yüksek olduğu anlaşıyor. Bu kategori içine giren siyasetçilerin siyasal yol haritalarında da daha nadir kırılmalar olduğu görülmektedir. BBP'yi kısmen dışarıda tutarak ifade edilirse, bu iki partinin görece belirgin bir siyasal tarihle kayıtlı oldukları ve bu tarihsellik içerisinde ideoloji, söylem ve siyasal geleneklerini daha güçlü bir biçimde tesis ettikleri söylenebilir. Bunda MHP ve SP'nin adeta okul işlevi gören ve mensuplarının siyasal toplumsallaşmalarında son derece etkin olan Ülkü Ocakları²¹ ve Milli Gençlik Vakfı²² gibi örgütlere sahip olmalarının önemine değinmek gerekiyor. Ayrıca MHP'nin bir kurum olarak özellikle merkez sağ gelenek ve diğer sağ-muhafazakâr gelenek ve partiler için de bir tür 'okul işlevi' gördüğüne ayrıca değinmek elzem görünüyor²³. Söylemsel ve ideolojik tutarlılığın yanı sıra bu partilere mensup siyasetçilerin örgütsel ve kurumsal sürekliliklerinde diğer partilere kıyasla (AK Parti ve DP'ye göre) belirgin bir tutarlı hattın var olduğu da vurgulanmalıdır.

---

21 Ülkü Ocaklarıyla ilgili olarak Tanıl Bora ve Kemal Can'ın *Devlet Ocak Dergâh 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991 ve aynı yazarların *Devlet ve Kuzgun 1990'lardan 2000'lere MHP*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 çalışmaları anılmalıdır. Ülkü Ocakları'nın resmi web sitesine bu kuruluş hakkında hem kurumsal hem de ideolojik niteliği hakkında bilgi için başvurulabilir: <http://www.ulkuocaklari.org.tr/>

22 Milli Gençlik Vakfı 29 Mayıs 1975'te kurulmuştur. Milli Görüş geleneği partileriyle yasal ve hukuki bir bağı olmamasına karşın bu geleneğin amaç ve ideolojisi doğrultusunda tabanında yer alan gençliğin örgütlü olduğu kurumsal bir yapıdır. 28 Şubat sürecinde hakkında kapatılma davası açılan vakıf 2004'te kapanmış daha sonra Anadolu Gençlik Derneği'nde örgütlülüğünü devam ettirmiştir. Anadolu Gençlik Vakfı hakkında bilgi için web adresine başvurulabilir: www.agd.org.tr

23 Ülkü Ocakları'nın bu niteliği ve MHP'nin genel olarak merkez-sağ siyasetle kurdukları ilişkiler için bkz. *Devlet Ocak Dergâh 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. (özellikle ss. 191-280). Ayrıca kurumsal düzeyde bir değerlendirme olmamasına karşın merkez-sağ geleneğin milliyetçi muhafazakâr çevre ve ideolojiyle gerilimli ilişkisini değerlendiren yetkin bir çalışma için bkz. Yüksel Taşkın, *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşılığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007(özellikle ss. 70-90)

Görüşülen MHP’li siyasetçilerin hemen hepsinin çocukluk veya gençliklerinde bir biçimde Ülkü Ocakları’yla veya onu önceleyen oluşumlarla bir temasa sahip olduklarını anlaşıyor. MHP’li bu siyasetçilerden birinin anlatısı temsili bir örnek olarak zikredilebilir:

“(…) O yaz Erzurum’da bizim mahallemizde Genç Ülkücüler Teşkilatı²⁴ kuruldu. Biraz böyle okumaya meraklı, onun dışında da problem çözmeyi kendine dert edinmiş, mesela dul kadının bacasını küreyen, kimsede musluk yok işte çok yaşlı aciz kimselere bedava su taşıyan mahallelerdeki insanlar... Yani bugünkü tabirle sosyal sorumluluğu yüksek, biraz da işte delikanlı tipleriz. O Genç Ülkücüler Teşkilatı’na gidip gelmeye başladık. O zaman komünist hareket Türkiye’de giderek böyle bir ivme kazanıyor. Sanki işte bir refleksmiş gibi, *millirefleksmiş* gibi de bu Ülkü Ocakları veya Genç Ülkücüler Hareketi var. Bu hareket içerisinde biz farkında olmadan yer aldık ve Ülkü Ocakları geleneği bizim siyasi davranışlarımızın şekillendiği, belirlendiği bir alan oldu, ta ki ihtilale kadar. 12 Eylül ihtilalinde öğretilmedim ben, işte tutuklandım bir iki defa. Yattık, çıktık derken bugünlere geldik. Siyaseten hala ben işte milliyetçi, ülkücü geleneğin içinde olan birisi olarak kendimi hissederim. Siyaseti hiçbir zaman bir şey olmak yani “bu kadar emeğimiz oldu, hadi biz de muhtar olalım”, o noktada hiç düşünmedim, ömür boyu da düşünmeyeceğim, ama böyle bir Türkiye’deki sürecin Erzurum’daki küçük bir parçasıydık yani.”

Lise yıllarında MHP ve ülkücü hareket ile tanıştığını söyleyen MHP’li bir siyasetçidoğrudan parti içinde yer almasının üniversite sonrasına tekabül ettiğini ama siyasi düşünce ve kimliğinin esas olarak ülkü ocaklarında biçimlendiğini belirtiyor. Üniversitede ‘fakülte reisliği’ ve ‘ocak temsilciliği’ yaptığını, MÇP’den MHP’ye yönelen süreçte

---

24 <http://ulkuotagi.com/forum/index.php?topic=8170.0;wap2> kaynakta bu kuruluş hakkında şu bilgiler verilmektedir: “1968 tarihinde genel merkezi Ankara olmak üzere; gençliği ülkücü, milliyetçi bir ruhla yetiştirmek, her türlü bölücü zararlı faaliyetlerle mücadele etmek gayesiyle öğrenciler tarafından Genç Ülkücüler Teşkilatı kurulmuştur. Teşkilatın başta Adana, Samsun, Kars, Gaziantep, Mersin, Elazığ, Sakarya, Erzurum, Bursa olmak üzere 35 il ve ilçede şubeleri mevcuttur. Bu dernek de en faal derneklerden biri olup, Milliyetçi Hareket Partisi’nden aldığı talimatlar gereğince faaliyetler göstermektedir.”

ise yaşadığı şehirde Ülkü Ocakları Kültür ve Eğitim Vakfı²⁵ ve Bizim Ocak²⁶ dergisinde yöneticilik yaparak bugünlere geldiğini belirtti. Bir diğer MHP’li siyasetçinin siyasal yol haritası ise siyasal toplumsallaşma sürecinde ülkü ocaklarının yanı sıra çeşitli türden siyasal sosyal faaliyetlerin önemine işaret etmesi bakımından önem taşıyor:

“Öğrencilik yıllarımda ülkü ocaklarında ülke ve memleket meseleleriyle ve Türk kültürünü ve Türk milliyetçiliği ideolojisini öğrenmekle, önce eğitimini almakla başladım. Tabii bunların yer ve zamanları çok farklı şeydi. Seminerlerden, konferanslardan, şiir dinletilerinden başlayarak Ankara’da öğrencilik yıllarımda Türk Ocağı²⁷’nda Osman Turan²⁸ Beyin, Osman Yüksel Serdengeçti²⁹’nin seminerleriyle, konferanslarıyla beraber başladım. Sonradan öğrencilik yıllarımdan öğretmenlik yıllarına geldiğim dönemlerde de, gene sendikal olarak o zaman Ülküm Bir³⁰ bünyesi olarak, yönetimi olarak gene

25 Ülkü Ocakları’nın kurduğu bir vakıf. Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.ulkuocaklari.org.tr/>

26 MHP ve Ülkü Ocakları’nın 12 Eylül’de kapatılmasını takiben, bu kuruluşların yöneticilerinin büyük kısmı cezaevlerine konuldu. Dışarıdaki ülkücülerin tekrar örgütlenebilmesi için yeni bir yapı arayışında dergi kurulmasına karar verildi. 1983 yılında yayım hayatına başlayan Bizim Ocak dergisi, Gençlik Kültür Sanat Ocakları’nın kurulduğu 1988 sonuna kadar ülkücü hareketin ve gençliğin örgütlenme adresi oldu. Başlangıçta özellikle üniversiteli ülkücü gençliğin bir çatı altında toplanmasına hizmet veren Bizim Ocak, zamanla tüm Türkiye’de şubeler açan bir organizasyona dönüştü. Ayrıntılı Bilgi için bkz: ‘Bizim Ocak’ maddesi, *Türk Sağı Sözlüğü* içinde, Hüdavendigar Onur, Biyografi.net Yayınları, İstanbul, 2004.

27 Türk milliyetçi ideolojisinin temel kurumsal çatılarından birisidir. Ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz: Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

28 Türk milliyetçi ideologların en önemli figürlerinden birisidir. Türk Tarihi ve medeniyeti üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen bir bilim adamıdır. Milliyetçi tarih yazımının önde gelen figürlerinden birisi olan Turan’ın “Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi” adlı çalışması sağ-muhafazakâr kesimlerin ‘ilmihal’i sayılmaktadır. Osman Turan ve bu çizideki tarihçiliğin değerlendirildiği yetkin bir eleştirel çalışma için bkz. Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

29 Türkiye’de önde gelen milliyetçi ideolog ve siyasetçisidir. Doğrudan Serdengeçti üzerine olmasa da fikir ve üslubunun değerlendirildiği bir çalışma için bkz: “Türkiye’de Popülist Milliyetçilik”, Tanıl Bora ve Nergis Canefe, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, içinde Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002. (ss.635-662)

30 1978’de ülkücü memurların kurmuş olduğu sendika ve aynı adla çıkan bültenin adı. Ayrıntılı Bilgi için bkz: ‘Ülküm-Bir’ maddesi, *Türk Sağı Sözlüğü* içinde, Hüdavendigar

ülke ve memleket meselelerine ilgi duymaya başladım.”

SP’li siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma süreçlerinde ülkü ocaklarının sahip olduğu bir işlevselliği ise Milli Gençlik Vakfı ve ondan türeyen Anadolu Gençlik Derneği’nin yerine getirdiği anlaşıyor. 1980 öncesinde bu örgütlerin işlevini Akıncılar³¹ olarak anılan yapının üstlendiği söylenebilir; nitekim yaşı uygun olup Akıncılar içinde yer aldığını belirten SP’li siyasetçilerle de görüşüldü. SP’li siyasetçilerin üniversite okuyanlarının önemli bir kısmının partiye katılmadan önce MGTV içinde faaliyette bulundukları anlaşıyor. Üniversitede okumayan SP’li siyasetçiler ise daha çok partinin gençlik kollarında görev aldıklarını belirttiler. Örneğin SP’li bir siyasetçinin aşağıdaki anlatısı bu yaniyla temsili bir içerik taşımaktadır:

“Ben (xx) yaşındayım şu anda. 14-15 yaşından beri Milli Görüş Teşkilatlarının içerisindeyim. Tabii Milli Görüş sadece Saadet Partisi’yle ilgili bir düşünce değil. 1969’dan itibaren tüm kurum ve kuruluşlarıyla ortaya çıkmış alternatif bir düşünce Türkiye’de. Dolayısıyla 15 yaşından itibaren Milli Gençlik Vakfı’nda çeşitli kademelerinde görev yaptım. Üniversite yıllarında yine üniversitedeki teşkilatlarında görev aldım. Efendim (xx-xx)’te gençlik teşkilatlarında Milli Gençlik Vakfı olsun, o zamanki ismiyle Refah Partisi olsun seçimlerde sandık müşahitliği, komisyon başkanlıkları, beldelerde, (X) merkezde yapmaya çalıştım. (...) Tabii bunun yanında bulunduğumuz işte Milli Gençlik Vakfı olsun diğer gruplar olsun onların içerisinde de ciddi manada kendimizi yetiştirmek, entelektüel birikim noktasında işte yeni çıkan kitapları takip etmek, efendim işte şu yazar ne demiş bu hususta, bu yazar ne demiş diye ciddi manada okumak da etkili oldu diyelim. 2004 yılında da Milli Gençlik Vakfı, Anadolu Gençlik Derneği oldu. Anadolu Gençlik Derneği’nde il başkanıydım, il sorumlusuydum (X)’da. 2004 yılında bu merkez (X)’den aday gösterilmem istendi. İl başkanlığı görevini aldık (x) yıldır da

---

digar Onur, Biyografi.net Yayınları, İstanbul, 2004.

31 1980 öncesi siyasal çatışma ortamında İslami çevrelerin ‘aksiyoner’ örgütlülüğünü temsil eden bir yapılanma. Bu yapının yasal-hukuki ad ve çatısı aslında Akıncılar Derneği’dir. ‘Akıncılar’ doğrudan kurumsal-örgütsel bir yapının adı olmamıştır. Ayrıntılı Bilgi için bkz: ‘Akıncılar Derneği’ maddesi, *Türk Sağı Sözlüğü* içinde Hüdavendigâr Onur, Biyografi.net Yayınları, İstanbul, 2004.

(X) başkanlığı yapıyorum. Bu arada (xx)'de de (X)'dan (x). sıradan milletvekili adayı olduk. Çekirdekten yetişme Milli Görüşçü bir aile olmasa da biz Milli Görüşe girdikten sonra, aile de Milli Görüşçü oldu elbette ki. Sonra o şekilde devam ettik. Şu anda da yine siyasete devam ediyoruz.”

BBP’li bir siyasetçi ise partisi kurulmadan önce ‘tabii olarak’ o zamanki ülkücü hareket ve ocaklarda yetiştiğini belirtiyor. Ülkü Ocaklarına benzer bir işlevsellik göstermesi amacıyla kurulduğu söylenebilecek Alperen Ocakları’nın siyasal bir gelenek oluşturup oluşturamadığı tartışmalı olsa da BBP’nin de ‘kendi ülkü ocakları’nın olduğu vakıadır:

“(…) ama o günkü gençlik öyleydi, biz de o gençliğin içerisindeydik. Bize diyorlardı ki o zaman işte “karşınızda Moskoflar var, vurun”, öbür taraftakiler “bunlar Amerikan uşağı faşistler var, vurun” diyorlardı. Kardeşi kardeşe kırdırdıkları dönemleri Türkiye’de yaşadık 80 öncesi. Çoğumuz heba olup gittik, çoğumuz sakat kaldık, çoğumuz bilmem nerede kaldık. Ha burada biz yine de bu davamızdan taviz vermedik. Ülkü ocaklarında yetiştik, yetiştirilmeye gayret ettik, o aldığımız çizgiyi de hiç bozmadık. Milliyetçi Hareket Partisi’yle değil önceki adı Milliyetçi Çalışma Köylü Partisi³² ile başladık. Parti kurdular, ocakları da o zamanki partiye kabul etmediler. Ocakları destekledik bugün olduğu gibi. Bizim *de* şu anda Ülkü Ocaklarımız³³ var.”

AK Parti’nin görece yeni bir parti olması ve taban konfigürasyonunun eklektik bir karaktere sahip olmasının bu partiye mensup siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma süreçlerinin köklerini takip etmeyi zorlaştırdığı söylenebilir. Bu saptamanın daha çok partinin genç kadroları için geçerli olduğunu belirtmeliyiz. Milli Görüş geleneğinden gelen AK Partili siyasetçiler için ise bu tespitin doğruluğunu öne sürmek daha zor görünüyor. Milli Görüş geleneğinden geldiğini belirten AK Partili siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma süreçlerine ilişkin anlatıları ise SP’li

32 Görüştüğümüz siyasetçi partinin adını ‘Milliyetçi Çalışma Köylü Partisi’ olarak telaffuz etse de doğrusu ‘Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’ olacaktır. MHP’nin öncülü olarak kabul edilen bu parti hakkında bilgi için bkz: (Der.) Mete Kaan Kaynar, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

33 Büyük Birlik Partisi’nin gençlik örgütlenmesinin kurumsal ifadesi. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.alperenocaklari.org.tr/>

siyasetçilerinkiyle birebir örtüşmektedir. Nitekim Uysal ve Toprak'ın çalışması da bu gözlemi kısmen teyit ediyor (2010: 67-70). Milli Görüşle herhangi bir bağı olmayan AK Partili 'yeni kuşak' siyasetçilerde siyasal toplumsallaşmayı belirgin bir kurumsal yapı üzerinden okuma olanağı şimdilik görünmemektedir fakat bu partinin gençlik kollarının oldukça etkin ve disiplinli bir görünüm arz ettiği de belirtilmelidir. Mevcut haliyle AK Parti Gençlik Kollarının³⁴, partinin gelecek kuşak siyasetçileri için nasıl bir işlevselliğe sahip olacağını ise tarihsel süreç gösterecektir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında sağ-muhafazakâr siyasetçilerin siyasal toplumsallaşmalarına ilişkin belli başlı bulgu ve sonuçlara değinilecek olunursa, öncelikle, aile kurumunun ve onun üyelerinin sahip olduğu, benimsediği siyasal düşünce ve gelenek unsurlarının sağ-muhafazakâr siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma süreçlerinde belirleyici faktörler olduğu anlaşılmaktadır. Siyasal kimlik edinmede ve aidiyet oluşumundaki etkileri, kurucu değer ve ağırlıkları farklılaşmakla birlikte bunların yanı sıra akrabaların, saygı ve hayranlık duyulan kimi siyasi liderlerin, öğretmen, 'ağabeyler' ve 'büyükler' olarak anılan idolleştirilmiş bireylerin de önemli etkilere sahip olduklarından söz edilebilir. Siyasal kimlik ve aidiyetin oluşumunda toplumsal ve kültürel arka planın da etkili unsurlar olduğunu belirtmek gerekiyor. Bu bağlamda, içinde yer alınan topluluğun ve kültürel iklimin belirleyiciliğinden söz edilebilir. Örneğin, gelenek, görenek, örf ve adetler, dinsel kültür, yaşanılan coğrafya, (şehir, kasaba, mahalle, köy gibi) kimi kurum ve örgütler, okullar, okunan kitap ve dergiler de siyasal toplumsallaşmanın ve siyasal aidiyetin biçimlenişinde etkili olmaktadır. Belirgin ve güçlü bir eğilimi yansıtmamakla birlikte siyasal toplumsallaşma süreçlerinde aile dışındaki faktörlerin etkilerine değinen siyasetçiler de mevcuttur.(Tarihsel) Demokrat Parti, sağ-muhafazakâr siyaset geleneğinin ve siyasetçilerinin kolektif hafızasında, kimlik ve aidiyetlerinin oluşumunda hem kurumsal bir çatı işlevi görmekte hem de ortak hafızanın canlı tutularak sağ-muhafazakâr geleneğin Kemaliz-

34 AK Parti'nin gençlik kollarının yapı ve faaliyetleri için bkz: www.akgenclik.org.tr

me, Kemalist (kültürel) modernleşmeye ve sola yönelik ‘muhalefet’ ve ‘direnış’ potansiyelini çeşitli söylemler aracılığıyla günümüze tevarüs ettiren bir işleve sahip görünmektedir. Sağ-muhafazakâr siyaset geleneğini ve siyasetçileri birbirlerinden ayırıştıran özgül ideolojik ve politik söylemler ve kurumsal yapılar olmasına karşın söz konusu gelenek ve siyasetçileri ortaklaştıran esas öğelerin ise temelde din, dini kültür ve milliyetçilik olduğu görölmektedir. Siyasete ilgi ve katılım oldukça erken yaşlarda başlamaktadır. Eğitim, siyasallaşma sürecinde çok önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle üniversite eğitiminin siyasal bilinç edinmede ve aidiyette kayda değer bir önem taşıdığı görölmektedir. Bununla beraber siyasete yönelik erken ilginin karşılık bulduğu başlıca siyasal kurumlar MHP için ağırlıklı olarak Ülkü Ocakları, SP için ise Milli Gençlik Vakfı ve Anadolu Gençlik Derneğidir. Diğer partilere mensup siyasetçilerin de zaman zaman bu kuruluşlar içinde yer aldıkları görölmektedir. Yaşa, deneyime ve bağı olunan siyasete göre sağ-muhafazakâr gelenek içinde yer alan siyasetçilerin bir kısmı Milli Türk Talebe Birliğı, Akıncılar gibi örgüt ve yapılanmalar içinde bulunmuşlar ve bu kuruluşların-yapılanmaların örgütlediğı konferans, seminer, şiir dinletileri vb. etkinlikler içerisinde yer almışlardır. Belirgin bir eğilim olarak göze çarpmasa da sağ-muhafazakâr gelenek içinde ağırlığı olan entelektüel figürler ve düşünce gelenekleri (Necip Fazıl, Eşref Edip, Osman Serdengeçti, Büyük Doğu vb.) ve onların eserleri de siyasallaşma süreçlerinde etkili olmuştur. Görüşülen siyasetçilerin anlatılarında gerek kendileri gerekse de ailelerine yönelik sınıfsal ve kültürel kökenlerine ilişkin göndermeler söz konusudur: ‘ben köylüyüm’, ‘fukarayım’, ‘fukarayız biz’, ‘ailem köylü’ veya ‘köy kökenli’, ‘babam memur’, ‘namaz kılınan bir evden’ gelmek, ‘yazları Kuran kurslarına giderdik’, ‘orta halli, dinini yaşamaya çalışan bir aile çevre’sine sahip olmak, ‘mazlumun yanında zalimin karşısında’ olma hali, ‘esnaf kesimi’, ‘kafalarında fötr şapka olmayan’, ‘kasketli’, ‘ayakkabıcılık’, ‘terzilik’, ‘manifaturacılık’ veya ‘zahirecilik’ yapan insanlar vb. bir dizi sıfat ve ifadelerin sınıfsal ve kültürel kökene ilişkin ipuçlarını yansıtmaları bir tarafa siyasetçilerin kendilerine yönelik algılamalarına dair de önemli ipuçları sunduğı görölüyor. Çalışmanın sınırları içinde veri olarak ele alma imkânı olmamakla birlikte, bütün bu faktörlere her bir siyasetçinin kişilik, karakter ve psikolojilerini gözetken öznel unsurları veya farklı türden öznellikleri de hesaba katmak

gerektiğini söylemek gerek. Siyasal toplumsallaşmayı belirleyen yapısal ve tarihsel dinamiklerin yer aldığı bir arka planın eşlik ettiğini de vurgulamak kaçınılmazdır. Nitekim görüşülen her bir siyasetçinin metin içinde yer verilen anlatıları, belirtilen unsur ve dinamiklere ilişkin yapısal ve tarihsel arka plana dair kayda değer olgusal bilgiler ve göndermeler içermektedir.

Bu çalışma, Türkiye’de bir siyasal gövde olarak bütünlük arz etmemekle birlikte, en azından iktidar konumu veri alındığında, siyaseten hegemonik bir güç odağını temsil edegelmiş olan sağ ve/veya muhafazakâr siyaset geleneğine mensup siyasetçilerin siyasal toplumsallaşma sürecini anlamaya yönelik mütevazı bir girişim olarak görülmelidir. Çalışma bu yanıyla elbette bir dizi eksiklikle maluldür. Örneğin ele alınan popülasyon göz önünde bulundurulduğunda, yöntemsel olarak ölçek sorunu ve temsil nosyonu bunların başında gelmektedir. Bu sorunlar doğal olarak, çalışma boyunca dile getirilen bir takım yargı, değerlendirme ve yorumları genelleştirebilir bir eğilim olarak sunmanın önünde engel teşkil etmektedir. Bu yanılarıyla eldeki çalışma, başka çalışmalarda geliştirilmeye, sınanmaya ve eleştirilmeye muhtaçtır. Fakat yine de ele alınan popülasyona yönelik genel bir değerlendirme çerçevesi bulunduğu söylenebilir. Son olarak, Türkiye’nin siyasal kültürünün önemli bir bileşenini oluşturan sağ-muhafazakâr siyasetçilerin kimlerden oluştuğu, siyasal, toplumsal ve kültürel aidiyetlerinin kurucu öğelerinin neler olduğunun anlaşılması, siyasal kültürümüzü oluşturan bir unsurun (siyasetçilerin) anlaşılmasına kısmen de olsa imkân sağlamaktadır. Fakat bu elbette siyasal kutbun bir ögesine eğilerek gerçekleştirilebilecek bir şey değildir. Sol gelenek içerisinde yer alan siyasetçilerin niteliklerinin çalışılmasının ve elde edilecek veri ve bilgilerin karşılaştırmalı bir analizinin çok daha esaslı sosyolojik sonuçlara ulaşılmasına zemin sağlayabileceği ise unutulmamalıdır.

Kaynakça

AÇIKEL, Fethi (1996), “Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 70, s.153-198

AĞAOĞULLARI, M. Ali (1998), “Aşırı Milliyetçi Sağ”, *Geçiş Sürecinde Türkiye* içinde Editörler: SCHICK, Irvin C., ve Tonak., Ertuğrul A., Belge Yayınları, İstanbul.

AHMAD, Feroz (1977) *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975*, Westview Press, London.

AHMAD, Feroz (1984) *Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980*, Hil Yayınları, İstanbul.

AHMAD, Feroz (1999) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

AKGÜN, Birol (2007) *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

AKKAŞ, Hasan Hüseyin (2004) *Muhafazakâr Düşünce ve Edmund Burke*, Kadim Yayınları, Ankara.

ALKAN, Türker (1979) *Siyasal Toplumsallaşma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ALKAN, Türker (1993) *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

ALTHUSSER, Louis (1991) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

AYTAÇ, Ahmet Murat (2007) *Ailenin Serencamı Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması*, Dipnot Yayınları, Ankara.

BAYKAL, Deniz (1970) *Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi*, AÜ SBF Yayınları, Ankara.

BORA, Tanıl (1999) *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakârlık İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul.

BOURDIEU, Pierre (1977) *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, New York.

BOURDIEU, Pierre (1995) *Pratik Nedenler*, Kesit Yayıncılık, İstanbul.

BOURDIEU, Pierre ve Wacquant, D. J, Loïc (2003) *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

COPEAUX, Etienne (1998) *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

DAHL, Robert (1976) *Modern Political Analysis*, Prentice-Hall, New Jersey.

- DUMAN, Doğan ve Yorgancılar, Serkan (2008) *Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Vadi Yayınları, Ankara.
- EASTON, David (1953) *The Political System*, Knopf, New York.
- EASTON, David (1965) *A Framework For Political Analysis*, N.J, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs.
- KALAYCIOĞLU Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar (2007) “İlkokul Çocuklarının Parti Tutmasını Belirleyen Etmenler”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, içinde Editörler: KALAYCIOĞLU, E., ve Sarıbay, A.,Y., Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul.
- KALAYCIOĞLU, Ersin (1984) *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, İÜ SBF Yayınları, İstanbul.
- KAYNAR, Mete Kaan (2007) *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri*, İmge Kitabevi, Ankara.
- KEKES, John (2001) *A Case for Conservatism*, Cornell University Press, New York.
- KIRK, Russell (1978) *John Randolph of Roanoke*, LibertyFund, Incorporated.
- KOLLUOĞLU, Poyraz (2011) “AKP’nin Demokrat Parti ‘Fantezisi’”, *BirGün Gazetesi*, 24 Temmuz 2011.
- KÖKER, Levent (2008) *İki Farklı Siyaset Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- LASSWELL, Harold D. (1958) *Politics: Who Gets What, When, How*, World Pub. Co., Cleveland.
- LIPSET Martin., Seymour ve Rokkan, Stein (1967) *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, The Free Press, New York.
- LIPSET Martin., Seymour (1960) *Political Man: The Social Bases of Politics*, Garden City, New York.
- MERT, Nuray (2001) “Türkiye’de Merkez Sağ Siyaset”, *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, içinde, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MERT, Nuray (2003) “Muhafazakârlık ve Laiklik”, *Modern Türkiye’de*

Siyasi Düşünce Muhafazakârlık, Cilt: 5 içinde Editör: ÇİĞDEM, A., İletişim Yayınları, İstanbul.

MERT, Nuray (2007) *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, Selis Kitaplar, İstanbul.

NISBET, Robert (1986) *Conservatism: Dream&Reality*, University of Minnesota Press, Minnesota.

NISBET, Robert (1990) “Muhafazakârlık”, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* içinde Editör: BOTTOMORE, T., ve Nisbet, R., Verso Yayıncılık, Ankara.

NISBET, Robert (2007) *Muhafazakârlık Düş ve Gerçek*, Kadim Yayınları, Ankara.

OKAY, Orhan (1987) *Necip Fazıl Kısakürek*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

OKUTAN, M. Çağatay (2004) *Bozkurt’tan Turan’a Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ONUR, Hüdavendigar (2004) *Türk Sağı Sözlüğü*, Biyografi.net Yayınları, İstanbul.

OWEN, Diana (2008) “Political Socialization in the Twenty-first Century: Recommendations for Researchers”, paper presented for presentation at “The Future of Civic Education in the 21. Century” conference cosponsored by the Center for Civic Education and the Bundeszentrale für politische Bildung, James Madison’s Montpelier, September 21-26.

ÖZBUDUN, Ergun (1976), *Social Change and Political Participation in Turkey*, NJ, Princeton University Press, Princeton.

ÖZDALGA, Elizabeth (1997) “Tasavvuf Bahçelerinde Dolaşan Bir Milli Kahraman: Necip Fazıl Kısakürek” *Toplum ve Bilim* Sayı: 74, s.176-180.

ÖZDOĞAN, Günay. Göksu (2001) “Turan”dan “Bozkurt”a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946), İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZİPEK, Bekir Berat (2004) *Muhafazakârlık Akıl Toplum Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara.

ÖZSOY, Osman (2002) *Türkiye’de Seçmen Davranışı ve Etkin Propaganda*, Alfa Yayınları, İstanbul.

SAFİ, İsmail (2005) *Türkiye’de Muhafazakârlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri ve Muhafazakâr Demokrat Kimlik Arayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilim) Anabilim Dalı.

SAFİ, İsmail (2007) *Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*, Lotus Yayınları, Ankara.

SCRUTON, Roger (1981) *The Meaning of Conservatism*, Penguin Books, New York.

SCRUTON, Roger (1991) *Conservative Texts: An Anthology*, St. Martin Press, New York.

SCRUTON, Roger (2007) *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, Palgrave Macmillan, New York.

SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban (2001) *Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

SUVANTO, Pekka (1997) *Conservatism from the French Revolution to the 1990s*, Palgrave Macmillan, New York.

ŞAHİN, M. Nuri ve Çetin, Mehmet (2004) *Doğumunun 100. Yılında Necip Fazıl Kısakürek*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ŞEN, Mustafa (2010) “*Türkiye’de Muhafazakâr Siyasetçi Profili*”, TUBİTAK, Ankara.

TAŞKIN, Yüksel (2007) *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İletişim Yayınları, İstanbul.

THOMPSON, E., Palmer (2004) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Birikim Yayınları, İstanbul.

TURAN, İlter (1976) *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, Der Yayınları, İstanbul.

UYSAL, Ayşen ve Toprak, Oğuz (2010) *Particiler, Türkiye’de Partiler ve Sosyal Ağların İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÜSTEL, Füsun (1997) *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ZURCHER, Erik. Jan (2000) *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Exploring the Possible Influence of Postmodernism on Adult Education

Postmodernizmin Yetişkin Eğitimi Alanı Üzerindeki Muhtemel Etkileri

Anindya Sen¹

Özet

Bu çalışmada postmodernizmin Yetişkin Eğitimi alanı üzerindeki muhtemel etkileri incelenmiştir. Bu amaçla, modernizmin moderniteye bir tepki olarak doğması ile temel ilkeleri tartışılmış, mevcut Yetişkin Eğitimi kuram ve uygulamalarının çeşitli özellikleri incelenerek postmodern düşüncenin altında yatan temel fikirlerle olan benzerlikleri analiz edilmiştir. Çalışmanın sonunda mevcut Yetişkin Eğitimi kuram ve uygulamalarında postmodernizmin etkisi olduğuna dair güçlü göstergeler olduğu tesbiti yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernizim, , Postmodernizim, Yetişkin Eğitimi

---

1 Ed. D. in Instructional Technology from Northern Illinois University, asen108@gmail.com

Abstract

In this paper, I look at the possible influences of postmodernism on the field of Adult Education (AE). In order to do that, I discuss the basic tenets of postmodernism (along with its origins as a reaction to modernity). I then look at various aspects of current AE theory and praxis and analyze how they have similarities to the basic ideas that underlie postmodern thought. The main conclusion of the paper is that there is strong evidence to believe that postmodernism has had a significant influence on current AE theory and praxis.

Keywords: *Modernism, Postmodernism, Adult Education (AE).*

Scholars from diverse disciplines now claim that we live in a post-modern world (Blake et al, 1998; Briton, 1996; Rosenau, 1992). The question thus arises if the above claim can be extended to the field of Adult Education (AE) also. This paper explores this idea in some depth – while it is probably true that postmodernism has had some influence on AE, it is not necessarily clear to what extent this is true.

Postmodernism is an intellectual movement and a perspective that has developed over the last century as a reaction to the perceived excesses of modernism (Racevskis, 1998). Some of the basic tenets of postmodernism are as follows:

Rejection of all supposed grand narratives (or metanarratives) that claim to represent absolute, universal truths;

1. Rejection of essentialism (the idea that any concept or message has an unchanging core essence that can only be interpreted in one fixed way);
2. A vigorously anti-foundationalist stance in relation to knowledge claims that claim to be more fundamental than others;
3. The belief that there is no objective reality (that is out there waiting for us to discover it);
4. Rejection of both scientism (especially, the scientific method) and positivism; and
5. An acknowledgement of the importance of power structures in all processes of knowledge construction (Allan & Turner, 2000; Leicester, 2000; Rosenau, 1992; Ward, 2003).

These tenets are discussed in much greater detail in a later section. In addition, the nexus between some of these tenets and AE theory and praxis will also be addressed later on in the paper.

Adult education is believed by many to be still under the influence of modernism (Usher, Bryant, & Johnston, 1997). Some scholars make this claim because a lot of AE research is still grounded in scientific methods and a sincere belief in the possibility of progress through human rationality. In addition, some scholars claim that AE's intentions to promote the liberation or emancipation of oppressed voices leads

instead to a rejection of socially-shared responsibilities and a promotion of more individualistic tendencies (Briton, 1996).

However, a sizable body of AE scholars would contend that at least in recent years their field has embraced many of the tenets of postmodernism (including those listed above) in terms of both theory and praxis (Peters, 2000). Thus, there is a dispute amongst various AE scholars as to how deep and pervasive postmodernism's influence on the field really is.

Layout of the Paper

The principal purpose of this paper is to investigate the influence of postmodernism on AE theory and praxis. An additional, albeit secondary, goal (though, possibly difficult to attain in a satisfactory manner via a single article of this type) is to attempt to resolve any possible conflict between the two opposing claims mentioned in the above paragraph.

In doing so, I will be looking in detail at the basic ideas that underlie the postmodern intellectual movement (including a detailed discussion of all of the tenets listed previously). In addition, I will discuss the origins and history of postmodernist thought and the reasons why it was born in the first place. Any discussion of postmodernism's origins will have to, by force of necessity, address what is known as modernity and the basic beliefs associated with it. Related to that would be a discussion on how the elemental ideas of modernism and postmodernism interact with one another, thus giving rise to the intellectual conflicts that afflicts AE (and other social sciences as well).

I will then provide my analysis of how postmodernism has influenced various aspects of the field of AE. In attempting to doing so, I will look at postmodernism's effects on both AE theory and praxis. I will also discuss what the implications of my findings are for future research in the field of AE.

Basic Tenets of Postmodernism

What is postmodernism? Postmodernism is a term that is widely used in connection with diverse fields and disciplines, such as art, architecture, literature, education, history, philosophy, and sociology (Harvey, 1989;

Ward, 2003). However, a straightforward definition of postmodernism is an elusive goal. For the sake of this paper, I will try to explain what postmodernism is by explaining in some detail what its basic tenets are (please see below) – however, I will desist from coming up with one all-encompassing definition of the term because I firmly believe that doing so will result in a “product” that will leave as many lacunae in coverage of the components (of the concept) as it will claim to cover.

In this regard, it is appropriate to mention that some scholars claim that postmodernism is not just a theory or a collection of ideas – instead, it is more of an attitude of looking at or a perspective from whose vantage point various concepts and claims can be analyzed. (Harvey, 1989; Lemert, 1997).

The following are some of the basic tenets of postmodernism:

- Rejection of all metanarratives (or “grand narratives”) that attempt to provide all-encompassing explanations: One of postmodernism’s signature beliefs is the rejection of all claims that purport to be universally valid. Postmodernism’s rejection of such statements is borne out by Lyotard’s (1984) famous proclamation that postmodernism can be regarded as an “incredulity towards metanarratives” (p. xxiv). A metanarrative (or a grand narrative) is a unifying narrative or story (or any claim statement) that seeks to explain how the world is— that is, a metanarrative is an all-encompassing worldview of some natural or social phenomenon (Lyotard, 1984, 1992). However, the above does not necessarily mean that postmodernists do not believe in any truths at all – postmodernists do believe in truths that are local (i.e. not universal). These are claims or statements which are limited to particular groups of people or those that are valid only for a certain period of time (Harre & Krausz, 1996; Lemert, 1997; Norris, 1996; Rorty, 1998).

Of course, by rejecting metanarratives, postmodernists have set themselves up for attacks launched by their critics – this is because their claim that there are no universal claims itself is a metanarrative (Norris, 1996; Sokal & Bricmont, 1998). Postmodernists have not come up as yet with an adequate response to this criticism.

- Rejection of essentialism: Essentialism is the idea that any object (abstract or concrete) has essences or underlying immutable properties

that makes it what it is (Leicester, 2000). Postmodernism is particularly interested in the application of the concept of essentialism to ideas and texts. When essentialism is applied to ideas, it means that any concept has an immutable core essence that can only be understood or interpreted in one way. In a similar vein, essentialism can be applied to any text and it gives rise to the idea that a text can be interpreted in only one way. Postmodernists vehemently reject this belief that any idea or text can be understood in only one way. In fact, postmodernists have come up with the idea of deconstruction to interpret texts. Deconstruction is associated with the works of the French philosopher Jacques Derrida. Deconstruction involves analyzing a text to ferret out all its meanings (multiple or even latent) (Norris, 1991). Deconstruction is regarded as controversial because it elevates a reader's interpretation of the text above and beyond what the author of the text might say even directly. Barthes (1970) has taken this perspective to an extreme by saying that neither the text (even in its original incarnation) nor the author is the most important thing, but it is the "destination" of the text —the reader – that is more important. He averred that when the reader, in spite of his or her subjective proclivities, is allowed to invent new interpretations, the text is liberated from the tyranny of the author's original intended meaning.

- Rejection of both positivism and scientism:

Positivism holds the view that the universe we live in operates according to immutable natural laws which can be discovered and studied by logical thinking and empirical observations. The existence of these laws makes the universe deterministic in nature -- that is, human beings (including both natural scientists and social scientists) by using the methods of science (and applied with "objectivity") can predict and control the world around us (Leicester, 2000). Postmodernists dispute the claim that empirical testing is the only means of gaining reliable knowledge (more on that appears below) and that scientists can practice their craft objectively. They claim that all empirical observations are theory-laden and so a value-free and "objective" scientific enterprise is nothing but a chimera.

Another hallmark of postmodernism is a rejection of scientism which refers to the idea that science and the systematic approach of the scien-

tific method (which advocates the empirical verification/falsification of facts and hypotheses) are universally applicable to all types of contexts -- be it natural or social or otherwise (Leicester, 2000). In other words, scientism espouses the belief that science and the scientific method are the ultimate arbiters of all types of knowledge. Postmodernists, on the other hand, think that science is only one way of acquiring knowledge about the world, especially the natural world; however, they also vociferously aver that science by no means has a monopoly on knowledge acquisition and construction of the social world (Griffin, 1988; Harding, 1998). In fact, some postmodernists (including, notably, some feminists) take the radical view that even for the natural world, the scientific method (with its heavy emphasis on empirical observations) is but one way of acquiring knowledge (Harding, 1987, 1998).

- **Anti-foundationalist stance:** Foundationalism claims that most types of knowledge claims are justified (or known to be true) based on the existence of knowledge claims that are called foundational or basic beliefs or knowledge. Such foundational or basic beliefs are beliefs that provide justificatory support to other beliefs -- this latter set of beliefs are thus derivative of those foundational or basic beliefs (Leicester, 2000). The foundational beliefs are regarded as self-evident or, more accurately, self-justified because they don't need the justification of other beliefs for their validity.

Postmodernists reject some of these foundationalist claims; instead they espouse contrary views that can be appropriately called anti-foundationalist (Leicester, 2000). Anti-foundationalist views reject the existence of so-called foundational beliefs -- as the name implies, it is a term applied to any philosophy which rejects a foundationalist approach. Similarly, an anti-foundationalist philosopher is one who does not believe that there is some fundamental belief or principle which is the basic ground or foundation of inquiry and knowledge. Anti-foundationalists believe that all knowledge is an artifact of the human mind and in a network of interconnected pieces of knowledge claims, no set of knowledge statements can claim a status of epistemic superiority by claiming to be more basic or foundational than other knowledge claims.

- **A rejection of the existence of an external objective reality:** Postmo-

dermist reject the notion of an objective reality that exists out there and that is waiting for us to discover it (by using the methods of science) (Leicester, 2000; Rosenau, 1992). From a postmodern perspective, all knowledge about any type of reality is a construction of the individual human mind. And since any such perception of reality is the creation of a particular human mind, there are as many realities as there are human minds contemplating about their existence. In other words, postmodernists believe there is no one single objective reality -- instead, there are multiple subjective realities (and all of them the subjective artifacts of human thinking).

- Power and its influence on knowledge creation: Postmodernists believe that attention must be paid to the influence of power hierarchies (and relations) that exist between human beings on all knowledge that is produced and consumed. In other words, to critique the validity of any knowledge claim, we have to look at the underlying power relations that exist amongst the various stakeholders who are somehow associated with that knowledge claim (Bagnall, 1999; Gitlin, 1989; Lather, 1991). Postmodernist scholars thus believe that it is imperative of educators and others to recognize the often insidious and invidious role that power plays in enabling or restricting and promoting or discouraging the processes that lead to the production of knowledge.

The above are some of the more prominent tenets of postmodern thoughts. There are others, but for the sake of the current paper, they should suffice.

Next, we look at some of the main criticisms that have been directed against postmodernism.

Criticisms of Postmodernism

Postmodernism, for all its conspicuous popularity in the academic and intellectual world, is not without its vehement critics. Some of its harshest critics claim that while postmodernism denies the existence of any grand narratives, its own claims (like the attributes discussed above) collectively have the appearance of a grand narrative (Norris, 1996; Sokal & Bricmont, 1998). Other critics point out that while postmodernists brand our human reasoning abilities as unreliable, they themself

ves use the same human reasoning abilities to make their broad claims (Sokal & Bricmont, 1998).

Some other critics take issue with postmodernism's harsh criticism of science as being only one of many ways of understanding the physical world around us. These critics point to the astonishing success of modern science in explaining so much of the world around us (and resultantly producing the technological marvels that people, including postmodernists, so enjoy today) as being evidence that there must be something fundamentally correct about science and the scientific process (Bauman, 1991; Griffin, 1988; Sokal & Bricmont, 1998).

Next, we look at the origins of postmodernism and its relationship to modernity.

Modernity, the Promise of Progress, and the Birth of Postmodernism

It is an oft-heard statement that postmodernism grew out of modernity. A discussion of the origins of postmodern thus necessitates a discussion of what modernity is. So what is modernity? Modernity (or modernism) is basically a historical period in Western civilization that had its origins in the Age of Enlightenment (also known as the Age of Reason) at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century. The Age of Enlightenment coincided with the advent of science and the realization that science can help us understand how the natural world works and how it can be controlled for the betterment of humankind (Bauman, 1991; Racevskis, 1998).

Based on its faith in science, the proponents of the Age of Enlightenment claimed that with the power to control nature, human beings had also acquired the ability to make steady progress in our station in the world. In other words, two of the most fundamental traits of this period was this faith in science and the optimism in humankind's ability to use science to make progress in all spheres of human activities (be it intellectual, material, moral, spiritual, or otherwise). Nature was seen as an immensely complex (but comprehensible) system of interdependent and interacting laws that governed the physical universe (Bauman, 1991).

Since the universe operated according to rational laws, the expectation was that that was also true of human beings; this in turn led to the idea that if humans could live according to the principles of reason, then humankind could live a harmonious and productive existence with the rest of the universe. Allied to this belief was the idea that if people had the freedom to act in a rational manner, then because of their innate goodness they would do things that will lead to a better and more just society (Racevskis, 1993, 1998).

The Age of Enlightenment was also characterized by a hostility toward the church (or organized religion) and the monarchy. It was believed that both the church and the monarchy placed restrictions on the ability of people to act rationally and thus these two institutions would act as hindrances to human progress.

The Age of Enlightenment is also credited with being the source of revolutionary ideas, like the importance of democracy, liberty, religious tolerance, equality between peoples, and rational discourse (as opposed to the supposed divine rights and arbitrary mandates of kings and queens as the ultimate ruling authority), that were thought to be indispensable elements of a free and productive society (Griffin, 1988; Racevskis, 1998).

Modernity, which as mentioned before has its origins in the Age of Enlightenment, thus is equated with the changes as noted above: science over superstition; reason over ignorance; and liberty over (monarchical) tyranny. Above all, modernity gave people a sense of optimism because of the possibility of progress. This expectation of progress was grounded in a faith in rationality and the application of science and the scientific method to the solving of societal problems.

While few people doubt that science (and its twin offspring of engineering and technology) have dramatically improved our living conditions over the last two hundred years, progress in other realms of human affairs has been decidedly sketchy, to say the least (Racevskis, 1998). One expectation of progress was that by using the powers of reason and rational negotiations, human beings would forever banish wars to the scrapbooks of history. That has not been the case. In the last two hundred years, there have been two major world wars and countless

other wars that have cost the lives of over one hundred million people. In fact, critics of modernity would say that science, engineering, and technology have made wars even worse by inventing and producing some of the most unimaginably destructive weapons in history.

Another expectation associated with the idea of progress was the eradication of poverty. While there have been substantial improvements in the material living standards of the countries of the Western world, hundreds of millions of people in other parts of the world (in Asia, Africa, and Latin America) remain mired in abject poverty. Reason and reason-inspired progress have failed to spread the benefits of modern science to large swathes of the human race (Racevskis, 1998). Put in other words, human rationality and science (directly and also indirectly through their proxies of engineering, technology, economics, and business management) may have raised the material standards of living for some peoples, but they have failed to do in a uniform manner – thus, we have the rather conspicuous spectacle of economic inequality writ large on a global scale.

Critics of modernity thus would consider the presence of wars (as mentioned above) and mass poverty to be damning indictments of how modernity's promises about universal progress have fallen far short of what were claimed by its proponents (Racevskis, 1993, 1998). It was in this climate that doubts about modernity started to rise, especially after the post-World War II period. Those doubts ultimately provided the seeds of postmodernism's birth – many of the basic tenets of postmodernism (as discussed previously) are nothing but deep-seated rejections of modernity's most grandiose claims about rationality, science, liberty, and progress.

In the next section, I look at how postmodernism has, in my view, influenced the field of AE in recent decades.

Postmodernism and its Influence on Adult Education

In this section, I look at the various ways that postmodernism has influenced Adult Education (AE) in recent years and will continue to do so for the foreseeable future. I break up the discussion in this section as follows: skepticism and AE; deconstruction and the reinterpretation of ideas and texts; power and its effects on knowledge-related activities;

anti-foundationalism, anti-scientism, and alternate ways of knowing; the rejection of positivism and the rise of alternate research paradigms; and the emergence of constructivism as the dominant paradigm in adult learning.

Skepticism and AE

As indicated before, postmodernism encourages a healthy skeptical frame of mind -- it questions established dogma (as in the enunciation of all-encompassing grand narratives) and draws attention to the influence of existing power structures and their latent influence on the processes of knowledge construction and creation.

This skeptical attitude is a necessary boon to making AE an inclusive field. By the term “inclusive,” I mean recognizing the existence of alternate voices -- the voices of marginalized segments of society. If AE as a field only recognizes the version of reality as promulgated by the dominant group in society, it will never give alternate voices the chance to air their perceptions of reality.

In order to question the regnant perspective, AE (or for that matter, any other intellectual discipline) has to deliberately and conscientiously nurture an attitude of skepticism -- a skepticism that is akin to what Lyotard (1984) calls an “incredulity towards meta-narratives” (p. xxiv). The “metanarrative” referred to above is of course the perspective (on various societal issues) that the dominant group utilizes to look at an issue (or phenomenon) and the resultant story that that group proffers to explain and, if necessary, justify that issue’s (or phenomenon’s) *raison d’être*. Without a systematic skeptical intellectual orientation, it is easy for AE educators and scholars to innocently overlook or disregard the perspectives of other (minority) groups. This can have detrimental societal effects in that injustices and other social ills that have as their origins the perspective of the dominant group will never be remedied (Bagnall, 1999; Gitlin, 1989).

Of course, just espousing a skeptical attitude toward societally important knowledge claims is just a beginning in our struggle to combat deeply entrenched social ills and injustices -- much more is needed, especially in terms of concrete action, to actually bring about any imp-

rovement in that regard (Freire, 1970). However, as a first step toward making our society more just and equitable, we have to skeptically (and critically) look at social issues with a special eye toward the current dominant narrative that colors our thinking on such issues (Pietrkowski, 1996; Rorty, 1998; Usher & Edwards, 1994).

Deconstruction and the Reinterpretation of Ideas, Texts, and Messages

As discussed before, postmodernism rejects essentialism and what it implies for the interpretation of ideas and texts (and, by extension, all messages). Essentialism is the belief that any object has a certain essence (that is, a set of attributes) that makes it what it is (Leicester, 2000). Postmodernism, as noted previously, is particularly interested in the application of the concept of essentialism to ideas and texts. When essentialism is applied to ideas, it means that any concept or idea has a distinctive core essence that can only be understood or interpreted in one way. Similarly, when essentialism is applied to any text, it gives rise to the idea that a text can be interpreted in only one way.

Postmodernists strongly reject this belief that any idea or text can only be analyzed and understood in one particular way. As a solution to this problem, postmodernists have come up with the concept of “deconstruction” to analyze and interpret ideas and texts. Deconstruction was originally proposed by the French philosopher Jacques Derrida. From a practical perspective, deconstruction entails tearing up an idea or a text to detect all its meanings (both covert and overt) (Norris, 1991). Deconstruction is regarded as a somewhat controversial process because it elevates a reader’s exegesis of the text above what the author of the text might say, even directly.

The process of deconstruction is not a set of specific procedures that are set in stone. In fact, deconstruction can mean somewhat different things to different people. But, from a practical perspective, deconstruction at the very least involves analyzing a text and trying to understand the assumptions, perspectives, reasoning processes, and intentions (for writing) of the author of the text (Norris, 1991). Deconstruction, in a somewhat similar manner, can be applied to an analysis and reinterpretation of an idea or a message.

So what relevance does deconstruction have for AE? Like any other academic discipline, AE deals with texts written by many different authors. By adopting the methods of deconstruction, AE scholars can uncover hidden messages or implications of these texts (some of these messages and implications may even be unintentional from the perspective of the authors of these texts). By drawing attention to these alternate interpretations, new lines of research are opened in addition to making others aware of these other interpretations (Chase, 2000). Hidden messages can have invidious effects on society and by exposing these messages, the field of AE would be benefiting society as a whole. The same argument holds for applying deconstruction to any idea or a message (including the public pronouncements of political leaders).

Power and its Effects on Knowledge Activities

Postmodernism focuses a great deal of attention on the complex political issues surrounding the activity that philosophers and AE scholars and practitioners call “knowledge construction.” Knowledge construction is any activity where the end-product is some new body of knowledge. Knowledge construction is a politically charged activity -- it is never neutral. Whenever we talk about knowledge construction (that includes knowledge production and propagation), the following two all-important questions crop up:

1. Who is creating the knowledge?
2. For whom (whose consumption) is the knowledge being created?

In addition, there are auxiliary questions like who is in charge of (financially, administratively, or otherwise) the knowledge-constructing activity, who benefits from this activity, whose knowledge construction is accepted by society as “legitimate,” and what types of research are of higher status (or privileged) (Bagnall, 1999; Chase, 2000; Gitlin, 1989).

Thus, this topic of the politics of knowledge construction directs our attention to issues of power and legitimacy that plague this extremely complicated (and intellectually lofty) human endeavor. It is a tacitly accepted reality of our human existence that people in positions of power (vis-a-vis the rest of society) have much greater control over vari-

ous facets of the knowledge creation process. To become more aware of this baneful societal problem, I suggest that we apply the 5W/1H set of questions (who, why, when, where, how -- and, as noted above, for whom) to any discourse on power hierarchy in society and its effects on knowledge creation and consumption.

In addition, postmodernism's drawing attention to this topic has the added benefit in that it redirects the AE profession's and society's attention on to questions of how the political aspects of knowledge construction further marginalizes demographic groups that are at the peripheries of society to begin with (Usher, Bryant, & Johnston, 1997; Usher & Edwards, 1994). I believe that to redress the imbalance on this issue amongst different groups with varying degrees of power, AE educators and scholars need to be mindful of the above-listed "5W/1H" aspects of the knowledge creation process and if any instance of injustice is detected should take appropriate rectifying measures for the benefit of all.

Anti-Foundationalism, Anti-Scientism, and Alternate Ways of Knowing

As mentioned previously, postmodernism rejects the idea that there are some bodies (or disciplines) of knowledge that are foundational in nature -- that is they act as the bedrock on which other bodies (or disciplines) of knowledge are grounded in and grow upon (Leicester, 2000). Postmodernism espouses the belief that all knowledge claims are related to comparable or related knowledge claims as in a network of ideas, but no one group of knowledge claims can claim to be in a superior position vis-a-vis other knowledge claims because it is presumably foundational to the other knowledge claims.

Also, as explained previously, postmodern is also resoundingly against scientism which refers to the claim that science and the scientific method (which entails the empirical verification/falsification of facts and hypotheses) are universally applicable to all types of knowledge contexts (the natural sciences, the social sciences, the arts, the humanities, etc.) (Leicester, 2000). In other words, scientism espouses the belief that science and the scientific method are the ultimate arbiters of all types of knowledge.

Postmodernists reject that grandiose claim -- they think that science is only one way of acquiring knowledge about the world, especially the natural world; in addition, they also vigorously reject the related claim that science is the primary mode for knowledge acquisition and construction of the social world.

One of the primary competitors to science (and the scientific method) that has emerged in recent years is feminist epistemology. Feminist epistemology is not one specific research technique or methodology. Instead, it is an umbrella term for various types of research programs and methods that valorize alternate non-positivistic, non-scientific methods of looking at and solving problems (Lather, 1991; Tisdell, 1998). The description that follows is a summary of some of their common features which set them apart from, say, scientific research.

Feminist epistemology initially developed in the social sciences, primarily sociology. It is essentially a prescription for a specific type of methodology for the social sciences. One of its most fundamental claims is the hidden ways in which marginalized groups (including women) find themselves in a position of epistemic disadvantage vis-à-vis the dominant (or majority) groups in society (Harding, 1987).

Feminist epistemologists argue that those individuals who belong to groups that are on the peripheries of society have to accept the norms and mores of the dominant groups and live their lives accordingly. Because they have this status of being at the margins and their experiencing the trials and tribulations associated with this status, they are acutely aware of the negative attributes of their societal position (members of the dominant group are ironically enough at a disadvantage regarding this). It takes conscientious effort on the part of educators and social activists to make the members of the dominant group aware of this status-related discrepancy before anything meaningful gets done.

In philosophy (and, in particular, the philosophy of science), this position associated with marginalized groups was developed by Harding (1987, 1998). She opined that because disadvantaged groups lead different lives vis-à-vis the dominant groups, they, paradoxically enough, enjoy a position of epistemic privilege, since they view societal problems differently and even conceive of possible solutions differently. In

fact, in extreme cases, the marginalized groups perceive of problems whose existence the dominant groups are not even aware of. Of course, it must be noted that Harding is not implying that one has to be a member of a disadvantaged group in order to be aware of such problems – a person of the dominant group is also capable of doing it provided this person makes the effort to do so. For instance, many individuals, like Karl Marx and Friedrich Engels, were not members of the proletariat, yet they were acutely aware of the plight of the proletariat in the hey-days of the Industrial Revolution.

The above discussion leads us to the concept of the epistemological standpoints of various marginalized groups – these epistemological standpoints are tied to these groups' epistemic privilege mentioned above. Harding's ideas have had the greatest influence on the philosophy of science and the sociology of science. Science has historically been a male-dominated field – women have been severely marginalized in science (and technology). The agendas that scientists have (in terms of methods of research and also topics of research) are naturally determined with a male bias. Harding argues that women (and especially women scientists) need to argue their causes from their epistemological standpoint. She believes that the female epistemic standpoint might lead not only to different methods of inquiry (ex. a greater importance assigned to intuitive knowledge which is more commonly associated with a female way of thinking), but also to changes in how scarce funds are used to research specific topics.

So what ramifications does feminist epistemology have for AE theory and praxis? The primary ramification has to do with making AE scholars and educators aware of the disadvantaged position that marginalized groups (women and other minority groups) have in relation to those of the dominant group.

The idea of alternative perspectives in AE is not limited to just feminist epistemology. Johnson-Bailey and Cervero (2000) and Kilgore (2001) posit that race (which, according to them, is a socially constructed idea) has widespread and deep-seated ramifications for societal functioning. The societal face of race manifests itself in the form of social power and privilege accruing to the dominant racial group (mediated via that

group's perspective acting as the only legitimate perspective on all societal issues) – and that is what ultimately determines how fairly or unfairly minority groups are treated.

Once AE educators become aware of the above-mentioned uneven and unfair state of affairs prevalent in a society, they can make deliberate efforts to make the voices and perspectives of these disadvantaged groups heard (Tisdell, 1998). Also, AE practitioners can make efforts to make members of the majority group become aware of this discrepancy in status and this might lead at least some members of this group to contribute their efforts to redress this societally pervasive imbalance of status and power (Usher, Bryant, & Johnston, 1997).

Rejection of Positivism and the Rise of Alternate Research Paradigms

Postmodernists have for the last few decades become increasingly vocal in their criticism and, for some, even the outright rejection of positivism. Positivism, as a reminder, is the belief that only knowledge that can be logically proven (like mathematical theorems) or empirically demonstrated (like scientific laws) can count as true knowledge. Anything else is pure speculation at the very least or downright meaningless. Positivism with its glorification of the use of logic and systematic empirical observations is thus naturally aligned with the use of science and the scientific method of doing research. Thus a positivism-driven research agenda, based on the hypothetico-deductive method of generating hypotheses and testing them for verification/falsification, is heavily geared toward purely quantitative research. This was the primary method of doing research in most of the social sciences and education until about a couple of decades back (Stronach & Maclure, 1997).

However, in the last two decades, the social sciences and education have increasingly become influenced by the criticisms of the inherent weaknesses of a purely positivistic approach to doing research (postmodernism being one of the most ardent and consistent critics of positivism can certainly claim a substantial amount of credit for that). This critical response to positivism has been accompanied by the rise in popularity of qualitative research methods (Merriam, 2009). Qualitative research is allied with various alternative (non-positivistic) research

paradigms, two of them – the interpretive and the critical theory – being the most important.

The interpretive paradigm is based on the notion that any conception of reality is socially constructed and is vulnerable to an individual's subjective perspective. The philosophical foundation of all interpretive research is hermeneutics and phenomenology. One of the fundamental goals of interpretive research is to give central importance to people's personal interpretations of events and phenomena – that is, what meanings they impute to the happenings in the world around them. The interpretive research paradigm is thus very much about the centrality of people's meaning-making activities (Usher, Bryant, & Johnston, 1997).

The critical research paradigm focuses on the social reality that people find themselves in. It assumes this social reality is subject to various types of social, cultural, political, and economic forces and that powerful groups control these forces to dominate and subjugate those that are weaker in power. One of the main practical goals of critical theory research is to highlight these discrepancies in societal power distribution and their deleterious effects on people's lives. Critical theory also has end-goals that are emancipatory – that is, the promotion of structural changes in society such that exploitation and subjugation of marginalized groups will be brought to an end (Usher, Bryant, & Johnston, 1997).

Both the interpretive and critical theory research paradigms have in recent years found a welcoming home in the AE community – this can be seen in the rise in popularity of qualitative research methods in AE research (Merriam, 2009). Both of the above paradigms focus on the emancipation and empowerment of disadvantaged groups. In addition, both of these paradigms blur the distinction between theory and praxis (as opposed to positivism, where there is a much greater delineation between theory and praxis). This emphasis on the closeness between theory and praxis resonates with many AE scholars and practitioners who are interested in not only gaining knowledge about the world around us, but also using that knowledge to effect a betterment of social conditions (Usher, Bryant, & Johnston, 1997).

Constructivism and Adult Learning

Another putative influence of postmodernism on AE is the emergence of constructivism as the regnant paradigm in adult learning. At the outset, though, I want to make it clear that constructivism (whose basic tenets are explained below) as a learning theory (some might call it a philosophy) developed independently of postmodernism; however, I would contend that constructivism's influence on AE has been augmented by the overall postmodern "turn" of the field of AE (that I have documented elsewhere in this paper).

During the 1960s and 1970s, behaviourism was the dominant paradigm in the field of education. Behaviorism advocates a teacher-centered curriculum with the ultimate goal being to produce a change in observable behaviour of the learner (reinforcement, in the form of the teacher's feedback to the learner's performance, would enable the learner to modify his or her future behaviour to whatever is deemed desirable by the teacher) (Alberto & Troutman, 2003; Driscoll, 2000; Mayer, 2003; Parkay & Hass, 2000).

A behaviorist curriculum posits that a learner's mind is like a blank slate or chamber into which knowledge (that is desirable to be taught) can be poured in – and the primary responsibility in doing so lies solely with the teacher. In this scenario, the teacher is the primary (and only active) instigator of the knowledge transmission process. The learner, on the other hand, plays a rather mechanical and relatively inert role (that of a recipient of knowledge) in the entire learning process (Mayer, 2003; Parkay & Hass, 2000).

During the 1980s, the tide started to shift against behaviorism. This shift was precipitated by the emergence of constructivism. Constructivism advocates a learner-centered curriculum where learners are treated as active participants in the learning process. Constructivism also posits that learners construct their own version of knowledge – the teacher in such a scenario plays the role of a facilitator (Kincheloe, 2005; Tobias & Duffy, 2009).

Constructivism also believes that optimal learning takes place when students are allowed to collaborate with their peers, to set their own learning goals (and the mode of attaining them), and to critically reflect

on their learning processes and experiences. Constructivism, by encouraging an independent learning spirit, helps learners become critical thinkers and effective problem-solvers (Savery & Duffy, 1995).

Constructivism has become a buzz word in current academia. Educators at all levels of academia (K-12, college, post-graduate, etc.) are encouraged to make the transition from a teacher-centered to a more learner-centered curriculum (Brooks & Brooks, 1999). Of course, the constructivist “invasion” of education (including AE) should not be construed to mean that behaviorism has become a relic of the past. Behaviorist practices, like the administering of quizzes and tests and the presence of teacher-designed structured curricula in academia (at all levels), are a constant reminder that the influence of behaviorism will be here with us for the foreseeable future.

Constructivism has also influenced some AE-specific learning contexts also. Kolb (1984)’s experiential learning model tries to explain how different individuals learn from their real-life experiences via reflecting on those experiences. Likewise, Boud and Walker (1990) developed another model of experiential learning that looks at how a learner’s self-reflective activities in conjunction with his or her background, past life history, preferred learning strategies, and affective state helps him or her learn from real-life experiences.

In addition, Schon’s (1987) description of a “reflective” practitioner and how he or she can, through self-reflection and learning, thrive in a complex and unpredictable workplace environment borrows ideas from the basic tenets of constructivism. Likewise, Mezirow’s (1991) work on transformative learning (based on an individual’s real-life experiences and his or her critical reflections on those experiences) has pronounced constructivist leanings.

All the above models are based on the idea that an individual actively constructs knowledge on his or her own by carrying out self-reflective activities. This idea of an individual constructing knowledge, instead of being force-fed knowledge by a teacher, is one of the most fundamental tenets of constructivism and we can thus discern constructivism’s influence on the genesis of these various adult learning models.

So what connection does the rise of postmodernism have to do with

the rise of constructivism? Postmodernism's advocacy of a sceptical and critical attitude toward all stated knowledge claims is reflected in constructivism's rejection of the teacher as a source of infallible knowledge. Thus we see that constructivism encourages learners not to blindly accept what they are being fed, but to construct knowledge for themselves through independent effort and critical reflection.

Another similarity between postmodernism and constructivism has to do with the issue of power and knowledge construction and consumption. In behaviorism, the teacher is regarded as the be all and end all of all knowledge – the learner is a docile receptacle of the knowledge imparted by the teacher. Constructivism, on the other hand, rejects the elevated status of the teacher as the sole provider of knowledge. In constructivist pedagogy, the learner is put on an equal footing with the teacher – the teacher might act as a guide of the instructional activities in the classroom, but the learner is the independent knowledge maker (or constructor) and he or she is the ultimate arbiter of what knowledge (and in what form) he or she accepts as his or her own self-constructed knowledge. Thus, the “downgrading” of the teacher's status in constructivism has strong similarities to postmodernism's rejection of socially powerful individuals as the principal providers of knowledge in society.

Conclusion

This paper set out as its goal exploring the possible linkages that exist between postmodernism and AE theory and praxis. In order to attain the above goal, I started by describing the basic tenets of postmodernism. I also thought that it was apropos to discuss the origins of postmodernism and, especially, its links to modernism.

I then discussed six specific instances or aspects of AE that have been influenced by postmodernism, including the encouragement of a sceptical and critical outlook, the advocacy of deconstruction and the reinterpretation of ideas and texts, a field-wide acknowledgement of the pivotal importance of power in all knowledge-related activities (both creation and consumption), the encouragement of anti-foundationalism, anti-scientism, and the embracing of alternate ways of knowing (like the family of feminist epistemologies), the rise in popularity of non-

positivistic qualitative research methodologies, and the current influence of constructivism on educational thought and praxis -- including constructivism's clear-cut influence on specific adult learning models, like those of Kolb (1984), Boud and Walker (1990), Schon (1987), and Mezirow (1991) (as discussed previously). I believe the evidence shows that there is sufficient justification to make the claim that postmodern thought has had strong influence on the field of AE, both in terms of theory and praxis (albeit, the influence is more pronounced on some aspects of AE as opposed to others).

What can we expect of postmodernism's influence on AE in the future? I think that postmodernism will continue to influence the field of AE for years to come. There may be small pockets of resistance to postmodernism's expansion of its influence on AE (as, for example, some AE and other educational researchers continuing to disparage qualitative research methods as not being scientific or methodologically rigorous); however, in an overall sense, I believe that postmodernism will continue to exert its quite conspicuous influence on AE theory and praxis for the foreseeable future.

References

- ALBERTO, P. & TROUTMAN, A. C. (2003) *Applied behavior analysis for teachers (6th ed.)*. Upper Saddle River, NJ: Merrill.
- ALLAN, K., & TURNER, J. H. (2000) A formalization of postmodern theory. *Sociological Perspectives*, 43, 363-385.
- BAGNALL, R. G. (1999) *Discovering radical contingency: Building a postmodern agenda in adult education*. New York: Peter Lang.
- BARTHES, R. (1970) *S/Z: An essay*. New York: Hill and Wang.
- BAUMAN, Z. (1991) *Modernity and ambivalence*. Cambridge, MA: Polity.
- BLAKE, N., SMEYERS, P., SMITH, R., & STANDISH, P. (1998) *Thinking again: Education after postmodernism*. London: Bergin and Garvey.
- BOUD, D. & WALKER, D. (1990) Making the most of experience. *Studies in Continuing Education*, 12 (2), 61-80.

BRITON, D. (1996) *The modern practice of adult education: A post-modern critique*. Albany, NY: SUNY Press.

BROOKS, J. G., & BROOKS, M. G. (1999) *In search of understanding: The case for constructivist classrooms*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

CHASE, M. (2000) Stories we tell them? Teaching adults history in a postmodern world. *Studies in the Education of Adults*, 32(1), 93–106.

DRISCOLL, M. (2000) *Psychology of learning for instruction*. (2nd ed.). Boston: Allyn & Bacon.

FREIRE, P. (1970) *Pedagogy of the oppressed*. New York: Continuum.

GITLIN, T. (1989) Postmodernism: Roots and politics. *Dissent (Winter)*, 100-108.

GRIFFIN, D. R. (1988) *The reenchantment of science: Postmodern proposals*. Albany: State University of New York Press.

HARDING, S. (1987) *Feminism and methodology*. Bloomington, IN: Indiana University Press.

HARDING, S. (1998) *Is science multicultural?: Postcolonialisms, feminisms, and epistemologies*. Bloomington, IN.: Indiana University Press.

HARRE, R. & KRAUSZ, M. (1996) *Varieties of relativism*. Oxford: Basil Blackwell.

HARVEY, D. (1989) *The condition of postmodernity*. Oxford: Basil Blackwell.

JOHNSON-BAILEY, J., & CERVERO, R. M. (2000) The invisible politics of race in adult education. In A. L. WILSON, & E. R. HAYES (Eds.), *Handbook of Adult and Continuing Education*. (pp. 147-162). San Francisco: Jossey-Bass.

KILGORE, D.W. (2001) Critical and postmodern perspectives on adult learning. In S. B. MERRIAM (Ed.), *The New Update on Adult Learning Theory* (pp. 53-61). San Fransisco: Jossey-Bass.

- KINCHELOE, J. L. (2005) *Critical constructivism*. New York: Peter Lang.
- KOLB, D. (1984) *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- LATHER, P. (1991) *Getting smart: Feminist research and pedagogy with/in the postmodern*. London: Routledge.
- LEİCESTER, M. (2000) Post-postmodernism and continuing education. *International Journal of Lifelong Education* 19(1), 73-81.
- LEMERT, C. (1997) *Postmodernism is not what you think*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- LYOTARD, J-F. (1984) *The postmodern condition: A report on knowledge*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- LYOTARD, J. -F. (1992) *The postmodern explained to children: Correspondence 1982-1984*. London: Turnaround.
- MAYER, R. (2003) *Learning and instruction*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- MERRIAM, S. B. (2009) *Qualitative research: A guide to design and implementation*. San Francisco, CA: Jossey Bass.
- MEZİROW, J. (1991) *Transformative dimensions of adult learning*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- NORRİS, C. (1991) *Deconstruction: Theory and practice* (2nd ed.). London: Routledge.
- NORRİS. C. (1996) *The truth about postmodernism*. Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- PARKAY, F.W. & HASS, G. (2000) *Curriculum planning* (7th ed.). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- PETERS, M. (2000) Redefining adult education: Research, self and learning in postmodernity. *Studies in the Cultural Politics of Education*, 21(3), 335-343.
- PIETRYKOWSKI, B. (1996) Knowledge and power in adult education: Beyond Freire and Habermas. *Adult Education Quarterly*, 46(2), 82-97.

RACEVSKIS, K. (1993) *Postmodernism and the search for enlightenment*. Charlottesville, VA: University of Virginia Press.

RACEVSKIS, K. (1998) *Modernity's pretenses: Making reality fit reason from Candide to the Gulag*. Albany, NY: SUNY Press.

RORTY, R. (1998) *Achieving our country: Leftist thought in twentieth-century America*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

ROSENAU, P. M. (1992) *Postmodernism and the social sciences: Insights, inroads, and intrusions*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

SAVERY, J. R., & DUFFY, T. M. (1995) Problem-based learning: An instructional model and its constructivist framework. *Educational Technology*, 35 (5), 31-38.

SCHON, D. (1987) *Educating the reflective practitioner*. San Francisco: Jossey-Bass.

SOKAL, A., & BRİCMONT, J. (1998) *Fashionable nonsense: Post-modern intellectuals' abuse of science*. New York: Picador.

STRONACH, I., & MACLURE, M. (1997) *Educational research undone: The postmodern embrace*. Buckingham, UK: Open University Press.

TİSDELL, E. J. (1998) Poststructural feminist pedagogies: The possibilities and limitations of feminist emancipatory adult learning theory and practice. *Adult Education Quarterly*, 48(3), 139–156.

TOBIAS, S., & DUFFY, T. M. (2009) *Constructivist instruction: Success or failure?* New York: Taylor & Francis.

USHER, R., & EDWARDS, R. (1994) *Postmodernism and education*. London : Routledge.

USHER, R., BRYANT, I., & JOHNSTON, R. (1997) *Adult education and the postmodern challenge*. New York: Routledge.

WARD, G. (2003) *Postmodernism*. Chicago, IL: McGraw-Hill.

ABD'deki Suç Korkusunun Sosyo-Demografik Analizi

Socio-Demographic Analysis of Fear of Crime in the United States

Fatih Irmak¹

Mehmet Ali Balkanlıoğlu²

Özet

Bu çalışmada, Amerikalı yetişkinler arasındaki suç korkusunun sosyo-demografik bağıntıları analiz edilmiştir. ABD'de yapılan Genel Sosyal Araştırması'nın (General Social Survey) veri setinden yararlanılarak, 850 yetişkinden oluşan bir örnekleme sosyo-demografik faktörlerin suç korkusuna etkisi değerlendirilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi değerlendirmek üzere seçilen ikili lojistik regresyonun analizinin sonuçlara göre, yüksek gelirli insanlar daha az suç korkusuna sahiptir. Amerikalı erkekler, kadınlara kıyasla suç mağduru olmaktan daha az korkmaktadırlar. Siyahlar ve diğer ırk grupları beyazlara kıyasla daha çok suç korkusuna sahiptirler. Sosyal sınıfı düşük olan katılımcıların suç korkusuna sahip olmaları daha çok muhtemeldir. Son olarak, televizyon izleme süresi, yaş ve eğitim ile suç mağduru olma korkusu arasında önemli bir bağıntı bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Suç korkusu, Sosyo-demografik Analiz, ABD.

---

1 Dr., AB Proje Merkezi , Polis Akademisi Anıttepe Kampüsü, irmax09@hotmail.com

2 Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mehmet.balkanlioglu@marmara.edu.tr

Abstract

This study analyzes the correlates of socio-demographic factors to fear of crime among the U.S adults. Using data derived from General Social Survey in the U.S, the impact of socio-demographic factors on fear of crime was analyzed with a sample of 850 adults. According to the results of Binary Logistic Regression analysis, selected as an appropriate method to evaluate the relationship between the variables, participants with higher income are less likely to have fear of crime. Males are likely to have less fear of crime than women. Blacks and other races are more likely to have fear of crime in comparison to Whites. Lower social classes are more likely to have fear of crime. Finally, TV watching hours, age and education are found to have no significant impact on fear of crime.

Keywords: *Fear Of Crime, TV Watching Hours, Gender, Education, Social Class.*

Giriş

Amerika Birleşik Devletleri'nin genelinde suç oranları azalmasına rağmen suç korkusu toplumsal ve özel hayatta hala önemli bir problem olarak görünmektedir (Whitley ve Prince, 2005). Suç korkusu hayatın her kesitinde etkili olmakla birlikte, insanların yaşam kalitesini de etkilemektedir (Grabosky, 1995; Green vd. 2002, Doran ve Burgess, 2012). Suç korkusu, insanların gerek fiziksel aktivitelerini sınırlamakta gerekse de ruh sağlığını tehdit etmektedir (Stafford vd., 2007). Son 20 yıl içerisinde suç oranlarındaki düşüşe rağmen (Galloup, 2010) Amerikan toplumunun hala suç mağduru olmaktan korkması, toplumda suça dair korkuların altında yatan nedenleri araştırmaya teşvik etmektedir (Bayley ve Anderson, 2006).

Suç korkusu araştırmalarının çoğunda bireysel özellikler, toplumsal çeşitlilik ve sosyal düzensizlik gibi etkenler ele alınmaktadır (Lane ve Meeker, 2000). Bununla birlikte, kentlere özgü etkenlerden kaynaklanan suç korkusu da pek çok çalışmanın ana konusu olmuştur. Sosyal ve ekolojik çevrenin insanların güvenlik algısı üzerinde belli etkileri olduğu ve yüksek düzeyde suç mağduru olma korkusu taşıyan insanların, şehirlerin sosyal olarak düzensiz bölgelerinde yaşadıkları çalışmalarla ortaya konmuştur (Lögdborg vd., 2004; Whitley ve Prince, 2005). Şehirlerin belirli bölgelerinde ve sosyo-ekonomik düzeyi düşük yerleşim yerlerinde (ABD'de genellikle azınlık gruplarının yaşadıkları yerlerde) korkuyu artıran önemli etkenler tespit edilmiştir. Özellikle, sosyal düzensizliğin yaşandığı kentlerin bazı bölgelerinde, terk edilmiş ve bakımsız evlerin varlığı, sokak çetelerinin faaliyetleri ve hatta uyuşturucu madde satıcılarının olduğu bir çevre, halkı olumsuz yönde etkilemekte ve güvenlik duygusundan yoksun bir şekilde yaşamalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla, kentlere özgü etkenler insanların kaygı ve stres düzeylerini arttırmaktadır (Pain, 2000; Lögdborg vd., 2004). Bu durumu destekler mahiyette, Rutter (1981) kentlerin bazı bölgelerinde yaşayan insanların sosyal düzensizlik ve suç olayları gibi faktörlerden dolayı suç korkusundan daha çok etkilenmeye meyilli olduklarını ileri sürmüştür (akt. Lögdborg vd., 2004).

Mevcut yazın incelendiğinde suç korkusunu tetikleyen pek çok sosyal ve ekolojik faktör göze çarpmaktadır. Bu çalışmada ise Amerikalı yetişkinler arasında görülen suç korkusunun sosyo-demografik bağın-

tları analiz edilmiştir. Bununla birlikte, daha önceki çalışmalarda televizyon izlemenin suç korkusuna dair etkileri nadir olarak çalışılan bir konudur (Weitzer ve Charis, 2004). TV haberleri ve diğer haber programlarının suç olaylarına aşırı vurguda bulunarak ve yaşanan olumsuz tecrübeleri ve olayları görsel-işitsel olarak izleyicilere ulaştırarak, çevrenin güvensiz olabileceği algısını izleyicilerin bilinçaltına yerleştirilmesi, adeta suç mağduru olma korkusunu işlemesi ve yaygınlaştırması akademik olarak incelenmesi gereken bir konudur. Bundan dolayı, bu çalışma televizyon izlemenin suç korkusuna etkisini de test etmiştir. Sosyal medyanın, TV haberciliğinin ve diğer mobil iletişim araçlarının en yaygın kullanıldığı bir ülke olan ABD’deki suç mağduru olma korkusuna ilişkin bulguların farklı bir sosyo-kültürel yapıya sahip ülkemiz literatürüne aktarılması amaçlanmıştır. Çalışmada, literatür taraması, yöntem, veri analizi ve sonuçların değerlendirilmesine yer verildikten sonra, gelecekte yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuş ve çalışmanın sonuçları esas alınarak, problemin çözümüne yönelik hususlara değinilmiştir.

Toplumsal bir sorun olarak suç korkusu ve tanımı

Suçtan mağdur olma riskine karşı duyulan “kaygı” olarak bilenen suç korkusu, suçun insanlar üzerindeki en önemli etkilerinden biri olmuştur. Suçtan mağduru olma riski, modern toplumlarda insanların hayat tarzlarını ciddi anlamda değiştirmiştir (Skogan, 1986). Bu nedenle akademisyenler uzun yıllardır suç korkusu üzerine pek çok araştırma yapmışlar ve suç korkusuna neden olan karmaşık ilişkilere değinmişlerdir. Çalışmalarda, bireylerin sosyo-demografik özelliklerine, yaşam tarzlarına ve yaşadıkları çevreye yer verilmiş ve bu kapsamda yer alan değişkenler ile suç korkusu arasında ilişkiye odaklanılmıştır. Tulloch (2000) suç korkusu ile yaşam tarzı ve kişisel risk algısı arasındaki bağlantıyı daha iyi anlamak için yaş ve cinsiyet farkına dayanan bir araştırma yapmış ve suç korkusunun yaş ve cinsiyete göre değişiklik gösterdiğini ortaya koymuştur. İsveç’te yapılan bir başka çalışmada, Lögdberg vd. (2004) şehirde yaşayan erkeklerin kırsal bölgede yaşayan erkeklere kıyasla suç mağduru olmaktan daha fazla korktuklarını bulmuşlardır. Donder vd. (2005) yaşlı insanlardaki suç korkusuna etki eden önemli faktörleri incelemişler ve ilerleyen yaşın suç korkusunu etkileyen önemli bir unsur olduğunu tespit etmişlerdir.

Çalışmalar, ayrıca yüksek suç korkusu taşıyan insanların, şehirlerin sosyal olarak düzensiz bölgelerinde yaşadıklarını ortaya koymuştur (Lögdberg vd., 2004; Whitley ve Prince, 2005). Bulgulara göre, suç korkusu, kentsel ekolojinin ortaya çıkardığı stres faktörlerinden kaynaklanmaktadır. Şehirden kaynaklı stres faktörleri bireylerde kaygı ve gerginlik düzeylerini artırmaktadır (Lögdberg vd., 2004). Dupéré ve Perkins'e (2007) göre kentsel bölgelerin sosyo-ekonomik özellikleri suç korkusunun önemli bir belirleyici faktörüdür. Ekonomik ve sosyal olarak dezavantajlı mahalleler, suç korkusuna yol açan olumsuz stres faktörlerini de barındırmaktadırlar. Bu tarz yerleşim yerlerinde sosyal bağların zayıf olması ve sosyal kontrolün de bu nedenle az olması (sorumluluk sahibi mahalle sakinleri ya da komşu gözetimi programının yokluğu) suç mağduru olma korkusunu arttırmaktadır.

ABD'nin Florida eyaletinde yapılan bir başka çalışma ise yerel televizyon haberlerinin suç oranlarının yüksek olduğu çevrelerde suç korkusunu daha da arttırdığını göstermektedir (Weitzer ve Kubrin, 2004). Bu etki diğer çalışmalarda tam olarak ispatlanamasa da televizyondaki suç haberleri suç korkusunun kaynaklarından biri olarak görünmektedir (Grabosky, 1995). Suç belli bir bölgedeki mağdurlar için ciddi bir problem olmakta, bu suçlarla ilgili televizyon haberleri ise dünyada yaşayan milyonlarca insan üstünde şok edici bir etki bırakmaktadır (Lowry vd., 2003).

Suç korkusunun sosyal hayata yansımaları

Suç mağduru olmaktan korkan insanlar, mağdur olmamak ve kendi bireysel alanlarında güvende olmak için bazı davranış çeşitleri geliştirme eğilimindedirler. Gates ve Rohe'a (1987) göre, suç mağduru olmamak için insanlar sakinme, koruma ve ortak girişim davranışları olmak üzere üç tür davranış sergilerler (akt. Lane ve Meeker, 2000). Toplumun yaşadığı belli alanlarından uzak durma ya da evden çıkmama gibi sakinme davranışları bireyin eylemlerini kısıtlayarak mağdur olma riskini azaltmaktadır. Bu tarz korunma davranışları daha çok tepkisel yaklaşımlar olup, silah edinme ve dışarıda yalnız kalmama gibi bireysel korunma tedbirleri almaya sebep olmaktadır. Bununla birlikte, daha düzenli toplumlarda yaşayan insanlar komşu gözetimi programı³ gibi

3 Komşu gözetimi programı (neighborhood watch) İngiltere ve Amerika Birleşik

ortak girişimler de geliştirmektedirler (Lane ve Meeker, 2000).

Benzer şekilde, Skogan da (1986) sosyal olarak düzensiz bir çevre-deki suç korkusunun toplumsal hayattan çekilme gibi sonuçlar doğuracağını ileri sürmektedir. Skogan'a göre, suç korkusu yaşadıklarını belirten insanlar hava karardıktan sonra evde kalma/çıkma eğilimi göstermekte olup, eğer dışarı çıkacaklarsa da faaliyetlerini belli zaman dilimlerinde ve belli yerlerden geçerek gerçekleştirmektedirler. Diğer taraftan, sosyal hayattan çekilme durumu, sosyal ilişkileri ve sosyal kontrolü zayıflatmakta, toplumsal yaşamı olumsuz etkilemektedir. Kidd ve Chayet (1984), bu sosyal isteksizliği, insanların toplumdaki bir sorunun çözilemeyeceği algısına sahip olmaları yani "öğrenilmiş çaresizlik" olarak tanımlamaktadır (akt. Skogan, 1986).

Diğer yandan, mahalle sakinlerinin çevrenin gerek sosyal gerekse de fiziksel kontrolünün sağlanmasında yer alma hususunda gösterdikleri isteksizlik, o bölgede sokak çetelerinin egemen olmalarını kolaylaştırmaktadır. Wilson ve Keeling (1982) sosyal düzensizliğe karşı çıkma konusunda sosyal isteksizliğin, bir anlamda, sosyal problemlere karşı toleranslı olma anlamına geldiğini ve bunun "sorun çıkartıcılara" bir çeşit davetiye çıkarttığını eklemektedir (akt. Skogan, 1986).

Whitley ve Prince (2005), ayrıca, düşük gelirli ailelerin, ruh sağlığı yerinde olmayanların ve yaşlı insanların suç korkusundan çok daha ciddi bir şekilde etkilendiklerini göstermiştir. Bu gruptaki insanlarda görülen suç korkusu belirtileri, kötümser ruh hali, fiziksel etkinliklerde ve sosyal katılımda azalma şeklinde kendini göstermektedir (Dolan ve Peasgood, 2007). Dahası, bireysel hareketlerdeki kısıtlama, sosyal dışlanmaya ve ruh sağlığında sorunlara da sebep olmaktadır (Whitley ve Prince, 2005). Son olarak, insanların suçtan mağdur olmaya karşı geliştirdiği yöntemler hayatlarını kısıtlamakta ve şehrin bazı bölgelerinde yaşayan insanlar daha az sosyal olmaya başlamaktadır (Whitley ve Prince, 2005). Bu yalnızlık hali, insanları çevredeki her şüpheli hareketten korkar hale getirmekte ve insanların psikolojisini bozmaktadır. Romer vd. (2003) TV haberlerinin suç korkusu ile ilişkisini sor-

---

Devletleri gibi ülkelerde uygulanmakta olup, mahalle sakinlerinin mahalledeki güvenliği artırmak ve asayiş suçlarından korunmak için polis teşkilatı ile işbirliği içinde oldukları bir uygulamadır. Mahalle sakinleri yaya veya araçla dolaşarak birbirlerinin evini gözler ve hırsızlıklara karşı polis ile iletişim içinde olurlar.

gularak, bu içinden çıkılmaz hali daha da derinleştiren televizyon haberlerinin yerel halk arasındaki suç korkusu algısı üzerinde belli bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır.

Hipotezler

Bu çalışmada, suç korkusu üzerindeki farklı açıklayıcı değişkenlerin etkisini tahmin etmek için dokuz hipotez ileri sürülmektedir.

H1. Yaş, suç korkusu ile pozitif yönde ilişkilidir. Yaşlı insanların çoğunluğu tek başına yaşadıklarından ve bazı yönlerden savunmasız olduklarından, suç mağduru olma olasılıkları artmakta olup, suç mağduru olma korkularının yüksek olması da muhtemeldir.

H2. Eğitim düzeyi insanların suç korkusunu negatif yönde etkilemektedir. Eğitim düzeyinin sağladığı sosyal statü ve geniş bir sosyal ağ içinde olmaları nedeniyle, eğitilmiş insanların eğitimsiz insanlara kıyasla suç korkusu duymaları daha düşük olasılıktadır. Bu anlamda, suç korkusunu tetikleyebilecek olan yalnızlık duygusunun düzeyi daha düşüktür.

H3. Erkeklerin suç korkusuna sahip olması kadınlara kıyasla daha az olasılıktadır. Çünkü erkeklerin çoğu herhangi bir biçimde suça maruz kalma durumunda kendini daha kolay savunabilir.

H4. Siyahların, suç oranı yüksek ve sosyal olarak düzensiz çevrelerde (mahallelerde) yaşamalarından dolayı, beyazlara kıyasla suçtan korkmaları daha yüksek olasılıktadır.

H5. Benzer şekilde, ABD’de yaşayan diğer ırkların (kültürel, etnik vd.) suç korkusuna sahip olmaları beyazlara kıyasla daha yüksek olasılıktadır. Düşük sosyo-ekonomik koşullara sahip olmak ve dolayısıyla şehirlerin problemli alanlarında yaşamaktan dolayı diğer toplumsal gruplar suçtan korkmaktadırlar.

H6. Gelir düzeyi, suç korkusu ile negatif yönde ilişkilidir. Ailenin gelir düzeyi yükseldikçe, insanlar daha güvenli çevrelerde (mahallelerde) ve evlerde yaşama eğilimi gösterirler. Zengin insanların yaşadığı iyi tasarlanmış çevrelerin (mahallelerin) fiziksel koşulları da suçun gerçekleşme olasılığını ve buna karşılık olarak suç korku düzeyini azaltmaktadır.

H7. Sosyal sınıf suç korkusu ile negatif yönde ilişkilidir. Suç korkusuna yönelik tutumlar sosyal sınıf kategorilerine göre değişir. Yüksek sosyal sınıfların, yaşadıkları çevrenin iyi tasarlanmış ve korunaklı olmasından dolayı suç korkusuna sahip olma olasılıkları daha azdır. İyi olmayan sosyo-ekonomik koşullara sahip sosyal sınıfların suçtan korkmaları, olumsuz çevre faktörlerinden dolayı daha yüksek olasılıktadır.

H8. Televizyon seyretmek suç korkusu ile pozitif yönde ilişkilidir. Daha uzun saatler televizyon seyreden insanların suç korkusuna sahip olmaları izleyenlere göre daha yüksek olasılıktadır.

Veri ve Yöntemler

Örneklem

Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yetişkinler arasında suç korkusuna etki eden farklı faktörleri incelemiştir. Bu amaçla, 1972 yılından bu yana belirli periyotlarla ev halkı ile yüz yüze mülakatlar ve telefon görüşmeleri yapılarak gerçekleştirilen ve ABD'nin en kapsamlı ve güvenilir araştırması olan Genel Sosyal Araştırması (GSS) 2006 yılı veri seti araştırmanın amaçları doğrultusunda kullanılmıştır. Araştırmanın veri seti açık bir kaynak olmakla birlikte kullanmak isteyen bütün araştırmacılarca web sitesinden (<http://www3.norc.org/GSS+Website/>) ücretsiz olarak indirilebilmektedir. Genel Sosyal Araştırmasının bu araştırmada kullanılmasının nedeni, GSS'nin yeterli örneklem büyüklüğüne sahip olması ve pek çok değişkeni (sosyo-demografik bilgi, görüş, tutum vb.) içermesidir (Davis vd., 2007). Örneklem büyüklüğü 4510 kişi olmakla birlikte, veri seti, değişkenlerin ölçüldüğü sorulara cevap veren katılımcılar ile sınırlandırılmış olup, sınırlamadan sonra analize sokulan örneklem sayısı 850 olmuştur.

Değişkenlerin Ölçümü

Suç korkusu (fear of crime) bu çalışmanın bağımlı değişkenidir. Araştırmada suç korkusu, katılımcıların geceleyin mahallelerinde yürümekten korkup korkmadıkları sorusu sorularak ölçülmüştür. Analiz neticesinde anlamlı sonuçlar elde edebilmek için bağımlı değişken (FEAR), (1) Evet ve (2) Hayır olmak üzere iki farklı kategoride tekrar kodlanmıştır.

Mevcut yazında istatistikî açıdan suç korkusu ile anlamlı ilişkisi olan

sosyo-demografik değişkenler bu çalışmada kullanılmıştır. Bu bağımsız değişkenler ve ölçüm düzeyleri aşağıdaki gibidir:

Yaş (18'den 89'a kadar), eğitim (okula gitme süresi, 0'dan 20 seneye kadar), gelir (1'den 25 düzeyine kadar) ve TV izleme saatleri (0'dan 24 saate kadar) aralıklı (Interval) düzeyde ölçülmüştür. Sosyal sınıf -ankette subjektif sınıf tanımlaması olarak geçmektedir- (1=alt sınıf, 2=çalışan sınıf, 3=orta sınıf, ve 4=üst sınıf) sıralı (ordinal) düzeyde ölçülmüştür. Cinsiyet ve ırk değişkenleri ise sınıflı (nominal) düzeyde ölçülmüştür.

Bu çalışmadaki sınıflı (nominal) düzeyde ölçülmüş değişkenlerini kullanmak ve analizde bu değişkenlerin alacağı değerleri yorumlanabilir kılmak için değişkenler tekrar kodlanmıştır. Buna göre cinsiyet (gender) değişkeni, erkek kategorisi (1) ve kadın referans kategorisi (0) olarak tekrar kodlanmıştır. Irk (race) değişkeni, ayrı ayrı siyah ve diğer gruplar (1) olmak üzere, beyaz referans kategorisi (0) olarak tekrar kodlanmıştır. Araştırmanın sonuçlarının ülke çapına genellenebilir olması için GSS veri seti WTSSALL ağırlık değişkeni ile SPSS komutu kullanılarak tartılmıştır.

İstatistikî Analiz Yöntemi

Analizde kullanılan değişkenlerin öncelikle betimsel analizi yapılmıştır. Bir ya da daha fazla bağımsız değişkenin kategorik (sınıflı) bağımlı değişkenler üzerindeki istatistiki etkisini tahmin etmek üzere kullanılan İkili Lojistik Regresyon (Binary Logistic Regression) analizi (Tabachnick ve Fidell, 2007) bu çalışmada ana analiz yöntemi olarak kullanılmıştır. Analiz, Windows SPSS 15.0 yazılımı ile yapılmıştır.

Bulgular

Betimsel Analiz

Tablo 1 çalışmada analiz edilen değişkenlerin ortalama ve standart sapmalarını göstermektedir. Buna göre, katılımcıların %35'i mahallede gece tek başına yürümekten korktuklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların yaş ortalaması yaklaşık olarak 45'tir. Katılımcıların eğitim süreçlerinde (temel, orta ve yüksek) geçirdikleri ortalama zaman 13 yıldır. Kadınlar (%55), erkeklere (%45) göre örneklem içinde daha fazladırlar. Ortalama yıllık aile gelir düzeyi gelir ölçeğinde 17.4'e işaret

etmektedir. Bu sayı 30.000 ila 39.999 dolar arasına karşılık gelmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu kendini orta sınıf olarak adlandırmıştır (4 puanlı ölçekte ortalama 2.5). Katılımcıların çoğunluğu beyaz (%74), %11'i siyah ve %15'i diğer ırk gruplarındandır. Son olarak tüm katılımcılar için ortalama televizyon izleme süresi 2.75 saattir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenlerin Ortalama ve Standart Sapması (S.S.), 2006

Değişken	Ortalama	S.S.
<i>Bağımlı değişken</i>		
Mahallede gece yürümekten korkma	.35	.477
<i>Bağımsız değişkenler</i>		
Yaş	45.4	17
Eğitim (Yıl)	13.27	3.173
Erkek (Kadın referans kategori)	.45	.498
<i>İrk</i>		
Beyaz	.74	.405
Siyah	.11	.323
Diğer	.15	.36
Aile geliri (25-puanlı ölçek)	17.4	5.35
TV izleme süresi	2.75	.066
Sosyal sınıf (4-puanlı ölçek)	2.47	.63

Çok Değişkenli Analiz (İkili Lojistik Regresyon)

Tablo.2 ikili lojistik regresyon modelini göstermektedir. İkili Lojistik Regresyon analizi neticesinde elde edilen Pseudo R^2 (= .142) değeri, bütün bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki (suç korkusu) %14.2'lük değişimi açıklayabildiğini göstermektedir. Bu lojistik regresyon modeli, Model χ^2 değeri (90) $p \leq .0001$ anlamlılık düzeyinde önemli olduğundan iyi bir model olarak kabul edilmiştir.

Analizin sonucunda bağımlı değişkenle her bir bağımsız değişkenin arasındaki ilişkiyi gösteren değerlere bakıldığında, yaştan kork-

ma olasılığına istatistikî açıdan önemli anlamlı bir etkisi yoktur. Bu nedenle, bu sonuç hipotezi (H1) desteklememekle birlikte, mevcut yazındaki (Donder vd., 2005; Whitley ve Prince, 2005) bulgularla da çelişmektedir. Bu bulgunun bir başka açıklaması ise Ferraro ve LaGrange'a (1992) göre yaşlı insanlar akşam saatlerinde daha az veya hiç sokağa çıkmadığı için suç mağduru olma eğilimleri de azalacağından, suç korkusu algısı da azalacaktır (akt. Karakuş vd., 2010).

Diğer yandan, cinsiyet ile suç korkusu arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki vardır ($B = -1.155, p \leq .0001$). Hipotezde (H3) de ifade edildiği üzere, erkeklerin kadınlara kıyasla suç korkusuna sahip olma olasılığı % 68.5 oranında daha azdır (Odds ratio=.315). Bu bulgu, suç korkusunu açıklayan mağduriyet modelinin varsayımları ile de uyumludur. Kadınlar, erkeklere göre daha savunmasız oldukları için suç mağduru olma algıları da erkeklerden yüksektir (Karakuş vd., 2010).

Bu bulguya benzer bir şekilde, siyah ve beyaz ırk arasında suç korkusuna sahip olma olasılıkları bakımından anlamlı bir fark vardır. Siyahlar, beyazlara kıyasla %97.5 oranında suç mağduru olma korkusuna sahiptir (Odds ratio=1.975). Bu sonuç da araştırma hipotezini (H4) destekler niteliktedir. Ayrıca, diğer ırk grupları ile beyazların suç mağduru olmaya yönelik tutumları arasında da anlamlı bir fark vardır. Diğer ırk gruplarının, beyazlara kıyasla suç korkusuna sahip olmaları %125,7 oranında olasıdır (Odds ratio=2.257). Dolayısıyla, buna ilişkin araştırma hipotezi (H5) bu sonuçla desteklenmektedir. Skogan ve Maxfield (1981), beyaz ırk dışındaki grupları sosyal kırılganlığının daha yüksek olduğunu ve bu nedenle suç korkusuna sahip olma ihtimallerinin de artacağına işaret etmektedirler. Bu gruplar, kentlerin en fakir alanlarında ve güvenlik algısının az olduğu yerlerde yaşadığı için suç korkusu algıları da daha güvenli alanlarda yaşayanlara göre daha yüksektir.

Araştırmada aile gelirinin suç korkusu üzerinde negatif yönde bir etkisi vardır ($B = -.036, p \leq .05$). Bu sonuç değerlendirildiğinde, ilgili araştırma hipotezinin (H6) desteklendiği görülmektedir. Gelir düzeyi arttıkça, suç korkusu azalmaktadır. Gelir düzeyinin yüksek olması, bireylerin daha güvenli meskenlerde ve mahallelerde yaşamalarına imkân tanıdığı için, suç mağduru olma riski de azalmaktadır (Skogan ve Maxfield, 1981).

Araştırmada beklenenin tersine, eğitimin suç korkusu üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Farklı eğitim düzeylerinden insanların suç korkusuna karşı tutumlarında anlamlı bir farklılık yoktur. Bu durum ilgili araştırma hipotezini (H2) de reddetmektedir. Buna benzer bir şekilde, her ne kadar televizyon izleme, suç korkusu üzerinde önemli bir faktör olsa da, sonuçlar araştırma hipotezini (H8) desteklememektedir. Televizyon izleme ile suç korkusu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Son olarak, suç korkusuna karşı tutum sosyal sınıf kategorileri arasında değişiklik göstermemektedir. Ancak, suç korkusu ile sosyal sınıf arasında negatif yönde bir ilişki vardır. Yine de, bu sonuç araştırma hipotezini (H7) doğrulamamaktadır. Bu bulgular, eğitim seviyesi, sosyal sınıf ve televizyon izleme ile suç korkusu arasında anlamlı ilişkiler ortaya koyan mevcut literatürle uyumlu değildir (Karakuş, 2010; Romer vd., 2003; Whitley ve Prince, 2005).

Değerlendirme

Suç korkusu özellikle gelişmiş toplumlarda yaşam kalitesini ve toplumun ruh sağlığını etkileyen önemli bir sosyal problemdir. Literatürde televizyon izleme ve suç korkusu arasındaki ilişkiye yönelik çok az sayıda araştırma mevcuttur. Bu nedenle bu çalışmada, yaş, eğitim, ırk, cinsiyet, aile geliri, sosyal sınıf gibi önemli sosyo-demografik faktörler ile televizyon izlemenin ABD’de yaşayan yetişkinlerin suç korkusu algıları üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Bu çalışmanın neticesinde, suç korkusu ile TV izleme süresi, gelir düzeyi, cinsiyet (erkek), sosyal sınıf ve televizyon izleme arasında negatif yönde bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Suç korkusunu ifade eden katılımcılar genellikle düşük gelir düzeyine sahip grupların üyesidirler. Gelir düzeyi arttıkça, suç korkusu nispeten azalmaktadır. Literatürdeki bulguları destekler bir şekilde, erkekler kadınlara kıyasla suç mağduru olmaktan daha az korkmaktadır. Diğer yandan, siyahlar ve diğer ırk grupları beyazlara kıyasla daha yüksek düzeyde suç korkusuna sahiptirler. En önemlisi de, sosyal sınıfı düşük olan katılımcıların suç korkusuna sahip olmaları daha çok muhtemeldir. Son olarak, yaş ve eğitim ile suç mağduru olma korkusu arasında önemli bir bağıntı bulunamamıştır.

Tablo 2. Suç Korkusuna Etki Eden Faktörlerin Etkisine İlişkin Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları, 2006

Değişkenler	Model 1	
	B	Odds Ratio
Yaş	.002 (.005)	1.002
Erkek (referans=Kadın)	-1.155*** (.163)	.315
İrk (referans= Beyaz)		
Siyah	.681** (.237)	1.975
Diğer	.814*** (.220)	2.257
Eğitim	.000 (.027)	1.000
Aile geliri (25-puanlı ölçek)	-.036* (.016)	.964
TV izleme süresi	-.067 (.041)	.935
Sosyal sınıf (4-puanlı ölçek)	-.206 (.138)	.814
Constant	.838 (.517)	2.313
-2 log likelihood		
974		
Model X ²	90	
Pseudo R ²	.142	
Degrees of freedom	8	
Sayı	850	

* $p \leq .05$ ** $p \leq .01$ *** $p \leq .001$

Kaynak: 2006, Genel Sosyal Araştırma.

Araştırmanın mevcut bulguları bazı sınırlılıkların da dile getirilmesini gerektirmektedir. Öncelikle, suç korkusunun tek bir soru ile ölçülmesi, geçerliliğini (content validity) etkilemektedir. Çünkü bu çalışmada sadece katılımcıların genel algısı tek bir soru ile ölçülmüştür. Bundan sonraki çalışmalarda suç korkusu birden fazla soru ile kavramı diğer açılardan da ölçmelidir. Sorular, suç korkusunun bütün yönleri ile anlaşılmasını ve ölçülmesini sağlayacak şekilde olmalıdır.

Ülkemizde de suç korkusu Türkiye İstatistik Enstitüsü'nün yapmış oldu yaşam memnuniyeti anketleri ile son on yıldır ölçülmektedir. Ancak konu ile ilgili olarak ulusal çapta yeterli sayıda akademik çalışma olmadığı dikkate alınırsa (Dolu vd., 2010), ülkemiz araştırmacıları için suç korkusunun kayda değer bir araştırma konusu olacağı düşünülmektedir. Yapılacak çalışmaların ve tespitlerin ülkemize uygun politika arayışlarına da fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç

Araştırmanın bulguları, Amerikan toplumunun bazı katmanları için sorun olan ve yaşam kalitesini düşüren suç korkusu ile mücadele için kesin sonuçlar vermemekle birlikte, mevcut yazın temelinde bazı önerilere yer vermekte fayda vardır.

Grabosky (1995) suç korkusunun karmaşık doğasıyla başa çıkabilmek için kamu ve özel sektördeki girişimcilerin birbirleri ile işbirliği içerisinde olmaları gerektiğini belirtmektedir. Bu anlamda, toplum suç önleme ve daha güvenli bir ortam sağlama yönünde düzenli toplantılarla bilgilendirilmelidir. Johnson-Dalzone vd.'ne (1996) göre, suçu önleme stratejilerine yönelik çalıştaylar yaşlı insanların suça maruz kalma olasılıklarını düşürme yönünde tutum ve alışkanlık geliştirmelerinde yardımcı olmuştur. Diğer yandan, problem üzerinde medyanın farkındalığının artırılması, toplumu ilgilendiren bu önemli probleme karşı duyarlılığı arttıracaktır. Problemin çözümünde atılacak bu adımlar, suça maruz kalmayı ve televizyon ekranlarındaki korkunç görüntüleri azaltacaktır.

Televizyon programları ile bilinçaltına yerleştirilen suç korkusunu çözenin en iyi yolu bu alanda politika geliştirilmesi ile mümkündür. Mevcut çalışmalar medyanın kendi çabasıyla televizyon programlarını nasıl düzenlediğine dair kısıtlı bilgi sunmaktadır. Ancak, konu hakkın-

da kamu kurumları, özel kurumların tedbirlerine kıyasla daha iyi sonuçlar elde edebilirler. Nitekim güvenli bir ortam sağlamak hükümet ve kanunları uygulayan kurumların en elzem görevlerinden birisidir.

Dahası, resmi kurumlar toplumdaki suç korkusunu azaltmaya yönelik uygulanacak birçok program ile uzun vadede daha önemli bir rol üstlenebilir. Grabosky'nin (1995) çalışması resmi düzeyde atılacak adımlarla ilgili görüşü desteklemektedir. Bu çerçevede, kanun uygulayıcı kurumlar ve kamu kurumları suç önlemeyi, suç olayları hakkında bilgilendirme yayınları yapma ve vatandaş dostu iletişim merkezleri oluşturma gibi toplum odaklı programlarla nispeten başarabilirler. Ayrıca, problemin çözümüne toplum ve medya işbirliği ile odaklanılırsa, insanların zihnindeki suç korkusu azalacak ve yaşam kalitesi de artacaktır.

Kaynakça

BAYLEY, K. B. & Andersen, J. D. (2006) "Fear of crime among urban American youth", *Journal of Family and Consumer Sciences*, 98 (2), ss. 26-32.

DAVIS, J.A., Smith, T.W. & Marsden, P.V. (2007) General Social Surveys, 1972-

2006. Chicago, IL: National Opinion Research Center, 2007. Storrs, CT: Roper Center

for Public Opinion Research, University of Connecticut.

DORAN, B. J & Burgess, M.B. (2012) Putting fear of crime on the map: Investigating perceptions of crime using geographic information systems, Springer, New York.

DOLAN, P. & Peasgood, T. (2007) "Estimating the economic and social costs of the fear of crime", *The British Journal of Criminology*, 47(1), ss. 121-132.

DONDER, L.D., Verte, D. & Messelis, E. (2005) "Fear of crime and elderly people: Key factors that determine fear of crime among elderly people in West Flanders", *Ageing International*, 30(4), ss. 363-376.

DOLU, O., Uludağ, Ş. & Doğutaş, C.(2010) “Suç Korkusu: Nedenleri, Sonuçları ve Güvenlik

Politikaları İlişkisi”, *A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 65 (1), ss. 57–81.

DUPÉRÉ, V. & Perkins, D. D. (2007) “Community types and mental health: Amultilevel study of local environmental stress and coping”, *American journal of community psychology*, 39 (1-2), ss. 107-19.

FERRARO, K. F., & LaGrange, R. (1992) “Are older people most afraid of crime? Reconsidering age differences in fear of victimization”, *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 47, ss. 233-244.

GRABOSKY, P. N. (1995) Fear of crime and fear reduction strategies. *AIC publications*, 44, 1-5.

Erişim adresi: <http://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi44.html>.

Galloup. (2010) Annual Crime Survey Results.

Erişim adresi: <http://www.gallup.com/poll/144272/nearly-americans-fear-walking-alone-night.aspx>

GREEN, G., Gilbertson, J.M. & Grimsley, M.F. (2002) “Fear of crime and health in residential tower blocks”, *European Journal of Public Health*, 12, ss. 1–15.

JOHNSON-Dalzine, P., Dalzine, L., & Stanley, C. M. (1996) “Fear of criminal violence and the

African American elderly: Assessment of a crime prevention strategy”. *The Journal of Negro Education*, 65 (4), ss. 462-469.

KARAKUS, O., McGarrell, E.F., & Basibuyuk, O. (2010) “Fear of crime among citizens of Turkey”, *Journal of Criminal Justice*, ss. 174-184.

LANE, J. & Meeker, J. W. (2000) “Subcultural diversity and the fear of crime and gangs”, *Crime & Delinquency*, 46 (4), ss. 497-521.

LOWRY, D. T., Nio, T. C. J., & Leitner, D. W. (2003) “Setting the public fear agenda: A

longitudinal analysis of network TV crime reporting, public percepti-

ons of crime, and FBI crime statistics”, *Journal of Communication*, 53 (1), ss. 61-73.

LOGDBERG B, Nilsson L. L, Levander M. T, & Levander, S. (2004) “Schizophrenia, neighbourhood, and crime”, *Acta Psychiatr Scand*, 110, ss. 92–97.

PAIN, R. (2000) “Place, Social Relations and The Fear of Crime: A Review”, *Progress in Human Geography*, 24(3), ss. 365-387.

ROMER, D., Jamieson, K. H., & Aday, S. (2003) “Television news and the cultivation of fear of crime”, *Journal of Communication*, 53 (1), ss. 88-104.

SKOGAN, W. G., & Maxfield, M. G. (1981) *Coping with crime: Individual and neighborhood reactions*, Beverly Hills, CA: Sage

SKOGAN, W. (1986) *Fear of crime and neighborhood change*. The University of Chicago.

STAFFORD, M., Chandola, T., & Marmot, M. (2007) “Association between fear of

crime and mental health and physical functioning”, *American Journal of Public Health*, 97 (11), ss. 2076-2081.

TABACHNICK, B.G. & Fidell, L.S. (2007) *Using Multivariate Statistics*, 5th ed. Boston, MA: Allyn & Bacon.

TULLOCH, M. (2000) “The meaning of age differences in the fear of crime: Combining quantitative and qualitative approaches”, *The British Journal of Criminology*, 40(3), ss. 451-467.

WHITLEY, R. & Prince, M. (2005) “Fear of crime, mobility and mental health in inner-city London, UK”, *Social Science & Medicine*, 61, ss. 1678–1688.

WEITZER, R. & Charis, E. K. (2004) “Breaking news: How local TV news and real-world conditions affect fear of crime”, *Justice Quarterly*, 21(3), ss. 497-520.

Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya

The Social Media As a Political Propaganda Too

Yakup Köseoğlu¹

Hamza Al²

Özet

Bu çalışma, sosyal medyanın siyasi propaganda aracı olarak kullanımının siyasete ve demokrasiye olan etkilerini incelemektedir. Temel amacı hedef kitlelerdeki istenilen eylem ya da düşünce değişikliklerinin gerçekleştirilmesi olan propaganda, iletişim araç ve metotlarından doğrudan etkilenen olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, özellikle son dönemlerde internet teknolojilerinde ve buna paralel olarak internet kullanımında gözlemlenen artışın bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyal medya kullanımı, bireylerin iletişim alışkanlıklarını ciddi anlamda değiştirmiştir. Dolayısıyla bu değişim siyasal propaganda yapımcılarının ve yöntemlerinin de değişmesini beraberinde getirmiştir. Bugün sosyal medya her ne kadar toplumsal hareketler bağlamında ön plana çıksa da azımsanmayacak bir oranda siyasal propaganda aracı olarak da kullanılmaktadır. Klasik propaganda araç ve yöntemlerinden çok önemli farklılıkları haiz olan sosyal medya kullanımı bünyesinde önemli avantajların yanı sıra birtakım dezavantajları da barındırmaktadır. Fakat her ne kadar dezavantajları olsa da, sosyal medyanın siyasal propaganda aracı olarak kullanımı özellikle demokrasi için önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Siyasal Propaganda, Demokrasi, Siyasal Katılım.

---

1 Öğretim Görevlisi, Sakarya Üniversitesi, Sapanca MYO, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, ykoseoglu@sakarya.edu.tr

2 Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, al@sakarya.edu.tr

Abstract

This study examine the effects of use social media as a means of political propaganda to politics and democracy. The propaganda main purpose of desired changes the in action or thought among the targetmasses, directly affected by a concept and process of communication tools and methods. In this context, especially in recent years the use of internet Technologies and the Internet use in parallel, resulting as a consequence of the observe dincrease in the use of social media, have changed drastically communication habits of people. Therefore, these changes have brought about a change in the political propaganda makers and methods. Today at the forefront of social media in the context of social movements, although a substantial proportion of this fact is also used as a means of political propaganda. Use of social media, is having very important differences comopared to classic propaganda tools and methods, accommodates a number of advantages as well as disadvantages of the prominent. However, although the disadvantages, though, especially in the use of social media as a means of political propaganda will make important contributions to democracy.

Keywords: *Social Media, Poitical Propaganda, Democracy, Political Participation.*

Giriş

İnsanoğlu bir diğer türdeşiyle karşılaştığı andan bugüne kadar sürekli bir şekilde kendi duygu ve düşüncelerini karşısındakine aktarmaya çalışmış, iletişim kurmaya gayret etmiş ve birçok konuda karşısındakini de kendi gibi düşünmeye ikna etmeye çaba sarf etmiştir. Bu ikna çalışmaları siyaset söz konusu olunca daha büyük önem arz etmeye başlamıştır. Genel manada siyasal iktidar olma isteğinde olanların, bu konuma gelebilmek için karşısındaki toplulukları etkilemek, kendini destekler hale getirmek ve kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmek ihtiyacını hissetmişlerdir. Tam da bu noktada propaganda, bu amacın gerçekleştirilmesinde en önemli araç olarak ortaya çıkmıştır.

İletişim sürecinde kullanılan mekanizmaların doğrudan etkilediği propaganda yöntemleri geleneksel dönemde daha çok yüz yüze, birincil ilişkiler ile sağlanırken, iletişim teknolojilerinde kat edilen gelişmelerle yeni yöntemleri de bünyesine katarak daha karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Özellikle teknolojinin baş döndürücü bir hızla geliştiği günümüzde ise her geçen gün yeni bir propaganda araç ve yöntemi geliştirilmektedir. Bu çalışmada da son yılların öne çıkan propaganda araçlarından biri olarak sosyal medya incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışma; konuya ilişkin öncül olarak kabul edilebilecek çalışmaların son derece az olmasından dolayı keşfedici bir araştırma niteliğindedir. Zira, literatürdeki sosyal medya siyaset ilişkisine yönelik yapılan çalışmaların tamamına yakını sosyal medyanın siyasi hareketler, özellikle de protestolardaki rolüne ilişkin araştırmalardan müteşekkildir.³ Oysa bu çalışmayla sosyal medyanın siyasi propaganda sürecindeki

---

3 Akbıyık, Nihat ve Musa Öztürk (2012), “Sivil Toplum ve Sosyal Medya Perspektifinde “Arap Baharı” ve “Wall Street”i İşgal Et” Eylemleri”, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II , ss. 1003-1027; Armando Salvatore (2013), New Media, the “Arab Spring,” and the Metamorphosis of the Public Sphere: Beyond Western Assumptions on Collective Agency and Democratic Politics, Constellations Volume 20, No 2, ss. 217-228; Korkmaz, Ali (2012), Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü, International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (ISLC), 2147-2153, London; Szajkowski, Bogdan (2011), “Social Media Tools And The Arab Revolts”, Alternative Politics, Vol. 3, No. 3, p.420-432; Shirky, C. (2011) “The Political Power of Social Media.” Foreign Affairs Volume 90-1, 28-41; Şen, Fulya (2012), “Toplumsal Hareketler Ve Medya: “Wall Street İşgali”nin Medyada Temsili” Yeditepe University Global Media Journal TR, Cilt 2, Sayı 4, ss. 126-154.

rolü ve etkileri incelenecektir. Dolayısıyla, bu çalışma ile daha sonra mezkur konuda yapılacak, özellikle nicel çalışmalara öncülük yapılacaktır. Sosyal medyanın propaganda aracı olarak kullanımına ilişkin alan araştırmalarının azlığı, verilerin sayısallaştırılmasını zorluğu gibi nedenler nitel yöntem kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Bunun sonucu olarak da bir nitel yöntem tekniği olan ikincil kaynaklardan elde edilen verilerin⁴ analizi ön plana çıkmaktadır. Bu boyutuyla çalışma, hem günümüzün vazgeçilmez iletişim araçlarından biri haline gelen sosyal medyanın siyaset mekanizmasında hızla işgal etmeye başladığı yerin önemini ortaya koyma anlamında, hem de kendinden sonra yapılacak çalışmalar için bir kaynak niteliği teşkil etme anlamında önemli görülmektedir.

Bu kapsamda çalışmada öncelikli olarak propaganda kavramı ve klasik propaganda yöntem ve uygulamalarına değinilecektir. Daha sonra güncel sosyal medya kullanım yöntemleri ve oranları üzerinde durularak sosyal medyanın bir propaganda aracı olarak kullanım şekillerine değinilecektir. Ardından sosyal medyanın siyasal propaganda aracı olarak etkinliğini ortaya koyabilmek amacıyla birtakım örnekler verilecek ve son olarak bir siyasal propaganda aracı olarak sosyal medya kullanımının avantaj ve dezavantajlarıyla çalışma sonlandırılacaktır.

Kavramsal Çerçeve: Siyasal Propaganda

Propaganda modern demokrasilerde iktidarı elde etme araçlarının en önemlisi olarak ön plana çıkmaktadır. Latince kökenli olan kelime, bahçıvanın taze bir bitkinin filizlerini yeni bitkiler üretmek için toprağa dikmesi anlamına gelen *propagare* kelimesinden türetilmiştir. Propaganda kelimesi *Oxford* sözlüğünde “bir doktrin ya da uygulamayı yaymak içindesteklemek ya da tasavvurda bulunmak” şeklinde tanımlanmaktadır (Brown, 1992: 11). Domenach ise (2003: 17) propaganda kavramını; toplumun görüş ve davranışını, kişilerin belirli bir görüşü, belirli birdavranışı benimsemelerini sağlayacak biçimde etkileme girişimi olarak tanımlamaktadır. Leonard W. Doob, *Kamuoyu ve Propaganda* adlı eserinde (1996: 23) propagandayı; propaganda yapıcılarının, telkin vasıtasıyla grupların tutumlarını ve bu tutumlar doğrultusunda

4 Araştırmada kullanılacak veriler; internet ve sosyal medya kullanım yoğunluklarına ilişkin yapılan çalışmalardan elde edilen veriler, sosyal medyanın siyasal içerikli sosyal olaylardaki yerine ve önemine ilişkin yapılmış çalışmalardır.

ortay çıkan hareketlerini kontrolleri altına almak için yaptıkları sistematik faaliyetler bütünü şeklinde tanımlayarak, propagandanın bir iletişim metodu olarak ne derece iddialı ve önemli bir fonksiyonu haiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Propaganda; siyasal sistemi elde etmek isteyenlerin seçmen desteğini elde etmek amacıyla ortaya koydukları, genellikle seçmen beklentilerine göre oluşturdukları programlarını ifade etmektedir. Bir propaganda seçmenlerin taleplerine uygunluğu veya onların taleplerini değiştirebildiği, onları ikna edebildiği, propaganda yapıcının amacına matuf olarak harekete geçirebildiği ölçüde, bir diğer ifadeyle başarılı bir propaganda, sahibinin amacına hizmet edebildiği ve onun isteklerine ulaşmasını sağlayabildiği oranda başarılı kabul edilmektedir.

Propagandaya ilişkin yapılan tanımlardan hareketle propagandanın amacı genel olarak üç maddeyle özetlenebilir. Bu amaçlar sırasıyla; hedef kitlede yeni bir düşünce ya da eylem geliştirmek, hedef kitlede var olan bir düşüncenin ya da eylemin şiddetini arttırmak ve son olarak da hedef kitlede var olan düşünceleri ya da eylemleri değiştirmek şeklinde sıralanabilir. Bu çerçevede söz konusu amaçlar propaganda sahibinin hedefe ulaşmasında önemli oranda destek elde etmesini de sağlamış olur (Onaran, 1984: 67). Diğer taraftan propaganda sadece iktidarı elde etmek için kullanılan bir araç olmanın dışında, baskı gruplarının ve iktidar dışı oluşumların siyasal iktidarı kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmek için kullandıkları işlevsel bir mekanizma görevini de görmektedir. İktidar dışı sivil oluşumlar yeri geldiğinde propaganda araçlarını ve yöntemlerini kullanarak arkalarına aldıkları kitleler ile siyasal iktidarı istedikleri gibi yönlendirmekte ve kendi menfaatleri doğrultusunda karar almaya zorlayabilmektedirler.

Temel amacı hedef kitlelerdeki istenilen eylem ya da düşünce değişikliklerini gerçekleştirmek olan propaganda uygulama alanına, yapılış amacına, kaynağına, içeriğine ve hedef kitlenin niteliği, donanımı ve konumuna göre farklı metotlarla yapılabilmektedir. Bu metotlar; kampanyalar, kamuoyu araştırmaları, yüz yüze oy toplama teknikleri, kitle iletişim araçları, parti toplantıları, mitingler, broşür ve pankartlar olarak tasnif edilebilir. Burada sayılmayan birçok propaganda yönteminin var olduğu kabul edilmekle beraber kullanım yoğunluğu bakımından en sık rastlanılanlar, yukarıda zikredilenlerdir.

Klasik dönem propaganda araçları olarak da kabul edilen yukarıdaki propaganda yöntem ve araçlarının hemen hemen tümünde, yoğunluklu olarak yüz yüze gerçekleştirilen temaslar ya da birincil ilişkiler söz-konusudur. Fakat gerek teknolojik gelişmeler ve gerekse kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve çeşitlenmesiyle yüz yüze iletişimin yanında alternatif iletişim sistemleri de birer propaganda aracı olarak ön plana çıkmaya başlamışlardır (Aziz, 2007: 57; Kuruoğlu, 2006).

Diğer taraftan özellikle görsel medya alanında yaşanan gelişmeler kitle iletişim araçlarını, başta televizyon olmak üzere, en etkin propaganda aracı haline sokmuştur. Artık televizyon kanallarının büyük bir çoğunluğunun temel işlevi siyasal propaganda olmuştur (Qualter, 1980: 297). Son yıllarda ABD başkanlık seçimlerinde seçime çok kısa bir süre kala başkan adaylarının televizyonda canlı olarak yaptıkları tartışmaların, seçmenlerin tercihleri üzerinde çok büyük etkiye sahip olduğu yapılan araştırmalarla açık bir şekilde ortaya konulmaktadır (Vural ve Bat, 2010). Öyle ki televizyondaki performansı beğenilmeyen adayın o ana kadar yapılan anketlerde önde bile olsa destek kaybettiği tespit edilmektedir. Özellikle başkan adaylarının televizyonda tartışmalarda verdikleri mesajlar tüm seçim kampanyası boyunca verdikleri mesajlardan daha fazla etki gösterebilmektedir. Yine aynı şekilde ülkemizde de televizyon siyasal propaganda aracı olarak yaygın bir kullanım alanı bulmaktadır. Zira televizyon özellikle hedef kitle açısından gerek kullanım kolaylığı gerekse takip yoğunluğu açısından en çok tercih edilen iletişim aracı durumundadır.

Kitle iletişim araçlarının kullanımındaki bu artış bir taraftan klasik propaganda araçlarını ikinci plana atarken, diğer taraftan ise artık propaganda yapımcılarının daha geniş kitlelere hitap edebilmesini de sağlamaktadır. Bu imkan aynı zamanda propagandanın etki alanını da genişleterek daha büyük bir desteğin sağlanmasını da beraberinde getirmektedir (Kuruoğlu, 2007: 68). Zira klasik propaganda yöntemlerinde ulaşılabilen insan sayısı sınırlı kalmakta, daha geniş kitlelere ulaşabilmek oldukça ciddi maliyetlere neden olmakta, diğer taraftan ciddi bir zaman ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Oysa yeni yöntemler çok düşük maliyetlerle, çok kısa süre zarfında oldukça geniş kitlelere ulaşma imkanı sunmaktadır.

Tüm bu faktörlere paralel olarak internet teknolojilerinde meydana ge-

len gelişmeler ve internet kullanımının yaygınlaşması beraberinde bir takım yeni propaganda araçlarını da ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Özellikle 2000’li yılların ikinci yarısından itibaren büyük bir yaygınlık kazanan sosyal medya olarak ifade edilen iletişim metotları propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Borins, 2011). Kullanım maliyetinin düşüklüğü, geri dönüşün çok hızlı olması ve ulaşılabilen insan sayısının fazlalığı her geçen gün sosyal medyayı daha etkin bir propaganda aracı haline getirmektedir.

İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya

Hızla artan bilgisayar teknolojileri ve iletişim ağlarında gerçekleşen gelişmeler sonucunda artık internet hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Castells (2008) tarafından teknolojik paradigma olarak adlandırılan içinde bulunduğumuz süreç, ekonomi, siyaset, sosyal ilişkiler, kültür gibi yaşamımızın hemen her alanını köklü bir biçimde değiştirmektedir. Teknolojik paradigma, zaman mekan ve ilişkiler bağlamında hemen her şeyi kökünden sarsmış ve yeni algı ve ilişki kalıpları oluşturur hale gelmiştir. Teknolojik paradigmanın toplumsal yapı ve hareketlerde ortaya çıkardığı bu dönüşüm içinde yaşadığımız toplumun “ağ toplumu” olarak ifade edilmesine neden olmuştur. Ağ toplumu olarak ifade edilen bu toplum tipi kendinden önceki toplum tiplerinin aksine çok hızlı bir şekilde dünyanın çok büyük bir kısmına yayılarak toplum yapılarını dönüştürmeye başlamıştır. İlk önceleri sadece haber alma ve bilgiye ulaşma aracı olarak kullanılan internet son zamanlarda özellikle sosyal medya olarak tanımlanan facebook, twitter vb. sitelerin yaygınlaşması ile artık bir sosyal iletişim aracı haline gelmiş, evde, iş yerinde, sokakta kısacası hemen hemen insanoğlunun var olduğu her yerde sürekli iletişim halinde olunan bir sanal toplum oluşturmuştur. Klasik sosyolojinin toplumsal yapı için öngörmüş olduğu ilişkiler ve aktörler artık boyut ve işlev değiştirmeye başlamıştır. Yüz yüze, birincil ilişkilerin yerini sanal internet ağları üzerinden gerçekleştirilen dolaylı ilişkiler almış, klasik sosyalizasyon ajanlarının bazı rolleri sanal ağlar tarafından gerçekleştirilir olmuştur. Bu süreç sosyalizasyon sürecindeki aktör ve etmen sayılarını arttırmış, dolayısıyla sosyalizasyon süreci sonucunda klasik toplum fertlerinin yerine, yeni ilişkiler ve statülerle örüntülenmiş bireyleri ortaya çıkarmaktadır. Artık bireylerin sosyalleşmelerinde tek etmen kendi toplumu ve kültürü de-

ğil, sanal dünyanın bütün kültürleri rol oynamaktadır. Bugün dünyanın bir ucunda gerçekleşen bir olayın ya da dönüşümün etkisi şaşılacak bir hızla diğer toplumları da etkisi altına alabilmektedir.

Genel olarak sosyal medya; kullanıcıların birbirleriyle bilgi, görüş, ilgi alanları, duygu ve düşüncelerini paylaşarak etkileşim ve iletişim kurmalarına olanak sağlayan online araçlar ve web ortamına denilmektedir. Sosyal medya ortamları ise; bloglar, online sohbet siteleri, RSS, sosyal ağ siteleri, sosyal imleme, forum, podcast, e-posta zincirleri ve wikiler gibi kullanımı kolay ve dışarıdan katılıma açık olan sanal iletişim ortamlarıdır (Onat, 2010: 105).

Sosyal medyanın internet teknolojilerindeki gelişmeye paralel olarak hayatımıza girdiği kabul edilse de aslında yoğunluklu olarak 2000’li yıllar ve sonrasında kullanımının yaygınlaştığına şahitlik edilmektedir. Günümüzde bireyler hemen hemen günlük yaşamın her alanında sosyal medyayı kullanır hale gelmişlerdir. Devletlerin ve özel sektör kuruluşlarının altyapıya yaptıkları yatırımlar ve bireylerin bilgisayara ve internete duyduğu ilgi bu artışı desteklemektedir. Yapılan araştırmalar, dünya genelinde, her geçen gün internet özellikle de sosyal medya kullanımının her geçen gün arttığını gözler önüne sermektedir.

“*Internet World Stats*” sitesinin 2012 verilerine göre dünyadaki internet kullanıcıları yaklaşık 2.405.518.376 kişiye (yani dünya nüfusunun yaklaşık olarak %34,3’üne) ulaşmıştır (<http://www.internetworldstats.com/stats.htm>). Dünyada *Facebook* sitesine kayıtlı kullanıcı sayısı 850 milyon (<http://en.wikipedia.org/wiki/Facebook>, <http://www.internetworldstats.com/facebook.htm>). Bu bulgulara göre dünyadaki internet kullanıcılarının yaklaşık %34,73’ü sosyal medya sitelerinin en popülerleri olarak kabul edilen *Facebook* sitesini kullanmaktadır. Aynı şekilde *Twitter* sitesinin 500 milyon aktif kullanıcısı bulunmakta ve bu site üzerinden her günde yaklaşık 1,6 milyar mesaj yayınlanmaktadır. (<http://en.wikipedia.org/wiki/Twitter>)

Tüm bu verilere paralel olarak ülkemizde de internet ve sosyal medya kullanımı oldukça yaygındır. *Türkiye İstatistik Kurumu’nun* 2011 verilerine göre 16-74 yaş grubundaki tüm bireylerin %36,2’si interneti düzenli olarak hemen hemen her gün veya haftada en az bir defa kullanmaktadır. 16-74 yaş grubunda internet kullanan bireylerin dü-

zenli internet kullanım oranı ise %89,5'dir. *TNS* tarafından 2010 yılında gerçekleştirilen *Digital Life* adlı araştırmaya göre (<http://2010.tnsdigitallife.com>) Türkiye internetteki sosyal ağlarda geçirilen zaman sıralamasında Malezya ve Rusya'nın ardından dünya üçüncüsü durumundadır. Türkiye'deki internet kullanıcıları %32'sinin internet üzerinde yaptıkları en fazla etkinlik sosyal medya kullanmaktır. Yine "*InternetWorldStats*" internet sitesinin verilerine göre Türkiye'deki internet kullanıcılarının sayısı yaklaşık 35 milyon civarındadır ve Türkiye dünya internet kullanımı listesinde 14. sırada yer almakta (<http://www.internetworldstats.com/top20.htm>), Avrupa'da internet kullanımı açısından ise 5. sırada yer almaktadır. Yine aynı sitenin verilerine göre Türkiye'den *Facebook*'a kayıtlı kullanıcı sayısı yaklaşık 30 milyon civarındadır (<http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>); yani Türkiye'deki internet kullanıcılarının yaklaşık %85,71'i *Facebook* kullanıcısıdır.

Bunlara ilave olarak bir diğer sosyal medya sitesi olan *Wikipedia* verilerine göre 500 milyondan fazla (<http://en.wikipedia.org/wiki/Twitter>) kullanıcıya sahip olan *Twitter* adlı sosyal medya sitesi, dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de birçok milletvekili, bakan, sanatçı, haber spikeri, gazeteci, köşe yazarı ve hatta cumhurbaşkanı tarafından kullanılmaktadır. Yine *TNS* tarafından yapılan bir diğer araştırma ise Türkiye'deki internet kullanıcılarının yüzde 36'sının her gün sosyal medya kullanmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu genel verilerin yanı sıra, Işık'ın (2007) *Gazi Üniversitesi'nde* 563 öğrenci üzerinde yaptığı bir araştırmada öğrencilerin en çok kullandıkları kitle iletişim aracı %41,2'lik bir oranla internet olarak tespit edilmiştir. Medya bağımlılık teorisi bağlamından hareketle yürütülen çalışmada, internet kullanma ile bağımlılık ilişkileri araştırılmıştır. Çalışmanın verilerine göre; öğrencilerin ülkesinde, dünyada olup bitenleri, kültürleri, olayları anlamak ve yorumlamak için internete yöneldikleri (sosyal anlama) tespit edilmiştir.

Valenzuela, Park ve Kee'nin (2008) 2603 web kullanıcısı üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmada, Facebook kullanım yoğunluğu ile öğrencilerin yaşam tatmini, sosyal güveni, sivil katılım ve siyasal katılım arasında büyük pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Sosyal medya konusunda Hazar (2011) tarafından yapılan bir başka alan araştırmasında ise; sosyal medya bağımlılığının davranışsal, bilişsel ve duyuşsal profillerini ortaya çıkarma amaçlanmıştır. Araştırmanın verilerine göre öğrencilerin en yoğun olarak kullandığı kitle iletişim aracı %66,5 oranla internettir ve bu öğrencilerin %51,2'si günde 2-4 saat arasında sosyal medya kullanmaktadır. Sosyal medya kullanıcılarının ise büyük çoğunluğu (%76) Facebook kullanmaktadır.

Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya

Yukarıdaki verilerden de görüleceği üzere gerek dünya genelinde ve gerekse Türkiye özelinde internet kullanımı, sosyal medya kullanımı ve dahası sosyal medyayı bir iletişim aracı olarak kullanım her geçen gün büyük bir hızla artış göstermektedir. Bu artışa paralel olarak, kullanıcılar klasik iletişim araçlarıyla gerçekleştirdikleri birçok faaliyeti sosyal medyaya taşımaktadırlar. Bu süreçte siyasal propaganda da, gerek propaganda yapımcılar ve gerekse hedef kitleler tarafından sosyal medya alanına taşınmaktadır. Gerek ulusal çapta politika yapımcılar ve gerekse yerel politikacılar her geçen gün artan oranda sosyal medyada boy gösterir olmuşlar, politikalarını, hedeflerini, vaatlerini, icraatlarını internet vasıtasıyla hedef kitlelere ulaştırmaya çalışmaktadırlar.

Bu kapsamda yakın tarihlerde ortaya çıkan birçok örnek bulunmaktadır. Sosyal medya kullanımının en dikkate değer ve başarılı örneklerinin başında Arap Baharı olarak bilinen, Ortadoğu'daki diktatörlük karşıtı hareketler yer almaktadır. Yapılan araştırmalarda, Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketlerinden önce ve bu hareketler süresince başta *Facebook* olmak üzere, *Twitter*, *Instagram* ve *Youtube* özellikle göstericiler tarafından kitleleri harekete geçirme ve hareketin dünya kamuoyuna duyurulmasında etkin birer araç olarak kullanılmıştır. Bunun da ötesinde söz konusu sosyal medya araçları, bu hareketlere meşruiyet kazandırma anlamında da birer propaganda aracı olarak aktif rol üstlenmişlerdir (Szajkowski, 2011; Korkmaz, 2012). Dahası eleştirel medya kuramının klasik medya araçlarına yöneltmiş olduğu temel eleştiri olan, medyanın iktidarı meşrulaştırıcı ve hegemonyaya hizmet edici işlevi, bu hareketlerde sosyal medyanın kullanımıyla önemli ölçüde ortadan kalkmıştır. Zira artık egemenlerin ve iktidarların kontrolü dışında bir alan ortaya çıkmış ve kitleler tarafından yoğun bir şekilde kullanılır olmuştur (Halverson vd., 2013).

Arap Baharı olarak adlandırılan bu toplumsal kalkışmaların en dikkat çekici yönü ise, hiç şüphesiz, kısa mesajların, e-postaların, video ve fotoğraf paylaşımlarının, sosyal paylaşım sitelerinin, blogların ve benzeri sosyal medya araçlarının gücünün artık herkes tarafından fark edilmesini sağlamasıdır. Çok az sayıda organize olmuş aktivistmezkur yöntemlerle, klasik araçlarla harekete geçirilmesi mümkün olmayacak kadar büyük kalabalıkları harekete geçirmiş, çok önemli sonuçları olan bir muhalif hareket başlatabilmişlerdir. Örgütlenen kalabalıklar, domino etkisiyle oldukça geniş bir coğrafyayı içine alan bir devrimler silsilesi başlatmışlardır (Szajkowski, 2011: 421; Salvatore, 2013).

Yine Amerika’da başlayıp uzun bir süre dünyanın pek çok yerinde etkisini gösteren “Wall Street’i işgal et” hareketi ve İspanya’da başlayan ve pek çok Avrupa ülkesinde kitleleri mobilize eden “Indignados” hareketleri sosyal medya üzerinden organize edilmiş ve kısa sürede küresel etkiler göstermiş hareketlerdir (Shirky, 2011). Özellikle Amerika’da başlayıp kısa sürede dünyanın birçok yerinde taraftar toplayan “Wall Street’i işgal et” hareketi, gerek hareketin başlatılması ve gerekse hareket sürerken sosyal medyanın etkin olarak kullanımı açısından konuyla alakalı oldukça önemli bir örnek niteliği teşkil etmektedir. Daha önce birbirleriyle herhangi bir iletişimi olmayan bu derece büyük bir çoğunluğun salt sosyal medya üzerinden örgütlenmesi ve hareketi başından sonuna kadar sosyal medya üzerinden organize etmeleri, sosyal medyanın bir siyasal propaganda aracı olarak ne denli önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir (Akbiyık ve Öztürk, 2012).

Manhattan’da başlayan bu hareket, dünya genelinde şirketlerin egemenliği ve ekonomik eşitsizliğe karşı yükselen öfkenin tezahürü olsa da hareketin arkasında yatan bir diğer etmen ise politik temsilin yetersizliğine olan inanç ve siyasal güçsüzlük/yetersizlik hissiydi. “*Buradaki sorun, politik temsilin yetersizliği veya başarısızlığı, şu veya bu politikacının, şu veya bu partinin etkisiz veya yozlaşmış olması değil, çok daha genel anlamda temsili siyasi sistemin yetersiz olmasıdır*” (Şen, 2012: 140). Tüm bu yetersizliklerden mustarip olan yeni nesil gençler, Arap baharından da örnek alarak dünyada 1500 şehri etkisi altına alan büyük bir hareketi sosyal medya aracılığıyla organize edebilmişlerdir. Bunun ötesinden özellikle hareket süresince gerçekleşen organizasyonlar katılımcı demokrasinin mükemmel bir prototipi olarak kendini göstermiştir.

Bu kapsamda sosyal medyanın politik amaçlı hareketler için kullanımına verilebilecek en güzel örneklerden birisi de “*Taksim Gezi Parkı*” olayları olarak yakın geçmişte yaşanan olaylardır. Hükümet politikalarından rahatsız olan, çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu muhalif bir kitle, Taksim’deki bir parkta yapılacağı iddia edilen bir alışveriş merkezini gerekçe göstererek, sosyal medya üzerinden, baş döndürücü bir hızla organize olarak tüm ülke sathına yayılan bir hareket başlatmışlardır.

Tek başına “*Taksim Gezi Parkı*” olayları bile, çalışmanın konusunu ortaya koyabilecek nitelikte, sosyal medya kullanımının avantaj ve dezavantajlarını göz önüne seren bir örnek olmuştur. Zira hareketin başlarında, sosyal medya kullanımının özellikle zaman ve maliyet açısından sağlamış olduğu avantajlar, protestocular için önemli bir kolaylık sağlamıştır. Fakat gösterilerin ilerleyen günlerinde, sosyal medyanın ciddi bir dezenformasyon aracı haline gelmesi hem gösterileri amacından saptırmış hem de hareketin masumiyetini ortadan kaldırmıştır. Diğer taraftan bu gösterilerle ortaya çıkan bir diğer gerçek ise; artık hükümetlerin toplumsal olaylara yaklaşırken kullandıkları klasik yöntemleri değiştirmek zorunda olduklarıdır. Sosyal medya hükümetler nazarında, insanların boş zamanlarını değerlendirmek için kullandıkları bir uğraş alanı olmaktan çıkıp, sosyal talebin ve eğilimlerin belirlendiği bir platform olarak kabul edilmelidir. Yine aynı şekilde hükümetler toplumsal olaylarda, kitlelerin taleplerinin tespitinde ve toplumsal olayların gidişatının tespitinde sosyal medyayı da bir bilgi kaynağı olarak kabul edip dikkate almalıdırlar. Ayrıca yaşanan süreç göz önünde bulundurulduğunda önümüzdeki dönemlerde sosyal medyanın, toplumsal hareketlerde üstlendiği önemli rol de düşünülerek, medya okuryazarlığı konusu eğitim sisteminin önemli bir ayağı olarak eğitim politikalarında dikkate alınmalıdır.

Politik amaçlı sosyal hareketler için gerçekleştirilen bu tarz sosyal medya faaliyetlerinin yanında, sosyal medyanın doğrudan seçimler için kullanımı da artık oldukça sık bir şekilde karşılaşılan bir uygulama haline gelmektedir. Bunun en yakın ve canlı örneği 2013 yılında İtalya’da yapılan seçimlerde gözlenmiştir. Asıl mesleği komedyenlik olan Beppe Grillo’nun *Facebook* üzerinden başlatmış olduğu *Beş Yıldız* hareketi kısa sürede büyük bir ilgi toplamış ve Grillo’yu seçimlerde

bir aday haline getirmiştir. Ve ilginç bir şekilde siyasi bir kimliği ve geçmişi olmayan Grillo seçimlerden beklenenin çok üzerinde bir başarı elde etmiştir.

Seçim sonuçlarına göre merkez sol ittifakı *Temsilciler Meclisi* seçimlerinde % 29,55 oy alırken, merkez sağ oyların % 29,18'ini almıştır. Seçimler sonucunda en büyük sürprizi ise Beppe Grillo'nun *Beş Yıldız Hareketi Partisi* yapmıştır. Grillo'nun partisi, parti bazında en çok oyu (%25,54) almıştır. Seçimler sürecinde gerek uyguladığı yeni sistem (sosyal medya) ve gerekse söylemleri nedeniyle şüpheyi yaklaşılan bu hareketin bu derece büyük bir oy oranı elde etmiş olması hem rakipleri hem de siyaset bilimine ilgi duyanları şaşırtmıştır. Grillo, *Beş Yıldız* hareketini üç yıl önce Facebook'ta bir grup olarak başlatmış, gruba üye olanların sayısı ve verdikleri destekten de cesaret alarak bugün İtalya'nın en çok oy alan Üçüncü yapmayı başarmıştır. Bu durum sosyal medyanın, her ne kadar amatör düşünceye dayanarak ortaya çıksa da, aslında kamuoyu ve gündem oluşturmada ne kadar etkili bir mekanizma olduğunu ortaya koymaktadır⁵.

Sosyal medyanın bir siyasal propaganda aracı olarak kullanımında dikkat çeken önemli bir nokta da günümüzde siyasal sistemin aktif aktörlerince kullanım yoğunluğudur. Artık hemen hemen bütün siyasi partilerin ve parti alt oluşumlarının sosyal medyada aktif bir hesabı bulunmakta ve partiler bütün siyasi programlarını bu hesaplar üzerinden sürdürmektedir. Hatta siyasi partilerin halkla ilişkiler faaliyetlerinin önemli bir yekûnu bu portallar üzerinden yürütülmektedir. Siyasi partiler; günlük faaliyet programlarını, siyasi fikirlerini, rakip partilerle olan çekişmelerini hep bu hesaplar üzerinden seçmen ya da güncel deyimle takipçilerine duyurmaktadır.

Siyasi partilerde olduğu gibi siyaset adamları arasında da oldukça yoğun bir sosyal medya kullanımı dikkati çekmektedir. Günümüz Türkiye'sinde cumhurbaşkanından başbakana, parti genel başkanlarından belediye başkanlarına kadar hemen tüm aktörlerin ve bunların yanı sıra üst düzey bürokratların sosyal medya aracılığıyla vatandaş-

5 <http://www.turkiyegazetesi.com/haberdetay.aspx?NewsID=34578#.UT8xVtae-OK0>, www.dw.de/italyada-seçim-heyecanı/a-16621164, haber.sol.org.tr/.../italyada-sinif-direnmeleri-6924

larla iletişime geçtiği görülmektedir. Sosyal medyaya gösterilen bu ilgi, bizzat bu aktörlerin kendileri tarafından kullanılmasa da sosyal medyanın siyaset arenasındaki önemini ortaya koymaktadır. Artık politikacılar ve bürokratlar yaptıklarını ve yapacaklarını sosyal medya üzerinden vatandaşlara duyurup, onlardan aldıkları geri beslemelere göre icraatlarını yönlendirmektedirler (Çıldan vd., 2011). Özellikle belediyelerin önemli bir kısmı sosyal medya aracılığıyla belde halkıyla kurmuş olduğu yakın ve yoğun ilişkiler sonucunda hizmet kalitelerini önemli ölçüde arttırmış, dolayısıyla da seçmen memnuniyetini maksimize edebilmişlerdir.

Sosyal medyanın bu kullanımı sadece politikacılar açısından verimliliği arttırmakla kalmamış, vatandaşın da bürokrasiyle arasındaki mesafeyi daraltmıştır. Klasik dönemde, ömrü boyunca, bir devlet başkanını görme imkanı dahi olmayan bireyler sosyal medya aracılığıyla, tüm yöneticilerle diyaloga girip kendi talepleri doğrultusunda hareket eden bir sistemin oluşumunu sağlayabilmektedir. Bu durum, demokratik sistemler içinde sadece seçimlerde bir rol üstlenebilen pasif vatandaşın yerini, günlük yaşamın her anında yönetime dahil olabilen, fikirlerini beyan edebilen aktif vatandaşların almasını, dolayısıyla siyasal sistemin her aşamasında ve her durumda sisteme dahil olan vatandaşlardan müteşekkil katılımcı demokrasilerin oluşmasını sağlamaktadır.

Sosyal medyanın, siyasi fikirleri geniş kitlelere ulaştırmadaki etkisi ve büyük kitleleri harekete geçirmedeki başarısı siyaset bilimi üzerine çalışan araştırmacılar için yeni bir kapı aralamaktadır. Zira sosyal medyanın bir propaganda aracı olarak kullanılması, beraberinde yeni propaganda metotlarına olan ihtiyacı da gün yüzüne çıkarmıştır. Dolayısıyla hem propaganda yapımcılar hem de bunların teorik alt yapısını oluşturan bilim adamlarının yeni yöntemler geliştirmesi elzem olmuştur. Yine bu süreçte, hedef kitle profillerindeki değişim de propagandayı geleneksel anlamının ötesine taşıyan etmenler arasındadır.

Sosyal Medya Kullanımının Avantajları

Sosyal medyanın geleneksel propaganda araçlarına nazaran öne çıkan önemli avantajlarının başında bu yöntemin geleneksel propaganda araçlarına göre ya ücretsiz ya da çok düşük maliyetli olmasıdır. Dolayısıyla bu yeni yöntem siyaseti sınırlı sayıda seçkinin tekeline

kararak, sosyo-politik sorunlarla ilgili kafa yoran, siyasal sistemi etkilemeyi düşünen herkesin uğraşabileceği bir alan haline getirmektedir. Zira özellikle genel seçimlerde ülke sathına teşmil edilecek bir seçim programını gerçekleştirmek ciddi anlamda maliyet gerektiren bir olaydır. Gerek mitingler ve gerekse insanlara ulaştırılmak istenen broşürler sıradan bir yurttaşın kendi imkanlarıyla altından kalkması oldukça güç bir iş olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu maliyetlere rağmen seçmen kitlelerine ulaşmak, tüm partiler için önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

Oysa sosyal medya kullanımı, maliyet açısından klasik propaganda yöntemlerine nazaran mukayese edilemeyecek oranda ucuz bir yöntem olarak görünmektedir (Wolfsfeldvd, 2013: 3). Sosyal medyanın maliyetler hususunda ortaya koyduğu bu olumlu imkan, siyaseti ekonomik olarak birtakım kaygılardan arınmış ve gerek propaganda ve gerekse teşkilatlanma için yeteri kadar kaynağı aktarabilecek ya da temin edebilecek kişilerin tekelinde, elitist bir uğraş olmaktan çıkarmaktadır. Yakın tarihteki siyasi içerikli toplumsal hareketlerin başlatıcılarına bakıldığında (Salvatore, 2013; 220-221), bu kişilerin sıradan vatandaşlar olduğu ve sosyal medya aracılığıyla yayınladıkları basit mesajlarla kitleleri rahatlıkla harekete geçirebildikleri görülmektedir.

Bir siyasal propaganda aracı olarak sosyal medya kullanımının bir diğer avantajı ise diğer propaganda araçlarına nazaran daha geniş kitlelere ulaşılabilmesidir (Wolfsfeldvd, 2013: 3). Klasik propaganda araçlarının bir kısmı kitlelere ulaşma hususunda sorunlar içermekteydi. Örneğin miting vb. yüz yüze propaganda araçlarıyla, fiziki imkânsızlıklar nedeniyle sınırlı sayıdaki hedef kitleye hitap edilebiliyordu. Oysa sosyal medya aynı anda tüm kullanıcılara ulaşılabilen, dahası saklanabilir niteliğiyle uzun süre de etkisini sürdürebilen bir propaganda aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medya üzerinden verilen bir mesaj, çok kısa sürede kartopu etkisinin de yardımıyla klasik yöntemler kullanılarak ulaşılan kitlelerle mukayese edilemeyecek kadar geniş kitlelere ulaşabilmektedir.

Üçüncü olarak sosyal medya, gerek propaganda yapımcılar ve gerekse hedef kitleler açısından kullanım kolaylığı sağlamaktadır. Propagandanın içeriğinin oluşturulmasının ve hedef kitlelere ulaştırılmasının rahat ve ucuz olması, sosyal medyayı kolay kullanılabilir bir hale sokmak-

tadır. Günümüz şartlarında sosyal medya kullanımı için çok derin bir bilgi seviyesine sahip olmaya gerek duyulmamaktadır. İnternete erişim imkanı olan herkes aktif ya da pasif olarak sosyal medyayı kullanabilmektedir. Diğer taraftan özellikle kullanıcılara verilecek mesajın hazırlanmasında ve sunulmasında zaman ve mekan kısıtının olmaması sosyal medyayı kolay kullanılabilir ve etkili bir propaganda aracı durumuna getirmektedir.

Yine bir diğer avantaj olarak ise kitlelere ulaşabilme hızı ön plana çıkmaktadır. Bu yöntemle herhangi bir organizasyon ve ön hazırlık yapmaya gerek kalmaksızın kitlelere ulaşılabilir. Klasik propaganda araçlarının kullanımında hedef kitleye mesajı ulaştırabilmek için çok önemli oranda bir ön hazırlığa ihtiyaç duyulmaktaydı. Her şeyden önce mesaj deklare edilmeden önce hedef kitleyi hazır hale getirmek ve mesajın ilanından haberdar etmek gerekiyordu. Oysa sosyal medya kullanımında böyle bir hazırlığa gerek duyulmaksızın mesaj istenildiği anda deklare edilebilmektedir. Zira kullanıcılar yukarıda vermiş olduğumuz verilerden de anlaşılacağı üzere ya hali hazırda sosyal medyayı kullanıyordur ya da en geç o gün içerisinde mesajdan haberdar olacaktır.

Sosyal medyanın süre açısından avantajının bir diğer boyutunu ise hedef kitleden alınacak tepkilerin tespiti oluşturmaktadır. Özellikle toplumsal paylaşım ağları (Facebook, Twitter vs.) aracılığıyla verilen mesajlarda hedef kitle tepkisini anında ortaya koyabilmektedir. Böylelikle propaganda yapımcılar, hedef kitlenin tepkilerine göre ya propagandalarında ısrarcı olmakta ya da strateji değişikliklerine gidebilmekte, stratejilerinde kolaylıkla güncelleme yapabilmektedirler (Tekek, orsam.org.tr). Ayrıca hedef grupların geri dönüşünün anında alınması da propagandanın geleceği ve düzenlenmesi açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Oysa klasik propaganda araçlarında bu değerlendirmeyi yapmak ya imkansız ya da çok uzun süreler alan ve pahalı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine sosyal medyada kullanılan belirli yöntemlerle yapılacak propagandanın doğrudan kriterleri belirlenmiş hedef kitlelere ulaşması da sağlanabilmektedir. Örneğin sadece gençlere, sadece kadınlara, sadece belirli yaşın üzerindekiilere veya sadece belirli bir bölgede oturanlara

yönelik propaganda geliştirilebilir ve sadece mezkur kişilere ulaştırılabilir. Özellikle facebook üzerinden yapılacak propaganda ile gerekli kriterler belirlenerek hedef odaklı propagandalar yapılabilir. Böylelikle propaganda yapıcı seçme kitlelere hitap edebilmektedir. Bu da yapılacak propagandanın, algıda seçicilik faktörüyle birlikte daha etkili olmasını sağlayabilmektedir.

Bir propaganda aracı olarak sosyal medya kullanımının en önemli avantajlarından biri ise bu alanın siyasal otoriteler tarafından kontrolünün neredeyse imkansız yakın olmasıdır. Özellikle geleneksel propaganda araçları siyasal otoriteler tarafından kolaylıkla kontrol altına alınabildiği ve manipülasyon ve dezenformasyona açık olduğu için muhalefet tarafından çok fazla kullanılmıyor, siyasal iktidarlar tarafından muhalif düşünceler rahatlıkla bastırılıbiliyordu. Oysa sosyal medyanın henüz engellenemeyecek, sansür edilemeyecek kadar geniş olan özgürlük alanı en radikal görüşlerin dahi kolaylıkla dile getirilebildiği, taraftar toplayabildiği bir ortam yaratabilmektedir.

Sosyal medyanın bir propaganda aracı olarak kullanılmasının belki de en önemli etkisi ise muhakkak ki demokrasiye olacaktır. Her ne kadar demokratik elit teorileri elitlerin demokrasi içinde olmalarını demokrasi için bir sakınca olarak kabul etmese de, demokrasilerde siyasetin yalnız iktisadi sorunlarını çözmüş insanların uğraşısı olması demokrasi ideali için önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Oysa sosyal medya kullanımı, bu yolla kamuoyu oluşturulması, dahası bu yolla İtalya'daki *5 Yıldız Hareketi* gibi iktidara önemli bir aday olunabilmesi yukardaki müzekker demokrasi sorununun çözümü için önemli bir anahtar görevi üstlenebilmektedir.

Sosyal medyanın demokrasiye olumlu etkisi sadece maliyet açısıyla da sınırlı kalmamaktadır. Sosyal medyanın siyaset arenasında kullanılmasının önemli sonuçlarında bir diğeri ise temsili demokrasinin temel birtakım açmazları için de görece çözüm üretebilmesidir. Bu kapsamda özellikle temsili demokrasinin aşılması zor sorunlarının başında gelen katılım sorunu sosyal medya ile önemli oranda aşılabilecek gibi görülmektedir. Son dönemlerde daha yoğunluklu olarak yerel yönetimlerde olmak üzere, siyasal erki elinde bulunduranların, başta Twitter olmak üzere benzer sosyal medya araçlarıyla seçmenlerin taleplerini

takip etmeye çalışması, temel bir takım konuları bu portallar üzerinden tartışmaya açması ve bu tartışmalardan çıkan sonuçlara göre hareket ediyor olması, sosyal medyanın doğrudan demokrasiyi andıran bir boyutu olarak dikkat çekmektedir. Artık halk meclislerinin yerini sosyal medya platformları almaktadır. Diğer taraftan sosyal medyanın siyasal alana yaptığı en önemli katkılardan bir diğeri ise bireyleri mobilize etmesidir. Kendisini daha güçlü hisseden ve diğer taraftan dünyanın diğer siyasal sistemlerinde yer alan fertlerden etkilenen bireyler, ciddi bir katılım gösterebiliyor, pasif sistem öğeliğinden sıyrılarak, yeri geldiğinde sistemi kökünden etkileyebilen aktif birer vatandaş haline dönüşmektedirler (Salvatore, 2013: 221-222).

Sosyal Medya Kullanımının Dezavantajları

Sosyal medyanın propaganda aracı olarak kullanılmasının avantajları yanında bir takım dezavantajları da bulunmaktadır. Öncelikli olarak sosyal medyanın siyasal propaganda ve katılım aracı olarak kullanılması bireylerin savunmasız hale gelmesi ve kolay takip edilebilir olmasını, ayrıca sansüre uğramasını da beraberinde getirmektedir (Wolfsfeldvd, 2013: 5). Zira internet kullanıcıları bu sanal ağ üzerinde gerçek adlarını kullanmasalar da IP olarak adlandırılan kimlik numaraları ile iletişim sağlamaktadırlar. Dolayısıyla herhangi bir kullanıcı kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Bu ise bireylerde önemli bir güvensizlik yaratılmakta ve katılımı sınırlandırabilmektedir (Çıldan vd, 2012).

Pratikte karşılaşılan bir diğer dezavantaj ise, sosyal medya aracılığıyla yapılan propagandaların suiistimale çok açık olmasıdır. Kimlik tespitinin sıradan vatandaş tarafından mümkün olmadığı bu alanda, dezenformasyon ya da yalan haber ve bilgilerle kitleler yönlendirilebilmekte, olumsuz sonuçlara sebebiyet verebilmektedir. Özellikle sosyal hassasiyetin yoğun olduğu dönemlerde benzer uygulamalarla oldukça büyük sorunlar oluşturabilmektedir.

Yine yukarıda zikredilen nedenlerle sosyal medya ciddi bir bilgi kirliliği yaratarak seçmenlerin kafasını da karıştırabilmektedir. Medya okuryazarlığı olarak ifade edilen, bilginin gerçekliğinin araştırılmasının bir alışkanlık haline gelmediği toplumlarda, sosyal medya yarattığı bilgi kirliliğiyle kararsızlar olarak ifade edilen çok büyük oranda yabancılaşmış bireyler yaratabilmektedir.

Sosyal medyanın bir propaganda aracı olarak kullanımının belki de en önemli dezavantajı ise; mevcut şartlar altında sosyal medya kullanımının henüz tüm seçmenleri kapsayacak kadar gelişmemiş olmasıdır. Az gelişmiş olarak ifade edilen topluluklarda mevcut teknolojilerin çok yaygınlaşmamış olmasının yanında, gelişmekte olan ya da gelişmiş toplumlarda da bu teknolojilerin genç ve orta kuşak olarak ifade edilen kitleler tarafından yoğunlukla kullanıldığı düşünüldüğünde, ne kadar geniş bir kitlenin bu yolla yapılan propagandanın kapsamı dışında kaldığı anlaşılabacaktır.

Sonuç

İnsanın en temel sosyo-psikolojik ihtiyaçlarından birisi olan iletişim, çağın gerekleri ve teknolojik gelişmelerden doğrudan etkilenmekte, insanlar daha rahat ve daha hızlı nasıl iletişim halinde olacaklarının yollarını aramakta ve iletişim metotlarında meydana gelen bu değişiklikler ise müteselsilen hayatın diğer alanlarında da etkisini göstermektedir. Önemli bir siyasal iletişim alanı olan siyasal propaganda da iletişim metotlarında yaşanan değişikliklerin etkisiyle farklılaşan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bilişim çağı olarak adlandırılan çağımızda, iletişimin yeni bir boyutu olarak tezahür eden sosyal medya da, bu anlamda, bir siyasal propaganda mecrası ve yöntemi olarak sık kullanılır hale gelmiştir.

Yapılan araştırmalar ve güncel uygulamalar göstermektedir ki artık siyasal sistemin tüm aktörleri, gerek siyaset yapan ve siyaset mekanizmasını elinde bulunduranlar ve gerekse yönetilen vasfıyla bu sistemin bir parçası olanlar, sosyal medyayı aktif olarak kullanmaktadır. Bir taraftan, son zamanlarda yaşanan sosyal kalkışma hareketleri ve kolektif tepkilerin temellerinin sosyal medya üzerinden atılıyor ve yine bu alandan taraftar topluyor olması, diğer taraftan yöneticilerin büyük bir çoğunluğunun siyasal mesajlarını ve faaliyetlerini bu alan aracılığıyla yönetilenlere duyuruyor olması ve onların tepkilerini yine bu alan üzerinden topluyor olması, sosyal medyanın ne kadar önemli bir siyasal iletişim ve propaganda aracı haline geldiğinin önemli bir delili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm yöntemlerde olduğu gibi sosyal medyanın bir propaganda aracı olarak kullanımı da beraberinde birtakım avantaj ve dezavantajları ge-

tirmektedir. Sosyal medyanın siyasal propagandada kullanılmasının en büyük avantajı artık siyasetin bir takım kaygılardan arınmış zengin bir azınlığın uğraşı olmaktan çıkmış olmasıdır. Artık klavye başına geçen herkesin bir siyasal aktör olarak propaganda yapabilme, taraftar toplayabilme ve siyasal sistemi etkileyebilme şansı bulunmaktadır. Yeter ki doğru mesajı doğru zamanda ve doğru şekilde verebilsin. Bunun yanında propagandayı daha geniş kitlelere ve klasik propaganda araçlarına nazaran çok daha hızlı ulaştırabiliyor olması, sosyal medya kullanımının kolaylığı, mesajı seçilmiş bir hedef kitlesine ulaştırabiliyor olması, siyasal otoritelerce sansürlenemez ve engellenmesinin çok zor olması da sosyal medyanın bir siyasal propaganda aracı olarak kullanımının önemli avantajları olarak ön plana çıkmaktadır.

Sosyal medya kullanımının ayrıca üzerinde durulması gereken en önemli avantajı ise şüphesiz katılımcı demokrasiye olan katkılarıdır. Temsili demokrasinin açmazlarından doğan katılımcı demokrasi fikrinin uygulamada karşılaştığı sorunların tümüyle sosyal medya aracılığıyla baş edilecek ve hatta daha ileri gidilerek radikal demokrasi bile uygulama alanı bulacak gibi durmaktadır. Zira sosyal medya aracılığıyla en küçük, kendini en güçsüz gören gruplar ve bireyler dahi seslerini duyurabilmekte, taraftar toplayabilmekte ve siyasal sistemin dikkatini çekebilmektedir. Bir yönetici oturduğu yerden tüm yönetilenlerin talep ve temayüllerini rahatlıkla takip edip değerlendirebilir hale gelmektedir. Yunan site devletlerinin halk meclislerinin yerini internet sitelerinde oluşturulan halk meclisleri alıyor.

Bu avantajlara karşın; sosyal medyanın bir siyasal propaganda aracı olarak kullanımının, bireylerde fişlenme korkusu yaratması ve bilgi kirliliği ve dezenformasyona neden olması gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Ayrıca henüz tüm siyasal sistem aktörlerini kapsayacak derecede yaygınlaşmamış olması, yapılan araştırmalara göre özellikle ve yoğunlukla belirli bir yaş aralığı tarafından kullanılıyor olması da önemli bir dezavantaj olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda zikredilen dezavantajlara rağmen sosyal medyanın bir siyasal propaganda aracı olarak kullanımı demokrasinin geleceği için önemli bir güvence ve umut kaynağı niteliğini taşımaktadır. Özellikle çağın şartları nedeniyle demokrasinin aksayan ve sorunlu olarak görülen birçok alanı sosyal medya kullanımı aracılığıyla sorun olmaktan çıkacak

gibi gözükmektedir. Bu süreç, siyasal sistemin aktörleri arasında sosyal medya kullanımı geliştikçe daha da hızlanacak gibi görünmektedir.

Kaynakça

- AKAR E. (2010) “Sanal Toplulukların Bir Türü Olarak Sosyal Ağ Siteleri-Bir Pazarlama İletişimi Kaynağı Olarak İşleyişi” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), ss. 107-122.
- AKBIYIK, N. ve Musa Öztürk (2012) “Sivil Toplum ve Sosyal Medya Perspektifinde “Arap Baharı” ve “Wall Strett’i İşgal Et” Eylemleri”, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II, ss. 1003-1027.
- AKINCI Vural B. Z., Bat M. (2010) “Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma”, *Journal of Yasar University*, 20(5), ss. 3348-3382.
- AKINCI, Z. Beril, Vural, Mikail ve Bat (2011) “Siyasal Seçim Kampanyalarında Yeni İletişim Teknolojileri ve Blog Kullanımı: 2008 Amerika Başkanlık Seçimlerine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Journals Of Yasar University*, 4/16 ss. 2745-2778.
- ARMANDO, S. (2013) New Media, the “Arab Spring,” and the Metamorphosis of the Public Sphere: Beyond Western Assumptions on Collective Agency and Democratic Politics, *Constellations Volume 20, No 2*, ss. 217-228.
- AZİZ, A. (2007) *Siyasal İletişim*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- BROWN, J. A. C. (1992) *Siyasal Propaganda*, (Çeviren Yusuf Yazar) Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- BORINS, S. (2011) “Online Adaydan Online Başkana”, I in: Yusuf Devran (ed.), *Seçim Kampanyalarında Geleneksel Medya, İnternet ve Sosyal Medyanın Kullanımı*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul.
- BOSTANCI M. (2010) Sosyal Medyanın Gelişimi ve İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CASTELLS, M. (2008) *Ağ Toplumunun Yükselişi Enformasyon Çağı:*

Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt 1-2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

GÜLNAR B., Balcı Ş., Çakır V. (2010) *Motivations of Facebook, YouTube and Similar Web Sites Users*, Bilig, 54, 161-184,.

HAZAR M. (2011) *Sosyal Medya Bağımlılığı-Bir Alan Çalışması*, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 32, ss.151-176.

IŞIK, U., Medya (2007) Bağımlılığı Teorisi Doğrultusunda İnternet Kullanımının Etkileri ve İnternet Bağımlılığı, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

DOMENACH, J. Marie (2003) *Politika ve Propaganda*, Varlık Yayınları, İstanbul.

JEFFRY R. Halverson, Scott W. Ruston, & Angela Trethewey (2013) *Journal of Communication* 63, ss. 312–332.

KORKMAZ, A. (2012) “Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü”, International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (ISLC), 2147-2153, London,

KÖK, S. ve Mehmet Tekerer (2012) “Sokak Siyasetinden Sosyal Ağlara Yeni Aktivizm: Arap Baharı Deneyimi”, II: Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, Kahramanmaraş, ss. 59-65.

KURUOĞLU, Huriye (2006) *Propaganda ve Özgürlük Aracı Olarak Radyo*, Nobel Yayınları, Ankara.

ONARAN, A. Şerif (1984) *Kamuoyu*, Haşmet Yayınları, İstanbul.

ONAT, F. (2010) “Bir Halkla İlişkiler Uygulama Alanı Olarak Sosyal Medya Kullanımı: Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Kavram ve Araştırma Dergisi*, Sayı:31, Güz, ss.101-122.

SZAJKOWSKI, B. (2011) “Social Media Tools And The Arab Revolts”, *Alternative Politics*, Vol. 3, No. 3, p.420-432.

SHIRKY, C. (2011) “The Political Power of Social Media.” *Foreign Affairs* Volume 90-1, ss. 28-41.

ŞEN, F. (2012) “Toplumsal Hareketler Ve Medya: “Wall Street

İşgali”nin Medyada Temsili” *Yeditepe University Global Media Journal* TR, Cilt 2, Sayı 4, ss. 126-154.

QUALTER, Terence H. (1980) *Propaganda Teorisi Ve Propaganda-nın Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 35, Sayı 1, ss. 255-307.

VALENZUELA S., Park N., Kee K. F. (2008) Lessons from Facebook: The Effect of Social Network Sites on College Students’ Social Capital. 9th International Symposium on Online Journalism, Austin-Texas.

WOLFSFELD, Gadi, EladSegevand Tamir Sheafer (2013) Social Media and the Arab Spring: Politics Comes First, <http://hij.sagepub.com/content/early/2013/01/16/1940161212471716>

İnternet Adresleri

<http://www.turkiyegazetesi.com/haberdetay.aspx?NewsID=34578#.UT8xVtaeOK0>

www.dw.de/italyada-seçim-heyecanı/a-16621164

www.haber.sol.org.tr/.../italyada-sinif-direnmeleri-6924

Çildan, Cihan, vd. Sosyal Medyanın Politik Katılım ve Hareketlerdeki Rolü

<http://www.internetworldstats.com/stats.htm>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Facebook>

<http://en.wikipedia.org/wiki/twitter>

<http://www.internetworldstats.com/facebook.htm>

<http://2010.tnsdigitallife.com>

<http://www.internetworldstats.com/top20.htm>

<http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>

Kent Bilgi Sistemlerinin Oluşturulmasında Verilerin Disiplinlerarası Araştırma ve Analizlere Uygun Kurgulanması: E-Kent Modeli

In The Construction of City Information Systems Designing of The Data Appropriate To Interdisciplinary Researches And Analyses: E-City Model

Fikret Efe¹

Özet

Bu makale, e-yapılanma sürecinde bir ildeki resmi ve sivil kurum ve kuruluşların veri tabanlarındaki verilerin kurumlar arası, disiplinler arası ve çok disiplinli araştırmalarda etkin ve güvenli bir şekilde kullanılabilmesi için sistem geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ilk olarak enformasyonla ilgili geçmişten günümüze yapılan tartışmalar sosyolojik açıdan irdelenmekte, e-yapıların güçlü yanları/fırsatları fonksiyonalist perspektiften ve zayıf yanları/tehlikeleri ise *gözetim toplumu* kavramsal çerçevesinde ortaya konulmaktadır; bir e-sistem kurgulanırken bilişim teknolojisinin yaratabileceği avantaj ve dezavantajların, fırsat ve tehlikelerin birlikte göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmakta; e-yapıların tasarımında ve geliştirilmesinde sosyal bilimcilerin, özellikle de sosyologların sorumluluk ve katkılarının daha fazla olması gerektiğinin altı çizilmektedir. Kurguladığımız **e-Kent Modeli**, e-yapılanma sürecinde karşılaşılan sorun ve endişelere uygun bir çözüm olarak önerilmektedir. Diğer e-yapılarda, harici ve birçok kez dâhili paydaşlarının bulunmaması, verinin dış kullanıcılara açık olmaması ve çok-değişkenli dinamik sorgulama yapılamaması nedenleriyle, verilerden faydalananların sayısı birimle ve çoğu kez pratik amaçla sınırlı kalmakta ve verilerden gereği gibi faydalanılamamaktadır. E-Kent Modelinde ise, yalnızca pratik amaçlı değil, sürekli AR-GE döngüsünü hedeflemesi, sistemin çok-paydaşlı olması, gizlilik ve mahremiyeti ihlal etmeksizin verilerin dış kullanıcılara açık olması ve çok-değişkenli dinamik sorgulama ve analizlerin mümkün olması, başta akademik camia ve araştırma kuruluşları olmak üzere, ilgi duyan her kişi, grup ve kurum bilgi ve becerileri dahilinde disiplinler arası ve çok disiplinli çalışmalar yapabilir. Gerçek ve eşzamanlı evrene ait veriyi kullan-

1 Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, efe@sakarya.edu.tr.

dıklarından örneklem hatası, temsil sorunu, verinin güncelliği gibi sorunlar ortaya çıkmaz. Böylece, binlerce araştırmacı, akademisyen, uzman, planlamacı araştırma ve analizlerini karar alma süreçlerini e-Kent veritabanından hareketle bireysel ya da grup halinde gerçekleştirebilir. Bu ise; daha rasyonel planlamalar yapılmasına, sorunlara daha hızlı çözümler sunulmasına, sürekli yeni hipotezler üretilmesine ve testine, insanın insanla ve insanın doğayla ilişki ve etkileşimini anlamaya, katkı sağlar ve nihayetinde daha demokratik bir yönetişime, toplumsal kalkınmaya ve bilimin gelişimine yol açar

Anahtar Kelimeler: E-Kent Modeli, Disiplinlerarası/Çokdisiplinli Araştırma, Gözetim Toplumu, Bilişim Toplumu, E-Yapılanma.

Abstract

This paper aims at developing a system for how data in the different databases of several governmental and non-governmental institutions and organizations can be used in a more effective and secured way in interdisciplinary and multidisciplinary researches while e-constructions are designed. In the study, first it is dealt with the sociological discussions around information from past to present day, put forward advantages (strong features) and opportunities of e-constructions from functionalist perspective, and disadvantages (weaknesses) and threats within the theoretical framework of surveillance society. The paper, while designing e-constructions, strongly underlies there must be taken into consideration advantages and disadvantages of e-constructions altogether, and stresses the social scientists must take more responsibility in the designing and development of e-constructions. e-City Model that we have designed is suggested as a solution for problems encountered in the process of e-constructions and a proper model for interdisciplinary and multidisciplinary researches. Because of the fact that while other e-constructions do not have outer-partners, even sometimes inner-partners, and their data are not open to outer users and cannot be carried out multi-variable-query, it is not be benefited from the available data as required, and number of the users remains restricted to the certain inner users only. But e-City Model overcomes these lacks, providing a multi-partner-user system, and multi-variable-query system and opening the data outer-users. Thus, thousands of researchers, academicians, experts, planners and so on can do inter-disciplinary and multi-disciplinary studies. In a situation, more realistic planning can be done and fast solutions for problems can be provided.

Keywords: *E-City Model, Interdisciplinary/Multidisciplinary Research, Surveillance Society, Information Society, E-Construct.*

Giriş

Çağımızı diğer çağlardan ayırt eden en önemli özellik enformasyon/bilişim teknolojisinde kaydedilen devrimsel sıçramadır. Hız ve bilgilerden kaynaklanan bu gelişim ve dönüşüm nedeniyle son 50 yıla, *bilişim çağı*, *bilgi çağı*, *enformasyon çağı*, *iletişim çağı*, *erişim çağı* (Rifkin, 2000: 14; Castell, 1999: 3) gibi isimler verilmiştir. Bu isimlerden hangisi kullanılırsa kullanılsın, aslında bilişim teknolojilerindeki gelişmelerle yeni bir toplumsal dönüşüm çağına, sanayi toplumundan enformasyon/bilgi toplumuna hızlı bir geçişe tanık olduğumuz vurgulanmak istenmektedir (Göker, 2001: 2; Ögüt, 2003: 39). Bundan dolayı *bilgi toplumu* ve *bilişim toplumu* kavramları iç içe geçmiş kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte Sosyoloji disiplinin alt dallarının sınırlarının giderek daha ‘geçirgen’ hale geldiği, küreselleşme sürecinde oluşmaya başlayan yeni, çok boyutlu, -tek disiplinli olmaktan çok, disiplinlerarası ve disiplinler üstü toplum bilim alanı da gerçekleştirilmiş özgün bir katkı niteliğinde olup özverili bir araştırma heyecanına tanıklık eder.

Bir yerin iklimi, fiziksel biçimi, bitki örtüsü, doğal kaynakları gibi özellikleri o yörede yaşayan insanların yaşamını kolaylaştırabilir ya da zorlaştırabilir (İçli, 2009:43; Kocacık, 1997:7), ama bilim ve bilim adamından –bu arada sorumluluk sahip herkesten- beklenen yaşamı kolaylaştıracak ve tehditleri önleyecek çözümler üretmesidir. Bilişim teknolojileri aracılığıyla doğa bilimleri (fizik, biyoloji, tıp vb) ve sosyal bilimler (sosyoloji, psikoloji, siyaset, ekonomi, eğitim, antropoloji vb) arasında işbirliğine çalışılması bu hedefe hizmet edecektir. Bilgi sistemlerinin orijini farklı bilimlere dayanmakta ve yeterince etkin, güçlü ve esnek olması için farklı disiplinlerin katkısı bir zorunluluktur (Tecim, 2003). Buradaki amaç disiplinleri birleştirme girişimi değil, yardımcı disiplinlere veri ve sayıltı düzeyinde değerlendirilebilecek bilgiler sağlamaktır. Aslında enformatik, eğitim, sosyal hizmet, davranış bilimleri, halk sağlığı, beslenme ve diyetetik, mimarlık, şehircilik gibi pek çok disiplin birden çok disiplinin ortak katkısına dayanır. Bilgisayar-yazılım-internet ile kurumlararası ve disiplinlerarası iletişim ve etkileşimler çok daha ileri bir noktaya taşınabilir. Bu hedefe yönelik çözümler üretilmesi, bilişim teknolojisinin birey, örgüt ve toplum için daha fonksiyonel kullanımını sağlayacaktır.

Bu çalışmada, gelişen bilişim teknolojilerinin sağladığı veri toplama, düzenleme, depolama (saklama), aktarma, bilgi paylaşımı, değişkenleri ilişkilendirebilme, çözümleme, yorumlama, hız gibi imkanlardan en geniş anlam ve alanıyla kurumlararası, disiplinlerarası, çokdisiplinli ve disiplinlerüstü çalışmalarda nasıl yararlanılabilineceği incelenmektedir. Amacımız, bir taraftan bilişim teknolojilerinin bireysel, örgütsel, kurumsal ve toplumsal avantajlarını ve dezavantajlarını, fayda/fırsat ve zarar/tehlikelerini tespit etmek, diğer taraftan bilişim teknolojilerinin fayda/fırsatlarını artırma ve zarar ve tehlikelerini indirgeme yolunda yapılması gerekenlerle ilgili önerilerde bulunmaktır. Böylece hem kuramsal bir sorunun çözümlemesine yönelmiş olunacak hem de bu çözümleme ile pratik bir sorunun çözümüne katkı sağlanacaktır.

Önceki çalışmalar (Carayol, 2011, Beckman ve Beckman, 2011, Childs ve Bruce 2010, Geymen ve Karas 2006, Ateş 2003, Bozkurt 2000, Baz 1999) ya yalnızca e-devlet, GIS/CBS, KBS, ILEMOD gibi e-yapılanmaların pratik faydalarını/zararlarını ya da yalnızca disiplinlerarası/çokdisiplinli çalışmaların önem ve gerekliliğini vurgulayan çalışmalar olup, teorik ile pratiği geniş ölçekte birbiriyle uyumlaştırma hedef ve gayretinde olmamışlardır. Çalışma konusunun zaman açısından ele almaya uygunluğu, pratik bir problemle ilgili oluşu, bilişim teknolojisinin geniş bir kitle tarafından kullanılıyor ve bu alanda olup bitenlerin bu kitleyi ilgilendiriyor olması, stratejik ve akademik kurum ve kuruluşlar gibi etkili bir kitlece bilişim teknolojilerinin kullanılması ve disiplinlerarası çalışmaların giderek yaygınlık kazanması (Akpoc-hafo, 2011: 931-4; Kağıtçıbaşı, 1996: 10), teknolojik yeniliklerle birlikte e-yapılanma, dijitalleşme alanında ortaya çıkan önemli kavramların tanımı veya birbirleriyle ilişkilerinin belirlenleştirilmesi, formüle edilmesi yönleriyle de önem arz etmektedir.

Çalışmamızda disiplinlerarası, çokdisiplinli, disiplinlerüstü diye tanımlanan türden çalışmaların modern bilgisayar internet teknolojisinin (BİT) gücü ve avantajlarıyla eşgüdümlü ve bütüncül bir sistem oluşturabileceği, böylece geniş kapsamlı ve kompleks soru ve sorunların kolaylıkla çözülebileceği ileri sürülmektedir. Kurguladığımız ve **e-Kent Modeli** diye isimlendirdiğimiz web tabanlı dijital sistem, yalnızca tekdisiplinli çalışmalar için değil özellikle çokdisiplinli, disiplinlerarası ve disiplinlerüstü çalışma yapmak isteyenler için tam bir altyapı oluş-

turmaktadır. Böyle bir sistem bu disiplinler önündeki –çokdisiplinli araştırma takımı üyeleri arasında ortak hedefleri paylaşamama ya da farklı disiplinlerden takım üyelerine saygıda kusur olduğunda- yıldırıcı olabilmesi gibi engelleri ortadan kaldıracağı gibi (COSEPUP, 2004), disiplinlerarası ve çokdisiplinli araştırmaların yapılmasının önünü açacak, başta araştırmacılar olmak üzere konuya ilgi duyan herkesi cesaletlendirecektir.

Çalışmada BİT ile çokdisiplinli/disiplinlerarası çalışmaların ilişkisinin kuramsal çerçevesi çizilmekte, böylece yerelden ülke geneline (e-kentten e-devlete), ülke genelinden evrensel *bilgi toplumuna geçiş* çalışmalarına (Günay, 2010: 9) katkı amaçlanmaktadır. Çalışmanın temel varsayımı, bilişim teknolojisi günümüz toplumlarının vazgeçemeyecekleri büyük bir avantaj ve yüksek bir değerdir. Çalışmanın temel hipotezleri ise,

-Bilişim teknolojileri birey, örgüt ve toplum için fonksiyoneldir; kuvvetli yanları zayıf yanlarından, fırsatları tehlikelerinden daha yüksektir.

-Bilişim teknolojileri kurumlararası, disiplinlerarası, çokdisiplinli, disiplinlerüstü bilimsel çalışmalarda daha etkin kullanılabilme potansiyeline sahiptir.

-Önerdiğimiz **e-Kent Modeli**, bilişim teknolojisiyle birlikte disiplinlerarası, çokdisiplinli, disiplinlerüstü bilimsel faaliyetleri fonksiyonel olarak gerçekleştirmek için uygun bir tasarımıdır.

Çalışmamızın temel yöntemi arşiv ve tekniği literatür taraması olmakla birlikte, araştırmacı 2002-2009 yılları arasında Kocaeli’de kurmuş olduğu sosyal Ar-Ge şirketinde çalışmış ve e-sosyal belediyeçilik ve e-yapılanma projeleri gerçekleştirmiştir. Bu süreçte, kendi bireysel gözlemleri, 2005-2011 yılları arasında vali, belediye başkanı ve temsilcileriyle mülakatları da bu konuda önem arz etmektedir.

Bilişim Teknolojisine Yaklaşımlar

Genel olarak teknolojik gelişmelerin ve özellikle bilişim/enformasyon teknolojilerinin yol açtığı toplumsal değişimler ve sorunlar sosyolojinin öncüleri başta olmak üzere, diğer yazarlarca da önemle ve kuşkuyla izlenmiş ve bu konudaki tartışmalar günümüze kadar süregelmiştir. Bi-

lişim teknolojilerinin benimsenip, etkin kullanımıyla ilgili görüş farklılıkları kamu yöneticileri arasında da mevcuttur. Tüm bu tartışmaların esası verinin kimlerce, ne amaçla ve ne şekilde kullanılacağına ve veri gizliği ve güvenliğine dayanmaktadır. Görüş farklılıklarını (1) çatışmacı/eleştirel yaklaşım ve (2) fonksiyonalist/liberal yaklaşım olmak üzere ikiye indirmek mümkündür. Bu çalışma bilişim teknolojilerinin nasıl disiplinlerarası araştırmaların gerçekleştirilmesine uygun kurgulanması sorusuna fonksiyonalist bir yaklaşımla açıklama getirmektedir.

Teknolojik gelişmelerin toplumsal etkileri konusunda öteden beri dikkat çeken nokta, *toplumsal gözetim* olmuştur. Sosyal teoride, *sistematik izleme* olarak adlandırılan gözetim konusuna, ilk olarak Karl Marx değinmiştir. Marx’a göre gözetim, emek ve sermayenin arasındaki mücadelenin bir unsurudur ve sermaye araçlarının kullanımı, işçilerin faaliyetlerinin gözetimi yoluyla emeğin disipline edilmesini sağlamaktadır (Lyon, 1994: 43). Marx’ın görüşleri modern gözetim kavramının temellerini oluşturması bakımından önem taşımaktadır. Yine, Max Weber’in rasyonel örgüt modeli olarak gördüğü ve verimliliği azamiye çıkarttığını söylediği “ayrıntılı kayıt ve dosyalama” sistemini sosyal denetimin azami boyutu olarak değerlendiren araştırmacılar olmuştur (Bozkurt, 2000: 69).

Günümüz enformasyonun teknolojilerinin yarattığı sosyal sorunlara en çarpıcı ve etraflı analiz Michel Foucault’dan gelmiştir. Postmodern teorinin en önemli isimlerinden Foucault gözetimi sadece örgütler açısından değil, toplumun genelinde daha geniş bir disiplin bağlamında ele almıştır. Foucault’dan sonra *gözetim* sosyal teoride merkezi bir öneme sahip olmuştur. O’na göre *modern toplumun kendisi disiplinler bir toplumdur*. Disipliner toplumlarda enformasyon teknolojileri iktidarı elde tutmanın araçlarıdır. Bunlar başlangıçta ordular, hapishaneler ve fabrikalar şeklindeyken, günümüzde telefon, faks, bilgisayar, internet gibi denetim araçlarıdır. Bunlar farklı zamanlarda ve kurumlar içinde gelişmeler bile, etkileri benzer şekilde toplumsal hayatın dokusuna nüfuz etmiştir (Lyon, 1994: 15). Foucault’ya göre görünürlük bir tuzaktır. Çünkü görünen şeyin bilgisine sahip olunur ve kolayca denetim altına alınabilir (Dolgun, 2005: 25). İktidarlar elektronik gözlem mekanizmaları sayesinde, insanların tutumları üzerinde daha etkin ve daha fazla nüfuza sahip olmakta, kendilerini her yerde mevcut ve görünür

hale getirmekte, gözetimi ve denetimi gerçekleştirebilmek için sürekli kayıt sistemlerinden de destek almaktadırlar. Mevcut e-sistemlerde kişi pasiftir, bilginin nesnesi konumundadır ve bir iletişimin öznesi, etkileyicisi olamamaktadır. Gözetimin büyük etkisi buradan kaynaklanmaktadır (Lyon, 1994: 15).

Bireysel bilgileri her hangi bir fiziksel bariyer olmaksızın toplayan bilgisayar ve İnternet gibi yeni enformasyon teknolojilerinin gelişimine ve yaygınlık kazanmasına paralel olarak Foucault'un "bir veya daha çok kişinin iletişim ya da eyleminin sistematik olarak araştırılması ya da izlenmesi" şeklinde ortaya koyduğu *gözetim* kavramı, Gary T. Marx (2010: 74.)'ın, *gözetim toplumu* ve David Lyon (1994:3)'un *elektronik gözetim* kavramlarıyla giderek daha fazla önem kazanmıştır. Gözetim toplumu, Marx (2010: 74)'a göre, bilgisayar teknolojisiyle, bütünsel denetimin önündeki engellerin yıkıldığı bir durumdur. Lyon da Marx ile aynı paralelde düşünmekte, gözetim toplumunu "kişisel yaşantılarımızın tüm detaylarının her gün büyük şirketlere ve devlet dairelerine ait dev bilgisayar veritabanlarında toplandığı, depolandığı, (silinip) yeniden geri alınabildiği ve işlendiği toplum" şeklinde tanımlamıştır. Lyon (1994: 3)'a göre elektronik gözetim tüm çağdaş sanayileşmiş toplumların merkezi bir etkinliğidir. Yeni teknolojiler, gözetim potansiyelini sürekli artırmakta, hepimizin gizliliğini tehdit altında bırakmaktadır. Eski iletişim ve bilişim araçlarının sınırlarını kısıtlayan, fizik ve özgürlükleri aşan bireysel bilgi toplama teknolojileri sürekli olarak ortaya çıkmakta; tarihte bireysel bilgileri koruyan duvar, uzaklık, karanlık, örtme, kapatma, zaman gibi engelleri aşabilmekte ve geleneksel yöntemlerden daha derin ve geniş alanlara nüfuz edebilmektedir. Kamu ve özel işletmelerin gücü ifşaya zorlanmakta, bireysel bilgileri toplama, çözümleme ve dağıtma/yayma hızla büyümektedir. Bu tehditleri kabulle birlikte, Lyon (1993: 3) bireyin çaresiz ya da panaroya içinde olmasının gerekmediğini, gözetimcilerin illegal faaliyetlerinin siyasi faaliyetlerle ve yasal önlemlerle engellenmesi gerektiği görüşündedir.

Enformasyon teknolojileri, geçmişin teknolojilerinden farklı olarak, geniş coğrafi alanlara, kurumlara ve zamansal dönemlere serpilmiş durumdaki verileri birbiriyle depolayabilmekte, kolayca ilişkilendirilebilmekte ve analizleri yapılabilen ve gözetimciler için, görünmek-sizin izlenebilir hale getirmekte olduğundan tehlikelidir. Artık yaşayan bir canlı ya da sosyal bir varlık olmak, ister sıcaklık şeklinde, ister

basınç, duygu, beyin dalgaları, terleme, hücre, ses, atık madde, ya da çöp şeklinde olsun, ya da iletişim ve görünür davranış gibi daha alışık olduğumuz biçimlerde olsun, otomatik olarak sürekli bilgi sinyalleri yaydıklarından ve çağdaş gözetim teknolojilerince bunlara yeni anlamlar verilebildiğinden gözetim her zaman mümkündür (Marx 2010:74). Tüm bu süreçlerin bireyin dışında, onun bilgisi olmaksızın gerçekleş/tiril/mesi çatışmacı/eleştirel yaklaşımçıların kuşkuların kaynağını oluşturmaktadır.

Çatışmacı/eleştirel yaklaşımçıları sanal ortamda izlenebilmenin mümkün olmasından dolayı gelecekte toplumun, gözetim ve denetim toplumuna dönüşmesi endişesini taşımaktadırlar. Bunlara göre bilişim teknolojilerindeki gelişmeler bir taraftan toplumsal yaşamı kolaylaştırırken diğer taraftan sosyal sınıf ve tabakalar arasındaki ayrımı daha da derinleştirmekte; enformasyon sistemlerine sahip olup bunları etkin bir şekilde yönetebilenler ile sahip olmayanlar ya da bu teknolojileri etkin bir şekilde kullanamayanlar arasındaki uçurum giderek genişlemektedir (Rusten, 2001: 207; Castells, 1999: 2-10). İnternetin yanlış ve kötü amaçlı kullanımı sonucu insanların asosyalleşmekte olduğunu, toplumdan kopuk ve uzak yaşadıklarını, konuşmak yerine mesaj atmayı tercih ettiklerini, zamanla toplumsal ilişkileri terk ettiklerini ileri sürmektedirler (Giddens, 2008: 643; Uğur ve Bilici, 1998:448-496).

Fonksiyonalist/liberal yaklaşıma göre (Giddens, 2008: 643; Uğur ve Bilici, 1998: 448-496) ilerleme ancak bilgi ile olabilir. Demokratik bir toplumun alt yapısını yeni iletişim teknolojileri oluşturacaktır. Toplumsal hastalıklar, bilginin artışı ve serbestçe dolaşımı ile yok edilecektir. Verimlilik artacak ve bu artış insanlara büyük ölçüde zaman kazandıracaktır. İnsanlar bu zamanlarını kültür, eğitim, sanat gibi iş dışındaki alanlarda değerlendirebileceklerdir. İnternet sosyal olamayan insanları daha aktif ve katılımcı bir ortama çekerek sosyalleştirecektir.

Buraya kadarki tartışmalardan bilişim/enformasyon teknolojilerinin tabiatları gereği mahrem ve mahrem olmayan bilgileri toplama, saklama potansiyelleri olduğu ve birey ve toplum yararına kullanılabileceği gibi, yine aynı teknolojinin sağladığı bilgilerin devlet başta olmak üzere, kapitalist sermaye/şirket sahiplerince de amaçları dışında toplumsal denetim, özgürlüğü kısıtlayıcı amaçlı kullanılabileceği ihtimali olduğu anlaşılmaktadır. Eleştirel Yaklaşımçıları ‘ya birey devleti ya da sermaye

sahibi büyük şirketleri gözetlemeye kalkarsa ne olur?’ sorusunu sormamakta; bugün bireyin bilişim teknolojisi sayesinde eskisinden daha güçlü ve bazen tehlikeli olduğunu görmezden gelmektedirler. MOS-SAD, CIA, MI6, Microsoft, Sony, AOL gibi dünyanın en güçlü kurum ve kuruluşlarının sistemlerine saldırılar bir tek hacker ya da bir grup hacker tarafından gerçekleştirilebilmekte, verileri çalınabilmekte (kopyalanabilmekte) (Arutz Sheva, 08.09.2011) ve büyük zararlar verilebilmektedir. Yine bir devlet, imajına saldırılarda bulundu gerekçesiyle bir grup hackerıyla başka bir devletteki özel bir şirketin 30 bin bilgisayarını bir daha geri alınamayacak şekilde göçerterek cyber savaş açabilmektedir (Zapsu, 2013). Son zamanlarda dünya gündemini meşgul eden Wikileaks sitesince çok gizli belgelerin ele geçirilerek yayınlanması, aslında dijital veritabanlarının güvenilirliğinden ziyade bilginin/belgenin korunmasının esas olduğunu göstermiştir. Kişi şifreyi kır(a) masa da yazılı belgelere/çıktılara ulaşabilmektedir. Bu demek oluyor ki, bilişim teknolojilerinin eleştiren gözetim toplumu teorisyenlerinin (Lyon, 1994: 15) iddialarının aksine günümüzde birey, e-sistemde hiç de pasif bir nesne konumunda değildir. Nitekim birbirini tanımayan bireyler Twitter, Facebook ve YouTube gibi sosyal medya aracılığıyla kısa sürede aynı amaç etrafında iletişime geçebilmekte, örgütlenebilmekte ve geniş çaplı toplumsal değişim, dönüşüm ve manipülasyonlar gerçekleştirebilmektedirler. 2011 yılında Tel Aviv’de hayat pahalılığını protesto, Tunus, Mısır, Libya, Suriye ve diğer bir kısım Arap ülkelerinde Arap Baharı ve ABD’de Occupy Wall Street, en son Haziran 2013 Gezi Parkı olayları eşitlik, özgürlük, demokratik hak arayışı hareketlerinde bilişim teknolojisinin son icadı sosyal medya etkin rol oynamıştır. Ayrıca bilişim teknolojisinin bu derece hızlı gelişmesi, devletten ziyade, bireysel gayretlere borçludur. Anti demokratik yönetimler bu kıtalararası etkileşim sonucu ortaya çıkan geniş katılımlı toplumsal hareketleri bastırabilmek için sosyal medyayı susturmaya çalışmaktadır. Tarihte sürekli batının doğuyu etkilemesine alışık olduğumuz fikir akımları, toplumsal hareketler, bu kez, temeli bilişim teknolojisi olan sosyal medya sayesinde doğudan batıya doğru gerçekleşmektedir. Bu bilişim tabanlı değişim hareketleri, bir sistem olan toplumun, parçaları arasında uyum, denge, bütünlük olmadığında, işlevselliğini yitiren sistem parçalarını bilişim araçları vasıtasıyla revize etmesi süreci olarak değerlendirilebilir.

Eleştirel Yaklaşımcılara yöneltilmesi gereken diğer bir eleştirel soru ise, ‘birtakım tehlikeleri var diye bilişim teknolojilerinin fırsat ve avantajlarından vaz mı geçeceğiz ya da geçmeliyiz?’ sorusudur. Böyle bir şey pratikte mümkün olmadığına göre, sosyal bilimcilerin yapması gereken yalnızca bilişim teknolojilerinin tehlikelerine dikkat çekmek olmamalı; bilakis, bilişim teknolojilerinden -mahremiyeti ihlal etmeden- en azami ölçüde güvenli bir şekilde istifade etmenin yol ve yöntemlerini geliştirmeye çalışmalıdırlar. Artık günümüzde birey bilişim teknoloji-ne karşı pasif değildir. Bize göre sosyal bilimciler ve özellikle sosyologlar -ister öncüler isterse çağdaşlar olsun- bilişim teknolojilerinden faydalanıyorlar ama teknolojinin sosyal bilimlerde pratik amaçlı daha etkin bir biçimde nasıl kullanılabileceğine gereği gibi odaklan(a)mıyorlar. Aslında sosyal araştırmacıların temel eksiği programlamayı ve mantığını bilmemeleri ve bilişim teknolojisine kendi alanlarında yeterince katkı sağlayamamalarıdır. Sosyal bilimcilerin yazılım bilgilerinin eksik olması, belki hiç olmaması durumu, bilişim teknolojisine kuşku ile yaklaşımlarına yol açmaktadır. Veri güvenliği, mahrem bilgi gibi konulara ya girmiyorlar ya da gereken önemi ver(e)miyorlar. Yazılım mühendislerin işi olabilir, ama e-yapılanma sürecinde geniş kitleleri etkileyen sosyal medya gibi e-yapıların tasarımında başta sosyologlar olmak üzere, tüm sosyal bilimciler mutlaka sorumluluk almalıdırlar. Biraz yazılım bilgisi, en azından mantığını kavramaları endişelerinin ve gözlerinde büyüttükleri problemlerin hiç de o kadar büyük olmadığını göstereceği gibi, onları küresel etkileşim ve değişimin aktörleri yapacaktır. Unutmamak gerekir ki, toplumun temel öğeleri insan ve doğa olup toplum insan ve doğa öğelerini etkileşiminin bir ürünüdür ve insanlar bilim ve bilişim teknolojisinin ilerlemesi sayesinde *insan, toplum ve doğa* üzerinde giderek daha fazla egemen olabilmektedir (İçli, 2009: 43).

Neden Disiplinlerarası Araştırma

Bilişim teknolojileri yirminci yüzyılın bitiminde ortaya çıkan yeni küresel düzenin bir işareti olarak tanımlamaktadır (Denizci, 2009: 47). Küreselleşme ise, yaşadığımız ve itirazımız olabilecek paradigmaları değiştirmekte ve iklim değişmesi, büyüyen dünya nüfusu, toplumsal yapı değişmesi, sağlık gibi bir dereceye kadar tüm insanlığı etkileyen daha geniş kapsamlı toplumsal sorunlara yol açmaktadır. Bu sorun-

lar ancak mevcut standartları ve yapmakta olduğumuz şeylerin yol ve yöntemlerini değiştirerek çözülebilir (atomiumculture.eu, 2011). Bu bağlamda *disiplinler arası*, *çok disiplinli* ve *disiplinler üstü* çalışmalara gerek büyük boyutlu toplumsal sorunların gerekse daha sınırlı sorunların üstesinden gelmede her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Disiplinler arası araştırma takımlarca ya da bireylerce yerine getirilen temel anlayışı geliştirmek, çözümleri tek bir disiplinin ya da araştırma uygulaması alanının dışında kalan problemleri çözmek için, iki ya da daha fazla disiplinden ya da uzmanlaşmış bilgi alanlarından verileri, teknikleri, aletleri, perspektifleri, kavramları ve/veya kuramları kaynaştıran bir araştırma tarzıdır (COSEPUP, 2004: 26). Çok sayıdaki literatür disiplinler arası araştırma anlayışını geliştirmekle birlikte, hala zor ve oldukça belirsiz bir kavram olarak kalmaktadır (Carayol ve Thi, 2004). *Disiplinler arası* kavramının çokanlamlılığı, bilimlerin örgütlenişindeki ayrılıkların git gide artmasıyla büsbütün göze batar hâle gelmiştir. Bunun önüne geçmek amacıyla genel anlamdaki disiplinler arası araştırma teriminin yanında birtakım yeni alt terimler de kullanılmaya başlanmıştır: Birbirleriyle az çok akraba olmayan bilimler yahut bilim konuları arasında işbirliği kurulmasına “*çok disiplinli*” (multidisciplinary); bir dizi bilim araştırmaları kümesi için ortak bir aksiyomatiğin vücuda getirilmesine, “*disiplinler üstü*” (transdisciplinary) araştırma adı verilmektedir (Duralı, 1991: 31). Bu çalışmada ‘disiplinler arası araştırma’ kavramı geniş anlamıyla kullanılmıştır.

Disiplinler arası araştırma, 19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte modern bilimlerde gittikçe ağırlığını arttıran yüksek uzmanlaşma, başka bir anlatımla, bilim insanının, dardaracak bir alana kendisini hapsedmesi olayına karşı tepki olarak doğmuştur (Duralı, 1991: 30; Vazquez ve Rasado, 2005: 91-99). Ancak, bu, salt duygusal bir tepkiden ziyade, çağımız bilimlerinin zorlamasıyla belirmiştir. Alışılmış araştırma yöntemleri, bu arada takım çalışmaları, git gide çetrefilleşen sorunlara çözüm yetiştiremez olmuştur. Bunların çözülmesini yalnız akademik çevreler değil toplum, devlet ve iktisat artan ölçüde bilimden bekler olmuştur. Disiplinlerde yüksek uzmanlaşma iletişim problemlerine, giderek artan bir bilgi parçalanmasına, bilimsel araştırmalara yeniden çekidüzen verilmesi gereğinin duyulmasına yol açmış, *disiplinler ara-*

si araştırma türünün ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır (Vazquez ve Rasado, 2005: 91-99; Duralı, 1991:30). İkinci Dünya Savaşından sonra İngilizcede kullanılmaya başlanan ve takım çalışmasını da anlamca kapsayan disiplinler arası araştırma deyiminin, artık yaygın bir şekilde kullanılmakta ve önem kazanmakta olduğunu (Kaiserswerth, 2010: 1; Carayol ve Thi, 2004; Kağıtçıbaşı, 1996: 10; Duralı, 1991: 31) görmekteyiz.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte geçmişte bağdaşmaz görülen disiplinler arasında bugün artık daha fazla örtüşme olmaktadır (Vazquez ve Rasado, 2005: 91-99). Çok disiplinli araştırmacı takımlarınca yerine getirilen çalışmalar hakkında endüstri alanında derin gözlemlere sahip olan Cleuren (2011) şu noktanın altını çizmektedir: mühendisler yeni ürün enstrümanları ve çevreleri geliştirmek için ergonomistler ile birlikte çalışmaktadırlar. Sosyologlar ve insan kaynakları uzmanları değişim ve veri yönetimine katkıda bulunmaktadır. Başarılı bir proje için, disiplinlerin karşılıklı işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır ve proje paydaşları teşvik edilmektedir. Mühendislere sosyolojik sonuçlara, çıktılarına ve sağlık uygulamalarına bakmaları öğretilmektedir. Sosyologlar ve insan kaynakları uzmanları teknolojik çözümlerin sonuçlarını anlamak zorundadır. Bu nihai olarak araştırmaya daha doğru, dengeli bir yaklaşım ve çok-vasıflı bilim adamlarının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bundan dolayı, sosyoloji disiplinler arası çalışmalara ihtiyaç duyan ve duyulan disiplinlerin başında gelmektedir. Nitekim sosyolojinin alt-disiplinlerine bakıldığında matematik bilimlerden pozitif (doğal ve toplumsal) bilimlere ve hatta beşeri bilimlere tümüyle bir dereceye kadar ilişkisi ve işbirliği olduğu görülür. Sosyolojinin, matematik, tıp, siyaset, hukuk, iletişim, örgüt, şehir, eğitim, din, etnik, teknoloji, sanayi gibi onlarca alt-disiplinin olması söylenenin açık göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu süreçte tüm bilimler ilişkili, birbirlerine bağımlı ve bir alandaki keşifler diğerlerinde de yeni olaylar silsilesine yol açmakta (Horton ve Hunt, 1984: 309) ve disiplinler arası çalışmaların olmasını gerekli ve kaçınılmaz kılmaktadır. Tek tek bilimler, kendi sınırları içerisinde kaldıkça, belirli sorunları dışında kalanlara çözüm arayacak imkân ve vakitten yoksundurlar (Duralı, 1991:31). Geçmişte tek tek kişilerin kurmuş oldukları sistemce ‘kapalı’, ‘yetkin’, ‘tek yanlı’ metafizik sistemlerin yerini, çağımızda çoğunlukla bilginlerden, bilimciler ile uzmanlardan oluşan takımların ortaya koydukları sistemce ‘açık’,

‘durmadan gelişen’, ‘çok yönlü’, ‘özneler arası (intersubjektif) gerçekliklerden kalkan’ bilimsel nitelikli, kısacası disiplinler arası araştırma verisi olan sistemler almaktadır (Duralı, 1991: 33; Horton ve Hunt, 1984: 309; Kağıtçıbaşı, 1996: 10).

Disiplinler arası araştırma yeni bilgiye götüren, müzakereler ve bağlantılar için bir format teşkil eden, en verimli ve ilham verici insan ilgi alanlarından biridir. Bir inervasyon ve eğitim yöntemi olarak, disiplinler arası araştırmalar daha sağlıklı çevreler, daha müreffeh yaşamlar, genç beyinlere ilham verecek yeni buluşlar ve teknolojiler, yer ve zamansal konumumuzu belirleyecek daha derin bir anlayış ortaya çıkarır (Beckman ve Beckman, 2011). İnervasyon ve yaratıcılıkla ilgili tüm araştırmalar yeni düşüncelerin farklı perspektiflerden geldiğini göstermektedir (Foray ve Gibbons, 1996: 263-77). Çeşitli projelerde görev alan tüm katılımcılar/paydaşlar çok disiplinli çalışmaların önemi üzerinde anlaştıkları gibi karmaşıklığı üzerinde de anlaşılmışlardır (Fayard, 2010). Toplumların farklı tabakaları ve farklı kesimleri arasında giderek daha fazla ilişkiler bulunmaktadır. Bir konuyu sadece bir tek perspektiften, bir tek disiplin çerçevesinde ele alıp uğraşmak daha zordur (Fayard, 2010) ve başarı şansı daha azdır. Buna mukabil, örneğin, kalp hastalıklarına ilişkin sosyal bilim bilgisi ile donanımlı ve konuyu ekonomik, kültür, sınıf, etnisite, vb birçok boyuttan inceleyebilen çok disiplinli araştırmaların daha başarılı sonuç ortaya koydukları gözlenmiştir (Freund ve McGuire, 1991: 11-12; Akpochafo, 2011: 933; Cihnioglu, 2010: 19).

Gerek disiplinler arası gerekse çok disiplinli araştırmalar bariz faydalarına, politika yapımcılarından ve araştırma fonu sağlayıcılarından birçok teşvikler almasına ve genellikle ‘iyi bir şey’ olarak görülmesine rağmen, buna ilgi duyan araştırmacılar sık sık yıldırıcı engellerle ve cesaret kırıcı durumlarla karşılaşabilmektedirler (COSEPUP, 2004). Porter ve Chubin (1985:161)’e göre bu engellerin başında disiplinler arası araştırma veri eksikliği gelmektedir. Yine, bireysel iletişim ya da kültür, akademik kurum ve kuruluşların gelenekleri engelleyici unsurlar arasındadır (COSEPUP, 2004). Bundan dolayı disiplinler arası, çok disiplinli çalışmaları gerçekleştirmek çoğunlukla çok zordur (Childs ve Tether, 2010). Örneğin, sonuç ve çıktıların tanımlanması ve değerlendirilmesi disiplinler arasında değişebilmektedir. Çok disiplinli çalış-

malarla uğraşanlar kendi ‘asli disiplin’lerinde kredibilitelerini kaybedebilirler (Childs ve Tether, 2010). Çok disiplinli çalışmalar çoğu kez açık “sınıflandırması” olmadığından ya da temel bir disipline bağımlı olmadığından tanınması zor olabilir. Ayrıca kurumsal tanınma sorunu vardır (Young, 1995: 119).

Her ne kadar çok disiplinli çalışmaların birtakım dezavantaj ve zorlukları olsa da, e-Kent Modeli sistemlerle ve gelişen bilişim ve dijital teknoloji sayesinde bunların üstesinden önemli ölçüde gelinebilir. Nitekim, yapılan bir araştırmada katılımcılar çok disiplinli çalışmalarının tek-disiplinli araştırmalarından daha fazla topluma değer sağladığını belirtmişlerdir (Young, 1995: 129). Bilişim teknolojisinin gelişmesi ve internet üzerinden veriye ulaşılabilmesinin imkanlarının artması disiplinler arası ve çok disiplinli çalışmaları kolaylaştırmakta ve engelleri bertaraf etmektedir. Durumu bir örnekle izah etmek gerekirse, bir şehirdeki sosyal tabakalaşmayı izlemenin en kestirme yollarından biri, internet üzerinden tarama yapılarak, bir zamanlar sosyoekonomik statüsü düşük bireylerin yaşadığı gettoların/varoşların yaşanan sosyal hareketliliğe bağlı olarak, zamanla nasıl sosyoekonomik statüsü yüksek bireylerin yaşadığı dubleks, triplekslerin oluşturduğu yerleşim yerlerine dönüştüğü rahatlıkla görülebilir; dikey hareketliliğin yol açtığı sosyal ve kültürel değişimler izlenebilir. Ortaya çıkan sorunlara daha gerçekçi çözümler önerilebilir. Modern toplumlarda toplumsal sorunların çözümünün ancak sağlam güvenilir toplumsal bilgilerin üretilmesiyle olacağı, günümüzde yaygın olarak kabul edilmektedir (Cirhinlioğlu, 2010:8).

Bilgi Sistemleri: Temel Kavramlar Ve E-Yapılanma Süreci

Bilgi Sistemleri Kavramları

Bilişim teknolojisi henüz çok genç bir uzmanlık alanı olduğundan henüz üzerinde ittifak edilen ortak kavramlar geliştirilememiştir. e-Devlet, e-Kent, e-Belediye, CBS/GIS, KBS, İLEMOD, İBS gibi nispeten sıkça kullanılan birçok terim ile neyin kastedildiği hala belirgin değildir (Yumralıoğlu ve Çelik, 1994:21-32). Bu kavramlar çok farklı ve bazen birbiriyle ilişkisi olmayan bir biçimde kullanılabilir. Örnek vermek gerekirse, bizim de kullandığımız e-Kent terimi, toplu taşıma araçları elektronik biletleri için kullanılmaktadır (e-kent.com.tr,

2011). Elektronik biletin e-Kent kavramını ne ölçüde doldurabileceği takdirlerle bırakılır. Kavram kargaşasının temel nedeni her bir programın farklı alan ve ihtiyaçlara hitap etmesi ve ihtiva ettiği özelliklerden kaynaklanmaktadır.

e-Yapılanma süreçlerinin en geniş kapsamlı uygulaması e-Devlet'tir. *e-Devlet*; kamu kurum ve kuruluşları, vatandaşlar ve ticari kurumlar arasındaki bilgi, hizmet ve mal alışverişlerinde bilgi teknolojilerinin kullanılarak performans ve verimlilik artışını hedefleyen devlet modelidir. *e-Devlet* kavramı, geleneksel devlet modeline göre daha ileri, temelde güçlü bir Bilişim Teknolojisi altyapısına ve uygulamalarına dayanan "daha iyi bir devlet yapısını" ifade etmektedir (OECD, 2003). e-Devlet, vatandaş ön plana çıkaran ve merkezi bir konuma yerleştiren, kamu çalışanını verdiği bilgi ve hizmetin kalitesinden sorumlu tutan, kamu görevlisinin performansını ölçen, kamu hizmeti sürecini sadece kamu kurum ve kuruluşlarının olanakları ile sınırlı görmeyip bu sürece özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını da dahil etme gayretinde olan bir yaklaşımdır (Yıldız, 2005). e-Devlet mekanizmasını işler hale getiren devletler, STK'lardan büyük destek almışlardır (Arifoğlu vd., 2002: 30).

Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS); bilgi teknolojisine dayalı bir veri toplama, işleme ve sunma aracı olarak yoğun ve karmaşık konum bilgilerinin etkin bir şekilde denetlenebildiği bir yönetim tarzı; coğrafi verinin daha verimli kullanılmasına olanak sağlayan bir sistem ve bunların bir bütünü olarak tanımlanabilir (Bensghir-Akay, 2006). Yerel ölçekli bilgi sistemleri bir kentin araştırma, planlama ve karar organları için ihtiyaç duyulan bilgilerin coğrafi esaslara göre toplanması, depolanması, sorgulanması, analizi, sunulması fonksiyonları için bir araya gelen coğrafi veritabanı, yazılım, donanım, personel, standartlar ve yöntemler bütünüdür (Bensghir ve Akay, 2006: 33).

Kent Bilgi Sistemleri yerel yönetimde iyileşme, sunulan hizmetler üzerinde iyileştirici etkiler, problemlerin gerçekçi ve doğru biçimde algılanmasını, tasarlanmasını ve beklentilerin buna uygun formüle edilmesini sağlayacağı için büyük önem taşımaktadır. Avrupa Kentsel Şartı'nın "katılım, kent yönetimi ve kentsel planlama" başlıklı 12. ilkesinin maddelerinden biri "Kent yönetimi ve planlama, kentin kendine has özellikleri, potansiyeli, aktiviteleri, gelişme kapasitesi ve kaynakla-

rının nitelik ve temel özellikleri hakkında azami bilgiye dayanmalıdır” (Ersöz, 2011: 97) olup, kentsel yönetimi öngörmekte ve teşvik etmektedir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi ise ancak bir ülkedeki tüm resmi ve sivil kurum ve kuruluşların bilgi sistemlerinin ortak bir platformda buluşturulması, organizasyonu ve disiplinler arası ve çok disiplinli çalışmalarla olanak verecek şekilde tasarlanmasıyla mümkündür.

e-Yapılanma Süreci

Önemine binaen, gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ülkeler de e-devlet uygulamalarına her geçen gün daha fazla hız vermektedir (Balcı, 2003:271). Ancak gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkelerin e-devlet uygulamaları arasında amaç farklılıkları görülmektedir. Örneğin, bir Afrika ülkesinde e-devlet girişiminin amacı yolsuzluğu önleme iken, batılı ülkelerinde devletler/eyaletler arası rekabette öne çıkmak, devletin halkına yüksek-teknolojik bir imaj verme isteği amaçlarıyla e-devlet girişimlerini yönlendirmektir (Ateş, 2003:489).

Türkiye, bilgi toplumunun henüz ilk aşamasında olduğu genel bir kanıdır. İsimlendirme bakımından eski olsa da, yapılanma bakımından ülkemizde nispeten yeni bir kavram olan (Erkul, 2011). E-yapılanma, merkezi yönetimde, yerel yönetimlerde, ticaretle, ekonomide, eğitimde, sosyal hizmetlerde, sağlıkta, tarımda, sosyal güvenlikle vb pek çok alanda sürmektedir. Yapılan araştırmalarda farklı görüşler ortaya konulmakla birlikte, genellikle ülkemizde henüz bilişim teknolojisi yatırımlarının yetersiz olduğu, bilgisayar ve internet kullanımının düşük seviyede olduğu görüşü hakimdir (Erdal, 2004:6). Ancak, son yıllarda Türkiye bilgi çağına yetişmek, vatandaşına daha iyi hizmetler verebilmek ve e-Devlet çağını yakalayabilmek için önemli yatırımlar yapmaktadır. Merkezi yönetim BİT yatırımlarında 10 yıllık süre zarfında yaklaşık 4 katlık bir artış gerçekleştirmiştir (DTP, 2011:74). BİT kullanıcı sayısı 2005 yılında %13,9 iken, 2010 yılında %37,6’ya yükselmiştir (DTP, 2011:15). 2006 yılında Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi’ne (MERNİS) geçiş, devletin e-yapılanma sürecinde atmış olduğu en temel ve en önemli adımdır. Ancak MERNİS çok sınırlı değişkeni içermekte ve bunlardan çok azı TÜİK aracılığıyla kamuoyunun kullanımına sunulmaktadır.² Durum böyle iken, MERNİS’in amacının küresel

2 Burada TÜİK’in hazırlamış olduğu çok sayıdaki raporu kastetmiyoruz.

Üretim sistemine uygun emek gücünü sağlamak ve sermaye açısından en önemli gözetim-denetim tekniklerinden biri olduğunu ileri sürenler ve sistemi ‘fişlemenin modernizasyonu’ (nl, 2003: evrensel.net) olarak tanımlayanlar olmuştur. Benzer görüşler e-devlet ile ilgili olarak da ileri sürülmüştür (Dolgun, 2005:207).

Dünyada e-devlet yaklaşımları ülkemizde olduğu gibi öncelikli olarak yerel yönetimlerdeki uygulamalarla başlatılmıştır (Arifoğlu vd., 2002:37; Baz, 1999:29). e-Devlet çalışmalarına belediyelerin Kent Bilgi Sistemi (KBS), Coğrafı Bilgi Sistemi (CBS) ve Yönetim Bilgi Sistemi (YBS) alışmaları önemli katkı sağlamıştır. Belediyeler, kent insanına uygarca yaşama olanağını sağlamakla görevli olan, konumsal bilgileri etkin olarak kullanan, veri işletilmesini had safhada yaşayan ve ürettiği bilgileri kamuoyuyla paylaşan kurumların başında gelmektedir (Geymen ve Karaş, 2006). Bunda 10.7.2004 tarihinde kabul edilen 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu 7. Maddesinde yer alan görev ve sorumluluklarda; kentlerde CBS ve Kent Bilgi sistemlerini kurma zorunluluğu getirmiş olması önemli rol oynamıştır.

Yerel yönetimlerin hizmet sunumlarında elektronik olanakların kullanılmasına ilişkin diğer olumlu gelişmelerden birisi de yerel bilgi projesidir. İçişleri Bakanlığı’nın nerisi zerine Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi (YYAEM) tarafından ‘‘Yerel Yönetimler Bilgi Tabanı Projesi’’ hazırlanmış ve proje iki kurum arasında imzalanan bir protokol ile 4 Nisan 2001’den başlayarak yürürlüğe girmiştir (Henden-Henden, 2005: 60-61). Ancak bu veritabanındaki (www.yerelbilgi.gov.tr) bilgiler oldukça sınırlıdır ve çok küçük bir kesimin merak ve ilgi alanını kapsayıcı görünmektedir. 8. Kalkınma Planı Yerel Yönetimler zel İhtisas Komisyonu Raporunda, yerel yönetimlerin kurumsal yapılarının ve çalışma biçimlerinin yerel ve ulusal çıkarları birlikte sağlayacak biçimde geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için; ‘‘yerel yönetimler arasında ve yerel-merkezi yönetim kuruluşları arasında etkili bir bilgi ağı’’ kurulması amaçlandığı vurgulanmakta ve internet yerel düzeyde halk katılımının ve iletişim demokrasisinin gerçekleştirilme araçları arasında sayılmıştır (Ersöz, inet-tr.org.tr).

E-Kent Modeli ve Disiplinlerarası Araştırma

E-Kent'in Hitap Ettiği Kitle

Bir kent bilgi sistemi kurgulanırken her şeyden önce hitap ettiği hedef kitle ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır. Sistemin başarısı, alt sistemlerinin (parçalarının) uyumlu işlemesi ve hedef kitlesinin ihtiyaçlarını karşılayabildiği ölçüdedir. Fonksiyonel bir e-Kent Sisteminin tasarlanabilmesi için yerel yönetim birimlerinin yapılarının, olası kullanıcılarının kimler olacağı, hangi amaçlara hizmet edeceği, donanım yapısının nasıl şekillendirilmesi gerektiği, veri tabanının ne tür bilgi katmanlarıyla oluşturulacağı ve doğal olarak tüm bunların işleyişini yerine getirecek ne tür bir yazılım paketiyle çalışılacağı, tüm bu hususların sağlanmasında nelere dikkat edilmesi gerektiği sorularının cevaplarının doğru, bu günün ve yarının ihtiyaç ve beklentilerini karşılayacak şekilde tespit edilmesi gerekmektedir (Baz, 1999:30).

Kurguladığımız e-Kent Sisteminin hedef kitlesi;

- Araştırmacılar
- Akademisyenler
- Yöneticiler
- Planlamacılar
- Strateji uzmanları
- Katkı sağlayan paydaşlar; kurum ve kuruluşlar (valilik ve alt birimleri), il özel idaresi, belediyeler (merkez, ilçeler ve belde-ler), muhtarlıklar, ticaret ve sanayi odaları ve meslek kuruluşları, STK'lar, üniversite, enstitü ve araştırma kuruluşları, işyerleri.
- İlgi ve merak duyan herkes/kamuoyu olup, bunların ihtiyaçla-rını, merak ve ilgilerini karşılama esası üzerine kurgulanmıştır.

E-Kent Modeli

Bilgi Sistemleri ile ilgili olarak “e-Kent” kavramını kullanmayı tercih etmekteyiz. E-Kent Modeli; *bir yerleşim biriminde en iyi yönetişimi gerçekleştirebilmek amacıyla, fayda sağlayacağı umulan ve paydaşlı-ğa kabul edilen resmi ve sivil tüm üst ve alt yönetim birimlerinin, web tabanlı çoklu-dinamik sorgulama esaslı özel yazılım e-Kent Progra-*

mı aracılığıyla ortak bir platformda bir araya getirilmesi, imzalanan protokollerle belirlenen görev, yetki ve sorumluluklarına göre sisteme veri sunmaları, buradaki verilerden yararlanmaları, güncel verilerin görevli uzmanlarca ve ilgi duyanlarca gerekli istatistiksel çözümlemelerden geçirilebilmesi, raporlanması, yönetim alanında profesyonel hizmet sunulması, veritabanının imzalanan protokoller doğrultusunda ve mahremiyet dairesi içerisinde araştırmacı, yönetici, planlamacı ve tüm kamuoyuna açılması ve paylaşılması sistemidir.

e-Kent Modeli'nin, e-Belediye, GIS, KBS ile benzerlikleri olmakla birlikte, amaç, kapsam, veri, yazılım ve paydaş yönleriyle onlardan ayrılan yönleri vardır. E-Kent her ne kadar e-devlete nispetle dar bir coğrafi alanla sınırlı olsa da, ihtiva ettiği paydaş ve değişken sayısı itibarıyla e-devletten çok geniş bir kapsama ve kompleks bir yapıya sahiptir. Birtakım belediyelerin web siteleri hazırlayarak bazı işlerini takip, başvuru, bilgi edinme ve fatura ödeme gibi hizmetlerini kapsayan çalışmalar halka, vatandaşa yönelik hizmetler olup (Çelen, 2003: 26-27) pratik amaçlıdır. Dar kapsamlı bu sitelerin dinamik (çoklu) sorgulama özellikleri yoktur ve verileri dışarıya açık olmadığından dolayı, hem bilimsel çalışmalar, özellikle disiplinlerarası araştırmalar için uygun değildir hem de e-Kent kavramını hiçbir şekilde karşılamamaktadırlar.

Yerel yönetimlerin iki temel kurumu belediyeler ve valilikler birbirinden bağımsız hareket ederek Bilgi Sistemleri oluşturma çabasındadırlar. Oluşturdukları Bilgi Sistemlerinin dış paydaşları ya yoktur ya da çok sınırlı sayıdadır. Hatta iç paydaşları bile aynı ortak platformda buluşmamaktadır. Dolayısıyla ilişki analizler mümkün değildir. Örneğin; sosyal hizmetler valiliklerce ve belediyelerce yürütülen hizmetlerdir. Ancak bir kurumun yaptığı işlemlerden diğerinin haberi olmamakta; bu durum ise, kurumların kamu yardımlarını hak ve eşitlik ilkesi çerçevesinde dağıtılmalarına engel teşkil etmektedir. Benzer durum e-Devlet için de söz konusudur. Örneğin İçişleri Bakanlığına bağlı olarak valiliklerce yürütülen İLEMOD'un, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğünün Yerel Yönetimler Bilgi Tabanının kurum dışı paydaşları yoktur. Sakarya Valiliği Coğrafi Bilgi Sistemi bunun tipik örneğini oluşturmaktadır (Tecim, 2003). Kocaeli Büyükşehir Belediyesinin yaptığı gibi, bazı belediyeler ise yalnızca Nüfus Müdürlüklerini paydaş

olarak almışlardır. Yine Konya Büyükşehir Belediyesi, Kadıköy Belediyesi, Tuzla Belediyesi gibi bazı belediyelerin birtakım demografik, çevresel ve imar planı verilerini içeren bilgi sistemleri vardır ama paydaşları ve dinamik sorgulamaları yoktur; çok sınırlı sayıda değişken ve grafiksel bilgi halka sunulmuştur. İhsaniye Belediyesi (Efe, 2007) ve Boğaziçi Belediyesi (Efe, 2008) nüfus, demografi, sosyal, eğitim, tarım, sağlık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, deprem, işyeri, imar alanında yaklaşık 200 değişkeni ihtiva eden bir KBS oluşturmuştur, ama program web tabanlı olmayıp, veriler dış kullanıcılara açık değildir. Bu çalışmalardan hiçbirisi burada kastedilen e-Kent Modeli değildir. Çünkü e-Kent Modeli'nde çok sayıda iç ve dış paydaşın olması, bunların tek bir platformda buluşturulması, dinamik çoklu-sorgulama ve dış kullanıcılara açıklık şarttır. Uygulamalar esnasında karşılaştığımız üzere, maalesef küçük bir belde bile birkaç kurumu/kuruluşu bir araya getirmek oldukça zor olabilmektedir. Kaldı ki şehir ve büyükşehir yerel yöneticilerini bir platformda buluşturmak, şimdilik pek kolay gözükmemektedir. Tecim (2003: 3)'in belirttiği üzere, dünyada hızlı bir şekilde uygulama alanları gelişen coğrafi bilgi sistemleri, ne yazık ki ülkemizde sadece Kent Bilgi Sistemi adı altında birkaç şehircilik uygulamalarına girmiştir. Politik nedenlerden ötürü işlerin bitirilememesi, uygulamaların saptırılması ve verilerin her dönem farklı kurumlara yaptırılması gibi işlemler verimlilik ve etkinlik çerçevesinde ele alınarak çözüme kavuşturulmalıdır. Genelde yapılan en büyük hata, amaçlar ile araçların karıştırılmasıdır. Birçok CBS alım ihalesinde, yapılacak olan işler yerine kullanılacak olan aracın (yazılımının) sayfalarca özellikleri sayılmaktadır. Araçlar için yüzbinlerce dolar ödenmekte, amaçların ne olduğu, **kimlerin kurulan sistemi kullanacağı gibi konular göz ardı edilmektedir.** Çoğu kez bir koordinasyondan yoksun olarak tasarlanan ve gerçekleştirilen bu sistemlerin işleyişinde donanım, yazılım ve personel açısından uyumsuzluklar olmakta ve bu durum, yöneticilerde KBS'den beklentilerinin karşılanmasında tereddütler yaratmakta ve gerçek manada bir KBS kurulmasına ve geliştirilmesine engel teşkil etmektedir (Baz, 1999: 29).

KBS, CBS gibi e-yapı uygulamaları; detaylı sistem analizi yapılmış, amaçları belirlenmiş bir proje üzerinde donanım, yazılım, veriler ve projede çalışacak deneyimli personel konusunda yeterli araştırmalar yapıldıktan sonra başlatılmalıdır. CBS konusunda uzman personelin

yok denecek kadar az olması, Türkiye CBS sektörünün en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Üniversitelerimizde CBS konusunda yeterince deneyimli akademik ve uygulamacı kadro bulunmamaktadır ve bu nedenle CBS konusunda eleman yetiştirmek de mümkün olmamaktadır (Tecim, 2003). Oysa üniversitelerin işin sorumluluğunu üstlenmesi, paydaşlar arasında koordinasyonu sağlaması; istatistiksel analiz, kompleks raporlama ve yönetim danışmanlığı hizmetlerini vermesi beklenir. Ancak şunu da hatırlatmalıyız ki; mevcut e-yapıların dış kullanıcılara açılmaması akademik çevrelerin bunlara ilgisine sekte vurmaktadır.

Bilgi sistemleri e-Kent Modeli'nde olduğu gibi önceden planlanmadığında paydaş, modül ve değişken sayısı birbirinden bağımsız ve çok sınırlı kalmakta; birçok veri güncellenememekte ve veriler dışarıya açıl(a)mamaktadır. Benzerleri arasında en geniş veri setini barındıran Konya Büyükşehir Belediyesi CBS'nde bile, veriler hanelere uygulanan anket aracılığıyla toplanmış ve bu verilerin grafiksel analizleri belediyenin web sitesinde hizmete sunulmuştur. Bu gibi sitelerde yalnızca çok sınırlı sayıdaki hazır grafik, tablo ya da rapora ulaşılabilmekte; kullanıcının dinamik sorgulama, çapraz sorgulama ve istatistiksel analiz yapabilme olanağı yoktur. Ayrıca verilerin güncelliği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise kurum yöneticilerinin e-yapılara tereddütlerle yaklaşımalarının en önemli nedenlerinden biridir. Benzer durum diğer birçok ülke için de geçerlidir (esri.com, 2001; Nohutçu ve Demirel, 2005: 35-56). Böyle ankete dayalı e-yapılarda insan-insan ve insan-doğa ilişkilerindeki değişimleri izlemek, kurumlararası, disiplinlerarası, çokdisiplinli çalışmalar yapmak, projeler üretmek imkansız gibidir. Bunları “e-Veritabanı” ya da “e-Bilgi Tabanı” diye tanımlamak daha isabetli olur.

Kurguladığımız e-Kent Modeli, -yerleşim biriminin büyüklüğüne, dolayısıyla paydaş sayısına bağlı olarak- **birbiriyle ilişkili** şu temel modülleri içermektedir: İkamet (daimi ve geçici) (kapı numarası paydaşların veritabanlarında görünse de, e-Kent veritabanında görünmeyecek!), İletişim (e-mail dahil (varsa), yalnızca kendi veritabanında bulunan paydaşlara açık), Nüfus (isim ve bireysel kimlik numarası paydaşta olması durumu istisna, şifreli ya da kodlu yazılacak ve ekranda görülmeyecek), Demografi, Sosyal Yapı, Ekonomi, Eğitim (okulöncesi,

ilk, orta ve üniversite dahil), Sağlık (eczaneler dahil), Sosyal Güvenlik, İşyerleri, İnsan Kaynakları, Yargı, Suç, Tarım, Hayvancılık, Çevre/ Ekoloji ve Haritaları, Orman ve Haritaları, Meteoroloji ve Haritaları, Seçim, Kültür ve Spor, Sanat, Ticaret ve Sanayi Odaları, STK'lar (yarı resmiler dahil), Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma, Konut, Bina (bina projeleri ve fotoğrafları dahil), İmar, Harita, Tapu ve Kadastro, Deprem, Trafik, Ulaşım, Elektrik, Su, Doğal Gaz, Performans Yönetimi.

E-Kent Modeli yazılımı sayesinde yüzlerce değişken arasında sorgulama, çapraz ilişkiler, sistematik analiz ve raporlama yapmakla kalmaz, geniş kesimlerce bilgisine sıkça ihtiyaç duyulan konularda önceden hazırlanmış rapor, grafik ve katmanlı haritalara da sahiptir. Kısacası, ideal bir e-Kent Modeli *her türlü meraka yanıt verebilmeli* ifadesi mübalağalı bir iddia olmakla birlikte, pek çok kimsece lüzumsuz sayılacak değişkenleri içermeli, dinamik sorgulamalar yapabilmeli ve mahremiyet çerçevesinde dış kullanıcılara açık olmalıdır. Mükemmel bir e-Kent Modeli ise mümkün değildir. Çünkü insandaki merak sınırsız, gelişme sürekli, her şeyin daha iyisi vardır.

e-Yapılanmayla ilgili temel sıkıntılardan biri kuşkusuz gizli ve mahrem bilgilerin güvenliği ve korunmasıdır (Erkul, 2011). Yasalar, özellikle özel yaşamın gizliliğinin korunmasına yönelik çok sayıda düzenleme getirmektedir. Resmi otoriteler de dahil, herkes, başkalarının gizlilik hakkına ve özel yaşamının mahremiyetine saygı göstermek zorundadır. E-Kent Projemizin sunumunu yapmış olduğumuz (2011) bir il valisi 28 Şubat sürecinde fişlendiğini, bundan dolayı devletin vatandaşları hakkında fazla bilgi sahibi olmasının iyi olmayacağını söylemiştir. Valinin bu sözlerinden ülkemizde demokrasinin kurumsal gelişmesi yanında zihinlerde de gelişmesi gerektiğini anlamaktayız.

Dijital teknolojinin hızla gelişmesi mahremiyet anlayışını ve alanını yeniden sorgulatır olmuştur. Sosyal ve kültürel değişmelere bağlı olarak bir zamanlar ayıp, mahrem, suç sayılan konular artık sıradan sayılmaktadır. Mahremiyetin sınırları oldukça daralmıştır. Her ne kadar gerek ulusal gerekse uluslararası antlaşmalarla bugün gizlilik hakkı koruma altına alınmış olsa da, teorik olarak gizlilik hakkını totaliter yönetimler dışında tüm ülkeler kabul etseler de, neyin gizlilik kapsamına girdiği konusunda uygulamada ciddi sorunlar mevcuttur.

Kurguladığımız e-Kent Modelinde mahremiyeti korumak için her şeyden önce temel nüfus bireysel bilgileri kodlanmaktadır. Verilerden mahremiyeti çok yüksek olanlar paydaşların dışındakilere açılmayabilir. Ancak esas olan verinin paydaşlara açılması ve mahrem veri sayısının minimuma indirmek olduğu unutulmamalıdır. Durumu örneklen-direrek açıklamak gerekirse; -mahrem bilgi nedir ve en mahrem bilgi hangisidir sorularını bir tarafa bırakarak- eğer bir kişinin adı ve adres-ikamet bilgileri bir kurumda varsa ve bu bilgilerin diğer paydaşlarca görülmesini istemiyorsa, veriler perdelenebilir ve onlara gösterilme-yebilir. Bu durumda kişinin kimlik bilgileri gözükme-sizsin hakkındaki diğer tüm bilgilere ulaşım mümkündür. Aslında e-Kent'in kendisi yeni ya da bilinmeyen verileri barındırmamaktadır; paydaşlardaki verileri tek bir platformda toplayarak ve sistematize ederek fonksiyonel olarak disiplinlerarası, kurumlararası kullanıma zemin hazırlamaktadır.

E-Kent Modeli ve Disiplinlerarası Araştırma İlişkisi

Kurguladığımız e-Kent Modeli; çok sayıdaki paydaştan (resmi ve sivil kurum ve kuruluşlardan) elde edilen yüzlerce değişkeni ve sınırsız sayıdaki geçmişten gelen ve güncel veriyi web tabanlı e-Kent Programı aracılığı ile tek bir platform veritabanında topladığı, değişkenler arasında dinamik sorgulamaya, çapraz ilişkiler kurmaya imkan sağladığı, mahremiyeti koruduğu ve herkese açık olduğu için toplum, kurumlar ve örgütler için kolay bir yönetim ve yönetişime ve her türlü disiplinlerarası bilimsel çalışmanın eşgüdümlü ve entegrasyonlu gerçekleş-mesine zemin hazırlamaktadır. Sistem bu hedefleri gerçekleştirebildiği ölçüde fonksiyoneldir.

Söylenenleri somut örneklerle açıklamak gerekirse, sistem şu sorulara cevap verebilmelidir: rüzgar türü, esme yönü ile (romatizmal) hastalık türleri arasında ilişki var mıdır? Böyle bir ilişki varsa bunun coğrafi/iklimsel genel geçerliliği nereye kadardır? Daha somut ifadelendirmek gerekirse, Bayburt'un Soğanlı Dağlarından Aydıntepe ovasına direk esen Balkhar adı verilen rüzgar ile romatizmal ve eklem hastalıklarının ilişkisi var mıdır? Küresel ısınmanın yıllara ve coğrafi bölge ve yerleşim yerlerine göre bitki örtüsüne, üretim türüne ve verimine etkisi nedir? 40 yıl önce soğuk sebebiyle ya da bahanesiyle meyve yetiştirme-yen/yetiştirilmeyen bir yörede, hala aynı şartlar devam etmekte midir ki insanlar meyve yetiştirmemeye devam etmektedir? Yoksa kültürel

anlayışları mı sorunludur? Ameliyat olan bir kişiyi hekimin evine sevk edilebilmesinde hastanın konut tipinin ve sosyo-ekonomik durumunun bilmesinin önemi olduğuna göre, hekim hastanın konut ve sosyo-ekonomik durumunu nasıl bilecektir? Çok nadir görülen hastalıkların teşhis ve tedavisinde e-sağlık veritabanlarından nasıl yararlanılır? Tıpta sık kullanılan kohort türü çalışmalar (Akgül, 2005:2) bu sistem ile daha kolay nasıl gerçekleştirilebilir? E-Kent Modeli sağlık, meteoroloji, eğitim, kültür, bina fotoğrafı gibi çok sayıdaki bir biriyle ilişkili modülü aracılığıyla çok değişkenli istatistiksel analiz sonuçlarını verebilmektedir. Analizlerin yorumları ise paydaşların bilgi ve tecrübelerine dayanmaktadır.

E-Kent ikamet edilen bina türü ve sağlık ilişkileri; ebeveyn eğitim seviyesi öğrenci başarısı ilişkisi, ahırda hayvan besleme/hayvan sayısı ve öğrenci başarısı ilişkisi, sosyal yapıyı etkileyecek yeni faktörlerin bir yerleşim birimine girmesiyle buradaki değişimin yönleri ve boyutunun tespiti; toprak türü, bina tipi ve olası bir depremdeki risk analizi; eğitim seviyesi ve depreme karşı önlem alma ve hasar/zarar ilişkisi; yeni bir baraj inşası ve yaratacağı ekolojik, ekonomik, sosyal, kültürel vb etkiler; göç ve şehirleşme ve şehirlileşme; yatay ve dikey sosyal hareketlilik ilişkileri ve yıllara göre takibi; teknolojik gelişmeler ve yarattığı sosyolojik ve sağlıksal sorunları; baz istasyonları lokasyonu ve kanser vakaları ilişkisi; fabrikalaşma, trafiğe çıkan araç sayısı, hava kirliliği ve sağlık ilişkisi; araç sayısı ve yol genişliği; yerleşim yeri kişi sayısı ve yaya kaldırımı genişliği/ihtiyacı; afet koordinasyon ve insan kaynakları yönetimi; STK'lar ve yardıma muhtaçların tespiti ve yardımlaşma-dayanışma; sosyal çalışmacılara engelliler ve diğer sosyal hizmetlere ihtiyaç duyanların tespiti ve gerekli hizmetlerin sunulması; bu ve benzeri yüzlerce değişken arasında disiplinlerarası çapraz çok değişkenli farklı istatistiksel analizler yapılabilir. Böylece tam ve sağlam veriler ışığında –bir kez kurulduktan sonra- son derece az bir emek ve masrafla daha kesin sonuçlara kolayca ulaşılabilir. Bu tür konuları tek bir bilim insanına bırakmak ya da tek bir disiplin açısından yaklaşmak soruna çözüm sağlamayacaktır. Popper (1963: 88)'in veciz bir şekilde ifade ettiği “Biz bazı konuların araştırmacıları değil, ama problemlerin araştırmacılarıyız. Ve problemler bir konunun ya da disiplinin sınırlarını aşabilir” görüşü, bazı sorunların çözümünün ancak disiplinlerarası/çokdisiplinli araştırmalarla -ve günümüzde bilişim

teknolojisinin uygun bir şekilde kullanımıyla- gerçekleştirilebileceğini bize göstermektedir.

e-Kent veritabanı ana kitleye ait bilgiyi içermekte olduğundan örnek-leme ve örnekleme dışı hatalar söz konusu değildir. Örneklem alma sürecindeki nitel ve nicel eksikliklere –örneklem tekniğinin yanlış seçilmesi, örneklem sayısının yeterli alınmaması, örneklem istatistiğinin hatalı-yanlı olması (Balcı, 2009: 90), örnekleme dışı varyans, anketörün işe uygunluğu, ankete cevap verenler, yetersiz örnekleme çerçevesi, ankete hiç cevap vermeyenlerin sayısı, anket formundaki soruların değişik yorumlanabilir olması (Arıkan, 2005: 136) gibi örneklem dışı hatalara- bağlı olarak ortaya çıkabilecek her türlü eksiklik ortadan kalkacaktır. Buna ilave olarak, veritabanında bulunmayan yeni değişkenlerin incelenmesi gerekiyorsa, evrenin yüzlerce özelliği bilindiğinden ve elektronik ortamında bulunmasından dolayı en isabetli/temsili örneklem alınabilir. Örneklemen evreni ne ölçüde temsil ettiği kolayca ölçülebilir. Örneklemen temsil kabiliyeti yükseldikçe hata payı düşecek, güvenilirlik yükselecektir (Balcı, 2009: 98). Ayrıca örneklemen küçük alınma imkanı olacağından dolayı emek, zaman ve nakdi tasarruflar sağlanacaktır. Yine, evrene/örnekleme ait pek çok temel veri sistemde bulunduğundan, anket formları, mülakat gibi veri toplama aletleriyle sistemde bulunan verilerin yeniden toplanmasına gerek kalmaz ve bu durum tasarruf sağlar.

Bu hedeflerin başarılabilmesi için ise, e-Kent Programı tüm değişkenler arasında dinamik sorgulama ile, tablo, çapraz tablo, grafik oluşturabilmelidir. Programa istatistik analiz yapabilme yeteneği kazandırabileceği gibi, buradaki verinin SPSS, Minitab, SAS vb programlarla uyumlu çalışması sağlanarak, verilerin istatistiksel analizi ve değişkenler arası testler gerçekleştirilebilir. Sistem yalnızca basit tesadüfi örnekleme için değil, kota örnekleme, güdümlü örnekleme başta olmak üzere tüm örnekleme teknikleri için ideal bir altyapı oluşturur.

Vurgulanması gereken diğer bir nokta ise, e-Kent'in gelişmiş bir dinamik sorgulama kabiliyetine sahip olmasıdır. Aynı anda çok sayıda değişkeni çapraz tablolara dönüştürmek, Ki-Kare ve Regresyon Analizi gibi istatistiksel işlemler mümkündür. Sistemde yüzlerce değişken olduğundan bunların sınıflandırması son derece iyi bir şekilde tasarlanmalıdır. Dinamik sorgulama ise bir yazılım meselesi olup, başarılması

son derece kolaydır. Örneğin, TÜİK veritabanı nispeten basit bir dinamik sorgulama kabiliyetine sahip olmakla birlikte, değişken sayısı birkaçı geçmemektedir ve mahalle, köy, belde gibi küçük birimlere inmek mümkün değildir. E-Kent Modelinde köy ve mahallelere, sokaklara hatta soyadı/akrabalık ilişkilerine kadar dinamik ve çok-değişkenli-çapraz dinamik sorgulama mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Birtakım sosyal bilimciler ve düşünürler yeni teknolojilerin bireysel bilgileri toplayarak ve denetim altına alarak gözetim toplumu yarattığını çok uzun yıllar önce ileri sürmüşlerdir (Marx, 2010, 2002; Lyon 1994). Ancak bilişim teknolojilerindeki yüksek gelişme ve hızlı yayılma bu endişeleri hem gölgede bırakmış hem de bu endişelerin mübalağalı olduklarını göstermiştir. Bilişim teknolojisinin esasını oluşturan İnternet, toplumları ne tek başına daha çok demokrasinin, bireyselliğin ve daha çok özgürlüğün olduğu toplumlar haline dönüştürme gücüne, ne de bireyi pasifsize etme ve gizliliğin tümüyle yok olduğu sürekli gözetime maruz kalmış toplumlar yaratma gücüne sahiptir (Castells, 1999). İnsanların çoğunluğu, ister bilişim isterse başka bir teknoloji olsun bu teknolojileri insanların menfaatine kullanmak istedikçe ve olası zararlarına karşı gerekli yasal önlemleri aldıkça, bunların faydaları zararlarından ve fırsatları tehlikelerinden fazla olacaktır. Kurguladığımız e-Kent Modeli bu amaca önemli katkı sağlayacaktır.

Üst kademe yöneticilerin bilişim teknolojisine genel anlamda karşı olmadıkları, ama hala mesafeli oldukları, bunda bilişim teknolojileri –özellikle yazılım- hakkında yeterince teknik bilgiye sahip olmadıkları, verilerin amacı dışında kullanılması, veri güvenliği ve verilerin güncelleştirilmesi en önde gelen mazeretleri olmuştur. Endişelerinde kısmen hak payı olmakla birlikte, tasladığımız e-Kent Modeli bu endişelerine çözüm sunmaktadır. Paydaşların bilgisayarlarından internet ya da intranet üzerinden protokollerle önceden belirlenen ve bireyin *adı, soyadı, kimlik no, hane kapı numarası* gibi bizce en mahrem bilgiler e-Kent veritabanında bulunmayacağından ya da otomatik kriptolanmış/şifrelenmiş olarak bulunacağından e-Kent Modeli güvenli bir kent bilgi sistemidir.

e-Kent Modeli kurumlararası ve çok-kurumlu/paydaşlı olduğundan

farklı veritabanlarından dail-up ile veriler almakta, bunları e-Kent yazılımı sayesinde işleyebilmekte ve disiplinlerarası kullanıma hazır hale getirmektedir. Böylece e-Kent paydaşları eşzamanlı sisteme veri aktardıklarından dolayı veri güncelleştirmesi sorunu olmamakta ve her bir disiplin yalnızca kendi alanındaki verilere kolayca ulaşma avantajına sahip olmakla kalmamakta, ilgi duyulan diğer pek çok alandan da veri alma avantajına sahip olmaktadır. Böylece e-Kent Modeli bilişim teknolojisi ile disiplinlerarası bilimsel faaliyetleri birlikte gerçekleştirmek mümkün olmakta; iç ve dış paydaşlar karşılıklı verilerini pratik ve teorik amaçlı yararlanma imkanına sahip olmaktadır.

Diğer e-yapılarda verinin dış kullanıcılara açık olmaması, çok-değişkenli dinamik sorgulama yapılamaması nedeniyle, mevcut verilerden faydalanma dar çerçevede olmakta, faydalanıcı sayısı birimle sınırlı kalmaktadır. E-Kent Modelinde ise, veriler dış kullanıcılara açık olduğundan ve çok-değişkenli dinamik sorgulama mümkün olduğundan, başta akademik camia ve araştırma kuruluşları olmak üzere, ilgi duyan herkes disiplinlerarası ve çok disiplinli çalışmalar yapabilir. Böylece, on binlerce akademisyen, uzman araştırmalarını e-Kent veritabanındaki verilerden hareketle tasarlayabilir ve gerçekleştirebilirler. Bu durum aynı zamanda araştırmacıların ilgilerini daha fazla o ilin sorunlarına yoğunlaştıracaktır. Sistemin yaygınlık kazanmasıyla iller arasında karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmalar nihayetinde veriye dayalı planlama ve yönetim ile açık, şeffaf, demokratik toplum yapısının inşasına ve toplumsal düzenin sürdürülmesine katkı sağlayacak; *gözetim toplumu* endişelerini minimize edecektir.

Ülkemizde kurumlar arası güvensizlik, bilgi paylaşma alışkanlığının olmayışı, bilgisizlik ve yetişmiş eleman eksikliği, gereksiz bürokratik işlemler e-Belediye, CBS/GIS ve KBS uygulamalarının önündeki engellerin başında gelmektedir (Baz, 1999: 37; Tecim, 2003). Alışkanlık kültürel bir özelliktir (Tylor, 1924: 1). Yöneticilerin veri esaslı planlama ve stratejik karar alma alışkanlıkları olmadığından ya da eksik olduğundan, e-Kent kurulumuna bütçe ayırmayı haddinden fazla riskli ve gereksiz görmektedirler. İnsana, bilgiye yatırım yapılmadıkça da bir ülkenin bilgi toplumu olmasının çok zor olduğu (Kocacık, 2003: 10) bir gerçektir. Bilginin etkileri, teknik özellikte olmaktan çok toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamlarında görülecektir (Teke-

li, 1994: 7). Ülkemizdeki şekliyle yerel yönetimler valilik-belediye-muhtarlık üçlü saç ayağından oluşması, yetki ve sorumluluğun üç ayrı erk elinde bulunması kaçınılmaz olarak üç ayrı yönetimi ve alt birimlerini bir araya getirmek için belli bir gayreti zorunlu kılmaktadır. Bunlara bir de yargı gibi bağımsız kurumları, ticaret ve sanayi odalarını ve SKT'leri eklediğimizde sistem paydaşlarını bir araya getirmek iyice zorlaşmaktadır. Bu sorunun en kestirme yolu, merkezi hükümetin e-Kent Modelini e-Devlet çalışmalarının bir parçası olarak benimseyip uygulanması için gerekli yasal zemini hazırlamasıdır. Ancak, sorunun köklü çözümü toplumda bir farkındalık oluşturmakla gerçekleşebilir. Bu ise, insanımızın küçük yaşlardan itibaren bilişim toplum yapısına ve dijital kültür norm ve değerlerine göre eğitilmesi, kültürlenmesi ve bilinçlendirilmesiyle mümkündür. Gelişmiş ülkeler noktasından olaya bakıldığında özellikle Amerika ve Avrupa ülkelerinde bu konunun ilk, orta ve lise seviyesinde yıllar önce eğitim programının içine alınarak 21.yy bilişim/enformasyon çağı insanın eğitiminin ve sosyalleşme sürecinin bir parçası haline getirildiği görülmektedir.

Diğer taraftan mahrem ve gizli tutulması gereken bilgi, simge, gö-rüntünün yeniden tanımlanmasına ihtiyaç vardır. Ancak bu, kültürel anlayış farklılıklarından dolayı kolay değildir. Bugün gelinen noktada kişinin kendi mahremiyetini pazarlaması durumu söz konusudur. Bundan dolayı mahremiyetin ne olduğunu tanımlamaktan ziyade, verilerin ifşasını güvence altına almak daha pratik ve sağlıklı bir çözüm olarak görülmektedir. Bunun için sanal alemde mahremiyetin korunmasıyla ilgili olarak, kişinin bireysel bilgilerine illegal yollarla ulaşıldığında mütecavize cezai müeyyide uygulanmalı, bilginin içeriği ne olursa olsun mağdura hiçbir şekilde hukuki yaptırım uygulanmamalıdır. Bu durumda birey bilgilerinin ele geçirilip kötü amaçlı kullanılacağı endişesini taşımaz.

Özetle, nasıl hırsızlık (tecavüz) olgusu var diye mal-mülk edinmekten vazgeçmiyorsak, aynı şekilde dijital teknolojinin birtakım olumsuzlukları var diye, bu teknolojinin nimetlerinden faydalanmaktan vazgeçemeyiz. Özellikle bu süreçte geri kalmış biz sosyal bilimciler bu teknolojinin üstünlüklerinden sonuna kadar nasıl yararlanabileceğimizin yollarını aramalıyız. Bilişim teknolojisine fonksiyonalist perspektiften yaklaşılan bu çalışma, e-Kent Modeli gibi bir bilişim sistemiyle ku-

rumlararası disiplinlerarası, çokdisiplinli ve disiplinlerüstü çalışmaların kolaylıkla gerçekleştirilebileceğini, sistemdeki verilerin güvenle kullanılabilirliğini ve birtakım haklı endişeleri olsa da, kullanılmasının bir zorunluluk olduğu sonucuna varmaktadır. Yapılacak yeni çalışmalarla, bilişim teknolojilerinin disiplinlerarası ve çokdisiplinli çalışmalarda pratik olarak kullanıldığında, ne tür avantaj ve dezavantajlarının olduğu somut örnekleriyle ortaya konulmalıdır.

Sonuç olarak, Sosyoloji disiplinin alt dallarının sınırlarını giderek daha ‘geçirgen’ hale geldiği, küreselleşme sürecinde oluşmaya başlayan yeni, çok boyutlu, -tek disiplinli olmaktan ziyade- disiplinlerarası ve disiplinlerüstü toplum bilim alanlarında gerçekleştirilecek özgün ve özverili araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu tür çalışmalar, içinde yaşadığımız küresel yeniden yapılanma ortamında, özenle korunması, pekiştirilmesi ve geliştirilmesi gereken özgün bir bakış açısının zorunluluğuna işaret eder. Nitekim diğer bilim alanlarında olduğu gibi toplumbilim alanında da yükselen uzmanlaşma nedeniyle geniş ve bütüncül bir bakış açısına sahip bilim adamlarının sayısı giderek azalmaktadır. Dünyanın küçüldüğü, sınırlarının giderek daha geçirgen hale geldiği, gerek akademik iş bölümünün gerek disiplin içi uzmanlıkların bağlayıcılıklarını yitirdiği günümüz koşullarında yerleşik (established) uzmanlık alanlarını kısınca bir tutumla sürdürmekten çok, içinde yaşanan topluma yeni özgün ve geçerli katkı sunabilecek daha bütüncü-sistemli bakış açılara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

AKGÜN, Aziz (2005) *Tıbbi Araştırmalarda İstatistiksel Analiz Teknikleri*, Dilek Ofset, Ankara.

AKPOCHAFO, O. Grace (2011) “*Interdisciplinary Research as a Panacea for Sustainable Development in Nigeria: Implications for Counselling*”, *Educational Research*, Vol. 2, No:3, s. 931-934. <http://www.interestjournals.org/ER>, 04.08.2011.

ARİFOĞLU, A.- Körnes – Yazıcı, A., A. – Akgül, M.K. – Ayvalı, A. (2002), *E-Devlet Yolunda Türkiye*, Türkiye Bilişim Derneği, Ankara.

ARUTZ, Sheva (2011) “Mossad Hacked”, <http://www.israelnational->

news.com/ Mossad Hacked, 08.09.2011.

ARIKAN, Raif (2005) *Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

ATEŞ, Hamza (2003) “E-Devletin Kurumsal Temelleri: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Kamu Yönetiminde Kalite 3. Ulusal Kongresi*, TODAİE, Ankara.

BAKICI, Sedat (2008) “Bilişim Suçları Mevzuatına Bakış”, *Bilişim ve Hukuk Ankara Barosu Uluslararası Kurultayı 2008*, Ankara: Ankara Barosu Yayınları, Cilt 2, s. 353-354.

BALCI, Ali (2009) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi, Ankara.

BAZ, İbrahim (1999) “Yerel Yönetimler İçin Kent Bilgi Sistemi Tasarımı”, *Yerel Yönetimlerde Kent Bilgi Sistemi Uygulamaları Sempozyumu*, KTÜ, Trabzon, 22.09.2011.

BECKMAN, Arnold - Beckman, Mabel (2011) “*Why Interdisciplinary Research? Initiative for Macular Research*”, <http://www.beckmanmacular.org/site/>, 13.07.2011.

BENSGHİR, Türksel Kaya – Akay, Aslı (2006) “Bir Kamu Politika Aracı Olarak Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS): Türkiye’de Belediyelerin CBS Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 15 Sayı 1, s. 31-46.

BONUVIA, M. – Morton, L.W. (1998) “Personal Information Privacy Issues Relating To Consumption in the U.S. Marketplace”, *Consumer Interests Annual*, Vol. 44, s. 25.

BOZKURT, Veysel (2000) “Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?”, *Birikim Dergisi*, Sayı 136, s. 69-74.

BURLU, Kamil (2011) *Bilişimin Karanlık Yüzü*, Nirvana, Ankara.

CHILDS, Peter – Tether, Bruce (2010) “*Multidisciplinary Research Challenging and Rewarding or Too Damn Difficult*”, <http://blogs.poly.edu/bsww/>, 01.03.2011.

CARAYOL, Nicolas - Thi, Thuc Uyen Nguyen (2004) “*Why do Academic Scientists Engage in Interdisciplinary Research?*” <http://cssp.us/pdf/Why%20Do%20InterDisciplinaryScience.pdf> 20.10.2011.

CASTELLS, Manuel (1999) Information Technology, Globalization and Social Development, *UNRISD Discussion Paper*, No. 114.

CİRHİNLİOĞLU, Zafer (2010) *Sağlık Sosyolojisi*, Nobel Yayınevi, Ankara.

CLEUREN, John, (2004) “Multidisciplinary Research and a Higher Participation of Women”, *Facilitating Interdisciplinary Research*, www.nap.edu/catalog.php, 12.10.2011

DENİZCİ, Ö. Mert (2009) “Bilişim Toplumu Bağlamında İnternet Olgusu ve Sosyopsikolojik Etkileri”, *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı: 15, s. 47-64.

DOLGUN, Uğur (2005) *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumu: 21. Yüzyılda Gözetim ve İktidar İlişkisi*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa.

DTP (2011) *Bilgi Toplumu İstatistikleri*, DTP Yayınları, Ankara.

DTP (1990) “Frascati El Kitabı-1980”, *Bilimsel ve Teknik Çalışmaların Ölçülmesi*, DTP Yayınları, Ankara.

DURALI, Teoman (1991) “Eklektizm, Senkretizm, Sentez, Disiplinlerarası Araştırma, Sistem Kavramları Üzerine Çözümleyici Çalışma”, *Felsefe Dünyası*, <http://www.tufed.org/1301-0875/02-1991/02-023.pdf>, 03.04.2011.

EFE, Fikret (2008) *Uygulamalı Sosyal Belediyecilik e-Kent Modeli Boğaziçi Beldesi Örneği*, Metropol Yayınları, İstanbul.

EFE, Fikret (2007) *İhsaniye Belediyesi E-Belediyecilik Projesi Kent Veri Tabanı Hane Tespit Çalışması*, Sinerji Basım Yayın, İzmit.

ERDAL, Murat (2004) *Elektronik Devlet e-Türkiye ve Kurumsal Dönüşüm*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

ERKUL, R. Erdem (2011) “e-Devlet nedir?”, www.digitaldevlet.org/e devletnedir.html, 15.07.2011.

ERKUL, R. Erdem (2011) “Bilişim Treninde Giderken; Raydan Çıkmak”, <http://www.digitaldevlet.org/bilisimtreni.html>, 13.09. 2011.

ERSÖZ, Halis Yunus (2011) *Sosyal Politikada Yerelleşme*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

ERSÖZ, Selva (1996) “İnternet ve Demokrasi için Gelecek Senaryoları”, www.inet-tr.org.tr/inetconf10/bildiri/14.doc, 25.09.2010.

FAYARD, Anne-Laure (2010) “Researching Multidisciplinary Research: Q&A With Professor Fayard”, <http://www.poly.edu/news>, 23.09.2011.

GEYMEN, Abdurrahman - Karaş İsmail R. (2006) “Yerel Yönetimlere Yönelik E-Belediye Uygulamaları”, 4. Coğrafya Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri, 13-16 Eylül 2006, Fatih Üniversitesi, İstanbul.

GIDDENS, Anthony (2008) *Sosyoloji*, Hazırlayan Güzel, Cemal, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

GÖKER, Aykut (2001) “Bilim ve Teknoloji Politikalarına Giriş İçin ‘Enformasyon Toplumu’ Üzerine Kavramsal Bir Yaklaşım Denemesi”, <http://www.inovasyon.org/pdf/AYK.Mulkiye.Der.Ag.01.pdf>, 22.08.2011.

GÜNAY, Emine Nur (2010) “Socio-economic Sciences and Humanities Potential in Other FP7 Thematic Areas, Result from the Policy Dialogue Meeting”, www.platonplus.net, 09.08.2011.

HEMDEN, H. Burçin – Hemden, Rıfkı (2005) “Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumlarındaki Değişim ve E-Belediyecilik”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.E-Sosder.Com, Cilt 4 S.14, s. 48-66, 12.10.2011.

HORTON, Paul B. – Hunt, Chester L. (1987) *Sociology*, McGraw-Hill International, Singapore.

<http://atomiumculture.eu/>, “European Research and Atomium Culture”, 11.10.2011.

<http://www.e-kent.com.tr/tarihce.aspx>, 02.03.2011.

<http://www.esri.com/library/fliers/pdfs/nice-france.pdf> A Case Study: The city of Nice, France, 20.09.2010.

<http://www.pkal.org>, 2011.

<http://www.tns-sofres.com>, 11.05.2011.

İÇLİ, Gönül (2009) *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yayınları, Ankara.

- KAISERSWERTH, Matthias (2010) “Interdisciplinary Research – Why is it so Difficult?”, <http://fb.me/HJH6eZaw&type>, 25.02.2011.
- KALEAĞASI, Bahadır (2001) *Radikal Gazetesi*, 12.05.2011.
- KOCACIK, Faruk (2003) “Bilgi Toplumu ve Türkiye”, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 27, No: 1, s. 1-10.
- LYON, David (1994) *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*, The Polity Pres, Cambridge.
- MARX, G.T. (2010) “Ethics for New Surveillance”, Goldman, Jan (Ed), *Ethics of Spying: A Reader for the Intelligence Professional*, Vol. 3, Maryland: Scarecrow Press.
- MARX, G.T. (2002) “What’s New About the ‘New Surveillance’? Classifying for Change and Continuity”, *Surveillance & Society*, 1(1), s. 9-29, www.surveillance-and-society.org, 25.11.2011.
- NOHUTÇU, Ahmet – Demirel, Demokaan (2005) “Türkiye’de e-Devlet Uygulamaları”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 477, s. 35-56.
- OECD (2003) *The e-Government Imperative: Main Findings*, Policy Brief, OECD Observer, March 2003.
- ÖĞÜT, Adem (2003) *Bilgi Çağında Yönetim*, Nobel Basımevi, Ankara.
- POPPER, K.R. (1963) *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, Routledge and Kegan Paul, New York.
- RUSTEN, Eric (2011) “Using Computers in Schools”, <http://learnlink.aed.org>, 01.09.2011.
- SEYİDOĞLU, Halil (1997) *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Güzem Yayınları, İstanbul.
- TECİM, Vahap (2003) *İnternet Tabanlı Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Planlama, Yönetim ve Bilgilendirme*, <http://inet-tr.org.tr/il1etconf6/tammetintecim-tam.doc>, 28.01.2013.
- TYLOR, E.B. (1924) *Primitive Culture*, Brentano’s, New York.
- ÜNLÜ, Hilal (2003) “Modern Fişleme: MERNİS”, <http://www.evrensel.net/v1/03/04/18/toplum.html>, 23.10.2011.

VAZQUEZ, A. Perez – Rosado, O. Ruiz (2005) “Interdisciplinary Research: A Swot Analysis and Its Role in Agricultural Research in Mexico Tropical and Subtropical Agroecosystems”, *Universidad Autonoma de Yucatan Yucatan*, Mexico, Vol. 5, No: 003, s. 91-99.

UĞUR, Aydın – Bilici, Mücahit (1998) “Bilgi Toplumu, İnternet ve Demokrasi: Dijital Alemin Genleşen Kamusal Alanı”, *Yeni Türkiye 21. Yüzyıl Özel Sayısı* içinde, Sayı: 19, Cilt: I, s. 448-496.

YILDIZ, Mete (2005) “*Elektronik (E)-Devlet Kuram ve Uygulamasına Genel Bir Bakış ve Değerlendirme*”, <http://www.bilgiyonetimi.org>, 08.01.2011.

YOMRALIOĞLU, T. – Çelik, K. (1994) “GIS?, CBS’94”, 1. *Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, s. 21-32.

YOUNG, L. Douglas (1995) “Agricultural Economics and Multidisciplinary Research”, *Review of Agricultural Economics*, Vol. 17, No: 2, s. 119-129.

ZAPSU, Cüneyt (2013) “Davos Zirvesi”, CNBC-e, 10:46 27.01.2013.

STK’larda Gönüllü Yönetimi ve Motivasyonun Performansa Etkisi

Volunteer Management of NGO’s and Motivation Effect on Performance

Fethi Güngör¹

Yasemin Çölgeçen²

Özet

Toplumsal bağların güçlenmesine ve sosyal sermayenin gönüllü hareketleriyle gelişmesine önemli katkılar yapan sivil toplum kuruluşları, kamu ve özel sektörün yanı sıra sosyal hayatta vazgeçilmez üçüncü bir yeni sektör oluşturmuş bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanları değerlendirildiğinde, oldukça kompleks sorunlar yaşayan dezavantajlı gruplara sosyal hizmet sundukları görülmektedir. Sayıları gün geçtikçe artan STK’ların misyonlarını gerçekleştirebilmeleri etkin hizmetler sunabilmelerine, bu da sivil toplum kuruluşlarının en önemli aktörleri olan gönüllülerin verimli istihdamına bağlıdır. Gönüllülerin üstlendikleri görevleri etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirebilmesi gönüllü yönetiminde sağlanacak başarıyla doğru orantılıdır. Bu bağlamda STK’ların insan servetini oluşturan gönüllülerin yönetimi ve motivasyonu, performansı belirleyen ana etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum Kuruluşları, Gönüllülük, Gönüllü Yönetimi, Motivasyon.

1 Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, fgungor@gmail.com

2 Arş.Gör., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, akarayasemin@gmail.com

Abstract

Over the last decades, Non-governmental organizations, which strengthen social ties and develop social capital by voluntary movements, were indispensable for social life. Non-governmental organizations serve disadvantaged groups that have very complex problems. Volunteers, who are the most important actors of NGOs, have a great role to accomplish the mission of increasing the numbers of NGOs and to serve these groups effectively. Therefore, Volunteer management is required to carry out volunteer's duties effectively and definitely. In this context, the subject of this study is to evaluate the processes of volunteer management of NGOs and to discuss human resources in scope of NGOs by a volunteer point of view. Accordingly, management and motivation of volunteers, the main richness of NGOs, are critical to the NGO's and their volunteer's performance.

Keywords: *Volunteers, Volunteer Management, Nongovernmental Organizations.*

Giriş

Hükümet dışı kuruluşlar ya da kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olarak da isimlendirilen sivil toplum kuruluşlarının günümüz modern toplumlarında her geçen gün sayıları artmakta ve gönüllü insanların bir araya gelerek oluşturduğu bu kurumlar bir medeniyet göstergesi olarak öne çıkmaktadır. İnsan hak ve özgürlükleri, eşitlik, dayanışma, küresel barış gibi kavramların yükselen değerler haline geldiği yenedünya düzeninde sivil toplum kuruluşları bu kavramların yaygınlaşarak, toplumların daha ileri bir seviyeye ulaşmasında aktif rol oynamaktadır. Sivil toplum kuruluşları, yurttaşların ortak bakış, ortak çıkar, ortak duyarlılık, ortak talep vb. ihtiyaçlar temelinde gönüllü olarak bir araya gelerek; devletin hukuki, idari, ticari ve kültürel organlarının dışındaki alanda meydana getirdikleri dernek, vakıf, sivil girişim, platform, ilişki ağı vb. organizasyonlardan oluşan yapıları ve etkinlikleri tanımlamaktadır (Türköne, 2012: 297).

Bu bağlamda gönüllülük prensibiyle hareket eden sivil toplum kuruluşları, toplumsal bilincin oluşmasını sağlayan, devletin uzanamadığı ya da yetersiz kaldığı alanlarda insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacını taşıyan, dezavantajlı durumdaki insanların haklarını savunma rolünü üstlenen, aynı zamanda dünya barışı bilinci ile uluslararası alanda boy gösteren ve hizmetlerini maddi beklentisi olmayan gönüllüler aracılığıyla yürüten kuruluşlardır.

Sivil toplum kuruluşlarının ana faaliyetlerini oluşturan gönüllü hareketler için en önemli faktör insan servetidir. ‘Gönüllü’ olarak adlandırılan insan serveti, herhangi bir sivil toplum kuruluşunda gönüllü faaliyetlere hiçbir beklentisi olmadan katkı sağlayarak toplumsal bir sorumluluğu yerine getirmektedir. Böylelikle gönüllü bireyler, ihtiyaç sahibi insanlara yardım ederek işe yarıyor olma tatmini kazanmakta ve yapılan bu faaliyetler gönüllüleri mutlu etmekte, kendilerine güvenmelerini ve gönül rahatlığı yaşamalarını sağlamaktadır. Aynı zamanda gönüllüler, sivil toplum kuruluşları açısından; kuruluşların hizmetlerini etkin ve verimli şekilde sunmasında, kurumun sürdürülebilir vasfı kazanmasında ve sosyal sorunların çözümü hususunda büyük rol oynamaktadır.

Gönüllü hareketlerin toplumda daha önemli hale gelmesiyle birlikte

gönüllülüğün daha profesyonel ve daha donanımlı olmayı gerekli kılmaya başladığı görülmektedir. Bu durumun nedenlerinden biri, sivil toplum kuruluşlarının hizmet verdiği toplumsal kesimlerin başında oldukça kompleks sorunlara sahip dezavantajlı grupların gelmesidir. Bu gruplara etkili bir şekilde hizmet sunabilmek ve böylece STK'ların misyonlarını gerçekleştirebilmek için sivil toplum kuruluşlarının en önemli aktörleri olan gönüllülere büyük görevler düşmektedir. Bir diğer neden ise sivil toplum kuruluşlarının sayılarının günden güne artması ve dolayısıyla bu kuruluşlarda çalışan sayılarının da artmasıdır. Bu çalışanlar, yani gönüllüler, faaliyet alanı bakımından toplumun onda birinden yarısına yakın büyük bir kitleyi etkilemektedir. Dolayısıyla bu kadar geniş bir kitleye kaliteli bir hizmet sunulabilmesi için donanımlı gönüllülere ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu noktada gönüllülerin görevlerini etkin ve eksiksiz bir şekilde gerçekleştirmesi için profesyonel gönüllü yönetimine ihtiyaç duyulmaktadır.

Diğer taraftan günümüzde sivil toplum kuruluşlarının misyonlarının artması ile birlikte bu kuruluşlar daha çok büyümekte ve kurumsallaşmaya başlamaktadırlar. Fakat büyüyen ve yaygınlaşan STK'larda yönetim sorunları ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar STK'ların amatörcce yönetilmesinden ya da özel sektör gibi görülüp o şekilde yönetilmesinden kaynaklanmaktadır (Coşkun, 2008: 5).

Bu bağlamda gönüllülerin çalışma isteklerinin, günümüz şartlarında pozitif değere dönüşebilmesi için gönüllü yönetimi büyük önem kazanmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda STK'larda insan servetini oluşturan gönüllülerin yönetimini ve motivasyonun performansına etkisini inceledik.

Gönüllülük Kavramı

Günümüzde güveni, paylaşımcılığı, dayanışmayı kısacası sosyal sermayeyi gönüllülük hareketleriyle geliştiren sivil toplum kuruluşları sosyal hayatın vazgeçilmez bir olgusu haline gelmiştir. Kâr amacı gütmeyen toplum yararına faaliyetler yürüten sivil toplum kuruluşlarının en önemli unsuru gönüllü katkılar yapan insanlardır. Faaliyetlerde kalitenin yakalanabilmesi, hedeflere en ucuz ve en hızlı şekilde ulaşabilmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi açısından gönüllü çalışanlar sivil toplum kuruluşlarında oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir.

Bu açıdan gönüllülük kavramına baktığımızda, gönüllülük, bir bireyin maddi karşılık beklemeden ya da başka bir çıkar beklentisi içinde olmadan, sosyal sorumluluk anlayışıyla, ailesi ya da yakın çevresi dışındaki bireylerin yaşam kalitesini artırmak ya da refah seviyesinin eşit bir biçimde dağılmasını ve yükseltilmesini sağlamak için, kendi isteğiyle, bir toplumsal girişime veya bir sivil toplum kuruluşu bünyesindeki etkinliklere kendi bilgi, beceri, deneyim, finansal kaynaklar ve zamanını kullanarak destek olması biçiminde tanımlanabilir (Güder, 2006: 4). Gönüllü ise, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinde yer alırken iş hayatındaki konumunu ve alışkanlıklarını bir kenara bırakarak, kuruluşun misyonunu gerçekleştirmek için en yüksek düzeyde performans sergilemeye çalışan sorumluluk sahibi ve fedakâr bireydir (Argüden ve Ilgaz, 2006: 87).

Gönüllülüğün birçok farklı tanımlaması mevcut olmasına rağmen gönüllülükle ilgili yapılan her çalışmada öne çıkan temel unsurlar, gönüllülüğün zorunlu olmaması; bedel karşılığı olmaması; kurumsal yapı içinde gerçekleşmesi ve kamu yararı amacıyla kamuya yönelmiş olmasıdır (Palabıyık, 2011: 90). Görüldüğü gibi gönüllülük tamamen isteğe bağlı olarak yapılan bir faaliyetir ve karşılığında maddi hiçbir kazanç getirmemektedir. Gönüllülerin karşılık beklemeden bir iş yapıyor olması, onların yaptıkları iş karşılığında hiçbir şey elde etmeyecekleri anlamına gelmez. Yapılan birçok araştırma gönüllü birey açısından, gönüllülüğün kişisel gelişime ve tatmine yol açtığını göstermektedir (Özden, 2008: 57). Gönüllülüğün kişisel gelişime yaptığı katkıları değerlendirecek olursak bunlar, insanlar arasında bağı güçlendirme, sosyalleşme, değer görme, değer verme, hoşgörü, paylaşımcılık, diğerkâmlık, aidiyet ve güven gibi birçok olumlu duyguyu geliştirme şeklinde sıralanabilir. Bu yönüyle gönüllülük hem hizmet eden bireyler hem de hizmet talep eden bireyler açısından pozitif kazanç oluşturmaktadır.

Gönüllüler sivil toplum kuruluşlarında hizmetleri açısından iki boyutta ele alınmaktadır. Bu boyutlar gönüllülerin bireysel olarak gönüllülük hareketlerine katılması ya da kurumsal olarak gönüllü hareketlere katılması şeklinde değerlendirilmektedir. Kurumsal olarak gönüllü hareketlerin içinde bulunmak genellikle özel sektörün kurumsal sosyal sorumlulukları kapsamında gerçekleşmektedir. Hem bireysel hem de

kurumsal olarak gönüllüleri gönüllü olmaya iten sebepler mevcuttur. Bunları gözden geçirdiğimizde; bireysel gönüllüleri gönüllü olmaya iten sebepler arasında bireylerin yalnızlıklarını giderme isteği, örnek bir kişi olma isteği, yetki alma isteği, aitlik hissi, kariyer geliştirme isteği, sosyalleşme ihtiyacı, entelektüel düzeyini geliştirmek, hünelerini paylaşma isteği, sahip olduğu parasını iyi amaçlara kullanma isteği, mirasını hayır işlerinde kullanacak STK'lara bırakmak, hayır işleri yapıyor gözükerek imajını iyileştirmeye çalışmak, inançsal etkenler, moda bir trend olduğu için, becerilerini geliştirme isteği ve bunun gibi bir çok sebepler sıralanabilir. Kurumsal gönüllüleri gönüllü olmaya iten sebepler ise, kurumun yöneticisinin gözüne girme, gönüllülükte başarılı olarak kariyer fırsatı yaratma, kurumsal açıdan toplumda iyi şirket imajı yaratma, sosyal sorumluluk bilincinde olma, pazarda rakiplere karşı rekabet avantajı sağlama, vergiden muafiyet ve bunun gibi etkenler sıralanabilir (AFL Club Management Program, 2004: 8; Özmutaf, 2007: 153-154).

Gönüllülerin hizmet verdiği sivil toplum kuruluşuna karşı kuruluşun diğer paydaşlarına göre en az seviyede sorumlulukları vardır. Fakat bir sivil toplum kuruluşunun gönüllüsü olduktan ve bir görevle görevlendirildikten sonra gönüllünün o işi isteyerek gönülden yapması gerekir. Gönüllünün üzerine aldığı işleri yapmaması, geciktirmesi ya da önemsememesi gönüllüden beklenmeyecek davranışlardır. Sivil toplum kuruluşları her ne kadar amatör bir ruhla yönetiliyor olsa da profesyonelliği kaybetmemesi, sivil toplum kuruluşlarının misyonlarını gerçekleştirebilmeleri için oldukça önemlidir. Bu açıdan gönüllünün istediği işi kendisi seçtikten sonra bu işi profesyonel bir şekilde yerine getirmesi gerekmektedir (Özden, 2008: 58).

Gönüllülüğün Sivil Toplum Kuruluşları Açısından Önemi

Hür iradeleriyle STK çalışmalarına katılan gönüllüler, her bireyin toplumun bir parçası olduğu bilincine sahiptirler. Bunun yanında gönüllüler geleceğin daha iyi olması için “ben de bir şeyler yapabilirim” düşüncesiyle; maddi imkânlarını, zaman, emek ve deneyimlerini, yeteneklerini ve bilgilerini, insani ya da toplumsal bir amaç için ortaya koyan bireylerdir. STK'lar ise toplumsal fayda sağlamak amacıyla gönüllü mantığı çerçevesinde oluşturulan ve genel bir ifade ile devletin uzanamadığı konularda çözüm bulmayı hedefleyen kuruluşlardır. Bu

tanımlamada gönüllü mantığı ifadesi oldukça önemlidir. Çünkü gönüllü kuruluşlarda insan kaynaklarının önemli bir çoğunluğunu oluşturan gönüllüler, kuruluşun gücünü belirleyen önemli göstergelerdendir. Geniş ve nitelikli gönüllü tabanı, gönüllü kuruluşun parasal imkânlarıyla belki de hiçbir zaman sahip olamayacağı insan kaynağını, maddi bir harcama yapmadan kullanabilmesi anlamına gelmektedir. Bunun yanında STK'ların kısıtlı bütçelerle gerçekleştirmek istedikleri hizmetler, sahip oldukları gönüllü tabanının katılım ve katkıları ile mümkün hale gelebilmektedir (Akatay, 2008: 125-125).

Gönüllüler, sivil toplum kuruluşlarının misyonlarının gerçekleştirilmesinden başlayarak STK'lara çok yönlü faydalar sağlamaktadırlar. Öncelikle STK'ların nitelikli gönüllü sayısı STK'ların başarılarının bir göstergesidir. Bunun yanında bütün gönüllülerin farklı bilgi ve becerilere sahip olmaları ve aynı zamanda yaratıcı ve geliştirici olmaları kurum adına fayda sağlayacak bir durumdur. Böylelikle STK'lar bir olayı birçok farklı gözden görebilmekte ve yeni yaratıcı bakış açıları edinebilmektedirler. Her yeni ve profesyonel katkı kurumun verimliliğine somut katkılar sağlamaktadır.

Gönüllüler, sivil toplum kuruluşlarının toplumdaki temsilcileri oldukları kadar aynı zamanda sivil toplum kuruluşları içerisinde toplumun temsilcileridirler. Gönüllülerin bir sivil toplum kuruluşuna üye olmalarının en büyük etkenleri arasında o kuruluşun faaliyetlerine ilgi duyması ve o alanda katkı yapma isteği gelmektedir. Örneğin kanser hastalarına destek olmak için kurulmuş bir STK üzerinden değerlendirildiğinde bu STK'larda gönüllü olmak isteyen bireylerin çoğunluğunun ailesinde, akrabalarında ve yakın çevresinde bu hastalıkla karşılaşmış ve bu hastalığa sahip olan bireyler için gerçekten gönülden bir şeyler yapma isteği olan bireyler olduğu görülür. Bu açıdan bu gönüllülerin birçoğu hastalığı yakından tanıyan ve bu hastalığa sahip olan kişilerin ihtiyaç ve isteklerini bizzat yaşayarak bilen bireyler olacaktır. Toplumun gereksinimini bilen, toplumun temsilcisi olan gönüllüler STK'lara katkı sağlayarak kurumun faaliyetlerini geliştirebilir ve farklı projelerin üretilmesinde fikir ortaya koyarak kurumun etkinliğinin artmasında fayda sağlayabilirler.

Bütün bu açılardan gönüllü kaynağın etkili kullanımı sivil toplum kuruluşlarının toplum tarafından tanınmasında ve benimsenmesinde

önemli bir durum teşkil etmektedir. Gönüllüleri ve gönüllü faaliyetleri etkin olan sivil toplum kuruluşlarının hizmet kalitesi ve sürdürülebilirliği artacaktır.

Gönüllü Yönetimi

Birey ve toplum için hayati önem taşıyan yönetim, bireyin ve toplumun hayatını etkileyen, kolaylaştıran ve zorlaştıran bir süreç olarak hayatın tamamını kapsamaktadır. İki insanın belirli bir amaç doğrultusunda hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için ortak olarak faaliyeti gerçekleştirme çabasına girdikleri yerde yönetim olgusunun varlığı kaçınılmazdır (Erken, 2008: 9). Bu bağlamda yönetim, ortak hedefler doğrultusunda; belirli bir kitleyi organize etmek, işbirliklerini arttırmak, elde edilen sonucun kaliteli düzeyde olmasını sağlamak ve bunun gibi birçok sebepten dolayı olmazsa olmaz bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda yönetim günümüzde her alanda bir zorunluluk haline gelmiştir. Yönetim değerlendirmelerinde akıllara ilk olarak kamu kurum ve kuruluşları ve özel sektörler geliyor olmasına rağmen, sürdürülebilirlik açısından gereklilik haline gelmiş olan bu süreç gönüllü kuruluşları da etkilemiş ve sayıları ve önemi gittikçe artan bu kuruluşların kurumsal kimlik kazanmak için iyi yönetilmeleri şart olmuştur.

Sivil toplum kuruluşlarının günümüz şartlarında misyonunu başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmesi ve sürdürülebilirliği sağlaması için tıpkı kâr amacı güden kuruluşlar gibi iyi bir planlama ve yönetim sürecine ihtiyacı vardır. Bu süreçlerin ise en önemli kısmı insan kaynağı ile ilgilidir. Sivil toplum kuruluşlarını hedefleri doğrultusunda hareket ettirecek ve daha da gelişmesini sağlayacak güç insan kaynağıdır (Özden, 2008: 60).

‘Gönüllü yönetimi’ literatürde oldukça yeni bir kavramdır. Geçmişe bakıldığında sivil toplum kuruluşlarının fazla sayıda gönüllüsü olmayan kuruluşlar olduğu ve gönüllüler daha çok gönül bağılılığı ile tamamen amatörce gönüllülük süreci içerisinde yer almaktaydı. Günümüze gelindiğinde sivil toplum kuruluşları, sayılarının artması ve neredeyse bir zorunluluk olarak kurumsallaşması ile birlikte formel bir yapıya bürünmüştür. Bu durum ise profesyonel anlamda insan kaynağı yönetimini yani gönüllü yönetimini gerekli kılmıştır.

Bir diğer taraftan sivil toplum kuruluşlarının her geçen gün sayılarının

arttığından söz edilmişti. Bu durum Türkiye açısından değerlendirildiğinde 2012 Kasım ayı itibari ile dernek ve vakıf olma üzere toplam 93.480 sivil toplum kuruluşu faaliyet göstermekte, bu rakamlara sendikalar, meslek odaları ve kooperatiflerin de eklenmesi durumunda bu sayı 150.000'i aşmaktadır. Türkiye nüfusuna oranla STK sayısı oldukça düşüktür: ülke genelinde ortalama her 780 kişiye bir STK düşmektedir. Üye sayısına baktığımızda ise, sivil toplum kuruluşlarına üye kadın sayısı 1.606.739 iken, erkek üye sayısı 7.246.168'dir. Bu sayıları üyeler dışındaki gönüllüler açısından değerlendirdiğimizde ise Türkiye'de % 6.7 oranında gönüllü bulunmaktadır (DDB, 2012; CIVICUS STEP, 2011: 18).

Diğer taraftan uluslararası düzeyde gerçekleştirilen Dünya Değerler Araştırmasına göre, Türkiye bir yabancıya yardım etme sıralamasında 2010 yılında 134. sırada yer alıyorken 2012 yılında 146 ülke arasından 120. sırada yer almıştır. Bu bağlamda, son yıllarda Türkiye'de sivil toplum hareketlerinin sayısı ve türlerinde artış ve gelişme gözlenmiştir. Ancak, STK'ların kurumsallaşma düzeyi düşük kalmakta ve bunun en büyük sebepleri arasında sorunlu yönetim yapısı ve kopuk ilişkiler düzeni görülmektedir. Yapılan bir araştırmada Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının büyük çoğunluğunda (%87) sivil topluma vatandaş katılımının yetersiz olduğu görülmüştür (CAF, 2012; CIVICUS STEP, 2011: 18-19).

Bütün bu bulgulardan varılabilecek sonuç, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının yetersiz kaldığıdır. Bu durumun en büyük sebebi ise gönüllü kaynağın eksik olması, sorunlu yönetim yapısı ve kurum içi işbirliğinin düşük olmasıdır. Bu durumun üstesinden gelinebilmesinin en önemli yollarından biri ise gönüllü yönetimidir. Gönüllü yönetimi sivil toplum kuruluşlarına gönüllü çekilmesi, gönüllüleri değerlendirerek uygun programa yerleştirme ve iyi ilişkiler ağı oluşturma gibi profesyonel süreçleri gerçekleştirmektedir. Bu açıdan gönüllü yönetimi oldukça fazla önem teşkil etmektedir. Bunun yanında elde edilmiş olan verilere göre gönüllülerin sayıları eksik olmasına rağmen artan bir süreç göstermektedir. Dolayısıyla bu gönüllüler her geçen gün daha fazla sayıda kişiye hitap etmektedir. Gönüllülerin geniş kitlelere etki ediyor olması, yaptığı hizmetin bilincinde olan, kurumun misyonunu o kurumun örgütsel vatandaşı olarak sahiplenilen ve profesyonel an-

lamda hizmet eden gönüllülerin varlığını zorunlu kılmaktadır. Yine bu noktada etkin bir gönüllü yönetimine olan ihtiyaç gözlemlenmektedir. Bu duruma birde gönüllülerin geçmişe oranla daha çok eğitilmiş, daha yüksek motivasyona sahip, daha fazla bilgi, beceri ve donanımı olan ve sorgulayan bireyler olması profesyonel gönüllü yönetimi ihtiyacını daha fazla arttırmaktadır (Flood vd., 2005: 80).

Bir diğer açıdan değerlendirildiğinde ise, gönüllülerin, günlük hayatta pek çok alanda çeşitli görevler üstlendiği görülmektedirler. Toplum ve insan başta olmak üzere sağlık, eğitim, spor, çevre koruma, sosyal hizmetler ve yardım, kütüphane, park, trafik, kültür, yaşlılara yardım, kadın ve çocuklar, özürlüler, yoksul ve düşkünlere yönelik ve diğer hizmetler bunlar arasında sayılabilir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde, gönüllü kuruluşların büyük çoğunluğu sosyal hizmet ve dayanışma alanında hizmet göstermektedir (Palabıyık, 2011: 91; DDB, 2012; CIVICUS STEP, 2011: 18). Dolayısıyla gönüllü kuruluşlar büyük oranda dezavantajlı gruplara hizmet sunmaktadır. Dezavantajlı gruplara hizmet sunan gönüllü kuruluşlar açısından gönüllü yönetiminin ayrıca bir önemi vardır. Çevre koruma ile ilgili olan bir sivil toplum kuruluşunda ki ya da bir kültür derneğinde ki gönüllü ile aynı açıdan değerlendirilemez. Bu gönüllülerin hizmet verdiği dezavantajlı grup hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Örneğin engelli bireylere yönelik hizmet sunan bir sivil toplum kuruluşunda çalışan bireyin hizmet verdiği grubun engeli ile ilgili, engellilik psikolojisi ile ilgili, engellilere yönelik politikalar ve engellilerin sahip olduğu ve sahip olması gereken hakları ve onlara nasıl hizmet sunacağı ile ilgili detaylı bilgiye sahip olması gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde etkin bir gönüllü yönetimi sürecinde gönüllülere eğitim verilmekte ve oryantasyon sağlanmaktadır. Bu bağlamda yine gönüllü yönetiminin önemine ve gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Gönüllü yönetimi, uygun işe gönüllü seçiminin yanı sıra gönüllülerin sürekli bilgilendirilmelerini, görev tanımının yapılarak ilgili sosyal konuda etkin ve sürdürülebilir çözümler geliştirmeyi, organizasyon ve gönüllü adına daha net bir süreç elde etmeyi, gönüllüler arasında daha eşit ve profesyonel hizmet dağılımını ve yaptıkları faaliyetlere yönelik motive edilmelerini içeren tatmin edici bir süreçtir. Profesyonel bir gönüllü yönetiminde gönüllülerin görev tanımlarının yapılması

çok önemlidir. Görev tanımlarının tam yapılmaması gönüllüler için motivasyon düşürücü nedenlerden birisi olup, bu durum gönüllülerde kafa karışıklığına yol açar ve böylelikle etkili bir hizmetin sergilenmesi önlenmiş olunur. Bunun yanında başarılı bir gönüllü yönetimi, gönüllülerin beyinlerine ve gönüllülerine hitap edebilmeyi ve gönüllülük duygusunu sürekli dinamik tutabilmeyi gerektirmektedir (Citizens Information Board, 2008: 6; Sarıkaya, 2011: 65).

Gönüllüler sivil toplum kuruluşları için oldukça önemlidir ve birçok sivil toplum kuruluşunun kısıtlı bütçelerle ve güçlüklerle yürüttükleri projeler, gönüllülerin desteğiyle mümkün hâle gelmektedir. Gönüllülerin kurumla bütünleşmesini sağlayarak ve potansiyellerini ortaya çıkararak kaliteli bir sonuç elde etmek etkili bir gönüllü yönetimiyle gerçekleşecektir.

Gönüllü yönetimi bazı süreçlerden oluşmaktadır. Bunlar;

- Gönüllülerin görev çerçevelerinin belirlenmesi ve tanımlanması
- Gönüllülere ulaşma
- Gönüllülerin kuruma oryantasyonu
- Görevlendirme ve seçim
- Kurum içi eğitim
- Gönüllülerin motivasyonu
- Performans değerlendirme
- Ödüllendirme

süreçleridir. Bu aşamaların gerçekleştirilmesi için öncelikle görevini profesyonel bir şekilde gerçekleştiren gönüllü yöneticisine ihtiyaç vardır. Gönüllü yöneticileri, gönüllüleri, yani hiçbir karşılık beklemeeksizin hizmet eden grubu yönetmektedir. Bu durumun olumlu yönleri olduğu gibi olumsuz yönleri de mevcuttur. Olumlu yönlerinden birisi, bireylerin tamamen isteğine bağlı olmasıdır. Yani yönetilen grup istekli ve heveslidir. Bu açıdan gönüllünün kendisiyle ilgilenen bir yöneticinin varlığından haberdar olması ve onu doğru bir şekilde yönlendireceğini bilmesi motivasyonunu ve dolayısıyla hizmet kalitesini arttıracaktır. Bir diğer taraftan olumsuz yönüne baktığımızda, bireylerin gönül bağ-

lılığı dışında hiçbir bağlarının bulunmamasıdır. Bu durumu özel sektör ya da kamu sektörü açısından değerlendirdiğimizde, buralarda formel bir yapı mevcuttur, kurallar bellidir ve bireyler belirli bir ücret karşılığında hizmet etmektedirler. Bu açıdan da yönetilmeleri daha kolaydır. Ancak gönüllü kuruluşlarda gönüllülerin maddi açıdan bir beklentileri yoktur ve gönüllüler olumsuz bir durumla karşılaştığında ya da birçok sebepten dolayı hiçbir neden göstermeksizin gönüllülüğü bırakabilir. Böyle bireylerin yönetilmesi daha zordur.

Sonuç olarak gönüllü yöneticilerinin az önce sıraladığımız aşamaları iyi planlaması ve hayata geçirmesi gereklidir. Aşağıda bu aşamaların ayrıntılı olarak değerlendirmesi yapılacaktır.

Gönüllülerin Görev Çerçevelerinin Belirlenmesi ve Tanımlanması

Gönüllü yönetimi, bir sivil toplum kuruluşu açısından değerlendirildiğinde öncelikli olarak sivil toplum kuruluşunun misyonu ile vizyonunun oluşturması ve hitap edeceği kesimin belirlenmesi önemlidir. Hedef ve planlamasını yaptıktan sonra hangi alanda gönüllülere ihtiyacı olduğu, gönüllülerin bu alanlarda ne tür faaliyetler yürütebileceği, gönüllülerin ne tür özellikler taşıması gerektiği ve kurumun gönüllülerden ne gibi beklentileri olduğu gibi durumlar belirlenmelidir. Profesyonel bir kurumda planlamalar gerçekleştirilmiş, ihtiyaçlar belirlenmiş ve görev tanımlamaları yapılmış olmalıdır. Görev tanımlamaları yapılan işler için gönüllülere ulaşma yöntemleri ve bu gönüllülerin en aktif şekilde nasıl hizmet edeceği etkili bir planlanma ile hayata geçirilmelidir.

Bir sivil toplum kuruluşu için en önemli paydaş gönüllülerdir ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyet göstermeden önce insan servetinin niteliğini ve niceliğini belirlemesi gerekmektedir. Bunun yanında gönüllüleri değerlendirerek, ihtiyaca göre yönlendirmek çok önemlidir. Her bir gönüllünün özellikleri farklıdır. Bu özelliklere göre yönetim yaklaşımları belirlenmelidir. Gönüllülerin yaşı, cinsiyeti, statüsü, bireysel özellikleri farklılık gösterebilir, bu olağan bir durumdur (Sarıkaya, 2011: 67). Ancak farklı özelliğe sahip gönüllülerin aynı amaç doğrultusunda hizmet etmesini sağlamak oldukça zordur. Gönüllülerin bu özelliklerinin farkına varılarak uygun olan hizmete yönlendirmek çok önemlidir. Gönüllünün potansiyelinin ortaya çıkarılması öncelikle bununla sağlanabilir.

Sivil toplum kuruluşlarının en önemli unsurları olan gönüllülerin profesyonel bir şekilde yönetilmesi açısından öncelikle yukarıda belirtilmiş olan bütün faktörler dikkate alınarak uygun bir planlama yapılmalı ve gönüllü yönetim süreci oluşturulmalıdır.

Gönüllülere Ulaşma

Yukarıda belirtildiği üzere öncelikli olarak gönüllülerin özellikleri, görev tanımları, hangi alanda gönüllüye ihtiyaç bulunduğu ve kurumun gönüllüden beklentilerinin ne olduğu belirlendikten sonra gönüllülere ulaşma aşamasına geçilebilir. Çünkü gönüllülere ulaşma ve kuruma çekme aşamasında, gönüllülerin görev tanımlarının tam olarak yapılmaması ve gönüllünün davet edilme sebebinin net olarak belirlenmemesi durumunda belki gönüllü kuruma getirilecektir ancak sürdürülebilir bir ilişki gerçekleşmeyecektir. Bundan sonra gönüllüye ulaşma süreci başlar. Burada sivil toplum kuruluşları hangi kaynaklar aracılığıyla gönüllüye ulaşacağını ve onu kuruma çekeceğini bilmelidir. Bu kaynakların belirlenmesinin ardından gönüllünün kuruma çekilmesi için öncelikle “gönüllü kişi kimdir?”, “hangi motivasyonla kuruma çekilebilir?” ve “bir kişi neden gönüllü olmak istesin?” sorularının cevapları aranır. Böylelikle gönüllü ile empati yapılmış olunur. Gönüllünün tanınması ve ne istediğinin bilinmesi, gönüllüye ulaşma açısından etkili bir adım olacaktır (Yaman, 2005: 49).

Gönüllülere ulaşma aşamasında sivil toplum kuruluşlarının halkla ilişkiler boyutu çok önemlidir. Günümüzde, istatistiki verilerle de ifade edildiği gibi sivil toplum kuruluşlarının sayısı ve dolayısıyla gönüllü sayısı oldukça artmıştır. Böyle bir ortamda öne çıkmak ve gönüllülere ulaşmak, özellikle kalifiye gönüllülere ulaşarak kuruma çekmek ancak kurumun iyi bir alt yapıya sahip olması, şeffaflık ilkesini gözetmesi, hedeflerini iyi belirlemesi ve iyi bir tanıtım sürecine sahip olması ile gerçekleşecektir. Ancak iyi bir tanıtım süreci ile kurum tanınırlığını arttırıp gönüllü kaynak sağlayabilir. Bu açıdan etkili bir tanıtım oluşturmak için özellikle kitle iletişim araçlarının kullanılması fayda sağlayacaktır.

Gönüllülere ulaşmanın en emin yolu gönüllü bulma kaynaklarını iyi değerlendirmektir. Gönüllü bulma kaynaklarından bazılarına değinecek olursak, bunlar; öğrenciler; özellikle üniversite öğrencileri iyi bi-

rer kaynak oluşturmaktadır, para kaynağı sağlamanın yanında gönüllü desteği de verebilen işletmeler, eski gönüllüler, boş vakitleri fazla olan emekliler ve diğer STK'lar olabilir (Özmutaf, 2007: 169). Sivil toplum kuruluşlarının tanıtımı açısından özellikle mevcut durumda sahip olduğu ve aynı zamanda en önemli paydaşları olan gönüllüleri oldukça önemlidirler. İnsanlar en çok çevresindeki kişiler vasıtasıyla bir kurumu tanırlar. Bu açıdan sivil toplum kuruluşları sahip olduğu gönüllü kaynağı ile iyi ilişkiler ağı oluşturmali ve onların motivasyonlarını korumalıdır. Böylelikle önemli miktarda gönüllü kaynağı elde edebilirler.

Gönüllülerin Kuruma Oryantasyonu

Bu süreç gönüllülerin kuruma uyum sağlama aşamasını içerir. Oryantasyon süreci gönüllünün kuruma ilk geldiği ve kurum hakkında ilk bilgi elde ettiği dönemdir. Bu süreçte kurumun gönüllülere tanıtımı yapılır ve oryantasyon sürecinin sonucunda gönüllünün kurumu ve kurumun hedeflerini benimsemesi beklenir. Bu açıdan oryantasyon aşaması oldukça önemlidir ve bu aşamanın iki taraflı olarak, yani hem STK açısından hem de gönüllü açısından verimli olarak geçirilmesi çok önemlidir. Bu sürecin iyi değerlendirilmesi, kurum içindeki sonraki aşamaların daha rahat gerçekleşmesini ve verimliliğin maksimum seviyeye ulaşabilmesini sağlayabilir.

Oryantasyon sürecinde sivil toplum kuruluşunun üzerinde durması gereken bellik başlı konular vardır. Bunlar (Polk, 2006: 25; Ellis, 2005: 53):

- Sivil toplum kuruluşunun tarihçesi,
- STK'nın misyonu ve vizyonu, amaçları ve hedefleri,
- Kuruluşun yapısı ve birimleri,
- Gönüllü programın politikaları ve prosedürleri,
- Gerçekleştirilen gönüllü hizmetler,
- Çalışma arkadaşları,
- Görevlendirileceği iş ve işle ilgili gerekli bilgileri,
- Kimlerin hangi konularda yardımcı olabileceği,
- Gönüllülerin kullanacağı ofis, araç ve gereçlerin tanıtımı

şeklinde sıralanmaktadır. Oryantasyon programı sivil toplum kuruluşu bünyesinde olan herkes için gerçekleştirilmektedir. Bu program karşılıklı etkileşimin olduğu bir program olmalıdır.

Gönüllüler açısından değerlendirildiğinde, oryantasyon programının etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi kurum hakkında oluşacak ilk izlenimin olumlu olması için önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda bu süreç gönüllülerin kuruma alışma aşamasını da oluşturacaktır. Bunun yanında kurum yöneticileri de bu süreçte gönüllüleri ilk kez yakından tanıyıp, gözlemleme imkanına sahip olacaktır. Bu durum gönüllülerin uygun görevle görevlendirilmeleri açısından pozitif bir kazanç elde etmeyi sağlayabilir. Böylelikle bireyler gerekli eğitimlere yönlendirilebilirler. Bu yüzden oryantasyon süreci iyi yönetilmelidir.

Görevlendirme ve Seçim

Gönüllülere ulaşma ve gönüllülerin kuruma oryantasyonu aşamalarının ardından bir diğer önemli olan aşama görevlendirme ve seçim aşamasıdır. Oryantasyon süreci kuruma yeni katılan bireyler için gerçekleştirilir. Bu bireyler genellikle kurum hakkında kısıtlı ölçüde bilgi sahibi olan bireylerdir. Bu süreç gönüllünün kurumu tanımmasının yanında kurum içerisinde hangi görevi yapacağı, hangi sorumluluklara sahip olacağı ve hangi süreçlere dahil olması gerektiği ile ilgili aşamayı oluşturmaktadır. Öncelikle gönüllüler istediği hizmette çalışma hakkına sahiptirler. Bu husus göz önünde bulundurularak gönüllünün eğitimi, sahip olduğu deneyimi, bilgi ve becerileri değerlendirilir. Bu süreçte göreve uygun bireyin doğru yönlendirilmesi çok önemlidir. Daha önce de söylenildiği gibi sivil toplum kuruluşlarının büyük çoğunluğu dezavantajlı gruplara hizmet sunan kurumlardır. Bu açıdan çok hassas davranılması gerekmektedir. Öncelikli olarak kalifiye elemanlar bu alanlara yönlendirilmelidir. Bunun haricinde kişilerin ilgi alanları, eğilimleri, geçmiş deneyimleri ve özellikleri göz önünde tutularak ve gerekli oryantasyon eğitimi verildikten sonra bu alanlara yönlendirilmesi sağlanmalıdır.

Gönüllü kuruluşlar hiçbir beklentisi olmadan bir gruba, topluma fayda sağlamayı amaçlar. Bu misyonu gerçekleştirirken dikkatli ve profesyonel davranılmalıdır. Eğer özenli bir kurum yapısı oluşturulamaz ve gönüllüler rastgele seçilerek herhangi bir işe yönlendirilirse bu durum

negatif olarak o gruba ya da topluma yansiyabilir. Aynı zamanda bu durum gönüllüye de yansiyabilir. Böylelikle gönüllü tamamen kaybedilebilir. Bunun için gönüllülere bütün özellikleri değerlendirilerek, ilgili oldukları ve anlamlı olan işler verilmelidir (McFarland, 2005: 13). Gönüllü kendisi için anlamlı olduğuna inandığı işi yapıyorsa eğer; yaptığı iş sonucunda elde ettiği çıktılar, onun doyum sağlamasına neden olacaktır. Böylelikle gönüllünün yaptığı hizmet daha kaliteli hale gelecektir ve hem kurumun sürdürülebilirliği artacak hem de kurum ile gönüllü arasında bağ artacaktır. Bu açıdan gönüllünün görevlendirilme ve seçim süreci çok önemlidir ve iyi bir planlama sonrasında gerçekleştirilmesi gereken bir aşamadır.

Kurum İçi Eğitim

Gönüllünün sivil toplum kuruluşu bünyesinde hangi görevle görevlendirileceği belirlendikten sonra eğitim aşaması başlar. Bu süreç gönüllülerin hizmet edecekleri alanda daha profesyonel olması ve mevcut hizmetleri daha kaliteli gerçekleştirmesi için oldukça önemli bir süreçtir. Kurum içi eğitim, gönüllülerin kendilerine verilen görevleri gerçekleştirmesi için becerilerini artırır ve gönüllülere yön verir.

Eğitim süreci profesyonel olarak planlamalı, hem gönüllünün hem de hizmetin etkinliğini arttıracak nitelikte olmalıdır. Genel olarak eğitim sürecinde olması gereken bazı özellikler vardır. Bunlar; gönüllünün çalıştığı göreve özgü, sahip olması gereken özellikleri kazandıracak nitelikte olmalı, gönüllünün becerilerini arttıracak nitelikte olmalı, eğitimler ilk göreve başlama esnasında verileceği gibi sonrasında devamlı olmalı yani eğitimler sürekli olmalı ve bu eğitim hizmetlerinin yanında gönüllülerin periyodik olarak görevlerini uygun yapıp yapmadığı değerlendirilmelidir. Bu özellikler çok önemlidir, sürekli eğitim açısından değerlendirildiğinde, örneğin hizmet verilen grubun sorunları tek boyutlu olmayacaktır, bir sorunun fizyolojik boyutunun, psikolojik boyutunun, hukuki boyutunun ve sosyal boyutunun olacağı gibi, birçok boyutu olacaktır. Bu açıdan gönüllülere bir kez eğitim verilerek maksimum performans göstermesini beklemek yanlış olur. Gönüllünün görevi esnasında karşılaşılabileceği sorunları birçok boyutta ve farklı özelliklerine göre öğrenmesi gerekmektedir. Bu da eğitimin devamlılığının gerekliliğini vurgular niteliktedir (Empowering America's Grassroots, 2005: 29).

Kurum içi eğitimler, gönüllülerin daha yakından tanınmasını sağlaması açısından önemlidir. Bu sürecin güzel geçmesi gönüllünün kuruma olan bağlılığını ve motivasyonunu artırır. Gönüllüler arasında etkileşimi artırır. Sürekli eğitimler ve değerlendirme sayesinde ise gönüllü yaptığı işin ciddiyetinin farkına varır ve aynı ölçüde özen gösterebilir. Eğitim süreci gönüllüler için kurumun tam olarak bir parçası olduğu düşüncesini sağlaması açısından da önemlidir. Kendisini ciddi ve profesyonel bir sürecin içerisinde gören gönüllü kurumu daha çok benimseyebilir ve kurum adına daha fazla çaba gösterebilir. Bu sebeplerden dolayı doğru planlanmış bir eğitim aşaması sivil toplum kuruluşları açısından hayati bir önem ifade etmektedir.

Gönüllülerin Motivasyonu

Gönüllülerin kurum faaliyetlerinin en başından itibaren motivasyonunun sağlanması çok önemlidir. Özel sektörde çalışan bireylerin motivasyonu en yüksek oranda maddi kaynaklarla sağlanmaktadır. Ancak gönüllü kuruluşlara baktığımızda, burada çalışan gönüllü bireylerin herhangi bir maddi beklentisi yoktur. Gönüllülerin ancak manevi duygularla motivasyonu artırılabilir. Bireysel motivasyonu etkileyen özelliklerin en başında davranışlar, inançlar, değerler, ihtiyaçlar ve amaçlar gelmektedir (Özmutaf, 2007: 186). Gönüllülerin motivasyonlarını artırmak için gönüllü yöneticisinin bu özellikleri göz önünde bulundurarak bireyleri değerlendirmesi gerekmektedir.

Gönüllülerin motivasyonu, istekliliklerinin canlı tutulması ile gerçekleşecektir. Bunu sağlamanın ise bazı yolları vardır. Bunlar (McFarland, 2005: 97-99):

- **İletişim:** Öncelikle gönüllü yöneticilerinin en fazla dikkat etmesi gereken husus etkili bir iletişim sağlamak olmalıdır. Gönüllü kuruluşlar içerisindeki iletişim ve gönüllülerin birbirleri ile olan iletişimi gönüllünün motivasyonunu etkileyen en önemli faktörler arasında yer almaktadır. Sorunsuz ve açık bir iletişim ile gönüllü kendisini kurumun bir parçası gibi hisseder.
- **Bilgilendirme:** Gerçekleştirilen faaliyetler ile ilgili gönüllülerin sürekli bilgilendirilmesi çok önemlidir. Böylelikle gönüllü, kurumun faaliyetleri ve hizmetleri ile ilgili, gerçekleştirilen faaliyetlerin gidişatı ile

ilgili sürekli bilgi alacak ve kurum içerisinde kendisini önemli hissederek kendini kurum ile özdeşleştirebilecektir.

• **Gönüllülere ismi ile hitap etmek:** Kurum birçok gönüllüye sahip olabilir, bu yüzden her birine ismiyle hitap etmek zor olacaktır. Ancak, gönüllü yöneticilerinin gönüllülere ismi ile hitap etmesi gönüllünün motivasyonunu arttırmak için önemli bir tutumdur.

• **Gönüllüler hakkında bilgi edinmek:** Gönüllülere, kurum için değerli olduklarının hissettirilmesi gerekmektedir. Bu da gönüllünün kişisel özelliklerine saygı göstererek, önemli günlerinde yanında bulunarak gerçekleşebilir. Bunun yanında gönüllülerin nelerle motive olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Gönüllü hakkında bilgi sahibi olmak bu açıdan önemlidir.

• **Gönüllülerin birbirleri arasındaki etkileşime yardımcı olmak:** Birçok gönüllü sosyalleşmek istediği için sivil toplum kuruluşlarına katılır. Bu açıdan gönüllü yöneticilerinin herhangi bir faaliyeti gerçekleştirirken ekip üyeleri arasındaki etkileşimi arttırması gerekmektedir. Gönüllüler arasındaki etkileşim sürecinin pozitif olması motivasyonu artıran bir etkidir.

• **Zorlandıkları durumda gönüllülere yardımcı olmak:** Bu davranış, gönüllünün kendisini yalnız hissetmemesi açısından önemlidir. Gönüllünün kendisine destek olan birilerini görmesi motivasyonunu arttırır.

• **Karar alma süreçlerine gönüllüleri dahil etmek:** Bazı kararların alınması sürecinde gönüllülerin düşüncelerine başvurmak gönüllünün kuruma olan bağlılığını ve motivasyonunu arttıracak bir durumdur.

Bütün bu özelliklerin yanında gönüllülerin eğitimi ve ödüllendirilmesi de motivasyonu arttıran etmenler arasındadır.

Gönüllü, hizmet ettiği kurumun toplumdaki temsilcisi niteliğindedir. Özellikle bu sebepten dolayı gönüllülerin niteliklerini önemsemek, kurum içerisindeki davranışlarına dikkat etmemek kurum açısından negatif bir algının oluşmasına neden olabilir. Gönüllülerin her açıdan takibi yapılırken aynı zamanda motivasyonlarının arttırılması kurum için dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Motivasyon gönüllülerin kuruma olan bağlılıklarını arttırma ve hizmetlerini kaliteli bir şekilde gerçekleştirmeleri açısından önemlidir. Böylelikle kurumun toplum

içerisindeki temsilcileri olan gönüllüler, hizmetlerini verimli bir şekilde gerçekleştirerek kurumun toplum nezdindeki imajını pozitif olarak yansıtacaklardır.

Performans Değerlendirme

Genel olarak bir sivil toplum kuruluşu açısından bakıldığında STK'ların esas misyonlarından sapmamaları için, stratejik hedeflerine ne ölçüde ulaştıklarını ölçmeleri gerekmektedir. Bu da performanslarını değerlendirme aşaması ile olur. Ancak, STK'ların performans ölçüm ve yönetim sistemi, özel sektörde olduğu gibi sadece finansal performansa bağlı değildir. Bunun ötesinde finansal olmayan alanlardaki performanslar da dikkate alınmalıdır. Bütün bu süreçleri gerçekleştirmek için STK'ların kendine has performans ölçüm sistemine ihtiyaçları vardır. Genel olarak STK'ların performansı ölçülürken kurumun verimliliği, üretkenliği ve etkililiği ölçülerek performansı değerlendirilebilir. Özetle STK'lar, verimli çalışabilmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri için performans değerlendirmesi ve yönetimi yapmak zorundadırlar. Çünkü performans ölçümü ile organizasyonun genel olarak ne kadar başarılı olduğu, toplumun isteklerini karşılayıp karşılayamadığı ve planlanan gelişmelerin gerçekleşip gerçekleşmediği belirlenmektedir (Coşkun, 2006: 104-106).

Performans değerlendirme sürecinin içerisinde gönüllülerinde performansının değerlendirilmesi aşaması mevcuttur. Gönüllünün değerlendirilmesi, gönüllülerin gerçekleştirdiği faaliyetlerin, bu faaliyetleri gerçekleştirirken gösterdiği performansın ve elde edilen çıktının değerlendirilmesidir. Bu ölçümler daha önce de belirtildiği gibi STK'ların kendi bünyesinde oluşturduğu performans ölçüm sistemi ile yapılabilir.

Sivil toplum kuruluşlarının değerlendirilmesi zor bir iştir. Çünkü STK'larda maddi beklentilerden çok manevi beklentiler ön plandadır. Bunun yanında bir gönüllü açısından düşünüldüğünde, zaten gönüllü olarak katıldığı bir kurumun gerçekleştirdiği bir faaliyet sonunda performansının değerlendirileceğini beklemez. Ancak gönüllü açısından performans değerlendirmenin olumlu etkileri de söz konusudur. Gönüllünün değerlendirilmesi, yaptığı işten geribildirim alması bakımından ve kurumun profesyonel olarak yapılan hizmetleri takip ediyor olması

bakımından gönüllünün motive olmasını sağlar. Bunun yanında kurum açısından değerlendirildiğinde ise gönüllüyü takip edebilme imkânı sağlar. Böylelikle gönüllünün görevine uygunluğu, hangi gönüllünün nasıl görevlendirileceği gibi önemli kararların sağlıklı bir şekilde verilmesi açısından fayda oluşturur. Aynı zamanda gönüllünün eksik olduğu alanlarda eğitilmesi için de bir fırsat sağlar (Yaman, 2005: 57).

Genel olarak bakıldığında bir birey gönüllü hizmetlere katılıyor da olsa kurum içerisinde bulunduğu sürece değerlendirme aşaması süreklilik arz edecektir. Gönüllü belirli aralıklarla belirli amaçlarla değerlendirilecektir. Kuruma kabul edilme sürecinde beceri, tecrübe ve beklenen özellikleri açısından değerlendirilirken, sonrasında gösterdiği performansla değerlendirilir. Dolayısıyla gönüllünün, kişisel gelişimi, gönüllülerle etkileşimi, görevini benimsemesi ve kurumu içselleştirmesi gibi özellikleri performansını belirleyecek unsurlar arasında yer alır (Serbest, 2003: 48).

Performans değerlendirme sonucunda olumlu çıktıların elde edilmesi ile birlikte gönüllülerin ödüllendirilmesi çok önemlidir. Gönüllü faaliyetlerde, gönüllülerin motivasyonu yapılan işin pozitif değerini artırır. Bu bakımdan gönüllüler ödüllendirilerek motive edilmelidir.

Ödüllendirme

Gönüllülerin verdikleri hizmetlerin karşılığında, kuruma bağlılıklarının ve devamlılıklarının artırılmasını sağlamak amacıyla yaptıkları katkıların ödüllendirilmesidir. Ödüllendirme gönüllülerin motivasyonlarını artırır ve kurumla olan ilişkilerinin daha verimli olmasını sağlar.

Gönüllülerin ödüllendirilmesi; teşekkür notu, sertifika, rozet, kişisel mektuplar, hediye, fotoğraflar, yurt dışında bir konferansa gönderme, doğum günü ve diğer özel günler için tebrik kartları ya da kutlama hazırlama, gönüllünün adına bir gece düzenleme şeklinde gerçekleştirilebilir. Bu tür etkinlikler gönüllülerin bir araya gelerek kurumun bir parçası olmalarını sağlamaya ve ekip ruhunu hissetmelerine yardımcı olacaktır. Gönüllülerin, hiçbir zorlama olmadan sadece istediği için ve karşılık beklemeden yaptığı bu hizmetler karşısında bir takım jestlerle karşılaşması memnuniyetini ve kuruma olan bağlılığını arttıracaktır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise ödüllendirmenin yapmacık-

lıktan uzak, zamanında ve içten bir şekilde gerçekleştirilmesidir (Güder, 2006: 15).

Gönüllülük yönetimi bütün bu alt süreçleri kapsamaktadır ve bunların ayrıntılı bir şekilde planlanarak hayata geçirilmesi gerekmektedir. Etkili bir gönüllü yönetimi ile gönüllüler, kurumun amaçlarını benimserler, hizmetleri verimli hale gelir, kurumun temsilcileri olduklarını bilerek hareket ederler, kurum için fikirler üretirler ve kurumun etkinlik gösterdiği alanlarda daha çok bilgi sahibi olurlar.

Bunun yanında etkili bir gönüllü yönetimi desteğiyle kaliteli hizmet sunan gönüllüler, toplum içinde bir grubu temsil etmektedirler, onların haklarını savunmakta ve onların gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca dezavantajlı gruplara hizmet eden STK'larda ise gönüllüler, sosyal sorunları olan bireylere yardım etmekte ve onlara toplum içerisinde yalnız olmadıklarını göstermektedirler. Yapılan bütün bu hizmetler karşılığında gönüllülerin elde edeceği en büyük çıktı manevi doyumdur. Bu doyum, hizmet ne kadar kaliteli yapılıyorsa o denli fazla hissedilecektir. Yani kaliteli bir gönüllü yönetimi ile gönüllülerin hizmetlerinin daha verimli hale getirilmesi hem gönüllü açısından, hem hizmet sunulan grup açısından, hem de kurumun amaçlarını gerçekleştirmesi açısından oldukça önemlidir.

Sonuç ve Öneriler

Bireyselleşmenin arttığı günümüzde insanların manevi ihtiyaçlarını tatmin ettiği gönüllü hareketleri, yardımlaşma faktörünün etkisiyle günümüz şüpheli toplumlarında gittikçe önemi azalan değerler haline gelen toplumsal dayanışma, güven, paylaşımcılık, diğerkâmlık, insanlar arasındaki bağı güçlendirme, sosyalleşme gibi birçok olumlu duyguyu geliştirmektedir. İçinde bulunduğumuz toplum yaşayışı, kültürü, inançları bakımından temelde insanlara karşılık beklemeden destek olma, birbirini gözetme, durumu kendisinden kötü olana sahip çıkma gibi öğelerle beslenmektedir. Bu açıdan günümüzde güveni, dayanışmayı kısacası sosyal sermayeyi gönüllü hareketleriyle geliştiren gönüllü kuruluşlar sosyal hayatın vazgeçilmez aktörleri olmuşlardır. Tüketim toplumuna geçişle birlikte manevi duyguların da tüketildiği mevcut durumda sivil toplum kuruluşları gönüllüler aracılığıyla bu durumun karşısında durmakta ve gönüllülerin sahip olduğu bilgi, beceri, deneyim ve kaynak-

ları toplumsal fayda sağlamaya yönlendirmektedirler. Bu yönlendirme etkili bir yönetim süreci ile gerçekleşebilmektedir.

Bunun yanında gönüllü kuruluşların sürdürülebilirliği yakalaması açısından en önemli paydaşları olan gönüllü işgücü; günümüzde daha donanımlı, daha eğitilmiş, daha yüksek motivasyona sahip, yaratıcılığı yüksek, katılımcı ruha sahip ve daha profesyoneldir. Ayrıca, toplumun kalkınmasında ve hayat kalitesinin yükseltilmesinde daha fazla söz sahibidir. Gönüllülerin bu özelliklerini geliştirmek ve daha etkili ve verimli hale getirmek, azami fayda sağlamak açısından çok önemlidir. Bu bağlamda gönüllülüğün bağlanmaktan fazlasını tanımladığı sivil toplum kuruluşlarında etkileşimin fazla olduğu uygun bir motivasyon ortamı oluşturmak ve insanın doğasında var olan yararlı olma duygusunu ve insanlığa bir değer sağlama dürtüsünü en yüksek performansla harekete geçirmek için etkili bir gönüllü yönetimine ihtiyaç vardır.

Sivil toplum kuruluşlarının sayılarının artması ve kurumsallaşması ile birlikte, kaliteli bir gönüllü yönetimi mecburiyet halini almıştır. Gönüllü yönetimi ile birlikte sivil toplum kuruluşları daha kontrollü, hedeflerine ulaşmada daha aktif ve daha etkili kuruluşlar olacaklardır. Bu açıdan sivil toplum kuruluşları etkili bir planlama ile verimli bir gönüllü yönetimi süreci oluşturmalıdır. Bu süreç esnasında gönüllüler yakından değerlendirilmeli ve onların istekleri göz önünde tutularak uygun faaliyete daha donanımlı bir şekilde yönlendirilmesi sağlanmalıdır.

Sivil toplum kuruluşlarının günümüzde sahip olduğu en büyük sorun gönüllü kaynağındaki eksikliktir. Özellikle nitelikli gönüllü kaynağı sayısındaki eksikliktir. Bunun üstesinden gelebilmek için sivil toplum kuruluşları teknolojik ilerleme ile birlikte artan iletişim araçlarını etkili kullanmayı bilmeli ve etkili bir halkla ilişkiler yönetimi ile gönüllüleri kuruma çekme becerisine sahip olmalıdır. Etkili bir gönüllü yönetimi sürecinde gönüllüleri kuruma çekme aşaması vardır. Bu aşamanın verimli planlanması ile bu sorunun üstesinden gelinebilir.

Bir diğer sorun ise, gönüllülerin görev tanımlarının yapılmamış olmasıdır. Bu durum gönüllülerin kuruma bağlılıklarını engelleyecek büyük bir etkidir ve gönüllülerde motivasyon kaybına yol açarak sahip olunan gönüllü işgücü bu nedenden dolayı kaybedilebilir. Bu açıdan sivil toplum kuruluşları açısından da dezavantaj oluşturacak bu sorunun üs-

tesinden gelmek kurumun en başta iş tanımlamalarını yapması ile gerçekleşecektir. Bunun yanında uygun motivasyon ortamının sağlanması oldukça önemlidir. Motivasyon; gönüllülerin kuruma olan bağlılıklarını arttırmak, hizmetlerini kaliteli bir şekilde gerçekleştirmek ve STK içerisindeki performanslarını arttırmak açısından oldukça önemlidir.

Gönüllülük beklentisiz gerçekleştirilen bir durumdur. Bu yüzden gönüllülerin istekliliklerinin artırılması ve samimiyetlerinin suistimal edilmemesi çok önemlidir. Neticede gönüllülerin kuruma olan gönül bağından başka herhangi bir bağı yoktur. Bu açıdan gönüllü yönetimi konusuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Ülkemiz açısından düşünüldüğünde, Türkiye’de STK’lar hâlâ yeterli sayıya ulaşamamışlardır, aktif olarak hizmet eden STK sayısı azdır. Kurumsal olarak hizmet veren STK’ların sayısı da oldukça azdır. Dolayısıyla gönüllü yönetimi büyük oranda göz ardı edilmektedir. Bu da kurumların yeterli sayıda gönüllüye sahip olamamasına, elindeki mevcut gönüllü kaynağını etkili bir şekilde kullanamamasına ve var olan gönüllüleri de kaybetmesine yol açmaktadır. Bunun yanında sivil toplum kuruluşları gönüllü yönetimini büyük oranda vakit ve kaynak kaybı olarak görmekte ve bu konuya yeterince özen göstermemektedir. Bu da gönüllü yönetimi süreci sonrasında elde edeceği katma değeri görememesinden ileri gelmektedir. Hâlbuki toplumun temsilcileri niteliğinde olan sivil toplum kuruluşlarının ileriye görmesi ve hedeflerini yüksek tutması beklenmektedir.

Sonuç olarak toplumsal fayda sağlamayı amaçlayan sivil toplum kuruluşlarının hedeflerine ulaşabilmesi, kaliteli bir hizmet sunabilmesi ve sürdürülebilirliğini sağlaması için sahip olduğu gönüllü kaynağa azami ölçüde özen göstermesi ve gönüllü kaynağın kuruluşa olan bağlılığını artırmak ve daha etkili çalışmasını sağlamak adına gönüllü yönetimi sürecini profesyonel bir şekilde gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Kaynakça

AFL Club Management Program (2004), Volunteer Management for Football Clubs, *Australian Football League*, Australia.

AKATAY, Ayten (2008) Gönüllü Kuruluşların İnsan Kaynakları Sorunlarına Eğitsel Bir Çözüm, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*

Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, 115-137.

ARGÜDEN, Yılmaz ve Ilgaz, Pınar (2006) *Gönüllü Kuruluşların Yönetimi*, ARGE Danışmanlık Yayınları, 1. Basım, İstanbul.

Charities Aid Foundation (CAF) (2012) *World Giving Index A Global View of Giving Trends*.

CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) (2011) *Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu II*, Tüsev Yayınları, İstanbul.

Citizens Information Board, 2008: *Managing Volunteers: A Good Practice Guide*, http://www.citizensinformationboard.ie/publications/providers/downloads/Managing_Volunteers_08.pdf, (Erişim Tarihi: 25.12.2012)

COŞKUN, Ali (2006) STK’ların stratejik performans yönetiminde yeni bir yaklaşım: Performans Karnesi, *Sivil Toplum*, 4 (15), s.103-117.

COŞKUN, Ali (2008) *Sivil Toplum Kuruluşlarında Yönetim*, Seçkin Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.

Dernekler Dairesi Başkanlığı (DDB) (2012) http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=52&Itemid=12&lang=tr (Erişim Tarihi: 24.12.2012)

ELLIS, Jennifer (2005) *Best Practices in Volunteer Management: An Action Planning Guide For Small and Rural Nonprofit Organizations*, Canada Volunteerism Initiative, Canada.

Empowering America’s Grassroots HHS-SAMHSA (2005) *Successful Strategies for Recruiting, Training, and Utilizing Volunteers*, DHHS Publication, Maryland.

ERKEN, Veysi (2008) *Nasıl Bir Yönetim*, Özdoğa Ofset, 2. Baskı, Ankara.

Flood, Joseph P., Eric Gardner, Kelvin Yarrell (2005) “Managing Volunteers: Developing and Implementing an Effective Program”, *Proceedings of the 2005 Northeastern Recreation Research Symposium*, April 10-12, New York, 80-88.

GÜDER, Nafiz (2006) STK’lar İçin Gönüllülük ve Gönüllü Yönetimi

Rehberi, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, Ankara.

MCFARLAND, Betsy (2005) *Volunteer management for animal care organizations*, Humane Society Press, United States of America.

ÖZDEN, Kemal (2008) Sivil Toplum Kuruluşlarında Gönüllü Yönetimi, *Sivil Toplum Kuruluşlarında Yönetim*, Ed. Ali Coşkun, Seçkin Yayıncılık, İstanbul.

ÖZMUTAF, M. Nezi (2007) “Sivil Toplum Kuruluşlarının Misyonlarını Gerçekleştirmede İnsan Kaynaklarının Rolünün Gönüllü Yönetimi Yaklaşımları Bağlamında İncelenmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta.

PALABIYIK, Hamit (2011) Gönüllülük ve Yerel Hizmetlere Gönüllü Katılım Üzerine Açıklamalar, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), s.82-113.

POLK, Christine (2006) *Volunteer Management Training a Manual for Adult Basic Education Programs for Developing Best Practices for a Successful Volunteer Program*, SABES, Massachusetts.

SARIKAYA, Muammer (2011) “Gönüllü Yönetimi”, *Sosyal Hizmet Kurumlarında Yönetim*, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, Ankara.

SERBEST P., Menekşe (2003) “Kurumsal Gönüllülük ve İnsan Kaynakları Yönetimi İlişkisi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

TÜRKÖNE, Mümtaz’er (2012) *Siyaset*, Etkileşim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

YAMAN, Yılmaz (2005) Gönüllülük Psikolojisi ve Gönüllü Yönetimi, *Sivil Toplum Kuruluşları İçin Yönetim Rehberi*, Kaknüs Yayınları, 1. basım, İstanbul.

Mohammed Alexander Russell Webb and American Orientalism

Muhammed Alexander Russell Webb ve Amerikan Oryantalizm

Celal Emanet¹

Özet

Amerikan Müslüman tarihinde Muhammed Alexander Russell Webb'in İslâmî misyonu iç savaştan önceki yüzyılın köleleştirilmiş Afrikalı müslümanları ile XX. Yüzyılın ilk dönemlerindeki yarı-İslâmî grupların yükselişe geçtikleri iki dönem arasında ABD'ye gelmiştir. Muhammed Webb'in konferansları, yayınladığı risaleler ve kitapları onun İslam'a olan yolculuğuna ve düşüncelerine dair pek çok bilgi barındırmaktadır. Webb'in müslüman olma hikayesi, Amerika'daki İslâmî misyonu 1890'lı yıllarında medyanın güncel konuları arasında olmasına rağmen Webb arkasında kalıcı bir hareket veya enstitüler bırakmamış ve Müslüman Amerikalıların tarihinin diğer dönemleri arasında bir bağlantı kurmamıştır. Bu yüzden onun geride bıraktığı ilmi miras uzunca bir dönem gözlerden kaçmıştır. Webb'in vefatından yaklaşık beş yıl önce "İslam'ın Elçisi" lakabıyla tanınan Samuel Marinus Zwemer (Amerikalı Protestan misyoner), Webb'in *the Moslem World* gazetesini aynı isimle yayınlamaya başlar. Fakat bu gazete Müslümanların aleyhine tamamıyla misyonerliğe adanmıştır. Bu makalede New York'un Hudson kasabasında dünyaya gelen Muhammed Alexander Russell Webb'in (1846-1916) yaşadığı dönemde İslam karşıtı ortaya çıkan fikir ve düşüncelere karşı verdiği mücadeleler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Oryantalizm, Avrupa Merkezçilik, İslam Karşıtı Düşünceler, Hristiyanların Polemikleri.

---

1 Dr., Garden State Islamic Center, Private School, celalemanet@hotmail.com

Abstract

Research concerning late nineteenth-century American Muslim history has been dominated by the study of one central figure, Mohammed Alexander Russell Webb. His Indian-backed Islamic mission to America is regarded as the first, and consequently the most significant, movement of its time. Webb's speeches, pamphlets, and books frequently drew attention to his spiritual journey to Islam. Although the story of Webb's conversion and Islamic mission in America were hot items in the early 1890s press, Webb faded quickly from public memory, and his legacy long remained hidden below academic radar. Five years before Webb's death, Samuel Zwemer established a Protestant missionary journal bearing the same title as Webb's journal, the Moslem World, but it was dedicated to diametrically opposing goals. This article seeks to assess Islam's place within American religious history by examining the life and work of a remarkable 19th century American figure, Mohammed Alexander Russell Webb, a white Muslim convert who challenged the prevailing anti-Islamic sentiments of his time. Refuting previously undisputed myths, Webb's aim wasn't to proselytize his religion, but to demonstrate to his fellow representatives, as well as the American public, that their concepts of Islam as a violent, non-progressive religion, intolerant women, were unfounded.

Keywords: *Islam, Orientalism, Eurocentrism, Anti-Islamic Sentiment, Christian polemics.*

An American Orientalist: Samuel Marinus Zwemer

Orientalism which is a perception or mindset for viewing cultures and peoples territorially, culturally or physically different has been deeply embedded in Western discourse vis a vis what it defines as the ‘Orient.’ While the roots of it can be traced from perhaps the very first interaction between the West and the Orient, it survives and thrives to this day.

In the late nineteenth century and the first part of the twentieth, the small field of Islamic studies was mostly intertwined with Semitic or Biblical studies and with missionary activities and interests in general in the United States. The leading experts on Islamic studies in the early twentieth century were missionaries who, although much more sympathetic to and informed of their subject of study than the medieval Christian polemicists, were on the whole in pursuit of similar objectives, namely to search in Islam for a truncated versions of Christianity.

Meanwhile, critical and adversarial attitudes toward Islam also surfaced in the writings of missionary scholars who cultivated reputations as experts on Islam and affiliated themselves with universities and theological colleges.

One of the most prominent and strident of these was Samuel M. Zwemer (1867-1952), a famous missionary and founder of the Hartford Theological Seminary, an American minister of the Dutch Reformed Church who established missions in Iraq and Bahrain, organized international missionary conferences, founded and edited the journal *The Moslem World*, and published several books including, for example, a study of the Islamic apostasy principle which deterred easy conversion to Christianity. In a book entitled *A Moslem Seeker after God: Showing Islam at its Best in the Life and Teaching of al-Ghazali*, Mystic and Theologian of the Eleventh Century, Zwemer writes: “There is a real sense in which al-Ghazali may be used as a schoolmaster to lead Moslems to Christ... By striving to understand al-Ghazali we may at least better fit ourselves to help those who, like him, are earnest seekers after God amid the twilight shadows Islam.” This is the extent of sympathy which marks this strand of thinking which allows Muslims

a possibility of redemption through conversion to Christianity, from other strands in Orientalism.²

Zwemer consistently portrayed Islam as a fanatical, backward faith that was incompatible with modernity, and predicted its ultimate collapse. Like all other non-Christian systems and philosophies, he wrote, Islam is a dying religion. Declaring that when the crescent wanes the Cross will prove dominant, Zwemer averred that successful Christian evangelization was imminent.³ Zwemer also supported intensifying Christian missionary activity in Islamic countries by citing Reverend George E. Post's proposal.

"The Church of Christ must deal with these spiritual aspects. We must meet Pan-Islamism with Pan-Evangelism. "It is fight for life. We have got to conquer them or they will conquer us. There are unknown possibilities in that great continent. Who knows what the forces of Central Asia may yet do in the future? Hear the parable of the locusts. When the locust appears in the desert he is at home. He is contented usually with its barrenness. He lays his eggs in the sand. He hatches his young and they eat the bitter and unpalatable herbs that grow in the few moist spots of the wilderness; but, at certain times, under the influence of unknown causes which science cannot fathom, these locusts take upon them to fly over the cultivated fields and the fair provinces of the empire. At such a time there is nothing for the farmer to do but to go out and find the places where have laid their eggs in the soil. They dig a hole a few inches in depth and they deposit a bag containing over a hundred eggs. Every egg is a locust and every locust can produce one hundred eggs, and these locusts sweep like a devouring prairie-fire all over the country, leaving nothing but dead vegetation and wailing men behind them. We must go down to the locust's home; we must go into Arabia; we must

---

2 Samuel Zwemer, *A Moslem Seeker after God: Showing Islam at its Best in the Life and Teaching of al-Ghazali, Mystic and Theologian of the Eleventh Century*. Zwemer's other books include *The Law of Apostasy in Islam: answering the Question why there are so few Moslem converts, and Giving Examples of Their Moral courage and martyrdom*; and *The Disintegration of Islam*. On Zwemer's career see Heather Sharkey, "Christians among Muslims: The Church Missionary Society in the Northern Sudan," *Journal of African History* 43 (2002) pp.51-75.

3 Samuel M. Zwemer, *The Disintegration of Islam*, New York, 1916, pp. 7, 9-10.

go into Sudan; we must go into Central Asia; and we must go Christianize these people or they will march over their deserts, and they will sweep like a fire that shall devour our Christianity and destroy it.”⁴

Such missionary literature effectively marginalized Islam within nineteenth-century America. Samir Amin, author of *Eurocentrism*, provides an invaluable reference to this trend. His theory of Eurocentrism, a key factor behind American hostility towards Islam, identifies this prejudiced attitude as,

an aculturalist phenomenon in the sense that it assumes the existence of irreducibly distinct cultural invariants that shape the historical paths of different peoples. Eurocentrism is therefore anti-universalist, since it is not interested in seeking possible general laws of human evolution. But it does present itself as Universalist, for it claims that imitation of the Western model by all peoples is the only solution to the challenges of our time.⁵

Amin theorizes that although ethnocentrism is common to both Eastern and Western cultures, Eurocentrism is a distinctively Western phenomenon. He stated that Eastern cultures don't permeate Western lands in order to subjugate its inhabitants to their own standards.

This was consistent with Muhammad Alexander R. Webb's observation of Muslim Spain.⁶ “The Islam system is designed to cultivate all that is purest and noblest and grandest in the human character. Some people say Islam is impossible in a high state of civilization. Now, that is the result of ignorance. Look at Spain in the 8th century, when it was the center of all the arts and sciences, when Christian Europe went to Moslem Spain to learn all that there was worth knowing – languages, arts, all the new discoveries were to be found in Moslem Spain, and in Moslem Spain alone. There was no civilization in the world as high as that of Moslem Spain.”⁷ Here was a rare, if not exceptional, case whe-

---

4 Zwemer, *The Moslem World*, pp.184-185.

5 Samir Amin, *Eurocentrism*, New York: Monthly Review Press, 1989, p.vii.

6 Alexander Russell Webb, *Lectures on Islam: Delivered at Different Places in India*, Lahore: Islamia Press, 1893, pp.19, 21-22.

7 Alexander Russell Webb, “The Spirit of Islam,” in *Neely's History of the Par-*

re East had conquered West, Webb noted, and still the local Christian populace was not prevent from going about its way of worship. Webb argued that Islam constituted living proof of the truths underlying all religions. Not only Christians were granted religious freedom, but also many chose to study and employ the arts and sciences that accompanied the conquering Moors.⁸

Webb's detractors, as well as other Christian missionaries of the nineteenth-century, exemplified Amin's definition of Eurocentric behavior. Zwemer, for example, portrayed Muslims as the illiterate masses of the East. He prescribed a Western solution to their social condition, citing as role models "those relatively few Moslems who received a liberal education in government or mission schools, or who became enamored with Western civilization, have revolted against the old Islam. This clash of modern life and thought with medievalism gave birth to the new Islam."⁹

Webb's confrontation of this prejudice at its historical point was significant. During this era, not only Christian missionaries, but "impartial" scholars of religions discharged their anti-Islamic rhetoric to an unquestioning American audience. Webb's Islamic mission was an inadvertent by-product of the extensive and powerful Christian missionary movements that flourished throughout the imperial domains of nineteenth-century colonialism. Western colonial presence in Eurasia and Africa empowered the church carry its message forcefully to "the heathen," but unwittingly generated a converse response among Muslims, who formed their own Islamic movements organized along Christian mission lines.¹⁰

An even more specific analysis of Western impressions of the Eastern mind-set is presented by Edward Said's *Orientalism*. Said asserted that

---

liament of Religions and Religious Congresses at the World's Columbian Exposition: Compiled from Original Manuscripts and Stenographic Reports, ed., Walter Raleigh Houghton, Chicago: Frank Tennyson Neely, 1893, p.461

8 Webb, *Lectures on Islam*, pp.21-24.

9 Zwemer, *The Moslem World*, p.125.

10 Umar F. Abd-Allah, *A Muslim in Victorian America: The Life of Alexander Russell Webb*, New York: Oxford University Press, 2006, p.162.

Westerners viewed themselves as intellectually and morally superior to the populace of the Eastern hemisphere. Here again, a twentieth-century scholar's hindsight confirms Webb's crucial observation. In demonstrating the Westerners' belief in this dichotomy, Said quoted Lord Cromer, a British administrator of Egypt in the nineteenth-century, as saying,

Sir Alfred Lyall once said to me: "Accuracy is abhorrent to the Oriental mind. Every Anglo Indian should always remember that maxim." Want of accuracy, which easily degenerates into untruthfulness, is in fact the main characteristic of the Oriental mind.

The European is a close reasoner; his statements of fact are devoid of any ambiguity; he is a natural logician, albeit he may not have studied logic; he is by nature skeptical (sic) and requires proof before he can accept the truth of any proposition; his trained intelligence works like a piece of mechanism. The mind of the Oriental, on the other hand, like his picturesque streets, is eminently wanting in symmetry. His reasoning is of the most slipshod description. Although the ancient Arabs acquired in a somewhat higher degree the science of dialectics, their descendants are singularly deficient in the logical faculty. They are often incapable of drawing the most obvious conclusions from any simple premises of which they may admit the truth.¹¹

Thus, Said concluded that most Westerners viewed Orientals as non-progressive, naïve, simple-minded and generally inferior to themselves. Such attitudes reflective of Orientalism were rampant in the era's missionary publications. In the chapter titled, "Social and Moral Evils of Islam," Zwemer attributed the purported ignorance and superstition of the Muslim world by alleging that

Even among the leaders of education modern science is despised or feared, and everything turns, on the Ptolemaic system, round the little world of the Koran. Jinn are exorcised; witches and the evil-eye avoided by amulets and talismans; alchemy and astrology are diligently studied; and all sorts of quackery

---

11 Edward Said, *Orientalism*, New York: Pantheon, 1978, p.38.

and bigotry flourish in the soil of ignorance.¹²

Said's analysis of Orientalism and its impact also provides another key insight. In examining nineteenth-century Christian scholars, he pinpoints a significant element that affected their understanding of Islam. Said noted that

"One constraint acting upon Christian thinkers who tried to understand Islam was an analogical one; since Christ is the basis of Christian faith, it was assumed – quite incorrectly – that Mohammed was to Islam as Christ was to Christianity. Hence the polemic name "Mohammedanism" given to Islam, and the automatic epithet "imposter" applied to Mohammed.¹³ Out of such and many other misconceptions "there formed a circle which was never broken by imaginative exteriorization... The Christian concept of Islam was integral and self-sufficient."¹⁴

Despite claims of being versed in the Islamic doctrine, Zwemer seemed to believe that in Islam, Mohammed filled the role of savior. He wrote, "Mohammed holds the keys of heaven and hell. No Moslem, however bad his character, will perish finally; no unbeliever, however good his life, can be saved, except through Mohammed... The Religion which Mohammed founded bears everywhere the imprint of his life and character. Mohammed was not only the prophet, bt the prophecy of Islam."¹⁵ The tendency of Westerners to view Mohammed's status in Islam as redeemer accounts in part for their inability to grasp the true difference between Christianity and Islam. Indeed, Zwemer decried Mohammed as a "false prophet," and Wherry referred to him as an "impostor."¹⁶

Answering Orientalists Claims by Webb

Historically speaking, the first native born American Muslim was Mu-

12 Zwemer, *The Moslem World*, p.122-123.

13 Edward Said, *Orientalism*, p.60. Norman Daniel, *Islam and the West: The Making of an Image*, Edinburgh: University Press, 1960, p.33; James Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam*, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1964.

14 Daniel, *Ibid*, p.252.

15 Zwemer, *The Moslem World*, pp.24-25.

16 Zwemer, *The Moslem World*, p.xiii; Rev. E.M. Wherry, *Islam; or, The Religion of the Turk*, New York: American Tract Society, 1896, p.8.

hammad Alexander Russell Webb, a former American consular officer in Manila, Philippines. Prior to his conversion to Islam in 1888, Mr. Webb studied extensively the writings of philosophers and sages from the Orient.¹⁷ Islam apparently struck a responsive chord in his soul and he decided to embrace the teachings of the Qur'an. Writing much later in *Islam in America* (1893), he described his spiritual pilgrimage to Islam and the odds against which he struggled in planting the seed of Islam in America. He started in the same year a publication called the *Moslem World*, which is indeed the mother of all modern Islamic literature in North America.

This American diplomat's conversion to Islam coincided with the arrival of the Muslim immigrants, and it is quite probable that the present Islamic movement owes much to the confluence of the immigrant and native efforts at Islamic Dawah. Regardless of what future historians of the Islamic Movement in America will say, the fact remains that Webb's conversion set the precedence for future White Americans to discover and search for the meaning of life in the teachings of the Holy Qur'an. He also pioneered the Islamic press in America, and Muslim editors of our times cannot but recount events relating to his life with admiration and wonderment. He was truly ahead of his time!

In order to understand Webb's significance to the history of Islam in American religious history, it is necessary to assess his life and work. It is also important to examine his goals and external challenges he faced as a nineteenth-century American advocate for Islam. Mohammed Webb endeavored to correct the prevailing misperceptions of Islam in the United States during period in which American intolerance towards Islam was at peak levels due to anti-Islamic propaganda published by Christian missionaries. The predominantly Orientalistic conviction was that the intellectual and moral caliber of the Christian West far surpassed that of Islamic East. Most religious scholars of the day believed that the social and moral vices of the world could and should be remedied through the universal application of Christianity. Their bias towards Christianity hindered their objective ability to note Webb's

---

17 See Emory H. Tunison, "Mohammad Webb, First American Muslim," *The Arab World*, Vol. 1, No. 3, (1945) pp. 13-18.

significance and that of Islam's appearance within the broader scope of American religious pluralism. Few historical sources reference Webb and his work.

But if Mr. Webb was a man of learning and worldwide travels, who found in Islam the spiritual medicine for an American society troubled by the agonies of the receding Victorian Age, many of his contemporaries and successors who then or later encountered Islam or some form of Islamic teachings were not that fortunate in American life.

Webb's role is crucial to the history of Islam in nineteenth century America because the problems he encountered and addressed, particularly, American misunderstanding of and hostility towards Muslims, are still pertinent today. Although he provided sound arguments that he supported with scholarly sources, the anti-Islamic disposition of the American culture was so deeply ingrained at all levels that Webb's work went virtually unnoted. He slipped into obscurity. Had scholars previously examined Webb's life, work, and philosophy, perceptions and accounts of the history of Islam in American religious history might be different.

Muhammad Webb's task of educating his countrymen about Islam and its culture, then, was met with strong and vocal Christian resistance. Among the most outspoken critics were the nineteenth-century missionaries who wrote various books and journals on the vices of Islam. Samuel Zwemer's 1908 diatribe *The Moslem World* such an example. In his missionary journal, Zwemer, like many other Western authors on Islam, attempted to "educate" Americans about religion and its followers. Many Christians in the United States referred to his book for information on Islamic teachings. Islam, by Zwemer's account contained numerous inherent pitfalls. He warned that the Qur'an prescribed certain social evils such as polygamy, legal status of women, jihad, and slavery, and that Islam fostered loose morals among its adherents.

Webb's response to Orientalism can be found in his book, *Islam in America*. It is important to note that in attempting to counter these biases, Webb issued anti-Christian sentiment. Despite his aim to educate the predominantly Christian segment of the American population about the practices and principles of Islam, his polemic rhetoric was,

no doubt, counter-productive to reaching and enlightening his audience. Among the many perceptions Webb sought to correct was the parallel that Christians often drew between their savior of Christ and the Muslim example and model of Mohammed. He explained that, for Muslims, salvation depends not upon a divine intercessor but the individual, in that,

With this spirit of resignation to the will of God is inculcated the idea of individual responsibility, that every man is responsible not to this man or that man, or the other man, but responsible to God for every thought and act of his life. He must pay for every act that he commits; he is rewarded for every thought he thinks. There is no mediator, there is no priesthood, there is no ministry.¹⁸

Among the many other Orientalists charges leveled against Islam in nineteenth-century America, the moniker, “religion of the sword,” was perhaps the most prevalent and definitive among nineteenth-century Americans by Webb’s estimation. He dedicated an entire chapter of his book, *Islam in America*, to repudiating his misperception by presenting the history of Muslim persecution.¹⁹ Webb attributed this moniker to the Christian lore “that the Prophet went into battle with the sword in one hand and the Koran in the other, notwithstanding the fact that it has been clearly proven that he never took an active part in any battle.”²⁰

Webb argued that such criticism was unjustified, and very improperly without historic evidence. He insisted that the tactics of war employed by Muslims were actually more humane than the tactics utilized by Christians, “Christians are the last people on earth who should bring the charge of bloodshed and cruelty against the followers of any other system, of bloodshed and cruelty against the followers of any other system, for it a well-established fact that no religion known to history has such a horrible sanguinary record as has church Christianity.”²¹ In his book, Webb traced “the oppressions, trials and sufferings” of

---

18 Alexander Russell Webb, “The Spirit of Islam,” pp.461-462.

19 Alexander Russell Webb, *Islam in America*, “The Moslem Wars Defensive,” New York: Oriental Publishing Co., 1893, pp.54-67.

20 Webb, *Ibid*, p.54.

21 Webb, *Ibid*, p.54.

the Muslim community, particularly their humanitarian conduct during times of war, from the time of the prophet through the Crusades. The severe persecution which Prophet Mohammed and his early converts suffered in Mecca at the hands of their fellow-citizens, the Koreish, is a fact admitted by all historians.²² He emphasized,

There is not a single instance in the history of Islam during the life of the Prophet, when the Moslems fought for revenge, to impose the faith by force of arms, or to plunder the caravans which passed the city, as has been charged by some prejudiced and untruthful writers.²³

Webb argued that followers of the Prophet fought only when attacked, and even then it was not until their lives and families were in peril. According to him, their self-defense “The permission to fight was given to the believers, only because they were fought against or were attacked first, and had been wronged and driven from their homes without just cause. This was in full accord with the laws of nations and of nature.”²⁴ Webb submitted this as evidence of the Muslim’s peaceful nature and to clarify the martial history of the early Muslims, thus contesting the missionaries’ claim of Islamic aggression.

In refuting Christian missionaries’ claim that Islam was ripe with violent and even barbaric tendencies, Webb recounted Christian war crimes by citing the history of the Crusades –

But when the Christian Crusaders entered it (Jerusalem), the brains of young children were dashed against the walls, infants were thrown over the battlements, every woman that could be seized was violated, men were roasted on fires; some were ripped open to see if they had swallowed gold; the Jews were driven into their synagogues, and there burned. About 70,000 people, men, women, and children, were cruelly butchered. And this is the testimony of Christian historians, not Mohammedan.²⁵

---

22 Webb, *Ibid*, p.55.

23 Webb, *Ibid*, p.64.

24 Webb, *Ibid*, p.64.

25 Webb, *Ibid*, p.48.

Webb maintained that, before accusing Muslim of such atrocities, Christians should consider the blemishes on their own history. He bolstered his claim that Islam demands humanity during times of war by presenting examples of Muslim figures who distinguished themselves by their kindness. He cited the Prophet's display of pious mercy to the inhabitants of Mecca, upon his conquest of the city, where previously, he and his followers had been shunned and persecuted for years. Webb further asserted that the Muslims code of conduct during times of war demanded "humanity, mercy, and kindness" by citing that,

It has been clearly shown that the Prophet, as well as the first Caliph, Abu Baker, repeatedly and emphatically directed the Moslem generals from killing or injuring women, children, and old men, not to destroy the fields of grain or date trees, and to sheathe the sword at once upon the surrender of a city.²⁶

Webb noted, too, the Sultan Saladin's act of honor when he presented a gift of snow-laden camels to his enemy, Richard the Lion-Hearted while the monarch suffered from fever. He expressed utmost respect for these men's embodiment of the Islamic principle. The Prophet, he further emphasized, "never advocated, taught, nor consented to propagation of Islam by means of the sword, and that he severely condemned violence and taking of life in any form."²⁷In his attempt to further dispel this myth, Webb meticulously cited commentaries by Christian authors on the subject of brutality and intolerance within their own religion. He writes,

"A Christian writer in Chamber's Encyclopedia says: - "One remarkable feature of Moslem rule in Spain deserves mention, as it contrasts them so favorably with the contemporary and subsequent rulers of that country even to the present time, and that is their universal toleration in religious matter." Being a Christian, this writer can hardly be accused of partiality to Islam.

Godfrey Higgins, another writer who can safely be called a 19th century Christian at least, says: - "Nothing is so common as to hear the Christian priests abuse the religion of Moham-

---

26 Webb, *Ibid*, p.48.

27 Webb, *Ibid*, p.49.

med for its bigotry and intolerance. Wonderful assurance and hypocrisy! Who was it that expelled the Moriscoes from Spain because they would not turn Christians? Who was it that murdered the millions of Mexico and Peru, and gave them all away slaves because they were not Christians? What a contrast have the Mohammedans exhibited in Greece! For many centuries the Christians have been permitted to live in the peaceable possession of their properties, their religion, their priests, bishops, patriarchs and churches; and the war between the Greeks and Turks was no more waged on account of religion than was the war between the negroes in Demarara and the English... Whenever the Caliphs conquered, if the inhabitants turned Mohammedans, they were instantly on a footing of perfect equality with the conquerors."... "In all the history of Caliphs there cannot be shown anything half so infamous as the Inquisition, nor a single instance of an individual burnt for his religious opinions; nor, do I believe, put to death in a time of peace for simply not embracing Islam."²⁸

Besides arguing against the missionaries' claim that Islam was a hostile and aggressive religion, Webb defended the much-assailed character of the Prophet Mohammed. He cited the Christian author, M. Renan's account of the prophet as the central figure of early Islamic history.²⁹ Renan suggested that the prophet's behavior was passive, indecisive, lacking in confidence and generally weak. Renan also asserted that the Prophet, in spreading his message, shied away from the zealotry of his followers. Webb agreed that the Prophet was not aggressive but disagreed with Renan's characterization of Mohammed as timid and weak-willed, arguing instead that

M. Renan very nearly approached the truth, but erred in his conclusion that Mohammed's reluctance to encourage any aggressive movement was due to weakness and irresolution. The Prophet was as thoroughly non-aggressive as the typical Shaker, and never consented to the use of arms unless it was necessary to protect the lives of his followers. His heart overflowed with the love of God and his fellow-man, and there was

---

²⁸ Webb, *Ibid*, pp.49-50.

²⁹ Webb, *Ibid*, p.54. Webb cited from M. Renan's *Life of Jesus*, titled, "Miscellaneous Essays."

no place in it for sentiments of ambition or revenge. It is clearly shown that he strenuously urged his followers to refrain from giving offense to their enemies and to abstain from violence whenever such a course was possible.³⁰

Referring to the authority of the Muslim scholar, Moulavi Cheragh Ali, who wrote *Reforms under Moslem Rule*, Webb argued that, during the life of the Prophet, Muslims fought exclusively out of self-defense.³¹ Webb expressed the Moulavi's account of abuse and persecution suffered by Prophet Mohammed and early converts of Mecca. Webb sought to discredit the popular Christian notion that the Qur'an promotes violent proselytization by quoting unabridged passages from the holy text instead of those which Christian missionaries removed from their original context.

Webb explained in great detail the history of the early Muslims during the time of Mohammed, from the beginning of their persecution by the Qureish to the battle of Badr. He demonstrated that they did not resort to violence until they were threatened with annihilation by the Qureish. Outnumbered three to one, the Muslims at Badr were successful in defending Medina from an assault by the Qureish.³²

Despite this victory, hostilities against Prophet Mohammed and his followers continued. Finally, after eight years of enduring continuous persecutions, Muslim soldiers led by Prophet Mohammed advanced upon Mecca to hold their persecutors accountable for their actions. Although Mecca offered no defense from the advancing Muslims, Webb wrote that,

Mohammed entered Mecca at the head of the Moslem army, and it is a notable fact that not a drop of blood was shed, and not a house was robbed nor a woman insulted, although it was in this city that the Prophet had been cruelly persecuted and driven forth a homeless, penniless fugitive. If he had any desire for revenge, then was the time for its full gratification; but the records show that his whole conduct was so gentle,

---

30 Webb, *Ibid*, p.55.

31 Webb, *Ibid*, p.55. Webb quoted from Moulavi Cheragh Ali's *Reforms under Moslem Rule*, titled, "Critical Exposition of the Popular Jihad."

32 Webb, *Ibid*, pp.60-61.

forgiving and full of fraternal love, that the Meccans joined his following by hundreds.³³

The inhabitants of Mecca and Medina then accepted the teachings of the Prophet and regarded him as their ruler. Webb asserted that the accuracy of Islam's formative history, as he presented it, was supported by Christian and Muslim historians alike. He utilized citations from these scholars to emphasize the defensive stance of Muslims with regard to the battles in which they participated. He stressed their persecutors were the only aggressors.

Citing Edward Gibbon, author of *The History of the Decline and Fall of The Roman Empire*, as supporting the Muslim's measures of self-defense, Webb linked Gibbon's materialist view on the matter of justice as similar to that of the philosophy of Islam.³⁴ To further demonstrate the passive nature of the Prophet and his followers, as well as their vindication in defending their city, Webb details their predicament –

The early Moslems in Mecca enjoyed neither liberty nor security; religious freedom was denied to them, although they were harmless and peaceful members of the community. Besides this they were expelled from their homes, leaving, in some instances, their families and property in the hands of their persecutors, while they were prevented from returning to Mecca, were refused access to sacred Mosque, and were pursued to Medina, where they were attacked by the Meccans. The persecution of the early Moslems, by the Koreish, was on religious grounds. They would not allow the believers to renounce the religion of their forefathers and profess Islam, and their intolerance was so bitter and unrelenting that they tortured some of the professors of the new faith, in order to force them to recant and return to idolatry.³⁵

Webb also cited another Christian, Archbishop Secker who is with more tolerance and fairness than the average church-Christian usually displays in regards to religious persecution. The theologian argued that,

---

33 Webb, *Ibid*, p.62.

34 Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of The Roman Empire*, New York: Penguin Books, 1985.

35 Webb, *Ibid*, p.63.

Taking away the lives, the fortune, the liberty and the rights of our brethren, merely for serving their Maker in such a manner as they are persuaded they ought, when, by doing so, they hurt not human society, nor any member of it materially, is evidently inconsistent with all justice and humanity, for it is punishing those who have not injured us, and who, if they mistake, deserve pity from us.³⁶

Webb, having thoroughly portrayed the history of the persecution endured by Prophet Mohammed and his followers, argues that, although they had the opportunity to exact equally cruel revenge on their persecutors, they instead granted not only a general amnesty to their Meccan enemies but an open invitation to embrace their faith as well. Prior to their bloodless triumph over Mecca, Webb demonstrated, the Muslims fought only when all other means of self-preservation had been exhausted. His response was,

There is not a single instance in the history of Islam during the life of the Prophet, when the Moslems fought for revenge, to impose the faith by force of arms, or to plunder the caravans which passed the city, as has been charged by some prejudiced and untruthful writers. The permission to fight was given to the believers, only because they were fought against or were attacked first, and had been wronged and driven from their homes without just cause. This was in full accord with the laws of nations and of nature.³⁷

In support of his argument, Webb concluded by citing two other prominent Christian thinkers, Thomas Carlyle and John Davenport, who were apologetic towards Islam.³⁸ Carlyle, in his book, *Hero as Prophet*, romantically credited Islam with delivering Arabia “from darkness into light” and praised its zealous spirit which enabled it to stretch from Spain to India within 100 years of its inception – “These Arabs, the man Mohammed, and that one century – is it not as if a spark had fallen, one spark, on a world of what seemed black, unnoticeable sand? But

---

36 Webb, *Ibid*, p.63.

37 Webb, *Ibid*, p.64.

38 Fred Kaplan, *Thomas Carlyle: A Biography*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983.

lo! The sand proves explosive powder, blazes heaven-high, from Delhi to Granada!”³⁹ Webb cited Carlyle’s acknowledgment of the spread of Islam through the East, because it offers no mention of forced conversions.

John Davenport, not only strove to dispel the myth of violent Islamic propagation, but also criticized those Christians who perpetuated it. He conceded that,

It is a monstrous error to suppose, as some have done, and others still do, that the faith taught by the Koran was propagated by the sword alone, for it will be readily admitted by all unprejudiced minds, that Mohammed’s religion – by which prayers and alms were substituted for the blood of human victims, and which, instead of hostility and perpetual feuds, breathed a spirit of benevolence and of social virtues, and must, therefore, have had an important influence upon civilization.⁴⁰

Davenport’s presentation of the historical roots of Islam underscored Webb’s frequent assertions of Muslim passivity. Citing the works of such Christian scholars, Webb demonstrates that the perception of Islam as a progressive religion could be propagated in the West.

Webb also confronted the issue of slavery and concubinage in Islam. He noted that the association of these two vices conflicted with the very principle and spirit of Islam. Again, Webb cited Sir William Muir, the Christian author who penned the book, *Life of Mahomet*, as the main person who propagated these misconceptions. He charged that Muir “could neither quote any verse of the Koran sanctioning the enslavement of the captives of war or servile concubinage, nor relate any instance of them during the several battles described therein.”⁴¹ Webb argues that nowhere in the Qur’an was the subject of slavery and female concubinage discussed, and that slaves were referred to as “de factor but not de jure.”⁴²

Webb cites Moulavi Cheragh Ali’s commentary on this issue. The Mo-

---

39 Webb, *Ibid*, p.66.

40 Webb, *Ibid*, p.66.

41 Webb, *Ibid*, p.51.

42 Webb, *Ibid*, p.51.

ulavi argues that the Holy Book actually implements measures to eradicate the custom of slavery. The Qur'an sanctions the emancipation of slaves, professing such an act as pious and righteous. Legally, he argues, the manumission of slaves was a common expiation for transgressions as serious as murder. Slaves were given the right to buy their own freedom. Those who could not afford to do so could be freed by public funds. According to the Moulavi these were the gradual steps that reduced and eventually abolished slavery – "the future slavery was abolished by the Koran by putting the axe deep into its root and by annihilating its real source."⁴³ To prevent future slavery, the Qur'an, according to the Moulavi, prohibited the exploitation of prisoners of war, stating that, "The captives of war were, according to the clear injunctions of the Koran, contained in the 5th verse of the 47th Sura, to be dismissed either by a free grant or by exacting a ransom. They were neither to be enslaved nor killed."⁴⁴

Webb also refuted the American misperception that Muslims were intemperate. He noted that it is unaccustomed for devout Muslims to consume intoxicants of any kind, a vice he termed as "unknown" among them. Webb observes that of the Muslims he encountered, only those who mimicked the mannerisms and dress of the West, drink alcoholic beverages. Muslims wearing the traditional Islamic clothing, he stressed, abide by the Qur'an's prohibition against such shameful activities. Webb concluded that the rare occurrences of intemperate Muslims were influenced by contact with the West; their inebriation could not have originated from Islamic culture.

Summing up Islamic doctrine, Webb states that complete submission to the will of God is key to Islam and that prayers are cornerstones of this religion. He argued that Islam "teaches universal fraternity, universal love, and universal benevolence, and requires purity of mind, purity of action, purity of speech and perfect physical cleanliness." These requirements and practices are in stark contrast to the character flaws Western sources attributed to Muslims. He further states that Islam is free from priestly intervention and superfluous ceremony. Henceforth, he

---

43 Webb, *Ibid*, p.51.

44 Webb, *Ibid*, p.52.

underscored the religion's emphasis on each individual's responsibility for his or her actions. Webb commented that a true follower embodies the tenants of his religion daily – he “lives in his religion and makes it the paramount of his existence,” thus, ready to present his soul before God when the hour of prayer arrives. A devout Muslim, Webb argued, immerses himself in the religion “in all his goings and comings” so that, at the crack of dawn, he awakes from the call of the Muezzin and again begins a new day with prayer. Such practice of the religion in all facets of life is in keeping with the philosophy of Islam.

Conclusion

Webb's mission was not to proselytize but to educate his countrymen. His obscurity resulted primarily from the reluctance of his contemporaries and later historians and religious studies scholars to examine his work and its significance to American religious history. Although this unwillingness to consider Webb and his potential contribution to nineteenth century American religious history originated mostly from their Western biases, Webb himself was instrumental in averting public interest from his defense of Islam. By making frequent polemic assessments of Christianity before a mainly Christian audience, he effectively alienated himself from his countrymen. Webb's contention with Christianity was in fact a defense mechanism he employed to counter anti-Islamic hostility directed towards him.

Christian missionary tracts of the nineteenth-century, along with the reactions to Webb's presentations at the Parliament, demonstrated that American bigotry towards Islam was extensive. To this day resistance to Islam within the social, religious and academic communities of the United States still runs deep. Indeed, scholars continue to marginalize it as a twentieth century phenomenon despite the evidence that Islam and its adherents have existed within the scope of American culture and history since its formative years.⁴⁵

---

45 Yvonne Yazbeck Haddad, “Make Room for the Muslims?” in Walter H. Conser Jr. and Summer B. Twiss, eds., *Religious Diversity and American Religious History: Studies in Traditions and Cultures*, Georgia: University of Georgia Press, 1997, p. 224. In her article, Haddad writes that the history of and activity of the Muslim community in the United States has been seen as marginal or insignificant by the academic community and has been mostly ignored by historians of Islam and American religion...

A joint review of American history and religious studies demonstrates that such propaganda existed in the form of tracts written by American Christian missionaries such as Samuel M. Zwemer of the Young People's Missionaries Movement of the United States. Prejudice against Islam indeed existed before the turn of the century. By doing so, it becomes apparent that the prejudice Webb sought so hard to correct became an influence in shaping today's incomplete history of Islam in America. These misperceptions were at the very heart of what Webb sought to discredit. Sources that perpetuated such stigmas about Islam, like misogyny, aggression, and ignorance, include religious texts, missionary, and articles from the popular literature of the turn of the nineteenth century. Among these are such missionary tracts as E. M. Wherry's *Islam; or, The Religion of the Turk*, published in 1896 and Samuel M. Zwemer's *The Moslem World*, published in 1908. Both works characterized Islam as a heathen and barbaric religion in sensational details. Since the nineteenth century was regarded as the heyday for missionary activity, it is not surprising then that public viewed these religious and missionary texts as authoritative works.

Webb challenged American Christians and others to read his book, *Islam in America*, and admonished them that Islam contained the moral and social character to which their own faiths had so aspired. Webb argued that, among its followers, the Islamic faith inspired impeccable adherence to divine mandate, whereas the Christian doctrines merely echoed scriptural rhetoric among its congregations. Islam, he argued, was not the base religion that Christian missionaries claimed it to be, but a social force capable of providing remedy to the social blights in America "prostitution, marital infidelity, drunkenness and kindred vices."⁴⁶ He refuted the notion that the Christian community possesses a moral and social substance superior, or even equal, to that of the Muslims.

Apart from Islam's practically, Web stressed that it was also steeped in philosophical profoundness that was traditionally overlooked in the

---

There is a growing feeling among American Muslims that the story of the discovery of America has not been fully told...

46 Webb, *Philosophic Islam: A Lecture*, Hyderabad, India: Central Jail Press, 1892, p.15.

West. He attributed this oversight to a religious bias towards Christianity. Webb noted that Theosophy, philosophy and various religions had left him with more questions than answers. Comparing these religions with the Islamic literature he obtained in the Philippines, Webb discovered the holistic essence of Islam, its doctrines and philosophy in that the religion is not just a system of beliefs, but a way of life that is ingrained in the daily practices of Muslims. Webb believed that by educating the American public about this essence would result in negating the stereotypes and perceptions of Islam.

Throughout his endeavors, Webb divided his effort between refuting the anti-Islamic claims issued by his countrymen like Zwemer, Wherry, and Irving, and seeking to persuade others to re-examine and rethink their views. He fervently campaigned to dispel, for example, the popular belief that Muslims sought to proselytize through violence. Such generalizations, he argued, were based on sensationalized reports on the isolated incidents of a few Muslims and their habits. He pointed out that there are “fanatical and bigoted” followers in every faith, and that evaluating a religious system based solely on the actions of such zealots is not fair.⁴⁷

Islam has encountered more resistance and prejudice from the American religious community, scholars and the general public than most other religions. Webb is unique in that he was among the first to publicly identify this hostility during an era when the American consciousness was imbued with Eurocentrism and Orientalism. As an advocate for Islam, he insisted upon a fair presentation of his religion. His contributions have been overlooked and deserve further examination. Recognizing Webb and his role at the Parliament is essential to the incorporation of Islam and its adherents within the broader context of the study of religious movements in the United States.

Bibliography

ABD-ALLAH, Umar F., (2006) *A Muslim in Victorian America: The Life of Alexander Russell Webb*, New York: Oxford University Press.

---

47 Webb, “The Spirit of Islam”, p.464.

AMIN, Samir, *Eurocentrism*, (1989) New York: Monthly Review Press.

DANIEL, Norman, (1960) *Islam and the West: The Making of an Image*, Edinburgh: University Press.

GIBBON, Edward, (1985) *The History of the Decline and Fall of The Roman Empire*, New York: Penguin Books.

HADDAD, Yvonne Yazbeck, (1997) "Make Room for the Muslims?" in Walter H. Conser Jr. and Summer B. Twiss, eds., *Religious Diversity and American Religious History: Studies in Traditions and Cultures*, Georgia: University of Georgia Press.

KAPLAN, Fred, (1983) *Thomas Carlyle: A Biography*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983.

KRITZECK, James, (1964) *Peter the Venerable and Islam*, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1964.

SAID, Edward, (1978) *Orientalism*, New York: Pantheon, 1978.

SHARKEY, Heather, (2002) "Christians among Muslims: The Church Missionary Society in the Northern Sudan," *Journal of African History* 43.

TUNISON, Emory H., (1945) "Mohammad Webb, First American Muslim," *The Arab World*, Vol. 1, No. 3.

WEBB, Mohammed Alexander Russell, (1892) *Philosophic Islam: A Lecture*, Hyderabad, India: Central Jail Press..

-----, (1893) *Islam in America*, New York: Oriental Publishing Co., 1893.

-----, (1893) *Lectures on Islam: Delivered at Different Places in India*, Lahore: Islamia Press.

-----, (1893) "The Spirit of Islam," in *Neely's History of the Parliament of Religions and Religious Congresses at the World's Columbian Exposition: Compiled from Original Manuscripts and Stenographic Reports*, ed., Walter Raleigh Houghton, Chicago: Frank Tennyson Neely.

WHERRY, Rev. E.M., (1896) *Islam; or, The Religion of the Turk*, Ame-

rican Tract Society, New York: American Tract Society.

ZWEMER, Samuel M., (1908) *The Moslem World*, New York: Young People's Missionary Movement of the United States and Canada.

----- (1916) *The Disintegration of Islam*, New York.

----- (1924) *The Law of Apostasy in Islam: Answering the Question Why There Are So Few Moslem Converts, and Giving Examples of Their Moral Courage and Martyrdom*, London.

Kişisel Mecralarda Reklam Yayını: Kişilerin Sosyal Medyada Reklam Paylaşım Motivasyonları

Advertisements on Individual Channels: Advertisement Sharing Motivations on Social Media

Göksel Şimşek¹

Özet

İnsanları sosyal medyada reklam paylaşmaya neler motive etmektedir? Neden bazı reklamlar paylaşılmaya değer bulunurken, diğerleri paylaşılmaya değer bulunmaz? Bu araştırma insanların sosyal medyada her an paylaştıkları içeriklerden biri olan reklamların paylaşılma motivasyonlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın verisi kota örnekleme göre seçilen 820 kişiyle Konya’da 1 ay boyunca yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. Sonuçlar göstermektedir ki; kişiler sosyal medyada paylaştıkları reklamlarla itibar ve saygınlık kazandıklarını düşünmekte, başkalarına eğlenceli ve faydalı bilgiler sunarak kişisel tatmine erişmekte ve reklamlardaki bazı içeriklerle özdeşim kurarak kendilerini başkalarına anlatma fırsatı yakaladıklarını hissetmektedirler. Bu ana motivasyonların yanı sıra kişiler reklamlardaki (reklamlarda verilen) duygular sayesinde kendi hislerini ve düşüncelerini ve kimi zaman bazı olaylar karşındaki duruşlarını ifade etmek için de bu paylaşımları yapmaktadırlar. Olumlu duygulara sahip hikayeleri olan, şaşırtıcı, orijinal ve zekice bir espri anlayışına sahip eğlendirici reklamların paylaşılma daha fazla değer bulunduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Reklamcılık, Sosyal Medya, Paylaşım Motivasyonları, Viral Reklamcılık, Wom.

---

1 Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Reklamcılık Bölümü, goksels@sakarya.edu.tr

Abstract

Why do people share advertisements on social media? On one hand, some advertisements are determined worth to be shared; on the other hand, why are not others determined worth to be shared? This research aims to find out the motivations to be shared of advertisements, one of the contexts which people share on social media at any moment. The research data have been collected by the way of interview for a month with 820 persons in Konya, who have been chosen according to quota sampling. Results show that people think they get reputation and respect via the advertisements which they share on social media; reach self-fulfillment by providing other people with amusing and useful information; and, feel they take the opportunity to express themselves to others by identifying themselves with some contexts in advertisements. People make this sharing in order to state their own emotions, thoughts and even sometimes their attitudes in some occasions thanks to the emotions in advertisements besides these main motivations. It is viewed that amusing advertisements, which have a narration of positive emotions; are amazing and original; and, have a witty sense of humour, are determined more worth to be shared.

Keywords: Advertising, Social Media, Sharing Motivations, Viral Advertising, Word-of-Mouth.

Giriş

İnsanoğlu birlikte yaşamaya başladığı andan itibaren deneyimlerini, etkinliklerini, fikirlerini sürekli paylaşa gelmiştir. İnternetin sunduğu hız, teknolojinin sunduğu yeni imkânlar ve sosyal paylaşım siteleri ile çok daha fazla içerik, daha fazla kaynaktan, daha fazla insanla, daha sık ve daha hızlı paylaşılr hale geldi. Bu paylaşım her yeni gün yüzlerce, binlerce insanın birer ‘mecra’ haline gelmesiyle daha da büyümektedir. Eskiden geleneksel mecralar karşısında birer alıcı durumdaki bireyler bugün artık tam anlamıyla birer yayıncı durumuna dönüşmüşlerdir. Takipçi elde etmek, onların beğenisi kazanmak, kişilerin kendisini birer yayın organı ve yayın yönetmeni gibi görmesi sonucunu doğurmuştur.

Yeni teknolojiler ve yeni medyayla “etkileşimin” bu denli hızlı artmasıyla beraber; paylaşım, e-womm (elektronik womm), viral olmak, viral video, viral pazarlama, viral reklamcılık gibi kavramlar konuşulmaya, araştırılmaya ve tartışılmaya başlanmış. Bu kavramlardan birçoğu gündelik hayatın konuşma dili haline gelmiş ve akademik araştırmaların da konusu olmuştur.

Paylaşımlar kişisel bloglar, e- posta, Facebook, Twitter gibi sosyal ağlar, Pintrest, Instagram gibi fotoğraf paylaşım siteleri ya da Youtube, Hulu gibi video paylaşım siteleri üzerinden gerçekleşmektedir. Bu paylaşımlar; yorum, beğenilme ve yeniden paylaşma gibi etkileşimli eylemleri doğurmaktadır. Bu noktada insanların ne tür içerikleri daha çok paylaşmaya istekli oldukları ve temelde paylaşımın arkasındaki dürtülerin neler olduğu geçtiğimiz on yılın en önemli araştırma konularının başında gelmiştir.

Bu araştırmada sosyal medya kullanıcılarının geleneksel mecralarda gördükleri ve beğendikleri reklamların paylaşım motivasyonlarını anlamak ve hangi tür reklamların ve neden kullanıcılar tarafından paylaşıldıklarını betimlemeye çalışmaktır. Ayrıca sosyal ağlarda paylaşılan bu reklâmların paylaşılanla paylaşılan marka arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı hedeflemektedir.

Literatür

Sosyal ağ siteleri, sosyal paylaşım siteleri ya da sosyal medya olarak nitelendirilen (Kaplan ve Haenlein, 2010) bu ortamlarda paylaşılan

içeriklerden bazıları da markaların ya da kar amacı gütmeyen kuruluşların başta televizyon olmak üzere geleneksel mecralarda yer alan reklâmları olmaktadır. Sosyal ağlarda paylaşılan reklâmların hangi motivasyonlarla paylaşıldığını ve paylaşılan bu reklamların pazarlama açısından nasıl bir etkisi olduğunu anlamak için insanların bu sosyal ağları kullanma ve ihtiyaç duymadaki motivasyonlarıyla beraber, insanların temel ihtiyaçlarını ve bu ağlardaki birincil eylem olarak paylaşımın doğasını anlamak da gerekmektedir (Hutton ve Fosdick, 2011).

İçinde bulunduğumuz yüzyıl boyunca psikologlar insan davranışının altını çizen bir dizi temel toplumsal motivasyonu tekrar tekrar tanımlamışlardır. İnsanın uyumsal hücresinin olmazsa olmaz temeli yine başka insanlardır ki; bunlar, toplumsal gruplar, ağlar ve içinde bulundukları ilişkilerdir. Susan Fiske insanların başkalarıyla iletişime geçmeye iten beş ana toplumsal motivasyonu *aidiyet, anlayış, kontrol, kendini yükseltme, güven* olarak ele almaktadır. Fiske'ye göre insanlar kendi türleri içerisinde *toplumsal aidiyet* aramaktadırlar ki bu da en temel toplumsal motivasyondur. Aidiyet insanların hayatta kalmalarını ve gelişmelerini sağlamaktadır. Ait olmak için; insanlar, toplumsal anlamda karşılıklı *anlayış* aramaktadırlar ki; bu temel bir toplumsal motivasyon olarak görülmektedir. Kişinin *benliğine* duyduğu özel sevgi kişinin *kendi itibarını* muhafaza etmesi ise bir başka temel toplumsal motivasyon olarak karşımıza çıkmaktadır (Fiske ve Fiske, 2010).

Gerçekte insanların içerikleri paylaşımları ve değişimlerinin birçok nedeni bulunmaktadır. İnsanların hikâyeler, makaleler, haberler, videolar paylaşmasının bir nedeni onların faydalı bilgi ihtiva etmesidir. İndirim kuponları veya iyi restoranlar ile ilgili haberler ve makaleler paylaşması diğer insanlara para tasarrufu, daha sağlıklı ve daha lezzetli yiyecekler yeme konusunda yardımcı olmaktadır. Tüketicilerin bu tür pratik faydalı içerikleri paylaşarak diğer insanlara yardım etmesinin arkasında, bilgili görünmek ve kendilerine ait olduğunu düşündükleri veya yaratmak istedikleri imajı güçlendirmek ile ilgili gereksinimler bulunmaktadır (Wojnicki ve Godes, 2008; Berger ve Milkman, 2012).

Ho ve Dempsey kişilerin birbirlerine internette çeşitli içerikleri göndermelerinin ve paylaşımlarının arkasında dört ana motivasyon olduğunu belirtmişlerdir. Bu motivasyonlar sırasıyla; bir grubun parçası olma ihtiyacı, bireyselcilik ihtiyacı, fedakâr olma ihtiyacı ve kişisel

gelişim ihtiyacıdır. Bu çalışmada test edilen dört motivasyondan bir grubun parçası olma ihtiyacı ve bireysellik ihtiyacının içerik paylaşımının arkasındaki kuvvetli motivasyonlar olduğu tespit edilmiştir (Ho ve Dempsey,2011).

Bu konuyla ilişkili çalışmalarında Gülnar ve arkadaşları 2010 yılında yaptıkları araştırmada insanların 7 temel motivasyonla Facebook, Youtube ve benzeri siteleri kullandıklarını ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada temel motivasyon; kişisel sunum ve narsisim olarak ortaya çıkarken diğer altı motivasyon önem sırasına göre medya alışkanlığı ve performans, boş zamanları değerlendirme, bilgi arama, kişisel statü, ilişkiyi sürdürme ve eğlence olarak sıralanmıştır (Gülnar ve vd. 2010).

Newyork Times tarafından 2011 yılında yapılan araştırmada sosyal medya ve internet üzerinden yapılan paylaşım motivasyonları; takipçilerine değerli ve eğlenceli içerikler sunmak, kendini diğerlerine anlatma ve başkalarının zihninde istenilen yönde bir algı yaratma arzusu, ilişkiler kurmak ve geliştirmek, kendini gerçekleştirme -kişisel tatmin ve önemsedikleri meseleler, markalarla ilgili haberlerle yaymak olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmada, paylaşım motivasyonlarının genelde ilişkiler ile ilgili olduğu göstermektedir (<http://nytmarketing.whsites.net/mediakit/pos/>).

Paylaşımçıların karakteristik olarak tiplere ayrıldığı araştırmada, kişilerin paylaşımda başkalarıyla ilişki kurmalarına imkan sağlayan, güvenilir, basit ve karmaşık olmayan, etkin bir mizah ve espri anlayışına sahip olanların öne çıktığı saptanmıştır.

IPSOS'ün 2013 yılında, 24 ülkede, 12.420 sosyal medya paylaşımıcısı ile yaptığı araştırmada, katılımcıların %73'ü “ ilgi çekici ve enteresan” buldukları içerikleri paylaştıklarını ifade etmiştir. İkinci en popüler motivasyon %43 ile “Önemli olan şeyleri paylaşmak” olurken, bu motivasyonu %43 ile “ Komik olanı paylaşmak” motivasyonu takip etmiştir. “ İnsanların benim tam olarak kim olduğumu ve neye inandığımı anlamalarını sağlamak “ (%39), “ Bir ürünü, servisi, kitabı, filmi vb. gibi tavsiye etmek (%30), “ Bir davayı, meseleyi, derneği, organizasyonu ya da inancı desteklemek” (%29), “ Benzersiz ve özgün olanı paylaşım” ise % 26 ile diğer önemli motivasyonlar olarak sıralanmış-

tır. Aynı araştırmada Türkiye’den araştırmaya dâhil olan katılımcıların %71’ i “ İlgi çekici ve enteresan olanı paylaşırım” cevabını vermişlerdir. Türk kullanıcılar için ikinci motivasyon “Önemli olan şeyleri paylaşmak” olurken, üçüncü sırada %56 ile komik olanı paylaşmak motivasyonu yer almıştır (<http://www.ipsos-na.com/news-polls/press-release.aspx?id=6239>).

2012 yılı itibarı ile kullanıcı sayısının bir milyarı aştığı bilinen Facebook başta olmak üzere, sosyal ağ siteleri ve sosyal medyada yukarıda özetlemeye çalıştığımız motivasyonlarla yapılan paylaşımlar büyük bir sosyal iletişimin ve etkileşimin olduğunu göstermektedir. Bu tür bir sosyal iletişim, WOMM (ağızdan ağıza) ve Viral pazarlamanın önemini arttırmıştır. İnternet kullanarak kimin tarafından yaptırıldığı bilinen kışkırtıcı ve etkileyici bir içeriğe sahip, izleyicide başkalarıyla gönüllü olarak paylaşma isteği uyandıran, ücret ödenmeden kullanıcıdan – kullanıcıya gerçekleşen iletişim olarak ilk kez tanımlanan viral reklamcılık (Porter ve Golan, 2006) markaların sosyal iletişimi etkili olarak kullanmaya başardıkları bir araç olmuştur.

Sosyal İletişimin ve etkileşimin yoğun ve önemli olduğu artık çok açık olarak ortaya konulmasına karşın, üzerinde fazla durulmayan önemli bir diğer soru, online olarak paylaşılan içeriklerden bazılarının diğer içeriklere göre neden daha çok paylaşılma istendiği ve viral hale geldiğidir.

Angela Dobe ve arkadaşları 2007 yılında yapmış oldukları araştırmada başarılı viral içeriklerin duygularla bağlantılı olduğunu ve tüketicinin hayal gücünü yakalayan, bir sürpriz uyandıran, sürprizle biten içerikler olduğunu öne sürmüşlerdir. (Dobe vd., 2007). Olumlu duygusal tonun, reklamların paylaşım istekliliğini arttırdığı aynı zamanda markaya karşı olumlu tutumları güçlendirdiği ortaya konulmuştur (Peters ve Kashima 2007; Eckler ve Bolls 2011). Duygularla bağlantı kurmak, olumlu bir dil kullanmak ve hayal gücünü harekete geçirmenin yanı sıra başkalarını eğlendirme isteği de paylaşılan içeriğin viral olmasını sağlayan diğer bir etken olarak karşımız çıkmaktadır (Berger ve Milkman 2011).

Metodoloji

Bu çalışma, kullanıcıların geleneksel mecralarda gördüğü reklamları

sosyal ağlarda (Facebook, twitter, youtube) paylaşımları ile ilgili motivasyonlarını betimlemeyi ve hangi tür reklamların paylaşılmaya değer bulduklarını ortaya koymayı amaçlayan bir alan araştırmasıdır.

Örneklem

Çalışmada, olasılıklı olmayan örneklem türlerinden olan kota örnekleme kullanılmıştır. Kota örnekleme, çalışmanın ana evreninin hedef kitleye uygun karakteristiklere göre sınıflandırılıp, bu karakteristiklere belli payların (kontenjanların) atanmasıyla uygulanan bir örneklem türüdür (Sencer ve Irmak, 1984: 403). Bu çalışma öne çıkan ve belirlenen temel özelliklerdir.

Soru Formu ve Veri Toplama

Araştırmada kullanılan soru formu 3 ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım kullanıcıların sosyal medyada reklam paylaşma motivasyonlarına yönelik ifadelerin yer aldığı 71 maddeden oluşan kısımdır. Bu 71 ifade oluşturulurken, reklam içeriğine yönelik ifadeler, markaya yönelik tutumlarla ilgili ifadeler, reklamlardaki yaratıcı öğelere ilişkin ifadeler ve duygular ile kişinin kendini ifade etmesiyle ilgili ifadeler üzerinde durulmuştur. Hazırlanan ifadeler 5 ayrı uzmanla tartışılmış ve düzenlenmiştir. Soru formunun ikinci kısmı sosyal medya kullanım davranışları ve paylaşılan reklamlardaki ürünlerin satın alınma davranışı ile ilgili hazırlanan sorulardan oluşmaktadır. Soru kâğıdının son kısmı ise sosyo demografik özelliklerden oluşmaktadır. Veriler, Konya’da yaş kotası kullanılarak 2013 yılının ikinci yarısında toplanmıştır. Yüz yüze görüşmelerle toplam 820 kişiden bilgi toplanmıştır.

Araştırma verilerinin öncelikle betimleyici istatistikleri çıkarılmış, daha sonra sosyal medyada reklam paylaşım motivasyonları için keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Faktör gruplarıyla cinsiyet ve yaş değişkeni arasındaki ilişkilerin analizinde ise t-test ve ANOVA analizleri kullanılmıştır.

Bulgular

Demografik Özellikler

Araştırma kapsamında görüşülen kişilerin % 58,8 i (482) kadınlardan % 41,2 de (338) erkeklerden oluşmuştur. Yaş dağılımının 15-64 yaş arasında olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların %20’si

20-24 yaş, %18,7'si 40-44 yaş, %13,9'u 30-34 yaş, %12,7 15-19 yaş, %10,9'u 25-29 yaş, %9,5'i 45-49 yaş, %9,3'ü 35-39 yaş ve %5,1'i de 50 yaş ve üzeri kişilerden oluşmaktadır. Örneklemin farklı yaş gruplarında farklı şekilde oluşturulması temelde üç farklı yaş kategorisinin reklam paylaşımında farklı özellikleri taşıyıp taşımadığını görmek için yapılmıştır. Üç temel yaş kategorisindeki birinci grup 15-24 yaş grubuna giren gençlerden oluşmaktadır. Bu kitle internet ve sosyal medya ile doğmuş ve büyümüş, hayatlarının birçok alanında internet ve sosyal medya etkin rol oynamıştır. Şu anda da sosyal medya ve interneti en yüksek düzeyde aktif kullanan kitledir. Reklam bağlamında değerlendirildiğinde ise, daha çok öğrenci olan bu kitlenin alım gücü düşüktür. Fakat bu kitle TV, Gazete ve radyo gibi iletişim araçlarını görece olarak daha az takip etmekte dolayısıyla bilgi edinme ve boş vakitlerini değerlendirme gibi medya kullanım motivasyonlarını internet ve sosyal medya üzerinden gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda bu kitle kısa süre sonrasında meslek sahipliğine bağlı olarak aktif tüketici konumuna dönüşeceklerdir. Görüşülen kişilerin % 32,7'si bu yaş grubundan oluşmaktadır.

İkinci grup 25-44 yaş grubuna giren orta yaş grubundaki kişilerdir. Bu kitle gençliklerini daha çok TV, Gazete ve Radyo ile geçirmiş, internet ve sosyal medya ile daha sonraki dönemlerde tanışmışlardır. Bir önceki kitleye oranla internet ve sosyal medyaya ile ilişkilerinin daha yoğun olmamakla birlikte, bu mercilerle önemli adaptasyonu da gerçekleştirmişlerdir. Fakat bu kitlenin diğer bir özelliği de satın alma gücünün ve tüketme eğiliminin yüksek olmasıdır. İkinci grup olan 25-44 yaş arasındakiler örneklemin % 52,7'sini oluşturmaktadır (Socialbakers) (<http://www.socialbakers.com/facebook-statistics/turkey>).

Üçüncü grup, örneklemin yaklaşık %15'ini teşkil eden 45 yaş ve sonrasıdır. Bu kitle diğer iki gruba göre internet ve özellikle sosyal medya ile geç tanışmışlardır. Görece olarak bu araçları kullanma motivasyonları genç ve orta yaş gruplarına göre daha düşüktür. Ayrıca bu kitlenin tüketim alışkanlıkları daha duranıdır. Bu son grup ise % 14,6 oranında örnekleimde temsil edilmektedir. Aynı zamanda bu grup şu anda Türkiye de özellikle Facebook kullanıcılarının yaklaşık %11ini oluşturmaktadır (<http://www.socialbakers.com/facebook-statistics/turkey>).

Görüşülen kişilerin sosyal medyayı kullanmaya ne zaman başladıkları-

na bakıldığında yaklaşık üçte birinin (%74,9) üç yıl ve daha uzun süredir kullandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca %20,6'sı 1-2 yıldır ve %4,5'i de bir yıl ve daha az süredir sosyal medyayı kullanmaktadırlar.

Sosyal Medya Kullanım Davranışları

Görüşülen sosyal medya kullanıcıların interneti kullanma sıklığı analiz edildiğinde aritmetik ortalamanın 187 dakika olduğu belirlenmiştir. Bunun 3 saat olduğu düşünülürse, internette geçirilen sürenin oldukça anlamlı olduğu görülecektir. Kullanıcıların yaklaşık %25'i en az 2-4 saat arasında günlük interneti kullanmaktadır. Yaklaşık %50'si de günlük 1-2 saat arasında, %15 i de 4-8 saat arasında internette vakit geçirmektedir.

Sosyal medyayı ne kadar sıklıkla kullandıklarına bakıldığında ise; Kitlenin % 48, 4'ü her gün düzenli olarak, % 22'si haftada 4-5 gün, % 19,4'ü haftada 2-3 gün ve % 10,2'si de haftada bir gün sosyal medyayı ziyaret ettikleri belirlenmiştir. Bu veriler örneklem içindeki kitlenin yaklaşık %70'nin her gün bir şekilde sosyal medyayı kullandıklarına işaret etmiştir. Bu durum sosyal medyanın kişiler üzerindeki etkisini ortaya koyma açısından oldukça anlamlı görülmektedir.

Sosyal Medya Ağlarında Reklam Paylaşım Motivasyon İfadeleri

Kişilerin sosyal medya ağlarındaki reklam paylaşımı motivasyonlarını ve diğer paylaşım unsurlarını ortaya koyabilmek amacıyla oluşturulan çeşitli ifadeler 5'li likert tipi ölçekteki aritmetik ortalamalarına göre değerlendirildiğinde dört grup ifadenin belirginleştiği görülmektedir.

Birinci grupta yer alan ifadelerin aritmetik ortalamaları, 4,03 ile 3,53 arasındadır. Birinci grupta yer alan “Orijinal fikirleri çok sevdiğim için” ifadesinin 4,03 aritmetik ortalama ve 0,98 standart sapma ile en yüksek ortalamayı aldığını görülmektedir. Dolayısıyla kişilerin reklam paylaşımında orijinal fikirleri çok önemsedikleri ve onları reklam paylaşımına iten en önemli unsurun “orijinallik” olduğu kolaylıkla söylenebilecektir. Bu grupta yer alan diğer

ifadeler ve aritmetik ortalamaları ise sırasıyla şöyledir: Reklamda verilen bilgidan arkadaşlarımin da haberdar olması için (3,87), Ben zeki-ce bulduğum her şeyi paylaşırım, reklâm olup olmamasının bir önemi yoktur (3,78), Reklam ince bir espri anlayışına sahip olduğu için (3,73),

Çok eğlendirici bulduğum için (3,71), Reklamdaki hikâyeyi çok beğendim için (3,65), Reklam beni bilgilendirdiği için (3,62), Pozitifliği, iyimserliği ve mutluluğu yansıttığı için (3,62), Reklâmdaki duygu etkileyici olduğu için (3,58), Özel günleri (anneler günü, milli bayramlar, dini bayramlar, sevgililer günü) konu aldığı için (3,57), Görüntüler çok etkileyici olduğu için (3,56), Sıradan olmayan, cesur ve farklı olduğu için (3,53).

Bu gruptaki ifadeler incelendiğinde, sıradan olmayan, farklı, cesurca yapılan, ince bir espri barındıran, çok zekice düşünülmüş reklamların paylaşılması ve orijinal bulunması ifadelerine katılım yönünde bir birliktelik olduğunu göstermektedir.

İkinci grupta yer alan ifadelerin aritmetik ortalamaları ise 3,48 ile 3,00 arasındadır. Bu grupta yer alan diğer ifadeler ve aritmetik ortalamaları ise sırasıyla şöyledir; Reklam duygularımı yakalamış olduğu için (3,48), Hoşça vakit geçirdim, arkadaşlarımın da eğlenmesi için (3,48), Reklâmdaki sözler çok etkileyici olduğu için (3,44), Hissettiklerimi çok iyi yansıttığını düşündüğüm için (3,44), Daha önce hiç rastlamadığım derecede özgün olduğu için (3,44), Çok sevimli bulduğum için (3,42), Çok zekice bulduğum için (3,41), O günkü ruh halime uygun olduğu için (3,39), Reklamda ki müzik çok güzeldi, müziği beğendiğim için (3,37), Gerçekleri yansıttığını düşündüğüm için (3,35), Reklamdaki ürünün faydasına inandığım için (3,32), Özel günlerde yapılan reklâmların daha çok sevdiğim için (3,30), Çok güldüğüm/sevdiğim bir komedyen olduğu için (3,30), Reklâmdaki ürün/mal/hizmet beni çok etkilediği için (3,29), Paylaştığım reklam hayata bakışımı çok iyi ifade ettiği için (3,25), Çok sürpriz bir sonu vardı, şaşırtıcı olduğu için (3,24), Komik olanları paylaşırım, reklâm olup olmasının bir önemi yoktur (3,23), Gündemde olanı yaymayı sevdiğim için (3,22), Reklamdaki ürünün (mal ya da hizmet) ülkemi çok iyi temsil ettiğini düşündüğüm için (3,19), Çok mutlu ettiği için (3,19), Reklamdaki konu milli duygularımı okşadığı için (3,18), Reklamda çok beğendiğim bir sanatçı/sporcu/müzisyen olduğu için (3,13), Bir film gibi olduğu için (3,13), Reklamdaki karakter çok etkileyici olduğu için (3,09), Kişiliğimi yansıttığımı düşündüğüm için (3,04), Oyuncuların oyunculuklarını beğendiğim için (3,03), Reklam dünya görüşümü yansıttığı için (3,00).

Bu gruptaki ifadeler incelendiğinde, kişilerin reklâmlardaki beğeni

önceliklerinin ortaya çıktığını ve bunlarında reklamdaki müzik, oyunculuk, görüntüler, hikâye ya da reklamın bir tv ya da sinema filmi gibi sunulmuş olmasının önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca bu tip reklâmlarla ortaya çıkan duyguların ve anlamların kişilerin kendini ifade etmesine imkân vermesidir.

Üçüncü grupta yer alan ifadelerin aritmetik ortalaması 2,99 ile 2,51 arasındadır. Bu grupta yer alan ifadeler ve aritmetik ortalamaları ise sırasıyla şöyledir. Satın almayı düşündüğüm için (2,99), Oyuncuları beğendiğim için (2,97), Reklâmda konu geçen ürünü istediğimden(eşime, babama, abime) mesaj vermek için (2,96), Reklâm gibi olmadığı için paylaştım (2,95), Beni çok heyecanlandığı için (2,91), Çok güvenilir bulduğum için (2,89), Bu marka çok zeki bir marka diyebilirim, bunu da yaymak için (2,86), İnsanların gözünde hoş bir izlenim oluşturmak için (2,85), Reklâmdaki markayı çok sevdiğim için (2,83), Muziplik olsun diye paylaştım (2,73), Sahip olduğum marka benim tüm beklentilerimi karşıladığı için (2,71), Gündem olacağını tahmin ettiğim (2,68), Reklâm çok tutkulu olduğu için (2,65), Severek takip ettiğim bir dizideki karakter reklâmda yer aldığı için (2,62), Takipçilerimin beğenisini kazanmak için (2,69), Takipçilerim benim orijinal fikirlerim için takip ediyorlar, reklam bunu desteklediği için (2,56), Gündemi oluşturmak için (2,55), Sahip olmayı hayal ettiğim markanın olduğu için (2,55), Reklâmlara özel bir ilgim olduğu için (2,51).

Bu gruptaki ifadeler ise kişilerin reklam paylaşımında markaya verdikleri önem ve markaya karşı tutumları ile takipçilerini ilgisini kazanmak ve gündemi yakalayan ve oluşturan bir kişi olma arzusunun ön plana çıktığını göstermektedir.

Dördüncü grupta yer alan ifadelerin aritmetik ortalaması 2,46 ile 1,78 arasındadır. Bu son grupta yer alan ifadelerin aritmetik ortalamalarının düşük ve standart sapmalarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısı ile bu grupta yer alan ifadelere kişilerin reklam paylaşımı noktasında katılmama yönünde birliktelik gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

Bu grupta yer alan ifadeler sırası ile şöyledir. Reklamdaki markanın hayatıma çok şey kattığını düşündüğüm için (2,46), Günlük yaşamdan daha ilginç insanlar tanımak ve tanışmak için (2,45), Siyasi düşünceler-

rime uygun olduğu için (2,42), Reklâmdaki karakteri kendime benzettiğim için (2,42), Reklâmdaki ürüne sahip olmam beni gururlandırdığı için (2,38), İnsanlar tarafından fark edilmemi sağlayacağını düşündüğüm için (2,38), Siyasi düşüncelerimi ifade etme imkanı verdiği için (2,36), Reklâmdaki markanın itibar kazandıracağını düşündüğüm için (2,34), Paylaştığım reklamın bana prestij kazandıracağını düşündüğüm için (2,33), Reklamdaki kızı çok beğendiğim için (2,24), Reklâmdaki karakter gibi olmak istediğim için (2,13), Reklamdaki erkeği çok beğendiğim için (1,98), Reklâm ve pazarlama alanında çalışıyorum, işim gereği olduğu için (1,78).

Reklam Paylaşım Motivasyonlarını Faktör Analizi Sonuçları

Kişilerin reklam paylaşımı ile ilgili temel unsurların neler olduğu belirlenmesinde alanında uzman (reklamcı, sosyolog, psikolog vb.) olan pek çok kişi ile görüşülmüş ve reklam paylaşımında ön plana çıkan anlamlı ifadeler oluşturulmuştur. Burada toplam 71 ifade belirlenmiştir. Kişilerin bu ifadelere verdikleri önem, “ 1 Hiç katılmıyorum” dan “5 Tamamen katılıyorum” a değişen 5’li likert tipi bir ölçekle sorulmuştur.

Öncelikle kişilerin konu ile ilgili 71 maddeye vermiş oldukları cevapların güvenilirlik analizi yapılmış değerlendirilmiştir. İlk bulgular bazı maddelerin yüksek ya da düşük ortalama değerden dolayı genel güvenilirliği düşürdüğü ve faktör analizinde faktörlere yükleme yapmadığı görülmüştür. Bu maddeler teker teker analizden çıkarılmış ve 68 madde ile analizler gerçekleştirilmiştir. Bu maddeleri toplam güvenilirlik değeri Cronbach Alpha = ,9429 olarak bulunmuştur. Bu değer oldukça yüksek ve ileriki analizler için uygun bir değerdir.

Görüşülen kişilerin ilgili ifade maddelerine vermiş oldukları katılım düzeyleri cevaplar üzerine varimax rotasyonlu faktör analizi uygulanarak gruplanmıştır. Özdeğeri bir(1)den büyük ve minimum yükleme büyüklüğü 0,30 kriteri kullanıldığı zaman görüşülen kişilerin reklam paylaşımı ile ilgili ifadelere verdikleri önemle ilgili toplam varyansın % 44,7’sini açıklayan 6 (altı) faktör çözümü (alt boyutları) ortaya çıkmıştır.

Ayrıca faktör analizinden elde edilen faktörlerin her birindeki maddelerin bir arada gösterdikleri cronbach alpha değerleri hesaplanmıştır.

Buna göre birinci faktör = 0,8999, ikinci faktör = ,8773, üçüncü faktör = ,8607, dördüncü faktör = ,8288, beşinci faktör = ,7493, ve altıncı faktör = ,055'dir. Bu veriler incelendiğinde bütün faktörlerin kabul edilebilirlik sınırının üstünde olduğu ve analizlerde kullanılabilir olduğu görülmüştür. Faktörler değişken olarak kaydedilmiş ve puanları T-puanına dönüştürülerek cinsiyet ve yaş değişkenleri ile karşılaştırılmıştır.

Aşağıda her bir faktör, faktörde biriken ifadelerin ortalamaları, standart sapmaları ve faktör yükleme değerleri gösterilerek değerlendirilmektedir.

Faktör 1- Beğenilmek ve İtibar Kazanmak (Kendini Beğenme)

İfadeler	Ort.	S.Sapma	Faktör Yüklemeleri
İnsanlar tarafından fark edilmemi sağlayacağını düşündüğüm için	2,38	1,25	,694
Paylaştığım reklamın bana prestij kazandıracağını düşündüğüm için	2,33	1,21	,652
Reklâmdaki ürüne sahip olmam beni gururlandırdığı için	2,38	1,23	,633
Gündemi oluşturmak için	2,55	1,25	,629
Takipçilerimin beğenisini kazanmak için	2,59	1,27	,627
Takipçilerim benim orijinal fikirlerim için takip ediyorlar, reklam bunu desteklediği için	2,56	1,28	,614
Günlük yaşamdan daha ilginç insanlar tanımak ve tanışmak için	2,45	1,27	,608
Reklâmdaki markanın itibar kazandıracağını düşündüğüm için	2,34	1,20	,585
Reklamdaki markanın hayatıma çok şey kattığını düşündüğüm için	2,46	1,20	,582
Gündem olacağını tahmin ettiğim	2,68	1,27	,575
Sahip olmayı hayal ettiğim markanın olduğu için	2,53	1,26	,557

İnsanların gözünde hoş bir izlenim oluşturmak için	2,85	1,32	,544
Reklâmdaki karakter gibi olmak istediğim için	2,13	1,16	,459
Reklâmlara özel bir ilgim olduğu için	2,51	1,23	,458
Reklâmda konu geçen ürünü istediğimden(eşime, babama, abime) mesaj vermek için	2,96	1,35	,437
Gündemde olanı yaymayı sevdiğim için	3,22	1,30	,368
Reklâm çok tutkulu olduğu için	2,65	1,25	,350
Özdeğer (Eigenvalue)			7,1
Açıklanan varyans (%)			10,5
Güvenilirlik (Cronbach's Alpha)			,8999

Sosyal medya (facebook, twitter, youtube) kullanıcılarının kendi kişisel hesaplarında paylaştığı reklâmlar ve reklâm paylaşım neden ve kriterlerinde en önemli noktaların yer aldığı ilk faktörü “Beğenilmek ve İtibar Kazanmak” olarak adlandırılmıştır. Bu faktörde açık bir şekilde görüldüğü gibi insanlar reklâmları paylaşıırken kendilerinin başkaları tarafından fark edilmeyi istediklerini, kendilerinin gündemi oluşturmak arzusunda olduklarını, paylaştıkları reklâmlarla itibar kazanmayı hedefledikleri söylenebilir. Bu yüzden sosyal medyada reklâm paylaşan kişilerin orijinal olan fikirlerin peşine düştüklerini ve bu fikirleri fark eden kişi olarak takipçilerinin gözünde özel olmak arzusunun çok önemli olduğu ifade edilebilir. Böylece bir yandan takipçilerinin beğeni ve takdirini kazanırken, diğer yandan da daha ilginç insanları tanımak ve tanışmak arzusunun bu kişilerde ön plana çıkan temel motivasyonlar arasında yer almaktadır.

Burada üzerinde durulması gereken nokta, paylaşılan reklâmın niteliklerinden yola çıkılarak kişilerin kendi saygınlıklarını reklâmlar üzerinden inşa etme çabası içerisinde olduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla aslında burada paylaşılan şeyin bir reklâm olmasından çok kişinin o reklâmdan kendine atfettiği değerlerdir. Bunlarında itibar, saygınlık,

beğeni, fark edilme, gündemde olmak ve daha çok insan tarafından takip edilmek gibi değerleri oluşturduğu söylenebilir.

Cinsiyet ile “Beğenilmek ve İtibar Kazanmak” faktörü arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir ($p=0,001$). Erkekler ($Ort=52,2$) kadınlara ($Ort=48,5$) oranla “Beğenilmek ve İtibar Kazanmak” faktörüne daha fazla önem atfetmektedirler. Yaş kategorileri ile bu faktör arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

“Beğenilmek ve İtibar Kazanmak” faktörü tek başına toplam varyansın %10,5 ini açıklamaktadır. Ayrıca ilk faktörün güvenirlik değeri de (Cronbach Alpha = ,8999) oldukça yüksektir. Bu faktörün özdeğeri (Eigenvalue) de 7,2 bulunmuştur.

Sosyal medya kullanıcılarının reklâm paylaşım motivasyonlarındaki ikinci faktör “Yaratıcılık (Creativity)/Kendini Yansıtmak” olarak adlandırılmıştır. Faktörde yer alan ifadeleri incelendiğinde kişilerin reklam paylaşımında birbirleriyle ilişkili iki temel öğeyi birlikte ele alıp değerlendirdikleri görülmektedir. Buradaki birinci öğede reklâmın özgünlüğünü, zekice tasarlanmış olmasını, kendilerini heyecanlandırmasını, eğlenceli olmasını, cesurca ve sıradan olmamasını, görüntülerin ve reklâmdaki sözlerin etkileyici olmasının ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Aynı faktör içerisinde yer alan ikinci öğedeki ifadeler ise reklâmın kendi duygularını yakalamış olmasını, hayata bakışını çok iyi ifade etmiş olmasını, ince bir espri anlayışı ile iyimserliği ve mutluluğu yansıtmalarını önemseydiğini ortaya koymaktadır.

Aynı zamanda bireylerin bu faktör içerisinde yer alan ifadeler aracılığıyla kendi kişiliğini yansıtmak imkânı da bulunduğu belirtilebilir. Çünkü reklâma atfettiği sıradan olmama, ince bir espriye sahip olma, zeki ve farklı olmak gibi öğeler bir kişilik yapısını da tanımlamaktadır. Kişiler böylece paylaştıkları reklamlar üzerinden duyguları, yaşam felsefesi, espri anlayışları ve beğeni kriterleri hakkında takipçilerine bilgi verme şansını yakalamaktadırlar.

Diğer yandan zekilik, heyecan vericilik, eğlendirme, cesur olmak, görüntülerin etkileyiciliği reklam paylaşımında çok önemli kriterler olmakla birlikte, bunların gerçekçi olması ve güvenilir bulunması oldukça önemlidir. Çünkü “gerçekleri yansıttığını düşündüğüm” ve “çok güvenilir bulduğum” için reklâmların paylaşıldığı ifade edilmektedir.

Faktör 2- Yaratıcılık (Creativity) / Kendini Yansıtma

İfadeler	Ort.	S.Sapma	Faktör Yüklemeleri
Daha önce hiç rastlamadığım derecede özgün olduğu için	3,44	1,19	,687
Çok zekice bulduğum için	3,41	1,24	,663
Beni çok heyecanlandırıldığı için	2,91	1,20	,646
Çok eğlendirici bulduğum için	3,71	1,17	,615
Sıradan olmayan, cesur ve farklı olduğu için	3,53	1,09	,587
Görüntüler çok etkileyici olduğu için	3,56	1,13	,532
Hissettiklerimi çok iyi yansıttığını düşündüğüm için	3,44	1,17	,509
Reklam duygularımı yakalamış olduğu için	3,48	1,16	,468
Paylaştığım reklam hayata bakışımı çok iyi ifade ettiği için	3,25	1,17	,463
Reklam ince bir espri anlayışına sahip olduğu için	3,73	1,11	,460
Gerçekleri yansıttığını düşündüğüm için	3,35	1,17	,455
Çok güvenilir bulduğum için	2,89	1,18	,447
Pozitifliği, iyimserliği ve mutluluğu yansıttığı için	3,62	1,09	,438
Çok mutlu ettiği için	3,19	1,21	,430
Kişiliğimi yansıttığını düşündüğüm için	3,04	1,25	,354
Reklamdaki hikâyeyi çok beğendiğim için	3,65	1,10	,390
Özdeğer (Eigenvalue)			5,6
Açıklanan varyans (%)			8,2
Güvenilirlik (Cronbach's Alpha)			,8773

“Yaratıcılık (Creativity)/Kendini Yansıtmı” faktörü ile cinsiyet ve yaş değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Faktör 3- Özdeşim Kurma

	Ort.	S.Sapma	Faktör Yüklemeleri
Reklamda çok beğendiğim bir sanatçı/sporcu/müzisyen olduğu için	3,13	1,27	,734
Oyuncuları beğendiğim için	2,97	1,25	,728
Oyuncuların oyunculuklarını beğendiğim için	3,03	1,24	,672
Reklamdaki karakter çok etkileyici olduğu için	3,09	1,24	,648
Çok güldüğüm/sevdiğim bir komedyen olduğu için	3,30	1,28	,644
Severek takip ettiğim bir dizideki karakter reklâmda yer aldığı için	2,62	1,28	,628
Reklamdaki erkeği çok beğendiğim için	1,98	1,22	,602
Reklamdaki kızı çok beğendiğim için	2,24	1,28	,543
Reklamda ki müzik çok güzeldi, müziği beğendiğim için	3,37	1,24	,504
Bir film gibi olduğu için	3,13	1,22	,447
Reklâmdaki karakteri kendime benzettiğim için	2,42	1,19	,383
Muziplik olsun diye paylaştım	2,73	1,41	,405
Reklamda çok beğendiğim bir sanatçı/sporcu/müzisyen olduğu için	3,13	1,27	,734
Özdeğer (Eigenvalue)			5,4
Açıklanan varyans (%)			8,0
Güvenilirlik (Cronbach's Alpha)			,8607

“Yaratıcılık (Creativity)/Kendini Yansıtma” faktörü tek başına toplam varyansın %8,2 sini açıklamaktadır. Faktörün güvenirlik değeri de (Cronbach Alpha = ,8773) oldukça yüksektir. Bu faktörün özdeğeri (Eigenvalue) de 8,2 bulunmuştur.

Sosyal medya kullanıcılarının reklâm paylaşım motivasyonlarındaki üçüncü faktör “Özdeşim Kurma” olarak adlandırılmıştır. Faktörde yer alan ifadeler kullanıcıların paylaştıkları reklâmları bir sinema filmi ya da TV dizisi gibi algıladıklarını göstermektedir. Nitekim bu reklâm filmlerinde kullanılan müzik, yer alan oyuncular, oyuncuların performansları ve oyuncuların fiziksel çekicilikleri, ilgili reklamın beğenilmesinde ve paylaşılmasında çok önemli yer tutmaktadır.

Klasik psikolojide özdeşim kurma, bireyin kendini başka biri ya da birileri ile aynı ve bir tutması anlamına gelir. Bireyler beğendikleri ya da onlar gibi olmak istedikleri kişilerle kendilerini özdeşleştirirler. Kişilerdeki bu eğilimden dolayı reklamcılar reklamlarda ünlü kişileri oynatma eğilimindedirler. Kendilerini reklam oyuncularını ile bir ve aynı görme eğiliminde olan sosyal medya kullanıcıları reklamın sağladığı fikri ve oyuncuların ortaya koyduğu karakteri sahiplenme eğilimindedir.

Böylece kişiler, birinci faktörde yer alan beğenilme ve gündemi oluşturma arzusunu tatmin ederlerken diğer yandan da reklam filmini oluşturan çeşitli öğelerle özdeşme içine girerek kendilerini başkalarına sunma fırsatını yakalamaktadırlar. Dolayısıyla ilk iki faktörü oluşturan öğelerin bir birini tamamladığı ve reklam paylaşımındaki öncelikleri ön plana çıkardığı görülmektedir.

“Özdeşim Kurma” faktörü ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken, yaş kategorileri arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p=0,001$). Yaş arttıkça bu faktöre verilen önem azalmaktadır. 15-24 yaş arasındakiler bu faktörü en fazla önemseyen gruptur (Ort=52,3). 25-44 yaş arasındakiler önceki kategoriye göre bu faktöre daha az önem verirlerken sonraki gruba göre daha fazla önem vermektedir (Ort=49,4). 45-64 yaş arasındakiler ise bu faktöre en az önemi veren gruptur (Ort=47,2).

“Özdeşim Kurma” faktörü 0,8607 güvenirlik ve 5,4 özdeğer değerleriyle toplam varyansın % 8,0 ini açıklamaktadır.

Faktör 4- Marka İlgisi

İfadeler	Ort.	S. Sapma	Faktör Yüklemeleri
Reklâmdaki ürün/mal/hizmet beni çok etkilediği için	3,29	1,19	,592
Reklamdaki ürünün faydasına inandığım için	3,32	1,19	,587
Reklamda verilen bilgiden arkadaşlarımdan da haberdar olması için	3,87	1,09	,559
Reklam beni bilgilendirdiği için	3,62	1,16	,547
Sahip olduğum marka benim tüm beklentilerimi karşıladığı için	2,71	1,26	,540
Bu marka çok zeki bir marka diyebilirim, bunu da yaymak için	2,86	1,28	,539
Satın almayı düşündüğüm için	2,99	1,30	,529
Reklâmdaki markayı çok sevdiğim için	2,83	1,28	,506
Reklamdaki ürünün (mal ya da hizmet) ülkemizi çok iyi temsil ettiğini düşündüğüm için	3,19	1,26	,467
Özdeğer (Eigenvalue)			5,3
Açıklanan varyans (%)			7,8
Güvenilirlik (Cronbach's Alpha)			,8288

Dördüncü motivasyon grubu “Marka İlgisi/Bağlılığı” faktörüdür. Bu faktör altında marka, marka beğenisi ve markayı satın alma niyeti ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Dolayısıyla kişilerin sosyal medyada reklam paylaşım nedenlerini etkileyen önemli diğer bir unsur da “marka” olgusudur.

Marka değeri olgusu, bir markanın birçok pazarlama iletişimi faaliyeti sonucu oluşturabildiği bir değeri ifade etmektedir. Bu değer aynı zamanda faaliyet gösteren rakip ürün ve hizmetlerden ayrışmayı sağlayan unsur olarak öne çıkmaktadır. Gündelik yaşamda marka imajı kişilere

toplumsal algı düzeyinde statü ve farklılık ayrıcalığı sağlayabilmektedir. Kişiler bu markaların kendilerine sağladığı saygınlığı sosyal medya üzerinden paylaşmayı kendileri için bir saygınlık kaynağı olarak görebilmektedirler.

Başka bir ifadeyle bu faktör içerisinde yer alan ifadeleri dikkate aldığımızda kişiler sahip oldukları ya da sahip olmak istedikleri ürün ve hizmetleri başkalarıyla paylaşma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu paylaşım hem kişinin o markaya çok değer verdiğini göstermekte hem de bu değer başkaları tarafından da fark edilmesi güdüsüyle gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır.

Faktör 5- Eğlence

	Ort.	S.Sapma	Faktör Yüklemeleri
Komik olanları paylaşırım, reklâm olup olmasının bir önemi yoktur	3,23	1,34	,579
Hoşça vakit geçirdim, arkadaşlarımın da eğlenmesi için	3,48	1,21	,570
Özel günleri (anneler günü, milli bayramlar, dini bayramlar, sevgililer günü) konu aldığı için	3,57	1,30	,559
Çok sevimli bulduğum için	3,42	1,13	,512
Ben zekice bulduğum her şeyi paylaşırım, reklâm olup olmamasının bir önemi yoktur	3,78	1,21	,512
Özel günlerde yapılan reklâmları daha çok sevdiğim için	3,30	1,33	,511
Çok sürpriz bir sonu vardı, şaşırtıcı olduğu için	3,24	1,22	,431
Reklâmdaki duygu etkileyici olduğu için	3,58	1,12	,368
Reklâm gibi olmadığı için paylaştım	2,95	1,29	,334
Özdeğer (Eigenvalue)			4,1
Açıklanan varyans (%)			6,0
Güvenilirlik (Cronbach's Alpha)			,7493

Cinsiyet ile “Marka İlgisi/Bağlılığı” faktörü arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p=0,043$). Kadınların ($Ort=50,6$) erkeklere ($Ort=49,1$) göre paylaştıkları reklamlardaki markalara daha fazla önem atfettikleri görülmektedir. Yaş grupları ile “Marka İlgisi/Bağlılığı” faktörü arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

“Marka İlgisi/Bağlılığı” faktörü ,8616 güvenilirlik değeriyle toplam varyansın %7 sini açıklamaktadır. Bu faktörün özdeğeri (Eigenvalue) de 5,0 bulunmuştur.

Sosyal medya kullanıcılarının reklâm paylaşım motivasyonlarındaki beşinci faktör “Eğlence” olarak adlandırılmıştır. Kişilerin sosyal medyayı kullanma motivasyonlarının arkasındaki nedenlerden birisi de boş zamanları değerlendirmek, hoşça vakit geçirmek, eğlenceli olanı bulmak ve bunları paylaşmaktır.

Reklamları diğer kişilerle paylaşmasının ardında yatan bir neden de onların hoşça vakit geçirmelerine imkân vermesidir. Nitekim bu faktör içinde, arkadaşlarının eğlenmesi, komik olması, sevimli bulunması ve reklamda ince esprilerin bulunması gibi ifadeler yer almaktadır. Bu faktör içinde espri anlayışının yanında orijinalliğinde ön plana çıktığı görülmektedir. Reklamdaki etkileyici hoşça giden söz ve ifadelerin şaşırtıcı bir sonla biten hikaye içerisinde ele alındığında paylaşılmaya değer bulunduğu söylenebilir.

Günümüz dünyasında insanların fark edilmesini ve toplum içinde sevilen bir kişi olmasında kişilerin mizah yeteneği ve anlayışının önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Dolayısıyla zekice kullanılan “mizah”ın yer aldığı reklamların kullanıcılar tarafından paylaşılmasının nedenleri daha net anlaşılabilir.

Cinsiyet ile “Eğlence” faktörü arasında da anlamlı bir ilişkinin varlığına rastlanmıştır (anlamlılık=,014). Önceki faktörde olduğu gibi kadınların ($Ort=50,8$) erkeklere ($Ort=48,9$) göre eğlence faktörünü daha çok önemsedikleri görülmektedir. Dolayısıyla reklam paylaşımında kadınlar reklamlardaki eğlence unsurlarına daha çok önem vermektedirler.

“Eğlence” faktörü, 8317 güvenilirlik değeriyle toplam varyansın %6,9’unu açıklamaktadır. Bu faktörün özdeğeri (Eigenvalue) de 4,9 bulunmuştur.

Faktör 6- Siyasi ve Dünya görüşü

İfadeler	Ort.	S.Sapma	Faktör Yüklemeleri
Siyasi düşüncelerime uygun olduğu için	2,42	1,35	,712
Siyasi düşüncelerimi ifade etme imkânı verdiği için	2,36	1,33	,696
Reklam dünya görüşümü yansıttığı için	3,00	1,23	,477
Reklamdaki konu milli duygularımı okşadığı için	3,18	1,30	,463
Özdeğer (Eigenvalue)			2,8
Açıklanan varyans (%)			4,2
Güvenilirlik (Cronbach's Alpha)			,7055

Toplam altı faktörün sonuncusunu oluşturan ve siyasi öğelerin ön plana çıktığı faktör “Siyasi ve Dünya görüşü” olarak adlandırılmıştır. Siyasi faktörün son sırada yer alması ve toplam varyansının oldukça küçük bir bölümünü açıklaması reklam paylaşımında kişilerin sahip oldukları siyasi görüşlerin daha az etkili olduğunu göstermektedir.

İnsanları sahip oldukları siyasi ve dünya görüşlerini reklam paylaşımlarında geri planda tutmaları oldukça ilginç bir sonuçtur. Fakat bu faktör ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken, yaş gruplarıyla bu faktör karşılaştırıldığında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($p=0,008$). 15-24 yaş (Ort=49,0) ile 45 yaş üstü (Ort=52,7) grup arasındaki farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Genç grup olarak belirtilebilecek olan 15-24 yaş grubundaki kişilerin sosyal medyayı kullanma motivasyonları 45 yaş ve üstü yaş grubundakilerinden oldukça farklıdır. 15-24 yaş grubundaki kişilerin bir kısmı henüz seçme ve seçilme yaşına ulaşmamış olmaları, ulaşmış olanların da siyasi tercih ve bilinç düzeylerinin yüksek yaş gruplarına oranla yeterince keskinleşmediği ve bu tercihlerini hayatın değişik alanlarına doğrudan yansıtmadıkları söylenebilir. Dolayısıyla paylaştıkları rek-

lamlarda da bu siyasi tercihlerini çokta yansıtmadıkları görülmektedir. Oysa 45 yaş üstü grubundaki kişilerin siyasi tercihlerinin önemli ölçüde keskinleştiği ve bunları hayat tercihlerinde büyük oranda kullandıkları burada belirtilebilir.

“Siyasi ve dünya görüşü” faktörü, 7055 güvenilirlik değeriyle % 4,2 sini açıklamaktadır. Bu faktörün özdeğeri (Eigenvalue) de 4,2 bulunmuştur.

Paylaşılan Reklamlar ve Satın Alma Eğilimleri

Görüşülen kişilerin sosyal medyada paylaştıkları ürün ve hizmetleri satın alma eğilimlerini belirleyebilmek amacıyla sorulan soruya verilen yanıtların frekans dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Paylaştığım Reklamlardaki Ürün ve Hizmetleri;

	Frekans	Yüzde
Denedim	176	13,7
Görmek için mağazaya/ showrooma gittim	220	17,2
Satın aldım	180	14,0
Bütçeme uygun değil ama param olsa kesin alırım	148	11,5
Almadım ama tavsiye ettim	125	9,8
Almayı düşünüyorum	194	15,1
Genelde satın alma imkanım olmayan ürün ya da hizmetlerin reklamını paylaştım	48	3,7
Hiçbiri	191	14,9
TOPLAM	814	100,0

Sonuçlar, paylaşılan reklamlardaki mal/hizmet/ürünleri alma eğiliminin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Görüşülen kişilerin % 14’ü satın aldığını ifade ederken, % 17,2’si bu ürünleri görmek için

mağazaya gittiklerini, % 13,7'si de denediğini ifade etmiştir. Diğer yandan %11,5'i bütçesine uygun olmadığını fakat bütçelerinin uygun olması durumunda kesinlikle alacaklarını, %15,1'i satın almayı düşündüklerini ve %9,8'i de satın almadıklarını ama tavsiyede bulunduklarını ifade etmişlerdir.

Bu veriler göstermektedir ki; kişiler sosyal medya aracılığıyla paylaştıkları reklamları önemsemektedirler ve reklamlardaki ürünlerde sahip olmayı arzulamaktadırlar. Dolayısıyla sosyal medyada paylaşılan reklamlar ve reklamlarda sunulan ürünler kişilerin beğeni düzeyleri ve sosyal medyada paylaşım motivasyonlarıyla sınırlı kalmayıp aynı zamanda satın alma motivasyonlarını da doğrudan doğruya etkilemektedir.

Sonuç

Araştırma verileri doğrultusunda kişilerin sosyal medyada reklam paylaşımlarının ardındaki motivasyonları incelendiğinde, birçok motivasyon faktörünün reklam paylaşımı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda reklam paylaşım motivasyonları kısaca şu şekilde sıralanabilir.

Kişilerin paylaştıkları reklamlarla başkalarının gözünde bilgili görünmek, itibar kazanmak ve imajlarını güçlendirmek motivasyonu ön plandadır. Bunun yanı sıra başkalarına eğlenceli içerikler sunma, onlarda olumlu hisler yaratma ve kendi duygularını da başkalarına anlatma isteği reklam paylaşımında önemli diğer unsurdur. Bu yüzden sosyal medya kullanıcıları geleneksel medyada gördükleri orijinal, ilgi çekici ve enteresan buldukları içerikleri kimi zaman reklam olup olmamasına bakmaksızın paylaşabilmektedirler. Çalışmamızın bulgularında yer alan birinci ve ikinci faktör, Fiske'nin (2010) ortaya koyduğu kişinin kendini yüceltme isteği ve anlaşılma motivasyonlarıyla yakından ilişkili görünmektedir. Burada üzerinde durulması gereken diğer bir nokta, reklamdaki içeriğin kişilerin kendilerini ifade etmelerine olanak sağlamasıdır. Böylece bireyler başkalarıyla ilişki kurabilmekte ve bu ilişkileri güçlendirebilmektedirler. Bu sonuçlar ait olma ve bir grubun parçası olma ihtiyaçları ile doğrudan ilişkili görünmektedir (Fiske ve Fiske 2010; Ho ve Dempsey 2010). Diğer yandan insanların paylaştıkları reklamlar ile dünya görüşlerini, bazı meseleler karşısındaki duyar-

lılıklarını, sevdikleri ve beğendikleri markalarla olan ilişkilerini ortaya koyarak kim olduklarını ifade ettikleri görülmektedir. Kişiler yararlı gördükleri, faydasına inandıkları, çok beğendikleri markaların ürünlerini, mal ve hizmetlerini başkalarına tavsiye ederek ve onlara haber vererek kişisel tatmin sağlamayı hedeflemektedirler. Ayrıca kişiler reklamlardaki orijinal fikirler, zekice düşünceler, espri yeteneği, reklamdaki sanatçının etkileyiciliği ile kendisi arasında bir özdeşim kurduğu da görülmektedir. Böylece olmak istediği imaja yönelik paylaştığı reklam üzerinden bir gönderme yapma fırsatını yakalayabilmektedir.

Kişilerin paylaştıkları reklamları sadece kişinin kendisini anlatmak, ilginç ve orijinal fikirleri paylaşarak itibar kazanmak, eğlence ve kendini gerçekleştirmek motivasyonunun yanısıra paylaştıkları reklamlardaki markaları önemsediklerini ve reklama konu olan marka ile bir şekilde ilişki içerisinde olduklarını göstermektedir.

Bir çok katılımcı paylaştığı reklamdaki markaya sahip olduğunu ya da imkanı olursa sahip olmayı istediğini ya da markayı daha yakından görmek için mağazasına - showroomuna gittiğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla sosyal medyada paylaşılan reklamlar ve reklamlarda sunulan ürünler kişilerin beğeni düzeyleri ve sosyal medyada paylaşım motivasyonlarıyla sınırlı kalmayıp aynı zamanda satın alma motivasyonlarıyla da doğrudan doğruya etkileşim içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma açısından önemli bir bulgu da hangi reklam içeriklerinin daha çok paylaşılmaya değer bulunduğu ve hangi içeriklerin daha hızlı yayılma gösterdiğine ilişkindir. Bu hususta katılımcıların büyük bir kısmı daha önce rastlamadıkları kadar özgün ve benzersiz olan fikirleri daha çok paylaşmayı düşündüklerini belirtmişlerdir. Paylaştıkları içerikte şok edici ya da sürpriz bir sonla biten reklam içeriklerinin kendilerini heyecanlandığını ve dolayısıyla bunu çok zekice bulduklarını ifade etmişlerdir. Kişilerin kendi hislerini ifade etme imkanı sağlayan reklamlar bir çok katılımcı tarafından paylaşımaya değer faktörlerin başında gelmektedir. Bir hikayesi olan ve özellikle olumlu duygular yayma eğiliminde olan reklam içeriklerinin kişide marka ile ilgili de olumlu çağrışımlar uyandırdığı görülmektedir. Çevresine ve takipçilerine eğlendirici içerikler sunma motivasyonlarıyla büyük bir ilişki içerisinde görünen reklamdaki eğlence ve mizah unsurlarının önemli bir paylaşma kriteri doğurduğu çok aşikârdır.

Kaynakça

BERGER, Jonah and Katherine L. Milkman (2012) *What Makes On-line Content Viral?*, Journal of Marketing Research: April 2012, Vol. 49, No. 2, ss. 205.

DOBELE, Angela, Adam Lindgreen, Michael Beverland ve diğ. (2007), “*Why Pass on Viral Messages? Because They Connect Emotionally,*” Business Horizons, 50 (4), ss. 291-304.

ECKLER, Petya and Paul Bolls (2011) “*Spreading the Virus: Emotional Tone of Viral Advertising and Its Effect on Forwarding Intentions and Attitudes*”, Journal of Interactive Advertising, 11 (2), ss. 1-11.

FİSKE, Alan Page and Fiske, Susan T. (2010) *Handbook of Cultural Psychology (Paperback)*, The Guilford Press, ss. 283-307.

GÜLNAR, B., Ş. Balcı, and V. Çakır (2010) *Motivations of Facebook, You Tube and Similar Web Sites Users*, Bilig, ss. 161-184.

HO, JASON Y. C. and Dempsey, Melanie (2010) “*Viral Marketing: Motivations to Forward Online Content*” Journal of Business Research, 63 (9/10) s.1000-1006.

HUTTON G, Fosdick M (2011) *The globalization of social media: Consumer Relationships with Brands Eevolve in the digital space*. Journal of Advertising Research, Dec 2011, Volume: 51 Issue: 4s. 564-570.

IPSOS (2013) <http://www.ipsos-na.com/news-polls/pressrelease.aspx?id=6239>. (September 2013)

KAPLAN, Andreas M. and Michael Haenlein (2010) “*Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media*” Business Horizons, 53 (1), s. 59-68.

PETERS, Kim; Kashima, Yoshihisa (2007) *From Social Talk to Social Action: Shaping the Social Triad With emotion sharing*. Journal of Personality and Social Psychology, Vol 93(5), Nov. s.780-797.

PORTER, Lance and Guy J. Golan (2006) “*From Subservient Chickens to Brawny Men: A Comparison of Viral Advertising to Television Advertising*” Journal of Interactive Advertising, 6(2), ss. 30–38.

“The Psychology of Sharing” 2011 <http://nytmarketing.whsites.net/mediakit/pos/>(Spetember 2013)

SENCER, Muzaffer ve Irmak, Yakut (1984) *Toplumbilimlerinde Yöntem*, Say yayınları.

SOCIALBAKERS <http://www.socialbakers.com/facebook-statistics/turkey> (September 2013)

WOJNICKI, Andrea C. and Dave Godes (2008) “*Word-of-Mouth as Self-Enhancement*” University of Toronto Working Paper.

Çok Kutupluluk Tartışmaları ve Karadeniz Havzası'nın Bölgesel Görünümü

Debates on Multipolarity and Regional Outlook of The Black Sea Basin

Göktürk Tüysüzoğlu¹

Özet

Bugün ABD'yi tek süper güç olarak konumlandıran ve ona “sistemsel düzenleyici” rolünü atfeden söylem ve politikaların geçerliliği konusunda ciddi birtakım şüpheler bulunmaktadır. ABD'nin dünyanın çeşitli bölgelerinde giriştiği düzenleyici tedbirlerin başarısız olmasına paralel olarak, başta Çin ve Rusya olmak üzere çok sayıda ülkenin ciddi bir ekonomik/teknolojik gelişim göstermesi ve bu gelişimin onların diplomatik kapasitelerine de yansması, ABD'nin sistemsel etkinliğini sınırlamıştır. Bu nedenle, artık tek kutuplu bir dünya düzeni ve ABD hegemonyasından değil, çok kutupluluğu içselleştirmiş bir dünya düzeninden bahsedilmektedir. Karadeniz Havzası da, bu tartışmaların odağında yer alan ve aynı zamanda bu tartışmalardan etkilenen büyük bir bölgedir. Enerji kaynakları açısından zengin, doğu-batı yönlü enerji projelerinin merkezinde yer alan, büyük çaplı bir ekonomik ve demografik potansiyele sahip ve çok parçalı bir coğrafi/siyasal yapıyı içselleştirmiş bir bölgenin bu tartışmalardan etkilenmemesi de mümkün değildir. Karadeniz Havzası'nın, çok kutupluluk anlayışının en önemli savunucularından Rusya'nın doğal etki alanı içerisinde yer alıyor oluşu, AB'nin genişleme politikalarındaki yeri ve Türkiye'nin bölgesel dengeleyicilik stratejisindeki rolü de ele alınırsa, uluslararası sistem bağlamında ne denli önemli olduğu anlaşılabilir. Bu çalışmada, Karadeniz Havzası'nın bölgesel görünümü mevcut çok kutupluluk tartışmaları çerçevesinde anlamlandırılmaya çalışılacak ve havzadaki sorunlar/fırsatlar bu bağlamda değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Çok Kutupluluk, Geniş Karadeniz Havzası, Rusya, ABD.

---

1 Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, gktrkt@gmail.com.

Abstract

Certain serious doubts have emerged about the validity of discourse and policies, which see US as the unique super power that plays the role of a systemic organiser. Parallel with the ineffectualness of regulatory measures the US has been undertaken at several parts of the world, numerous numbers of countries, foremost China and Russia have developed in economical/technological areas. This development has reflected upon their diplomatic capabilities. This advance also limits the systemic efficiency of the US. Therefore, today we do not refer to a world order that based on unipolarity and structured over the American hegemony, but of a systemic outlook configured by multipolarity. Black Sea Basin also takes a pivotal part in these debates. A region, which is rich in terms of energy resources, located at the centre of energy projects, owns a great potential in economic and demographic terms and interiorises a multipartite geographic/political substructure, is impossible to avoid from the international systemic debates. The significance of the Black Sea Basin pursuant to the international system could be understood by looking the role of this region regarding the policies of Russia, EU and also Turkey, which aims to locate herself as a regional balancer. This present study will try to make sense of the regional outlook of Black Sea Basin within the scope of the debates on multipolarity.

Keywords: *Hegemony, Multipolarity, Wider Black Sea Basin, Russia, US.*

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte, ABD ve SSCB üzerinden ifadesini bulan ve uluslararası ilişkilere yön veren sistemsel çift kutupluluk da sona ermiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesini, “tarihin sonu” olarak okuyan ve ABD’yi tek süper güç olarak ilan ederek, onun sistemsel hegemonyasına ve düzenleyiciliğine dayalı olarak işleyecek bir çağa adım attığımızı ilan eden yaklaşımın geçerliliği ise, bugün itibarıyla, ciddi bir tartışma konusudur. ABD’nin, özellikle ekonomik, teknolojik ve askeri anlamda kaynaklarının sınırlı olması ve dünyanın çeşitli coğrafyalarında beliren bölgesel güçlerin her geçen gün ABD’nin sistemsel hegemonyasına karşı kendi varlıklarının/etkinliklerinin altını çizerek politikalar izliyor oluşu, Soğuk Savaş sonrasında ABD’nin liderliği-ne/hegemonyasına dayalı bir tek kutupluluğun kurumsallaştırılacağına ilişkin öngörülerin geçerliliğini azaltmıştır. Mevcut konjonktürde, evrimsel bir gelişim çizgisinde de olsa, çok kutupluluk ekseninde şekillenecek bir uluslararası sistemin doğuşuna tanıklık ediyoruz. Bağlantısız devletleri de göz önünde bulundurarak Soğuk Savaş döneminde de çok kutuplu bir sistemsel yapının kendisini hissettirdiğini kaydeden analizler mevcuttur. Ne var ki, uluslararası sistemi yönlendiren ve şekillendiren strateji ve politikaların daha çok Batı ve Doğu Blokları üzerinden ifade ediliyor oluşu, Soğuk Savaş'ın genel anlamda çift kutupluluk üzerinden ifade edilmesine neden olmaktadır.

Karadeniz Havzası, gerek sahip olduğu ekonomik, ticari ve demografik potansiyel, gerek bünyesinde barındırdığı enerji kaynakları, gerekse de enerji zengini ve dolayısıyla sistemsel güç mücadelesine sahne olan coğrafyalara komşu olması gibi nedenlerle çok önemli bir kırılma noktasını ifade etmektedir. Karadeniz Havzası’nın, Soğuk Savaş döneminde, SSCB’nin sistemsel hegemonyasına tabi olduğunu unutmamak gerekir. Soğuk Savaş sonrasında ise, özellikle havzanın batısında yer alan Balkanlar coğrafyasının AB’nin üyeliğinin de katkısıyla Batılı değerleri içselleştirme konusunda büyük bir mesafe kat ettiğini söyleyebiliriz. Ne var ki, havzanın geneli için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Zira Karadeniz Havzası, ABD önderliğindeki Batı’nın sistemsel hegemonyasına karşı çıkan ve çok kutupluluk bağlamında bir uluslararası sistem arzuladığını her ortamda açıkça ifade eden Rusya’nın “arka bahçesi”dir. Türkiye ise, Karadeniz’i kendi sistemsel rolünün

altını doldurmak ve uluslararası sistemin işleyişine etki etmek amacıyla kullanmak istemektedir. Bu çerçevede, Karadeniz Havzası'nın çok aktörlü bir bölgesel/sistemsel altyapıya sahip olduğu anlaşılabilecektir. Karadeniz Havzası'nın, tek kutupluluktan çok kutupluluğa geçiş bağlamında süregelen tartışmalar çerçevesinde, önemli bir örnek olarak incelenebileceği ortadadır.

Bu çalışma; tek kutupluluk, hegemonya ve çok kutupluluk gibi kavramların üzerinde durduktan sonra, Karadeniz Havzası'nın güncel görünümünü değerlendirecek ve havzanın sistemsel çok kutupluluk tartışmalarına nasıl bir etkide bulunduğunu ya da bu tartışmalardan nasıl etkilendiğini ele alacaktır.

Tek Kutupluluk, Hegemonya ve Çok Kutupluluk Tartışmaları

Tek kutupluluk, uluslararası sistemde belirleyici tek bir gücün varlığının altını çizmektedir. Bu bağlamda tek kutupluluk ile hegemonya arasındaki farkın da ortaya konması gerekmektedir. Hegemonya, sistem içerisindeki aktörlerin birbirleriyle olan siyasal ilişkilerine ve birbirlerini etkileme kapasitesine ilişkin bir kavram iken, tek kutupluluk maddi gücün dağılımına atıf yapan bir husustur.

Tek kutupluluk; aktörlerin kendi güçlerini ortaya koyabilmek için sahip olmayı arzuladıkları maddi unsurların çok büyük bir bölümünü kontrolü altında tutan ve bir devletin, devlet olması için gereken unsurlardan nüfusun büyüklüğü ve işlevselliği, kaynakları etkin bir şekilde işleyebilme yeteneği, ekonomik ve askeri güç ile örgütsel yeterlilik konusunda ileri düzeye varmış devletleri/aktörleri ifade edebilmek için kullanılan sistemsel bir tanımlamadır (Wohlforth, 2009: 40-41). Tek kutuplu uluslararası sistemde, bahsettiğimiz tüm bu faktörleri içselleştirmiş tek bir devlet sistemi istediği şekilde düzenleme yeteneğine sahiptir. Uluslararası sistem içerisindeki diğer aktörler, kendi dış politikalarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini, sistemi düzenleyecek ve denetleyecek güce sahip olan bu gücün kararlarına uygun bir şekilde düzenlemek zorundadırlar (Ikenberry vd., 2009: 4-6).

Tek kutupluluk, çift kutupluluk ya da çok kutupluluk gibi tanımlamaların realist/neorealist teorisyenlerce ortaya konmuş ya da yaratılmış birer kavramsal çerçeve olduklarını da unutmamak gerekir (Waltz, 2008: 33-35). Nitekim uluslararası ilişkileri ya da sistemi anlamlandırmak

için kullanılan “kutup” kavramının devletler arasındaki kaynak dağılımı ve kapasite farklılığını daha etkin bir şekilde gösterebilmek için kullanıldığını da görmek gerekir. Tek kutupluluk kavramı incelenirken 3 önemli faktörün göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Ikenberry vd., 2009: 10-21). Bunlardan birincisi, tek kutup olma anlayışını içselleştirmiş devletin/aktörün tutumudur. Bu aktörün, sistem içerisindeki davranışlarını ve politikalarını etkileyen en önemli hususlar ise onun gücünü etkileyebilecek sınırlamalar ve fırsatlar çerçevesinde nasıl hareket ettiğidir. Hatta iç politika çerçevesindeki gelişmeler, istikrar ve siyasal kurumların/aktörlerin rolü de tek kutup pozisyonundaki devletin/aktörün etkin politikaları izleyebilmesine etki etmektedir. Kurumsal tutarlılığa sahip, kendi toplumunca meşru görülen bir siyasal sistem yapılandırmış ve sahip olunan gücü daha da etkin kullanabilme ya da sahip olunan sistemsel istikrarı devam ettirebilme yönünde hareket eden siyasal aktörler/grupların rol oynadığı devletler/aktörler, tek kutup haline gelmiş devletlerin bu rollerine istikrar kazandırabileceklerdir.

Tek kutupluluk anlayışına eklemlenmesi gereken ikinci önemli faktör ise, uluslararası sistem içerisinde yer alan diğer devletlerin düşünce, yaklaşım ve politikalarıdır. E.H.Carr, uluslararası sisteme hâkim olan istikrarın ve tek kutup konumundaki aktörün bu pozisyonunu koruyabilmesinin, sistem içerisindeki diğer devletlerin, sistemsel istikrardan ne denli memnun olduklarına bağlı olduğunu kaydetmektedir (Cox, 2010: 1-11). Robert Gilpin ise, uluslararası sistem içerisindeki diğer aktörlerin, tek kutup konumundaki aktöre yönelik politikalarının kazanç-maliyet ekseninde hareket ettiğini belirtmektedir. Yani, sistemin işleyişi çerçevesinde elde edilen kazanç, maliyetin altında kalırsa, diğer aktörler sistemsel istikrarı değiştirmek için eyleme geçmektedirler. Bu çerçevede, sisteme hâkim olan gücün, diğer aktörlerin kazançlarına istikrar getiren ve riskleri azaltarak sistemin devamlılığını sağlayan devlet/aktör olduğu söylenebilir (Gilpin, 1981: 186-211).

Uluslararası sisteme hâkim olan güç, uluslararası ticaret bağlamında serbest pazar ekonomisinin işleyişini sağlama konusunda diğer devletler nezdinde ne denli etkin olursa, sistemsel rolü o kadar güçlenmektedir. Uluslararası alanda işbirliğinin, dominant gücün etkinliğine ve politikalarına bağlı olduğu söylenebilir. Tek kutup konumundaki sis-

temsel aktör, sahip olduğu ekonomik ve askeri yetenekler çerçevesinde, sistemi düzenleyebilme ve kontrol altında tutabilme rolünü ne denli etkin oynarsa ve maliyeti ne denli üstlenirse, diğer aktörler tarafından o kadar benimsenmektedir. Kindleberger'in de belirttiği üzere, Soğuk Savaş döneminde, ABD'nin Batı Bloku içerisinde ve SSCB'nin Doğu Bloku kapsamındaki rolleri bu kapsamda ele alınabilir (Kindleberger vd., 2005: 275-280).

İç politika çerçevesindeki gelişmeler de tek kutuplu sistemi etkileyebilmektedir. Hatta çift kutuplu sistemsel düzenin, devlet yönetimi ve siyasal istikrar anlamında çok daha olumlu sonuçlar doğurduğunu belirten analizler çoğunluktadır (Waltz, 1964: 881-909). Bu çerçevede, Soğuk Savaş döneminde ABD tarafından izlenen karar alma süreci bir örnek olarak sunulmaktadır. Zira Sovyet tehdidi nedeniyle, karar alma pozisyonunda olan kişi/gruplar çok daha dikkatli hareket eder ve sınırlı bir güvenlik çerçevesi içerisinde hareket ederlerken, sivil toplum örgütleri ve muhalefet de kendi duruşunu belirlerken, SSCB tehdidi nedeniyle çok daha çekinceli hareket etmiş ve istikrarı gözetmiştir. Çift kutupluluk ortadan kalktıktan sonra, sistemi düzenleyen tek kutup olması beklenen ve süper güç olarak ifade edilen ABD'nin bu konunun hakkını verememesi ve sistemin çok kutupluluğa evrilmesinin en önemli nedeni olarak, devlet yönetimi ve topluma egemen olan Sovyet tehdidi benzeri bir birleştiricinin yaratılamamış olması gösterilebilir (Wohlforth, 2009: 52-56).

Sistemsel tek kutupluluktan memnun olmayan devletler/aktörler, bir araya gelerek ya da aralarında ittifak oluşturarak, kendilerinden çok üstün olan aktörü dengeleme arayışına girerler. Bu aynı zamanda, Jervis'in üzerinde önemle durduğu “güvenlik ikilemine” eklemlenmiş bir davranış kalıbıdır (Jervis, 1978: 167-214; Glaser, 1997: 171-201). Hatta Soğuk Savaş'ı dahi bir güvenlik ikileminin yansıması olarak gören isimler bulunmaktadır (Jervis, 2001: 36-60). Bu şekilde, sisteme egemen olan devletin/aktörün meşruiyeti azaltılırken, aynı zamanda güçler birliğine gidilerek etkin ve büyük bir karşıt güç yaratılarak, egemen gücün kararları ve politikaları istenen yöne çekilmeye çalışılır. Ancak bu ittifakların kurumsallaşması ve süreklilik kazanması ihtimali oldukça düşüktür. Bu tarz geniş tabanlı ittifaklar, daha çok kritik anlarda ve sistemin geleceğini çok yakından ilgilendiren olumsuz durumlarda ortaya çıkar.

Mevcut konjonktürde, uluslararası sisteme egemen tek bir kutbun olduğu söylenemez. Soğuk Savaş sonrasında, ABD'nin, bu yönde bir pozisyonu içselleştirmesi beklenmekteydi. Ne var ki, ABD'nin askeri, ekonomik ve siyasal gücünün sınırlı olması, "süper güç" olarak adlandırılan bu aktörün, uluslararası sistemin konjonktürel işleyişine ve geleceğine dair kararlar verilmesi noktasında her anlamda kendi işine gelen kararlar almasını engellemektedir. Bu bağlamda, ABD'nin tam manasıyla bir "süper güç" olmadığı ve sisteme egemen bir hegemon haline gelemediği anlaşılabilmektedir (Ekşi, 2010: 84-99). Bu durumun oluşmasında, ABD'nin Soğuk Savaş döneminde kendi bloku içerisinde kurguladığı hegemonyayı, Soğuk Savaş sonrasında sistem geneline yansıtamaması çok etkili olmuştur. 11 Eylül 2001 sonrası, Bush yönetiminin hegemonya anlayışından vazgeçerek imparatorluk mantığını yerleştirmeye çalışmasına karşın, Bush sonrası başkanlık koltuğuna oturan Obama'nın imparatorluk mantığından vazgeçmesi, ABD içerisindeki kafa karışıklığını da yansıtmaktadır (Ekşi, 2010: 84). Avro-Atlantik ya da Batı Bloku adı verilen kutup içerisinde, gerek siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik değerler, gerekse de tehdit uyumlaşması çerçevesinde hegemonyasını yaratmış olan ABD, çift kutuplu sistemin yıkılmasının ardından, dünya genelinde benzer bir tehdit algılaması ve değerler bütünü yaratabilmiş değildir.

Hegemonya, sistem içerisindeki bir unsurun diğerlerine üstün ya da diğerlerine oranla baskın olduğunu kaydeden bir kavramdır (Özen, 2006: 3-31). Antonio Gramsci, bu kavramı, baskın olanın diğerlerinin izniyle/rızasıyla gücü elde etmesi olarak tanımlamaktadır. Siyasal, ekonomik ve toplumsal yansımaları olan hegemonya, rıza unsurunun altını çizmesiyle baskı unsurunu dışlamaktadır (Robinson, 2003: 126). Terry Eagleton'a göre, siyasi/sistemsal hegemonun görevi, siyasal birliğin temelini kurgulayacak öznellik biçimlerini üretmektir. Yani Eagleton'a göre, hegemon, kendi toplumsal, ekonomik ve kültürel değerlerini aynen ya da bir miktar farklılaştırarak sistemin geneline yaymayı ya da kabul ettirmeyi hedeflemektedir (Eagleton, 2011). Tarihsel sistem analizi yapan düşünürlerden Giovanni Arrighi'ye göre ise, hegemonya, yüz ya da yüz elli yıllık süreler çerçevesinde belli bir aktörün düzenleyici bir merkez güç haline gelmesidir (Robinson, 2010: 5-10). Hegemonyanın oluşturduğu üstünlük; askeri, ekonomik, teknolojik ve siyasal gücün birleşimi sonucunda belirlemekte ve sistemde yer alan diğer aktörlere/

devletlere karşı askeri güç kullanmadan sürdürülmektedir. Sistemsel üstünlüğün devam ettirilmesi için askeri gücün kullanılmaya başladığı noktada hegemonya zayıflar ve askeri güç kullanımının süreklilik kazanması hegemonyanın sona erdiği anlamına gelir. Antonio Gramsci, hegemon gücün, liderliğini ve etkinliğini sürdürebilmek için toplumun diğer üyelerinin de rızasını ve desteğini sürekli hale getirmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Bu nedenle, hegemon, kendisini desteklemeleri için sistem içerisinde yer alan bazı aktörlere (bizim örneğimizde devletlere) ayrıcalıklar sağlamak zorundadır.

Wallerstein, hegemonyanın maddi temellerini üç faktörün şekillendirdiğini belirtir. Bunlar; üretim, ticaret ve finans sektörleridir (Demir, 2012: 207-228). Charles Kindleberger ise, mevcut uluslararası ekonomik yapılanmanın liberal karakterinin altını çizerek, bu yapılanmanın devamını sağlayabilmek ya da sistemi düzenleyebilmek için bir hegemon gücün varlığının çok önemli olduğunu söylemektedir. Görüldüğü üzere, Wallerstein'e göre, hegemon yalnız kendi çıkarları doğrultusunda hareket edip diğerlerini de bu motivasyonla hareket etmeye zorlarken; Kindleberger, hegemon gücün kendi çıkarlarını/önderliğini korumanın yanı sıra sistemde yer alan tüm aktörlerin çıkarlarına hizmet ettiğini belirtmektedir.

Tek kutupluluk ile hegemonya tam manasıyla aynı anlama gelmese de bu iki kavram arasında yakın bir ilişki olduğu ortadadır. Nitekim sistem içerisindeki herhangi bir aktör, sahip olduğu ulusal güç unsurları ekseninde “süper güç” olarak addedilebilecek bir yetiye sahip olsa ve bu yetisini de sistemi denetlemek ya da kendi çıkarlarına uygun olarak dönüştürmek için kullanmak isterse, hegemonya oluşumuna gitmek zorunda kalacaktır. Hegemonyaya dayanmayan bir tek kutupluluk uzun ömürlü olamaz. Zira “süper güç” olarak görülen ve tek kutuplu bir sistemsel yapı yaratmak isteyen aktörün/devletin kaynakları diğerlerinden oldukça üstün olsa da, sistem içerisindeki diğer aktörler, süper güce karşı birleşerek/ittifak yaparak dengeyi sağlayabilirler.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, ABD hegemonyasına dayalı bir tek kutupluluğun inşa edileceği ve ABD'ye eklemlenmiş serbest pazar ekonomisi, çoğulcu demokrasi, liberal değerler gibi unsurların sistemin geneline yayılacağına dair bir anlayış belirmişti. Ne var ki, eski Sovyet coğrafyasında yaşanan ekonomik ve siyasal krizler, Irak, Somali, Bos-

na ile Kosova problemleri, etnik/dinsel ayrımcılığa dayalı sorunların gün yüzüne çıkması ve El Kaide gibi örgütler eliyle yükselişe geçen terörizm gibi hususlar, süper güç olarak adlandırılan ABD'nin siyasal, diplomatik, ekonomik ve askeri kapasitesi/etkinliğinin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum da göstermektedir ki, süper güç ABD üzerine temellendirilmek istenen tek kutupluluk anlayışı, hegemonya oluşumu ile taçlandırılmadığı, yani Batılı toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel değerler sistemin tamamına kabul ettirilemediği için, başarıya ulaşamamıştır. Çin ve Rusya'nın yükselişleri ve her iki aktörün de ABD'nin liderliğine dayalı olarak yapılandırılmak istenen uluslararası sistemden hoşnut olmadıklarını açıklayarak, ABD ya da Batı hegemonyasına dayanan bir tek kutupluluğu reddetmeleri önemlidir. Zira her iki aktör de kendi ekonomik, toplumsal, siyasal değerlerinin, algılarının ve çıkarlarının sisteme yansıtılmasını istemekte ve bu bağlamda çok kutuplu bir uluslararası sistem istemini dillendirmektedirler (Turner, 2009: 159-184).

Çok kutupluluk ise uluslararası sistem içerisinde ikiden fazla sayıda başat gücün bulunduğu bir yapılanmadır. Çok kutupluluk kavramı da dengelenmiş çok kutupluluk ve dengelenmemiş çok kutupluluk olarak ikiye ayrılmaktadır. Dengelenmiş çok kutupluluk durumunda, uluslararası sistem içerisinde diğerlerinden üstün bir hegemon güç yer almamakta ve bu nedenle de güç asimetrisi görülmemektedir. Bu sistem içerisinde güvenlik riskleri ve tehditler daha kolay bir şekilde kontrol altına alınabilmektedir. Dengelenmemiş çok kutuplulukta ise, ulusal güç unsurları açısından diğerlerinden önde yer alan bir aktörün/devletin hegemonya arayışına girmesi söz konusudur. Bu arayış çerçevesinde sistem içerisindeki diğer aktörler ile hegemonya arayışındaki aktör arasında çatışma unsuru yadsınamaz bir gerçeklik olarak belirmektedir (Mearsheimer, 2001: 44).

Soğuk Savaş döneminde dahi çok kutuplu bir sistemsel yapının var olduğunu ve ABD ile SSCB'nin, kendi blokları içerisinde sahip oldukları hegemonya çerçevesinde, uluslararası sistemi dengelenmiş bir çok kutupluluk şekline büründürdüğünü kaydeden görüşler de mevcuttur. Soğuk Savaş döneminde, Çin ile SSCB arasında yaşanan gerginlik, Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından çekilmesi ve Bağlantısızlar olarak bilinen ve kendisini ne Doğu ne de Batı bloğuna bağlı görmeyen

bir grubun varlığı, bu anlayışı meşrulaştırmaktadır. Ancak, ne Bağlantısızlar Hareketi sistemsel etkinliğini ileri bir düzeye vardırıp bir alternatif haline gelebilmiş, ne Fransa gösterdiği tepkiyi ileri boyutlara taşıyıp bağlı bulunduğu Batı bloğundan tamamıyla soyutlanmış, ne de Çin'in tepkisi SSCB'ye karşı duyduğu rahatsızlığın ötesine geçebilmiştir. Bu bağlamda, Soğuk Savaş döneminde, dengelenmiş çok kutupluluğun var olduğunu kaydeden görüş de esasında o dengeyi sağlayan iki aktörün varlığını sorgulamamaktadır.

Mevcut konjonktürde uluslararası sistemin dengelenmiş çok kutupluluğa doğru yol aldığı da ortadadır. Soğuk Savaş sonrası, tek süper güç olarak konumlanan ABD, hegemonya inşasında yeterli başarıyı gösteremediği için, Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezinde ifadesini bulan (Fukuyama, 2012) ABD'nin önderliğine ve Batılı ekonomik, siyasal ve kültürel değerlere referans gösteren tek kutupluluk anlayışı yeterli etkinliğe kavuşturulamamıştır. Örneğin, Avrupa Birliği, liberal bir dünya sisteminin kurulmasını, ABD kadar istiyor olmasına karşın, ABD'nin siyasal hegemonyasının kendisini denetlemesini ya da sınırlamasını arzulamamaktadır. Bu yönüyle, AB'nin çok kutupluluğa fazlaca uzak durmadığı söylenebilir. Son dönemde, AB içerisinde, Avrupa'nın daha bağımsız bir tavır izlemesini isteyen Almanya ve Fransa ile ABD'ye daha yakın duran İngiltere arasında görülen ayrışma bu çerçevede değerlendirilebilir (Peterson vd., 2012: 12-16). Çin ve Rusya ise, ABD'nin tek boyutluluğa eklemlemeye çalıştığı hegemonya girişimlerine karşı çıkan en önemli aktörlerdir. Her iki küresel güç de ABD'nin girişimlerini dünya barışına tehdit olarak algılamakta ve tüm aktörlerin düşünce, çıkar ve isteklerine dayalı bir sistem kurgulanmasını savunmaktadır. Çin ve Rusya, çok kutuplu bir dünya düzeni yaratılabilmesini temel amaçları olarak gösteriyor olsalar da bu düzenin nasıl şekillendirilebileceği yönünde somut bir öneri/proje ortaya koymamaktadırlar. Bu yönüyle, çok kutupluluğun, ABD'nin üstünlüğüne ya da hegemonya oluşturma girişimine bir tepki olarak ortaya konduğunu söyleyebiliriz.

Karadeniz Havzası'nın Bölgesel Görünümü

Karadeniz Havzası, küresel güçlerin uluslararası sistem eksenli güç mücadelelerinin merkezinde yer alan Avrasya coğrafyasının bir alt bileşeni olarak Avrupa ile Asya kıtalarının birbirlerine en yakın olduğu

coğrafi alanı nitelemektedir. Türk Boğazları aracılığıyla Akdeniz’e açılan ve bu bağlamda yarı kapalı bir havza olduğunu söyleyebileceğimiz Karadeniz Havzası, sahip olduğu coğrafi, sosyo-kültürel ve toplumsal çeşitlilik ile de bilinmektedir. Balkanlar, Kafkaslar, Rusya-Ukrayna ve Türkiye gibi çok farklı bölgesel bileşenleri olan Karadeniz Havzası, bu yönüyle objektif ve kapsayıcı bir bölgesel kimlik tanımlayamamıştır (Manoli, 2009: 9). Yani bugün itibarıyla “Karadenizlilik” eksenli bir bölgesel kimlik yapılandırılamamış durumdadır.

Soğuk Savaş döneminde SSCB’nin havzaya hâkim bir hegemon güç olarak belirmiş olması, havzanın doğusu ile batısı arasındaki toplumsal ve siyasal farklılıkların bir yana itilmesini ve Sovyet tahakkümüne dayalı bölgesel bir görünümün oluşmasını beraberinde getirmişti (Aydın, 2005: 57). Soğuk Savaş’ın sona ermesi ise Karadeniz Havzası’nda dramatik değişimleri beraberinde getirmiştir. Zira SSCB’nin tarihsel devamı olan Rusya, içerisine sürüklendiği toplumsal, sosyo-ekonomik ve siyasal problemlerle çalkalanmaya başlamış ve 2000’li yılların başına kadar bölgesel görünümünü netleştirememiştir (Popov, 2011). SSCB’nin dağılmasının ardından Karadeniz Havzası’nda bağımsız hareket etmeye başlayan yeni devletlerin ortaya çıkması, bu devletlerin hemen hepsinin etnik, dinsel ve bölgesel bağlamli siyasal problemler yaşaması ve bölgede kanlı iç savaşların patlaması, Batı Dünyası’nın dikkatini Karadeniz Havzası’na çekmiştir (Aydın, 2000: 215-216). 1990’ların başından itibaren Avrasya Coğrafyası’nda kartlar yeniden dağıtılmaya başlanırken, Karadeniz Havzası bu dağıtımın merkezinde bulunuyordu (Tsantoulis, 2009: 243). Bu değişim bağlamında ön plana çıkan en önemli unsur ise Karadeniz Havzası tanımının kapsamına yönelik olarak ortaya çıkan farklılık olmuştur. SSCB’nin dağılmasıyla oluşan güç boşluğunu doldurabilmek için harekete geçen ve doğruya doğru genişlemeyi en önemli gelecek stratejisi olarak belirleyen AB’nin (Aurescu, 2011: 35-45) ortaya koyduğu ve ABD tarafından da desteklenen bir plan doğrultusunda Geniş Karadeniz Havzası adı verilen bir bölgesel yapı ortaya konmuştur (Karadeniz, 2007: 111-114).

Soğuk Savaş döneminde Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler üzerinden ifadesini bulan Karadeniz Havzası tanımlaması, 1992 yılında bölgesel işbirliğini kurgulayabilmek amacıyla kurulan KEİT’e üye olan ülkelerin konumlandıkları coğrafyadan da anlaşılacağı üzere mahiyet de-

ğiştirmiştir. Güney Kafkasya, Türkiye, Ukrayna ve Balkanlar'ın ekonomik, ticari ve özellikle enerji odaklı olarak birbirlerini tamamlayan bir coğrafi konuma sahip olmaları ve her birinin Karadeniz ekseninde ortaklaşıyor oluşları (Winrow, 2007: 217-235), Karadeniz Havzası'nın klasik tanımının değişmesi anlamında önemli bir rol oynamıştır. Demokratik yönetim anlayışı, serbest pazar ekonomisi, insan haklarına ve azınlıklara saygı gibi siyasal literatüre Batılı değerler olarak yerleşmiş unsurları Karadeniz'i çevreleyen coğrafyalara aktarabilmeyi ve bu bölgeleri kendi değerlerine ve sistemsel stratejilerine eklemlemeyi arzulayan AB ve ABD, Geniş Karadeniz Havzası adı verilen bir bölgesel tanımlama yaratılmasına ön ayak olmuştur (Aydın, 2004: 9-12). Alexander Goncharenko günümüzde Karadeniz Havzası'nın tam olarak neyi ifade ettiğini çok iyi bir şekilde özetlemiştir:

“Klasik jeopolitik teorilere göre, Karadeniz Havzası, Avrasya'da düzenin ve güvenliğin en önemli köşe taşlarından biridir. Bu bölge sahip olduğu doğal kaynaklar, enerji ve ulaşım hatları ile çok hassas bir alandır. Karadeniz Havzası, kalpgah (heartland) ve kenar kuşak (rimland) teorilerinin de kesişim alanını oluşturmaktadır. Bu bölge üzerinde sağlanacak hâkimiyet, Avrasya egemenliğini de beraberinde getirecektir. Bu nedenle Karadeniz Havzası; siyasal, askeri, finansal, vb. alanlarda tüm küresel aktörlerin ilgi alanında bulunmaktadır.” (Goncharenko, 2005)

Güncel uluslararası ilişkiler literatüründe Karadeniz Havzası deyince akla gelen en önemli unsur, kuşkusuz, enerji olmaktadır. Karadeniz, hem sahip olduğu enerji kaynakları hem de enerji zengini coğrafyalara komşu olması gibi nedenlerle dünya ekonomisinde ve siyasetinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Karadeniz Havzası'ndaki ülkelerin tamamı enerji üretimi konusunda aynı seviyede olmasa da, hepsinin dünya enerji piyasasında üretici, tüketici ya da transit ülke olarak var olduğunu görüyoruz (Pamir, 2007: 245-247). Karadeniz Havzası, enerji güvenliği anlamında Avrupa açısından çok önemli seçenekler sunmaktadır. Her şeyden önce, bu havza, coğrafi anlamda Hazar ve Orta Asya'nın petrol ve doğalgazının Avrupa'ya ulaşabilmesi için en kısa ve karlı olan yolu ifade etmektedir. Yine, Karadeniz Havzası'nda bulunan ülkelerin hemen hepsi dış politika stratejilerini oluştururken enerji terminali olma ya da enerji üretiminden kar elde etme hedefin-

de olduğu için, Batılı aktörler ile birlikte girişilecek enerji ulaştırma projelerine sıcak bakmaktadırlar (Roberts, 2006: 207-223). Sahip olunan enerji rezervleri bakımından havzanın geneline ilişkin dengeli bir dağılım söz konusu değildir. Bu durum, havza ülkelerinin ihtiyacının karşılanması noktasında geniş kapsamlı bir işbirliğinin gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Fakat henüz bölgesel ve kapsayıcı bir işbirliği yapılandırılabilmiş değildir. Rusya'nın öngördüğü Güney Akım Projesi'nin, AB tarafından ortaya konan ve ABD tarafından da desteklenen NABUCCO'yu anlamsızlaştırması bu çerçevede verilebilecek önemli bir örnektir.

Çatışma iklimini güçlendiren temel problemlere göz gezdirdiğimizde ayırdına varacağımız en önemli gerçeklik, bu problemlerin sıklıkla havza devletlerinin kendi içlerinde ya da birbirleriyle olan ikili ve çok taraflı ilişkilerinde ortaya çıkan siyasal ve yönetsel arızalar ekseninde belirdiğidir (Altmann vd., 2010).

Karadeniz Havzası'nda yer alan ülkeler arasında çatışma boyutunun ön plana çıkmasına neden olan yönetsel problemlerden en önemlisi, bölge ülkelerinin birbirleriyle uyumlu olmayan siyasal kültürü ve yönetsel yapılanmasıdır (Altmann vd., 2010). Havzanın tarihsel, sosyo-kültürel ve coğrafi anlamda çok parçalı bir görünüm arz etmesi ve Geniş Karadeniz Havzası tanımlaması üzerinden bu çok parçalılığın meşrulaştırılmaya çalışılıyor olması bu noktada çok önemli bir husustur. Ortak bir siyasal kültürün yaratılamamasında etkili olan bir diğer önemli faktör de küresel güçler arasındaki Karadeniz tabanlı güç mücadelesinin havza ülkelerini kutuplaşmaya ve birbirlerine karşı yabancılaşmaya itmesidir (Çelikipala, 2010a: 287-302). Havzada yer alan AB ya da NATO üyesi ülkeler ile ne AB ne de NATO'ya üye olmayan ve Rus baskısını yakından hisseden ülkeler arasında havzaya bakış noktasında ortaya çıkan farklılık bu noktada ele alınabilecek önemli bir örnektir. Bulgaristan ve Romanya'nın Karadeniz Havzası'na olan yaklaşımı ile Ermenistan ve Ukrayna'nın Karadeniz'e bakış açılarının aynı olması beklenemez.

Havzanın batısı söz konusu olduğunda, AB'nin sahip olduğu yumuşak güç ağır basmakta ve reform çabaları genel itibarıyla bu aktörün temsil ettiği liberal demokrasi ilkeleri üzerine temellendirilmeye çalışılmaktadır (Ayдын, 2004: 9-12). Ne var ki, havzanın doğusu ve kuzeyi ele

alındığı zaman, AB'nin temsil ettiği yumuşak gücün etkinliği ve kabul edilebilirliği azalmakta ve reform çabalarının hızı da oldukça yavaşlamaktadır. Rusya'nın, Sovyet döneminin korporatist yönetim anlayışına atıfla ortaya koyduğu otoriter tabanlı ve muhalefeti belli kalıplar içerisinde kontrol altında tutmaya yönelik 'yönetilebilir demokrasi' anlayışı, havzanın doğusunda ve kuzeyinde etkinleştirilmeye çalışılmaktadır (Petrov, 2009: 1-4). Bölge ülkelerinin, tarihsel ve sosyo-kültürel manada, otoriter yönetim kalıplarına aşına olmaları ile AB'nin üzerinde durduğu siyasal dönüşüm programının oldukça maliyetli olması, havza ülkelerinin Rusya'nın ortaya koyduğu yönetilebilir demokrasi olgusuna yakın durmalarına neden olmaktadır. Yine, etnik/dinsel/bölgesel ayrımlar ekseninde ortaya çıkan merkezkaç kuvvetlerin kontrol altında tutulabilmesi noktasında otoriter bir anlayışın daha etkin olacağı düşüncesi ve Rusya'dan algılanan güvenlik tehdidi, havzanın kuzeyinde ve doğusunda yer alan ülkelerin liberal demokrasi temelinde gerçekleştirilecek siyasal ve yönetsel reformlardan uzak durmalarına yol açmaktadır.

Karadeniz Havzası'ndaki devletlerin önemli bir kısmı idari yönetim mekanizması konusunda büyük bir ikilem yaşamaktadırlar. Havza devletlerinin çoğu üniter devlet anlayışını benimsemiş olsa da, küreselleşmenin getirdiği yerellik arayışı ve çeşitli devletlerde yaşayan farklı etnik grupların üniter devlet yapısını kabul etmek istememeleri, bölgeler arası farklı bir görünüm arz eden ekonomik ve sosyal gerçeklikler ile birleşince, merkezîyetçi anlayış sorgulanır bir hal almaktadır. Etnik çatışmaların giderek artması ve merkezî yönetimlerin bu çatışmalara bir çözüm bulamaz hale gelmesi, merkezîyetçi anlayışın küreselleşen dünyanın gerçeklerine yanıt veremez hale geldiğinin göstergesidir (Ay-dın, 2000: 213-225). Gerekli yönetsel reformları gerçekleştirmeyen havza ülkelerinin sonu, donmuş çatışma bölgeleri üzerinden toplumsal/ulusal/bölgesel temelde fiili bir bölünmeye kadar varabilir. Dağlık Karabağ, Abhazya, Güney Osetya, Transdinyester ve Kırım gibi etno-kültürel, tarihsel ve siyasal ayrımlara dayalı ayrılıkçılık girişimleri bu çerçevede ele alınabilecek önemli bölgesel meselelerdir (Özdamar, 2010: 345).

Havza devletleri, Sovyet tarzı merkezden planlanmış korporatist ekonomi modelinden pazar ekonomisine geçiş yapmak üzere yapısal re-

formlar gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bu minvalde, kendilerini dünya ekonomisinin işleyişine eklemleyebilmek için, geçiş sürecinde başta ABD ve AB olmak üzere, birçok ülkeden teknik, uzmanlık odaklı ve mali yardım almaya başlamışlardır (Aydın, 2005: 71-83). Karadeniz Havzası'nda yer alan Türkiye ve Yunanistan dışındaki devletlerin hepsi birer "geçiş ekonomisi" haline gelmiştir (Gavras, 2010: 8-13). Yapısal ekonomik meseleler, siyasal-yönetimsel problemlerle birleştiği noktada ciddi bir toplumsal ve bölgesel güvenlik unsuru olarak, havzada çatışma faktörünü işbirliğine üstün kılmaktadır.

Çok Kutupluluk Tartışmaları Çerçevesinde Karadeniz Havzası'nın Değerlendirilmesi

Neorealist kuram tarafından altı çizilen güç dengesi yaklaşımına uygun olarak hareket edersek, Karadeniz Havzası'ndaki bölgesel yapının da önünde sonunda savunmacı realizmin² öngördüğü sistemsel dengeye göre şekilleneceğini söyleyebiliriz. Rusya, 1990'ların ilk yarısında yaşadığı siyasal, ekonomik ve toplumsal çalkantıyı atlattıktan sonra Avrasyacı düşünce kalıbına eklenen ve daha 1993 yılında ilan edilen "yakın çevre politikasına" uygun olarak hareket etmeye çalışmaktadır (Tellal, 2010: 206-207). Nitekim Rusya, bu politika ekseninde, tıpkı SSCB döneminde olduğu gibi Karadeniz Havzası'nda kendi hegemonyasını kurgulamak ve bölgesel bir tek kutupluluk yaratmak istemektedir. Rusya'nın, havza ülkelerinde yaşayan Rus azınlığı, Ukrayna'daki Kırım Meselesi (Mizrokhi, 2009: 4-12) ve Moldova'daki Transdinyester ayrılıkçılığı (Blakkisrud vd., 2011: 178-210) özelinde görüldüğü üzere, kendi çıkarlarına uygun bir şekilde kullanması bu bağlamda ele alınabilir. Rusya, enerji bağımlılığı çerçevesinde kendisine eklemledi-

---

2 Özellikle Kenneth Waltz ve Robert Jervis tarafından öngörölmüş olan ve sistemik denge unsurunun kavramsallaştırılması noktasında önemli bir meşruiyet sağlayan savunmacı realizme göre, uluslararası sistemin temel oyuncularları olan devletler, kendi ulusal savunmalarını ve güvenliklerini riske atmayacak boyutta bir askeri/ekonomik/teknolojik güce sahip olurlar ve aynı zamanda sistemde yer alan diğer oyuncularları da yakından takip ederler. Dengeyi oluşturan devletler, kendi güvenliklerini riske atacak adımlar atılması durumunda, o adımı atan devlet/devletlere karşı göreceli bir güçsüzlük içerisine sürüklenecekleri için, dengenin yeniden sağlanması ve gücü bir amaç olarak görmeye başlayan devlet/devletlerin dengelenebilmesi noktasında, o devlet/devletlere karşı, birlikte hareket etmeye başlarlar ve sonuç olarak güç dengesini yeniden inşa ederler. Bu yaklaşıma göre, devletler birbirlerine karşı göreceli güçlerini arttırmayı değil, sistemin sağlayacağı güvenliğin göreceli olarak artırılmasını amaçlamaktadırlar.

ği eski Sovyet cumhuriyetlerini, artan enerji ihtiyacı sayesinde kendi çıkarlarına uygun hareket etmeye zorlayabilmektedir. Bu ülkenin, Turuncu Devrim döneminde, Ukrayna'daki Batı yanlısı hükümete karşı uyguladığı enerji kesintileri, Ukrayna'da ekonominin ve gündelik yaşamın kötü yönde etkilenmesinde ve Turuncu Devrim'in sona ermesinde dolaylı bir role sahiptir (Larrabee, 2010: 33-52). Bunun yanı sıra, Rusya'nın, yakın çevre politikasına uygun olarak, kendisini çevreleyen havza ülkelerindeki etnik/dinsel/bölgesel çatışmaları kullandığını ve bu meseleler ekseninde, havza devletlerini kendi istediği yönde hareket etmeye zorladığını görüyoruz. Rusya, Dağlık Karabağ Meselesi'ni kullanarak Azerbaycan ve Ermenistan'ı kendi istediği yönde politikalar izlemeye itmekte; Transdinyester Meselesi'ni kullanarak Moldova'nın NATO üyeliğini engellemekte ve Abhazya ile Güney Osetya'nın kendi koruması altında bağımsızlık ilan etmelerini sağlayarak (Kamalov, 2009: 16-18), ABD ve AB ile yakınlaşan Gürcistan'ı cezalandırmaktadır. Bu bağlamda, Rusya'nın havzada kendisini düzenleyici bir hegemon güç haline getirmeye çalıştığını ve uluslararası sistemin işleyişine yönelik çok kutupluluk talebinin aksine, Karadeniz özelinde kendi hegemonyasına eklenmiş bir tek kutupluluk kurgulamaya çalıştığını belirtebiliriz. Ancak Rusya, AB ve ABD'nin Karadeniz Havzası'na verdiği değerin ve bu iki aktörün gücünün/etkinliğinin farkındadır. Bu çerçevede, mevcut koşullar içerisinde, Karadeniz özelinde birlikte hareket ettiğini söyleyebileceğimiz AB ve ABD ile kendi arasında oluşturulacak bir bölgesel dengeye (ya da çift kutupluluk) de sıcak yaklaştığını söyleyebiliriz.

Rusya'nın ulusal güç unsurlarına güvenerek ve bu unsurları etkin bir şekilde kullanarak hegemonya arayışına girmesi, havza ülkelerini büyük çaplı bir güvenlik ikilemine sürüklemektedir. Buna karşın, AB ve NATO'nun Karadeniz Havzası'na yönelik genişleme faaliyetleri ve bu bölgeye bir aktör olarak yerleşip, havzayı, çok kutuplu bir görünüm arz etmeye başlayan uluslararası sisteme eklemleme çabaları da Rusya'yı aynı tür bir ikileme sürüklemektedir (Bugajski, 2010: 1-8). Rusya, bu ikilemi saldırgan realist³ unsurları devreye sokarak atlatmaya ça-

3 Saldırgan realizm, uluslararası sisteme hâkim olan anarşinin devletlerin saldırgan bir politika izleyerek coğrafi ve siyasal genişleme yönünde harekete geçmelerine neden olacağını belirtmektedir. Saldırgan realizme göre, tüm devletler kendi ulusal güçlerini

lışmakta ve havza ülkelerini Batı'nın siyasal değerlerinden ve askeri örgütlenmelerinden uzak tutmaya çalışmaktadır. Rusya'nın, Ağustos 2008'de, Abhazya ve Güney Osetya'daki gelişmeleri ön plana sürerek Gürcistan'a düzenlediği askeri operasyon bu çerçevede değerlendirilebilecek ve saldırgan realizme eklemlenmiş bir eylemdir. Rusya'dan tehdit algılayan ve güvenliklerini tehlikede gören havza ülkeleri ise, kendi aralarında yaşadıkları sorunlar nedeniyle ve Rusya'ya karşı oluşturacakları ittifakın yeterli etkinlikte olamayacağını düşündüklerinden, Rusya'nın gücünü dengeleyebilecek ve havza ülkelerinin güvenliğini garanti altına alabilecek olan ABD ve AB ile ittifak arayışına girmektedirler. Bu yönelim, Rusya'nın kendi güvenliğini sağlayabilme ve küresel güç konumunu pekiştirebilme stratejisi bağlamında, büyük çaplı bir güvenlik ikileminin içerisine sürüklenmesine ve havzadaki çıkarlarına geniş çaplı bir saldırı gerçekleştirildiği gerekçesiyle saldırgan realizmi içselleştirmesine neden olmaktadır. Rusya'nın yaşadığı güvenlik ikilemi ile havza ülkelerinin yaşadığı güvenlik ikilemi, Rusya'nın saldırgan realizme yönelmesi ve havza ülkelerinin de ABD ve AB ile ittifak yapması sonucunda dengelenmekte ve havza sıfır toplamı bir çatışma sürekliliğinin içerisine sürüklenmektedir.

Soğuk Savaş sonrası, ABD'nin kendisi üzerindeki askeri/siyasal etkinliğinin azaltılabilmesi noktasında ciddi bir isteklilik gösteren ve bu bağlamda, özellikle İngiltere ile Almanya-Fransa arasında Avrupa'nın geleceğine ilişkin çeşitli anlaşmazlıklara sahne olan AB ise, üyeler bazında bu tartışmalardan etkilenmektedir (Schweiger, 2007: 82-151). Ne var ki, Rusya ve Çin'in aksine, çok kutuplu bir sistemsel işleyişin yaratılabilmesi noktasında çok da girişken bir yaklaşım sergilemeyen AB, Karadeniz Havzası'na yaklaşım noktasında da genel itibarıyla ABD ile birlikte hareket etmektedir (Hamilton, 2008: 319-336). AB, sahip olduğu ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyo-kültürel işleyiş ve içselleştirmiş olduğu sosyal refah düzeyi aracılığıyla yansıttığı "yu-

---

diğerlerine oranla maksimize etmenin peşindedirler. Zira sadece en güçlü olan devletler kendi çıkarlarını koruyabilir ve siyasal varlıklarını garanti altına alabilir. Saldırgan realizm, anarşik bir uluslararası sistem içerisinde kendi güvenliklerini korumak ve bu amaçla güç elde etmek zorunda olan devletlerin, verili güç ile yetinmeyeceklerini ve uluslararası sistem içerisindeki siyasal hâkimiyet yüzdelerini olabilecek en üst seviyeye varana dek arttırmak isteyeceklerini, yani hegemonya arayışında olacaklarını kaydetmektedir.

muşak güç”⁴ çerçevesinde havzanın batısında yer alan ülkeler başta olmak üzere, havza dâhilindeki ülkelerle karşılıklı bağımlılık⁵ ve çoğulcu siyasal-yönetimsel anlayış temelinde ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır.

2004 ve 2007 genişlemeleri ile aynı zamanda bir Karadeniz gücü haline gelen AB’nin havzadaki etkinliği, havzanın AB’ye eklenmiş, olan Batı kesiminde birincil önemdedir. Nitekim bu bölgede yer alan devletlerin önemli bir bölümünün AB üyeliğine paralel olarak NATO’ya da üye olduğunu ve Karadeniz Havzası’na yaklaşım noktasında ABD ile AB arasındaki sistemsel birlikteliğin, özellikle Balkanlar ekseninde karşılık bulduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Rusya’nın coğrafi yakınlık, askeri üstünlük, siyasal öngörü ve elinde tuttuğu enerji kozu üzerinden ifadesini bulan bölgesel etkinliği, Karadeniz’in doğusunda ve kuzeyinde en önemli sistemsel/bölgesel faktör olarak görülmektedir. Örneğin, Gürcistan ve Ukrayna, yaşadıkları renkli devrimlere paralel olarak AB ve NATO üyeliğine odaklanmışlar, ancak Rusya’nın kendileri üzerinde uyguladığı siyasal, enerji odaklı ve askeri baskı neticesinde, yaşanan iktidar değişiklikleriyle (Ukrayna’da Rusya’ya daha yakın duran Viktor Yanukovic’in başkan olması ve Gürcistan’da ise Rusya ve Batı arasında daha dengeli bir tavır izlemeyi temel yaklaşım olarak benimseyen Bidzina Ivanishvili’nin Gürcü Rüyası Partisi’nin iktidara gelmesi)

---

4 Yumuşak güç, bir ülkenin askeri, siyasal ve ekonomik güç unsurlarıyla değil, sahip olduğu başarılı sosyal bütünlük ve kültürü aracılığıyla yansıttığı güç olarak görülebilir. Yumuşak güç araçlarının temelinde ikna ve cezbetme unsurları yer almaktadır. Bir devlet, uluslararası sistemin karmaşık ilişkiler ağını kendi lehine kullanabiliyor ve kendi ulusal çıkarlarını ve istemlerini, bu sistemin kuralları içerisine gizleyebiliyorsa, yumuşak güç kullanımı aracılığıyla çok daha maliyetsiz ve kolay bir şekilde istediği sonuca ulaşabilecektir. Yumuşak güç unsurunun uluslararası sistem ile uyum içerisinde kullanılması halinde küresel ve bölgesel hegemonyaların oluşumu kolaylaşacaktır.

5 Karşılıklı bağımlılık, bir sistem içerisindeki birimlerin ve olayların birbirlerine bağlı olması anlamına gelmektedir. Karşılıklı bağımlılık çerçevesinde söz konusu edilen bağımlılık ilişkisi, ekonomik, toplumsal, siyasal ya da askeri alanlarda geçerli olabilir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinin kurulabilmesi hususunda üzerinde durulan en önemli nokta ise ekonomik, siyasal ya da askeri alanlar çerçevesinde ortaya çıkan iletişim ve etkileşimin belli bir maliyet kıstası çerçevesinde ele alınabiliyor oluşudur. Karşılıklı bağımlılık üzerine çalışan neoliberal kuramcılarının en çok hataya düştükleri nokta, bu uygulamanın taraflara her zaman kazandıracığı şeklinde ortaya konan yanılgıdır. Hâlbuki karşılıklı bağımlılık çerçevesinde de olsa tarafların her zaman kazançlı çıktığı söylenemez. Zira faydaların eşitsizliği ve kazancın bölüşümü noktasında ortaya çıkan çatışmalar, ilişkinin asimetrik bir hal almasına da yol açabilecektir.

(Kakachia, 2013: 35-42), Rusya ve Batı arasında dengeyi gözeten bir pozisyona sürüklenmişlerdir.

AB ile Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi de bu iki küresel aktörü, Karadeniz Havzası özelinde, çatışmadan kaçınmaya itmektedir. Nitekim AB, enerji kaynakları açısından Rusya'ya bağımlıdır (Özdal, 2011). Aynı şekilde, Rusya, sahip olduğu enerji kaynaklarının en önemli müşterisinin AB üyeleri olduğunu bilmektedir (Cohen, 2009: 93-94). Yani Rusya'nın büyümesini önemli oranda AB finanse etmektedir. Bu çerçevede, Karadeniz Havzası'nın batısının AB, doğu ve kuzeyinin ise Rusya'nın bölgesel etkinliğinde kalması ve adeta üzerinde anlaşılmiş bir dengenin gözetiliyor oluşu, iki aktör arasındaki karşılıklı bağımlılık da dikkate alındığında, anlaşılır bir husustur. Bu bağlamda, Rusya ve AB'nin, Karadeniz Havzası'nda çift kutuplu bir bölgesel görünümün oluşturulabilmesi hususunda üstü kapalı bir anlaşmaya vardıkları söylenebilir. Rusya'nın, havzanın doğusundaki ülkeleri, Rus hegemonyasını Avrasya özelinde inşa etmeyi planlayan Avrasya Birliği Projesi'ne eklemlenme çabaları, Karadeniz özelindeki çift kutupluluğu sistematikleştirmeyi amaçlayan bir yaklaşımın ürünüdür. Rusya, Avrasya Birliği Projesi⁶ ile kendi yumuşak gücünü AB'ye rakip olarak kurgulamanın ve Avrasya geneli ile Karadeniz özelindeki ülkeleri yaratacağı hegemonyaya eklemlenmenin peşindedir. Tabii ki, bu çaba, uzun vadeli bir hedefe işaret etmektedir (Adomeit, 2012: 1-13).

Karadeniz Havzası, Türkiye'nin milenyum sonrası dönemde Or-

---

6 İlk planda Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya arasında oluşturulması planlanan, orta ve uzun vadede ise önemli bir bölümü Karadeniz Havzası içerisinde yer alan eski Sovyet cumhuriyetlerini de kapsaması planlanan, liderliğini ise Rusya'nın yapacağı ekonomik ve siyasi işbirliği girişimidir. Avrupa Birliği'ni kendisine örnek olarak alan ve ilk kez Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından 1994 yılında bir hedef olarak ortaya konan bu girişim, daha sonrasında BDT'yi ikame edecek ve Rusya'nın Avrasya anarşisindeki hegemonya hedefine eklemlenen bir proje olarak Vladimir Putin tarafından sahiplenilmiştir. Avrasya Birliği'nin teşkilatlandırılabilmesi yolundaki ilk adım ise 1 Ocak 2012'den itibaren Belarus, Rusya ve Kazakistan arasında bir ortak pazar oluşturulması olmuştur. Bu 3 devlet projeye liderlik yapıyor gibi görünseler de kontrol Rusya'dadır. Kısa vadeli hedef ise 2015 yılı itibarıyla Avrasya Birliği'ni örgütsel anlamda oluşturabilmektir. Orta Asya'da yer alan eski Sovyet cumhuriyetlerinin yanı sıra, Ermenistan, Gürcistan (şimdilik reddetse de), Ukrayna gibi ülkeler de bu birliğe alınması muhtemel ülkeler olarak görülmektedir. Vladimir Putin, bu birliği Rusya'nın bölgesel yumuşak güç uygulaması olarak görmektedir ve bu nedenle bu projeye çok değer vermektedir.

tadoğu ile birlikte ilgi gösterdiği en önemli coğrafya olmuştur. Zira Davutoğlu'nun betimlediği Afro-Avrasya tanımının, Avrasya kısmı, genel itibarıyla Karadeniz-Hazar bağlantısına atıf yapmaktadır (Davutoğlu, 2012). AB ve NATO genişlemeleri sonrasında Avro-Atlantik Dünyası'nın Karadeniz'deki tek müttefiki olma rolünden kurtulduğu için üzerindeki sistemsal baskı önemli ölçüde zayıflayan Türkiye, çok daha bağımsız ve ekonomik çıkarları ön plana alan pragmatik bir dış politika çizgisine yönelmiştir. Türkiye'nin Rusya ile geliştirdiği enerji, turizm, ticaret ve havza güvenliğine odaklı ve stratejik önemi olan ikili ilişkiler, o denli önem kazanmıştır ki, yabancı basında Rusya ve Türkiye'nin Ukrayna'yı da aralarına alarak bir Karadeniz ortaklığı yaratmaya çalıştığına dair haberler dahi çıkmıştır. NATO üyesi bir ülkenin Rusya ile bu tarz bir bölgesel işbirliği geliştiriyor oluşunun arkasında, Rusya'ya olan enerji bağımlılığı ve Montrö Sözleşmesi'nin geleceği noktasında benzeşen yaklaşımlar etkili olsa da milenyum sonrası konsolide edilen yeni dış politika stratejisinin etkisi de hafife alınmamalıdır. Türkiye, bir yandan KEİT eliyle Karadeniz'de ekonomik ve ticari bir işbirliği kurumsallaşmasının altyapısını oluşturmaya çalışırken diğer yandan da Rusya ile ilişkilerini geliştirmektedir. Üstelik bunu yaparken AB tarafından büyük önem atfedilen, ABD tarafından da desteklenen ve Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmayı hedefleyen TANAP gibi enerji projeleri ile İpek Yolu'nun canlandırılmasını hedefleyen girişimlere destek olmaktadır. Zira Türkiye, Karadeniz Havzası'ndaki bölgesel işbirliği girişiminin kısa vadede hükümetlerarası uzun vadede de enerji, ticaret ve ulaştırma gibi unsurlar üzerinden kurgulanacak fonksiyonel bir inisiyatif çerçevesinde oluşturulabileceğinin farkına varmıştır.

Karadeniz Havzası'nda yer alan ve Rusya'nın ardından bölgenin en önemli gücü olarak addedilen Türkiye, Rusya'nın havza geneline yansıttığı askeri güç odaklı saldırgan tutumu yumuşatmaya ve Rusya'yı da bölgede gerçekleştirilebilecek siyasal ve ekonomik işbirliğinin bir parçası yapmaya çalışsa da, bu konuda pek de başarılı olamadığı Gürcistan özelinde ortaya çıkmış durumdadır. Nitekim Türkiye, Gürcistan ile ekonomik, ticari ve siyasal ilişkilerini ilerletirken, Gürcistan-Rusya ilişkilerine hâkim olan gerginliğin aşılabilmesini önleyememiş ve 2008'deki askeri çatışma yaşanmıştır. Aslında Türkiye'nin de Rusya'dan algıladığı güvenlik tehdidi anlamında bu ülkeye karşı ken-

disini çok da rahat hissettiği söylenemez. Nitekim iki ülke arasındaki ilişkiler de daha çok enerji, ekonomi ve ticaret eksenli olarak gelişmektedir ve henüz geniş kapsamlı bir siyasal boyut kazanabilmiş değildir (Özbay, 2011: 57-67). Yani neorealizmin öngördüğü yüksek politika-alçak politika ayrımı Rusya-Türkiye ilişkileri bağlamında da etkisini göstermektedir. Yine de Rusya'nın Türkiye'ye karşı olan tutumu savunmacı realizmin öngördüğü dengenin dışına pek çıkmamaktadır.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz Havzası'ndaki çıkar çatışmasının görünür bir askeri çatışmaya dönüşmesini engelleyen en önemli faktördür. Sözleşme uyarınca, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin bu denize girmesinin engellenmesi, ABD ve Çin gibi küresel aktörlerin kendi sistemsel etkinliklerini, Karadeniz özelinde, askeri ve dolayısıyla siyasal anlamda görünür kılmalarını engellemektedir (Akten vd., 2011: 20-22). Bu yönüyle, Montrö Sözleşmesi, havzada çok kutuplu bir yapının kurgulanabilmesini geciktirmekte ya da zorlaştırmaktadır. Bu durum, en çok Rusya ve Türkiye'nin işine gelmektedir. Zira Montrö Sözleşmesi'nin yarattığı statüko bağlamında Rusya'nın havzadaki en güçlü askeri/siyasal güç olduğunun altı kalın çizgilerle çizilmektedir. Yani Rusya, havzada bölgesel hegemonya oluşumu noktasında coğrafi yakınlık avantajını askeri tedbirlerle taçlandırma şansına sahip olmaktadır. Türkiye ise, Montrö'nün sağladığı güvenlik ve istikrar sayesinde, Türk Boğazları'na eklemenecek çatışma sürekliliğinden kurtulmakta ve Karadeniz Havzası'nda, Rusya'dan sonra en önemli bölgesel güç olma konumunu sürdürme şansına kavuşmaktadır. Türkiye'nin, Karadeniz Havzası özelinde, ABD, AB, Rusya ve havza ülkeleri arasındaki çok taraflılığı düzenlemeyi hedeflemesi ve bölgenin sahip olduğu ekonomik, ticari ve enerji tabanlı potansiyelin kullanılabilmesi yönünde işbirliğini beraberinde getirecek politikalar izliyor oluşu, Montrö Sözleşmesi sayesinde anamlanmaktadır.

Rusya, ABD ile AB'nin Karadeniz özelinde birlikte hareket ettiklerini görmektedir. Bu çerçevede, ABD'nin, Karadeniz özelinde AB'ye eklemelenmesi, Rusya tarafından, havzada yaratılmak istenen çift kutuplu sistemsel görünümün bir yansıması olarak kabul görmektedir. Havza'nın batısında AB ve NATO üyeliği ile anamlanan Batı hegemonyasının yayılmasının önüne geçmenin ulaşılabilir bir hedef olmadığını gören Rusya, Karadeniz'in doğusunda ve kuzeyinde yer alan ülkelere

yönelik politikaları ve yaklaşımıyla, havza özelinde, en azından çift kutuplu bir görünümün oluşmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bu amaçla, Rusya'nın, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesine şiddetle karşı çıktığını, Avrasya Ekonomik Birliği Projesi ile kendi hegemonyasını Avrasya'da taçlandırarak bir yumuşak güç uygulamasına giriştiğini, enerji faktörü üzerinden ifadesini bulan bağımlılık unsurunu havza ülkelerine ve AB'ye karşı kullandığını ve gerektiği takdirde de, Ağustos 2008'de Gürcistan'a karşı uyguladığı gibi, sert güç unsurlarına yöneldiğini söyleyebiliriz.

Karadeniz Havzası, gerek havza ülkelerinin kendi içlerinde yaşadıkları sorunlar, gerek birbirleriyle olan ilişkilerinde beliren arızalar, gerekse de üzerinde durduğumuz Rusya ile AB/ABD arasındaki bölgesel/sistemsal hegemonya rekabeti çerçevesinde ele alındığında çatışmayı içselleştirmiş bir görüntü sunmaktadır. Ne var ki, son dönemde Karadeniz odaklı ticari, ekonomik ve özellikle enerji eksenli işbirliği girişimlerinin arttığına tanıklık ediyoruz. Nitekim havza, bu alanlarda ciddi bir potansiyele sahiptir ve bu potansiyelin kullanılabilmesi noktasında çıkarları birbirleriyle örtüşen, siyasal anlamda benzer yaklaşımlara sahip ve coğrafi açıdan birbirlerini tamamlayan ülkelerin işbirliğine gittikleri görülebilmektedir (Tüysüzoğlu, 2013: 4-5). Türkiye'nin çabaları ile Güney Kafkasya'da oluşma emareleri gösteren enerji, ulaştırma ve ticaret eksenli bölgesel işbirliği buna bir örnektir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında gelişen bölgesel işbirliğini gözler önüne seren projelerdir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin çabalarıyla Karadeniz'de güvenliği sağlayabilmek için girişilen BLACKSEAFOR (Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu) ile Black Sea Harmony (Karadeniz Uyum) gibi ortak güvenlik operasyonları da önemli birer hükümetlerarası işbirliği girişimidir (Çelikkpala, 2010b: 108). Bu tarz çok taraflı girişimlerin yanı sıra, daha dar kapsamlı ve sektörel hükümetlerarası işbirliği girişimleri de görülebilmektedir. Türkiye ile Rusya arasında, enerji, ticaret, turizm sektörlerine odaklanmış olan hükümetlerarası işbirliği girişiminin stratejik bir boyuta evrilmesi (Özbay, 2012: 73-86) (iki ülkenin karşılıklı ticaret hacmi dolaylı kalemle 50 milyar dolara ulaşmıştır) bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.

1992 yılında, ABD ile AB'nin teşvikleri ve Türkiye'nin inisiyatif alması sonucu, ekonomik temelli bir işbirliği yaratma ve Geniş Karadeniz Havzası tanımlamasının bölgesel meşruiyetini sağlayabilme hedefiyle oluşturulmuş olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT), havza işbirliğinin çatışma faktörüne üstün gelmesini sağlama yönünde başarısız olmuştur denilebilir. Türkiye'nin, bugün dahi en önemli dış politika hedeflerinden biri olan, Karadeniz Havzası'nda bölgesel bir dengeleyici olabilme anlayışının temelini atmış olan bu örgüt, havza ülkelerinin Karadeniz özelinde bir bölgeselleşme girişimine katılarak uzun vadede başarılı olabilecek bir projenin parçası olmaksızın, kısa vadede sonuç verebilecek ve onların sosyal refah ile güvenlik istemlerini karşılayabilecek AB ve NATO üyeliği seçeneğine yönelmeleri ile anlamsızlaşmıştır. Aslında KEİT'in başarısız olmasında etkili olan en önemli faktörlerden biri, Batılı aktörler ile Rusya arasındaki Karadeniz tabanlı hegemonya savaşımıdır. Zira KEİT'in kuruluş amacı, SSCB'den koparak bağımsızlığına kavuşan ya da SSCB baskısından kurtulan ve ortak yönleri Karadeniz'i çevrelemeleri olan tüm eski Doğu Bloku ülkelerini Batılı ekonomik, siyasal ve sosyal değerler ile tanıştırmak ve onları ABD liderliğinde şekillenecek Batı hegemonyasına eklemleyebilmektir. KEİT'in kurucusu Türkiye ise, NATO üyesi ve AB üyeliğini arzulayan bir ülke olarak, hemen hepsiyle yakın tarihsel, sosyo-kültürel ve coğrafi yakınlığı olan Geniş Karadeniz Havzası'ndaki devletlerin yaşayacağı dönüşüm sürecini denetleme görevini üstlenmişti. Böylece hem Batı'nın Karadeniz Havzası'na ilişkin bilgi eksikliği ve coğrafi uzaklıktan kaynaklanan dezavantajlarını Türkiye aracılığıyla biraz olsun gidermesi sağlanabilecek hem de Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası ne tür bir pozisyonu üstleneceğine dair soru işaretleri ortadan kalkmış olacaktı. Üstelik Türkiye'nin bölgesinde etkin bir ülke olabilme hedefinin de altı çizilecekti (Tüysüzöğlu, 2013: 251-256).

1990'ların ikinci yarısından itibaren, Rusya'nın yükselişine paralel olarak, AB ve ABD'nin strateji değişikliğine gittiğini ve önceleri kendi denetimlerinde kalacak farklı bir bölgeselleşme öngördükleri Karadeniz Havzası'na, AB-NATO genişlemeleri eliyle doğrudan müdahale ettiğini görüyoruz. Bu durum, havza ülkelerinin yaptıkları dış politika tercihleri ve Rusya'nın da sert güç unsurlarını devreye sokma istekliliği ile birleştiği noktada, KEİT'in öngördüğü bölgesel işbirliği hedefini anlamsız kılmıştır. Nitekim KEİT, nispeten bağımsız bir örgüt niteliği-

ne sahipti ve kurumsal yapısı aracılığıyla kısa vadede hükümetlerarası (Manoli, 2006), uzun vadede ise havzanın potansiyelini yansıtan enerji, ulaştırma, turizm gibi sektörler üzerinden fonksiyonel bir işbirliği gerçekliği yaratabilecekti. Ne var ki, bugün itibarıyla çift kutupluluk üzerinden ifade edilebilecek bölgesel görünüm, KEİT'i etkisizleştirmiş ve bu örgütü havza ülkelerini ilgilendiren bir forum havzasına bü-ründürmüştür.

Karadeniz Havzası'nın mevcut görünüm itibarıyla Batı ile Rusya arasında dengelenmiş bir çift kutupluluğa eklemlendiğini ve bunun havzadaki çatışma ve işbirliği iklimini etkileyen birincil faktör olduğunu belirttik. Bu görünümü içselleştirmiş olan Karadeniz Havzası, Rusya'nın çok kutupluluğu uluslararası ilişkilere hâkim kılmayı hedefleyen sistemsel öngörüsü çerçevesinde değerlendirildiğinde, oldukça kritik bir role sahiptir. Zira Rusya, çok kutupluluk hedefine ulaşabilme yönünde Karadeniz Havzası'nın da yer aldığı Avrasya genelinde kurgulayabileceği hegemonyanın çok önemli bir rolü olacağına inanmaktadır. Ne var ki, uluslararası sistem çerçevesinde çok kutupluluğu yapılandırmayı hedefleyen bir aktörün, kendi yakın çevresindeki aykırı sesleri bastırmayı ve Karadeniz özelinde Batı etkisini silmeyi ya da etkisizleştirmeyi hedefliyor oluşu kendi içerisinde bir çelişki ya da ironi yaratmaktadır. ABD ve AB ise, Karadeniz Havzası özelinde genel itibarıyla birlikte hareket ederek, Rusya'nın Karadeniz'de kuracağı hegemonyaya dayalı olarak kendilerine yönlendirebileceği gücünü ve potansiyel sistemsel etkinliğini kırmayı hedeflemektedirler. Rusya'nın uluslararası sistemin işleyişi noktasında savunduğu çok kutupluluğu, bu ülkenin yakın coğrafyası üzerinden işleterek, Rusya'ya mesaj vermeyi hedefleyen ABD, havzaya yaklaşım noktasında AB ile birlikte hareket ettiği için, bu girişimin çok boyutluluktan çok çift kutupluluğu gündeme getireceği ortadadır. Havzada Rusya'nın ardından en önemli bölgesel güç konumundaki Türkiye ise birbirlerini dengelemeye çalışan bu aktörler arasında bir bağlantı noktası olarak sistemsel rolünü ve etkinliğini kanıtlayabilmek amacındadır.

Sonuç

Eklemlenmiş olduğu SSCB hegemonyasına dayalı tek kutupluluğun SSCB'nin dağılması sonrası ortadan kalkma emareleri göstermesi, Karadeniz Havzası'nı, Batılı aktörler ile Rusya arasındaki hegemonya

mücadelesinin merkezi haline getirmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, havzanın kapsamına ve coğrafi görünümüne dair Geniş Karadeniz Havzası tanımlaması çerçevesinde farklı bir bölgesel yapının yaratılması da, içselleştirilen coğrafi, sosyo-kültürel, tarihsel ve siyasal kimlikler ekseninde bölgesel çatışma faktörünün altını çizen bir gerçeklik olmuştur. Havzaya dair en önemli bölgesel işbirliği kurumu olan KEİT'in dahi, Geniş Karadeniz Havzası bağlamında işletilmeye çalışılması bir çatışma sürekliliği yaratmıştır.

Soğuk Savaş döneminde, uluslararası sistemin yapısına ilişkin tartışmalar genel itibarıyla çift kutupluluk üzerinden yapılmıştır. ABD ve SSCB'nin, yapılandırdıkları hegemonya ekseninde kendi bloklarına olan hâkimiyetlerini sorgulayacak kurumsal ve örgütlü bir muhalefetin ortaya çıkmamış olması, Soğuk Savaş dönemindeki siyasal/sistemsel gelişmelerin, Batı ve Doğu bloklarının birbirleriyle olan hegemonya mücadeleleri çerçevesinde belirmesini beraberinde getirmiştir. Bağlantısızlık hareketinin bir türlü istenen etkinliğe kavuşturulamaması ve sistemsel yapıyı sorgulayan Çin ile Fransa gibi aktörlerin gösterdikleri tepkinin düşük bir tonda kalması, bu bağlamda önemlidir. Soğuk Savaş döneminde, dengelenmiş bir çok kutupluluğun yaşandığını kaydeden yaklaşım dahi, bu dengelemeyi yaratan esas aktörlerin ABD ve SSCB olduğunun ayırdındadır. Mevcut konjonktürde, en çok üzerinde durulan yaklaşım, Soğuk Savaş sonrasında, ABD'nin liderliği ekseninde Batı hegemonyasına dayalı bir tek kutupluluğa eklemeneceği kaydedilen uluslararası sistemin çok kutupluluğa doğru yol aldığıdır. Zira ABD, kendi sistemsel hegemonyasını belli aktörlere/devletlere/bölgelere kabul ettirmeyi başaramadığı için hegemonya kavramını anlamsızlaştıran askeri çözümlerden medet umar hale gelmiştir. Yine, özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren bu hegemonya arayışının dünyanın çeşitli bölgelerinde yer alan çeşitli güçler tarafından sorgulanması ve kabul edilmemesi, ABD liderliğine dayalı ve AB'yi de kendisine eklemleyen ve "tarihin sonu" olarak görülen hegemonya yaklaşımının başarılı olamayacağını kanıtlamıştır. Özellikle Çin ve Rusya gibi küresel aktörler tarafından önerilen ve ABD'nin sistemsel müttefiki AB içerisinde dahi, ABD ile sürdürülen ittifakın niteliğine ilişkin tartışmalara neden olan çok kutuplu bir sistem arayışı, uluslararası sistemin bugününe ve geleceğine ışık tutacak en önemli gerçeklik haline gelmektedir. Çin ve Rusya, çok kutupluluk fikrine önderlik ederek,

sistem içerisindeki tüm aktörlerin çıkarlarını ve gelecek öngörülerini göz önünde bulunduracak ve karar alma mekanizmasına çok taraflılığı eklemleyerek daha demokratik bir yapı yaratacak bu oluşum sayesinde dengelenmiş bir sistemin yaratılabileceğini ve bu sistem bağlamında çatışma faktörünün önemli oranda baskılanabileceğini kaydetmektedirler.

Karadeniz Havzası, Soğuk Savaş döneminde, SSCB'nin sistemsel hegemonyasına eklenmişti ve bölgesel anlamda tek kutuplu bir yapıya sahipti. Bu durum, Soğuk Savaş döneminde, SSCB ve ABD'nin dengeleyiciliğinde çok kutuplu bir sistemsel yapının var olduğunu iddia eden analizler tarafından da reddedilememektedir. Bugün ise, Karadeniz Havzası'nın, çift kutuplu bir sistemsel yapıya evrildiğini söyleyebiliriz. Nitekim havzanın batısında, Balkanlar'da, AB ve NATO genişlemelerine paralel bir Batı hegemonyasının oluştuğu söylenebilecekken, Karadeniz'in kuzeyinde ve doğusunda Rusya'nın siyasal ve askeri baskısının temel belirleyici olduğu ortadadır. Karadeniz Havzası ile ilgilenen çok sayıda aktörün bulunması, havzanın çok kutuplu bir bölgesel altyapıya sahip olduğuna dair aldatıcı bir görünüm yaratmaktadır. Bu yaklaşım oldukça aldatıcıdır, zira, uluslararası sistemin yapısına ilişkin çok kutupluluk tartışmaları çerçevesinde, ABD ile olan müttefiklik ilişkilerinin dahi tartışıldığı AB, Karadeniz Havzası'na yaklaşım çerçevesinde ABD ile birlikte hareket etmektedir. AB ve NATO genişlemelerinin paralel yürütülmesi bu tamamlayıcılığın en net göstergesidir. Bölgeye ilişkin olarak beliren bu ittifakın dengeleyicisi ise, aynı zamanda Karadeniz'in bir parçası olan Rusya olmuştur. Bu durum, görüntüye yansıyan çok kutuplu yapının yanıltıcı olduğunu ve Karadeniz özelindeki dengeyi yaratan esas unsurun AB/ABD-Rusya rekabeti, yani perde gerisindeki çift kutupluluk algısı olduğunu kanıtlamaktadır. Havzada yer alan diğer ülkeler ise, bu rekabetin havza özelinde yarattığı dengeye uygun olarak dış politika stratejilerini belirlemekte ya da böyle bir tercih yapmaya zorlanmaktadırlar. Ukrayna'nın, Rusya'nın baskısı sonucu, AB ile ortaklık antlaşması imzalamaktan vazgeçmesi, bu çerçevede ele alınabilecek bir örnek olaydır. Havza ülkelerine yaklaşım noktasında Rusya'nın daha çok sert güç unsurlarına yöneldiği söylenebilecekken; AB, yumuşak güç uygulamalarına yönelmektedir. AB'nin güvenlik alanında yaşadığı boşluğu da NATO doldurmaktadır. ABD ve AB'nin en önemli hedefi, Karadeniz Havzası'nda, Soğuk Sa-

vaş benzeri bir Rus hegemonyasının oluşmasının engellenmesidir.

Karadeniz özelinde Rusya'dan sonra en önemli bölgesel güç olan Türkiye ise, oluşan çift kutupluluğun havza özelindeki dengeleyicisidir. NATO üyesi ve AB ile üyelik müzakereleri yürüten bir ülke olmasına karşın, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesine karşı çıkarak havzayı ABD'nin savaş gemilerine kapatan Türkiye, son dönemde Rusya ile olan ikili ilişkilerine de stratejik bir mahiyet kazandırmıştır. Havza özelindeki en önemli işbirliği örgütü olan KEİT'in kurucusu olan Türkiye, Batılı değerlerin havzaya yayılması noktasında öncü bir aktör olmasına karşın, aynı zamanda Karadeniz özelinde bağımsız bir bölgeselleşme girişimi yaratılmasını arzulamaktadır. Ne var ki, havzaya egemen olan çift kutupluluk, havza devletlerinin dış politika tercihlerini de çatışma ve rekabet ekseninde kurguladığı için, KEİT'in etkinliği arttırılamamakta ve Karadeniz özelindeki işbirliği inisiyatifleri kısa vadeli, proje odaklı ve geçici bir mahiyet taşıyan hükümetlerarası girişimlere bağımlı kalmaktadır.

Çok kutuplu bir görünüme sahip olmasına karşın, esasen çift kutuplu (AB/ABD-Rusya) bir yapıya haiz olan Karadeniz Havzası, uluslararası sistemin ne tür bir yapılanma çerçevesinde işleyeceğini belirleyecek önemli bir cephe unsurudur. Nitekim Rusya, bu bölgeyi, kendi sistemsel rolünü konsolide edecek ve çok kutupluluk anlayışını güçlendirecek bir ağırlık merkezi olarak görmektedir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, hiçbir etkinliği olmayan BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) yerine Avrasya özelinde ikame etmeye çalıştığı ve Rusya'yı küresel işleyişi derinden etkileyebilecek bir küresel güç olarak konumlandırabilecek Avrasya Birliği Projesi'nin en temel etkinlik alanlarından biri de Karadeniz Havzası'dır. Rusya, Karadeniz Havzası'nı, Batı'nın sistemsel etkinliğini durduracak bir sınır bölgesi olarak görmektedir. ABD ise, AB ile birlikte hareket ederek, Rusya'nın arka bahçesine yerleşmeye ve özellikle Karadeniz ekseninde oluşacak Rus hegemonyasına dayalı bir tek kutupluluğun önüne geçmeye çalışmaktadır. Böylece Rusya'nın, Avrasya genelinde artacak bölgesel/sistemsel etkinliği dengelenecek ve Putin'in her ortamda savunduğu çok kutupluluk anlayışı, daha Rusya'nın arka bahçesinde baskılanacaktır. Karadeniz Havzası'ndaki çift kutuplu görünümün korunması ya da AB ile ABD arasında yaşanabilecek bir anlaşmazlığa paralel ola-

rak görünür/işlevsel bir çok kutupluluğa evrilmesi ihtimali, Rusya'nın, Avrasya'daki hegemonya arayışına zarar vereceği için, Rusya'nın çıkarlarına aykırı bir durum olacaktır. Uluslararası sistem bağlamında çok kutuplu anlayışın en önemli destekçisi olan Rusya, bu yaklaşımı biçimlendirebilecek denli etkin bir küresel güç olabilmek için, kendi yakın çevresi ekseninde çok kutupluluğu reddeden bir dış politika stratejisi uygulamaktadır. Karadeniz Havzası'nın Rus hegemonyasına eklemlenmesi ya da bölgenin kuzeyi ve doğusunda Avro-Atlantik etkinliğinin oluşumunun engellenmesi, Rusya'nın öngördüğü çok kutupluluk tezinin bir yansıması olarak görülmelidir. Karadeniz özelinde sistemsel çift kutupluluk bağlamında beliren statükonun korunması ve çok kutupluluğa evrilmesinin engellenmesi, Rusya için oldukça önemlidir. Nitekim Avro-Atlantik İttifakı'nın Karadeniz özelinde bir anlaşmazlığa uğraması ya da başka aktörlerin havzadaki siyasal/ekonomik etkinliğinin artmasına paralel olarak belirecek bir çok kutupluluk, havza tabanlı rekabetin ve dolayısıyla çatışma sürekliliğinin altını çizeceği için, gerek Rusya, gerekse de diğer aktörler için, çok daha maliyetli ve öngörülmesi güç bir bölgesel döngünün ortaya çıkmasına yol açacaktır. Karadeniz özelindeki çatışma sürekliliğinin Avrasya geneline yayılması durumunda ise, uluslararası sistemin geleceğine yön veren/vermesi beklenen aktörler arasındaki mevcut anlaşmazlığın ve rekabetin daha da artması ve bölgesel kutuplaşmalara ve birbiriyle rekabet halinde olan yeni ittifaklara yol açması muhtemeldir.

Kaynakça

ADOMEIT, H. (2012) "Putin's Eurasian Union: Russia's Integration Project and Policies on Post-Soviet Space", *CIES Neighbourhood Policy Paper*, No. 4, ss. 1-13.

AKTEN, N. vd. (2011) "75. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği Çerçevesinde", *ORSAM Rapor*, No. 51.

ALTMANN, F. L. vd. (2010) "Democracy and Good Governance in the Black Sea Region", *Commission on the Black Sea Policy Report*, No. 4.

AURESCU, B. (2011) "The Role of the European Union in the Wider Black Sea Region", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 10, Sayı 1, ss. 35-45.

AYDIN, M. (2000) "Black Sea and the Caucasus Region; Causes of Instability and the Ways to Deal with Them", *The Turkish Yearbook*, Cilt 30, ss. 213-225.

AYDIN, M. (2004) "Europe's Next Shore: the Black Sea Region After EU Enlargement", *Institute For Security Studies Occasional Paper*, No. 53: 9-12.

AYDIN, M. (2005) "Regional Cooperation in the Black Sea and the Role of Institutions", *Perceptions*, Cilt 10, No. 3, ss. 57-83.

BLAKKISRUD, H. vd. (2011) "From Secessionist Conflict Toward a Functioning State: Processes of State and Nation Building in Transnistria", *Post Soviet Affairs*, Cilt 27, No. 2, ss. 178-210.

BUGAJSKI, J. (2010) "Georgian Lessons: Conflicting Russian and Western Interests in the Wider Europe", *CSIS*.

COHEN, A. (2009) "Russia: The Flawed Energy Superpower", *Energy Security Challenges for the 21st Century: A Reference Handbook*, Gal Luft ve Anne Korin (der.), New York: Praeger Security International Publishing.

ÇELİKPALA, M. (2010a) "Escalating Rivalries and Diverging Interests: Prospects For Stability and Security in the Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 10, Sayı 3, ss. 287-302.

ÇELİKPALA, M. (2010b) "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 5, ss. 93-126.

DAVUTOĞLU, A. (2012) *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayıncılık.

DEMİR, S. (2012) "20. ve 21. Yüzyılların Başlangıç Dönemlerinin Karşılaştırılması: Örtüşen ve Ayrışan Olguların Bir Analizi", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 5, Sayı 10, ss. 207-228.

EAGLETON, T. (2011) *İdeoloji*, (Çeviri: Muttalip Özcan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

EKŞİ, M. (2010) “The Bush Administration Fiasco From Hegemony to Empire and the Obama Restoration”, *Bilge Strateji*, Cilt 1, Sayı 2, ss. 84-99.

FOX, M. (2010) “E. H. Carr and the Crisis of Twentieth-Century Liberalism”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 38, Sayı 3, ss. 1-11.

FUKUYAMA, F. (2012) *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, İstanbul: Profil Yayıncılık.

GAVRAS, P. (2010) “The Current State of Economic Development in the Black Sea Region”, *Commission on Black Sea Policy Report*, No. 1.

GILPIN, R. (1981) *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.

GLASER, C. L. (1997) “The Security Dilemma Revisited”, *World Politics*, Cilt 50, Sayı 1, ss. 171-201.

GONCHARENKO, A. (2005) “The Wider Black Sea Area: New Geopolitical Realities, Regional Security Structures and Democratic Control: A Ukrainian View”, *NATO Defense College Occasional Paper*, Cilt 11, Sayı 2.

HAMILTON, D. (2008) “A Transatlantic Strategy For the Wider Black Sea?”, *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic, and Energy Perspectives*, Daniel Hamilton ve Gerhard Mangott (der.), Washington: Center For Transatlantic Relations.

IKENBERRY, J. G. (2009) “Unipolarity, State Behavior, and Systemic Consequences”, *World Politics*, Cilt 61, No. 1, ss. 1-27.

JERVIS, R. (1978) “Cooperation Under the Security Dilemma”, *World Politics*, Cilt 30, No. 2, ss. 167-214.

JERVIS, R. (2001) “Was the Cold War A Security Dilemma?”, *Journal of Cold War Studies*, Cilt 3, No. 1, ss. 36-60.

KAKACHIA, K. (2013) “Gürcistan Parlamento Seçimleri Sonucu: Dış

Politika ve Yeni Yaklaşım Arayışları”, *Hazar Raporu*, ss. 35-42.

KAMALOV, İ. (2009) “Karadeniz Bölgesindeki Bazı Güncel Sorunlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 21, ss. 13-21.

KARADENİZ, B. (2007) “Security and Stability Architecture in the Black Sea”, *Perceptions*, Cilt 12, Sayı 2, ss. 95-117.

KINDLEBERGER, C. P. vd. (2005) *Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises*, New Jersey: John Wiley & Sons Publishing.

LARRABEE, F. S. (2010) “Rethinking Russia: Russia, Ukraine, and Central Europe: The Return of Geopolitics”, *Columbia Journal of International Affairs*, Cilt 63, Sayı 2, ss. 33-52.

MANOLI, P. (2006) “Reflecting on the BSEC: Achievements, Limitations and the Way Forward”, *ICBSS Policy Brief*, No. 1.

MANOLI, P. (2009) “Reinvigorating Black Sea Cooperation: A Policy Discussion”, *Commission on the Black Sea Policy Report*, No. 3.

MEARSHEIMER, J. J. (2001) *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: Norton Publishing.

MIZROKHI, E. (2009) “Russian Separatism in Crimea and NATO: Ukraine’s Big Hope, Russia’s Grand Gamble”, *Chaire de Recherche du Canada*.

ÖZBAY, F. (2011) “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, *Bilge Strateji*, Cilt 2, No. 4, ss. 35-77.

ÖZBAY, F. (2012) “The Relations Between Turkey and Russia in the 2000s”, *Perceptions*, Cilt 16, Sayı 3, ss. 69-92.

ÖZDAL, H. (2011) “AB-Rusya İlişkilerinde Kuyruk Köpeği Sallıyor”, *USAK Analist*, No. 8.

ÖZDAMAR, Ö. (2010) “Security and Military Balance in the Black Sea Region”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 10, Sayı 3, s. 341-359.

ÖZEN, Ç. (2006) “Neogramşyan Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Güç ve Global Finans: Pax Britannica’daki Büyük Dönüşüm”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 8, ss. 3-31.

PAMİR, N. (2007) “The Black Sea: A Gateway to Energy Security and Diversification”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 7, Sayı 2, ss. 245-263.

PETERSON, J. vd. (2012) “Multipolarity and Transatlantic Relations: Multilateralism and Leadership in a New International Order”, *Trans-world*, No. 1, ss. 1-26.

PETROV, N. (2009) “Russia’s Over-Managed Democracy in Crisis”, *PONARS Eurasia Policy Memo*, No. 70.

POPOV, V. (2011) “Mortality Crisis in Russia Revisited: Evidence From Cross Regional Comparison”, *CEFIR Working Paper*, No. 157.

ROBERTS, J. M. (2006) “The Black Sea and European Energy Security”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 6, Sayı 2, ss. 207-223.

ROBINSON, W. I. (2003) “Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya: Kuramsal Notlar ve Görgül Deliller”, *Praksis*, No. 8, ss. 125-168.

ROBINSON, W. I. (2010) “Giovanni Arrighi: Systemic Cycles of Accumulation, Hegemonic Transitions and the Rise of China”, *New Political Economy*, No. 1, ss. 1-14.

SCHWEIGER, C. (2007) *Britain, Germany and the Future of the European Union*, New York: Palgrave MacMillan Publishing.

TELLAL, E. (2010) “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 65, Sayı 3, ss. 190-236.

TSANTOULIS, Y. (2009) “Geopolitics (Subregionalism), Discourse and a Troubled Power Triangle in the Black Sea”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 9, Sayı 3, ss. 243-258.

TURNER, S. (2009) “Russia, China and a Multipolar World Order: The Danger in the Undefined”, *Asian Perspective*, Cilt 33, No. 1, ss. 159-184.

TÜYSÜZOĞLU, G. (2013) *Karadeniz Havzasında Rekabet Analizi; İşbirliği Söylemlerinin Bölgesel Çatışma Beklentilerine Yansıması*, İstanbul: Derin Yayınları.

WALTZ, K. (1964) “The Stability of a Bipolar World”, *Daedalus*, Cilt 93, Sayı 3, ss. 881-909.

WALTZ, K. (2008) “Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 17, ss. 3-44.

WINROW, G. (2007) “Geopolitics and Energy Security in the Wider Black Sea Region”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 7, Sayı 2, ss. 217-235.

WOHLFORTH, W. C. (2009) “Unipolarity, Status Competition and Great Power War”, *World Politics*, Cilt 61, Sayı 1, ss. 28-57.

Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik

Social Aid And Social Security in Turkey Within Social State Context

İrfan Türkoğlu¹

Özet

Sosyal devlet uygulamalarının kökeni, İlkçağlarda Antik Yunan ve Roma’da ayrıcalıklı sınıfların menfaatlerinin korunmasına yönelik sosyal yardım ve sosyal güvenlik faaliyetlerine dayandırılmaktadır. Bu ayrıcalıklı sınıfların bakış açısı, sosyal devlet anlayışını belirleyen en önemli unsur olmuştur. Avrupa’da sosyal devlet uygulamalarıyla ilgili hukuki düzenlemeler İngiltere’de 1601 tarihinde kabul edilen “Yoksulluk Kanunu” ile yapılmaya başlamış, 19. Yüzyıl’da sosyal yardım, sosyal güvenlik, sosyal sigorta ve sosyal hizmet alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1945-1975 yılları arasında Batı Avrupa’da hız kazanan ve 1975’lerden sonra önemli bir dönüşüm sürecine giren “sosyal devlet” anlayışı yerini neo liberal politikalara bırakmıştır. Osmanlı Döneminde, ahilik teşkilatı ve devamı olan lonca teşkilatı tarafından kurulan yardım sandıklarıyla “sosyal devlet” anlayışında kurumsallaşma süreci başlamıştır. Türkiye’deki sosyal yardım ve sosyal güvenlik çalışmaları, Avrupa Birliği ülkeleriyle kıyaslandığında, önemli bir düzeye ulaştığı görülmektedir. Bu çalışmada sosyal devlet bağlamında Türkiye’de sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmetlerinin sosyo-ekonomik gelişimi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal devlet, Sosyal yardım, Sosyal güvenlik, Kamu harcaması.

---

1 Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, irfanelturko@gmail.com

Abstract

Origin of social state and security practices is based on activities of protecting privileged class benefits in Ancient Greeks and Romans. This perspective of the privileged class, it has been the most important factor that determines the concept of social state. These were seen as rights of privileged in that era. It is accepted that social state practices start with “The Poor Relief Act 1601” in England and developed by social security, insurance, assistance and services in 19th century in modern sense. Social state understanding which was accelerated between 1945 and 1975 and transformed after mid of 1970s had been replaced with neo-liberal policies. It is possible to say that social state practices were seen in Ottomans in cases of guilds and pension funds. Comparing with European Union, social security an insurance studies in Turkey reached at a significant level. In this study, the social economic development of social aid and security in Turkey has been evaluated within the social state context.

Keywords: *Social State, Social Aid, Social Security, Public Expenditure.*

Giriş

Sosyal devlet uygulamalarıyla ilgili hukuki düzenlemeler, 1601’de İngiltere’de Kraliçe I. Elizabeth zamanında kabul edilen “Yoksulluk Kanunu” (The Act for the Relief of the Poor 1601, Elizabethan Poor Law) ile yapılmaya başlamıştır. Sanayi Devrimi sonrasında, demokratik toplum taleplerinin etkisiyle siyasi ve sosyal haklar elde edilmeye başlamış, bu çalışmalar sonucunda çalışamayacak durumda olanların asgari bir yaşam standardına sahip olması sosyal devletin bir görevi olarak kabul edilmiştir. Böylece Sosyal devlet ve özellikle sosyal güvenlik düşüncesi Orta Avrupa’da Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan sosyal dengesizlik ve adaletsizlik karşısında işçi sınıfının duyduğu tepki sonucunda yaygınlaşmıştır. Bu süreçte sosyal ve ekonomik yönden zayıf kimselere yardım ederek, sosyal adaleti sağlamak, sosyal refahı artırarak insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyi sağlamak, devletin bir ödevi olduğu fikri savunulmaya başlamıştır.

Sosyal güvenliğin kurumsallaşması adına özellikle 1948 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğunun belirtilmiş olması ve 1965 yılında yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Şartı’nda bu kurumsal yapının evrenselliğinin yinelenmesi önemli gelişmeler olmuştur.

Sosyal devlet anlayışı, 1970’lerdeki petrol krizleri sonrasında ekonomideki kırıma ve dalgalanmalarla sarsılma kaydetmiş ve bu durum bazı reform çalışmalarını zorunlu kılmıştır. 1980’li yılların başında İngiltere ve ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde başlayan ve küreselleşmenin de etkisiyle tüm dünyayı etkileyen neo-liberal ekonomi politikaları ile ekonomik krizler nedeniyle piyasa ekonomisinin devletin ekonomik ve sosyal alandaki rolünü azaltma girişimleri sonucunda, sosyal refah devleti anlayışı tartışılmaya başlamıştır.

Osmanlı Döneminde, devlet halkına hizmet götüren ve her bakımdan onların refah ve güvenliğini sağlayan bir kurum olarak kabul edildiği için, sosyal devlet anlayışına oldukça yakın sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmetleri sunulmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmetleri devlet hazinesi aracılığıyla, dini vecibeler gereği yapılan yardımlarla (gönüllü sadaka, zekât, fitre), lonca teşkilatı veya vakıf müesseseleri aracılığıyla yerine getirilmektey-

di. İmparatorluğun son dönemlerine doğru Askeri Tekaüt Sandığı'nın kurulmasıyla birlikte modern sosyal güvenlik sistemi ilk olarak askeri personele uygulanmış ve diğer tekaüt sandıklarının kurulmasıyla da sosyal devlet uygulamalarına hukuki bir nitelik kazandırılmaya başlamıştır (Makal,1999: 97).

Cumhuriyetin ilk yıllarından, siyasal hayata geçiş ve Avrupa Birliğiüyelik süreci boyunca Türkiye'de sosyal, siyasal ve hukuki alanda önemli gelişmeler yaşanmış, bu gelişmeler sosyal ve siyasal hayatı etkilemiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve Avrupa Birliğigibi kurumlar, Türkiye'de birçok yeni düzenlemenin yapılmasında etkili olmuşlardır. Türkiye'de sosyal ve siyasal gelişmeler çerçevesinde, sosyal politikaları belirlemek, geliştirmek ve optimal anlamda bu politikaları tek elden yürütmek amacıyla 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) kurulmuştur. Sosyal alanda faaliyet gösteren tüm kamu kurum ve kuruluşları bu bakanlık bünyesinde toplanarak, bakanlık eliyle yapılacak hizmetlerin dışsallıklarının daha etkin bir şekilde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Sosyal Devlet

Sosyal devlet veya refah devleti (welfarestate), kökleri çok daha eskilere uzansa da özellikle 20. Yüzyıl'da Batı demokrasilerinde ortaya çıkmış, 1940'lı yıllardan itibaren Avrupa coğrafyasında yaygınlaşarak geçerlilik kazanmıştır. Sosyal devlet anlayışının 1970'li yıllarda dünya ekonomisindeki gelişmelere bağlı olarak sorgulanmaya başlaması, sosyal devlet konularının 1980'li yıllarda değişik biçimde ele alınması, bu alanda yapılan çalışmaların artmasına ve kavramın yeni anlamlar kazanmasına neden olmuştur.

Sosyal Devletin Tanımı

Sosyal devlet, toplumda sosyal barışı ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla, devletin sosyal ve ekonomik hayata aktif bir şekilde müdahalesini gerekli ve meşru gören bir devlet anlayışıdır (Özbudun,2010: 135). Sosyal devlet aynı zamanda, sosyal güvenliğin sağlanması, işsizliğin önlenmesi, emeğiyle yaşayanların korunması ve yaşam düzeylerinin yükseltilmesi yoluyla sosyal eşitsizlikleri giderme işlevlerini yüklenmiş olan devlettir. Bu tanımlardan sosyal devletin genel olarak bireylere asgari bir hayat standardı sunmak, sosyal güvenliğini sağlamak,

sosyal yardımlarda bulunmak ve sosyal hizmetler vermek gibi fonksiyonları olduğu anlaşılmaktadır (Yılmaz,2006: 7).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), kişilere aynı ve nakdi olarak sağlanan faydaları ve bu kişilere sunulan kamu sağlık hizmetlerini asgari sosyal devlet hizmetleri olarak kabul etmekte; sosyal devleti ise, bireylere ve ailelere minimum bir gelirin garantisini veren, aynı zamanda hastalık, sakatlık, işsizlik, yaşlılık ve diğer sosyal riskler karşısında güvence sağlayan devlet olarak tanımlamaktadır (Sallan Gül,2004: 151).

Genel anlamda sosyal devlet, bireyin ve toplumun refah ve huzurunu sağlamak amacıyla, sosyal, ekonomik ve mali düzenlemelerle emek-sermaye arasında denge oluşturan, işsizliği önleyerek milli gelirin adil bir şekilde dağılımını gerçekleştiren, sosyal risklere karşı bireyleri koruyan, sosyal adalet ve sosyal güvenliği sağlayarak herkes için insan haysiyetine yaraşır asgari bir hayat seviyesi sunan devlet olarak tanımlanabilir (Özbudun,2010: 138).

Sosyal Devletin Gelişim Süreci

Sosyal devletin ve sosyal devlet düşüncesinin kökleri neredeyse insanlık tarihiyle eş zamanlıdır. Çok eski zamanlardan beri aile, arkadaş ve komşular arası dayanışma en önemli toplumsal yardımlaşma unsuru olmuştur. M.Ö. 2200-1800 yılları arasında Mısır’da devlet yönetimini elinde bulunduran ruhani sınıf, varlıklı dindarların dul ve yetimlere bakmasını sağlayarak, kamusal yardımların ilk uygulamalarını gerçekleştirmişlerdir (Şenocak,2009:416).

Bugünkü anlamda sosyal devlete ait ilk kanuni düzenleme,1601’de İngiltere’de Kraliçe I. Elizabeth döneminde kabul edilen, “Yoksulluk Kanunu” (Elizabethan Poor Law) olmuştur.19. Yüzyıl’da sosyal yardım,sosyal güvenlik, sosyal sigorta ve hizmetler gibi birçok alanda yapılan çalışmalar sonucu sosyal devlet anlayışının olgunlaştığı kabul edilmektedir. 1945-1975 yılları arası sosyal devletin “refah dönemi” olarak adlandırılmış ve sosyal sigortalara ek olarak gelirin sürekliliğinin ve yaşam standardının iyileştirilmesinin hedeflendiği, refah devleti kurum ve fonksiyonlarının geliştiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Avrupa’da ve ABD’de kabul gören sosyal refah devleti anlayışının, vatandaşların asgari bir gelir düzeyi ile belirli bir sosyal güvenlik seviyesine kavuşmalarını, sağlık hizmetlerinden serbestçe yararlanmalarını,

belirli bir yaşa kadar eğitim olanağına sahip olmalarını ve konut yardımı almalarını amaçladığı görülmektedir. Bunların önemli bir bölümü gerçekleştirilmişse de ekonomik büyüme, genişleme, zenginleşme, yeni ihtiyaç ve isteklerin ortaya çıkmasına ve böylece refah devletinin bu hedeflerin yanı sıra, yoksulluk ve eşitsizliğin giderilmesi ile sosyal bütünleşme ve toplumsal katılımın sağlanması gibi yeni amaçları da ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2006: 9-10). 1975’lerden sonra yaşanan ekonomik krizler sonucunda önemli bir dönüşüm sürecine giren “sosyal devlet” anlayışı yeniden yapılanma arayışları sonucunda yerini neo liberalpolitikalara bırakmıştır (Bayraktar,2012:253-255, www.canaktan.org).

Sosyal Devlet Bağlamında Sosyal Yardım

Sosyal yardımlar herhangi bir karşılık beklemeden ihtiyaç sahibi olan kişilere kamu kurum ve kuruluşları tarafından yapılan ayni ya da nakdi yardımlardan oluşmaktadır. Böylece sosyal yardımlarla kazancı kendisini, ailesini ya da bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirmeye yetmeyen; çeşitli nedenlerden dolayı kazanç elde edemeyen kişilere asgari bir hayat standardı sağlanmak istenir. Sosyal yardımlarla muhtaç durumda olanların ve bakmakla yükümlü oldukları kişilerin geçiminin sağlaması vebunların en kısa sürede gelir sağlayacak duruma getirilereküretime katılması amaçlanmaktadır. Böylece sosyal yardımlarla kişilerin zorunlu ihtiyaçları giderilerek varlıkları güvence altına alınmakta ve gelir elde etmeimkânı sunulmaktadır.

Sosyal Yardımın Tanımı

Sosyal yardım *“yerel ölçüler içinde asgari seviyede dahi kendisini ve bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirme olanağından kendi ellerinde olmayan nedenlerden dolayı yoksun kalmış kişilere resmi kuruluşlar veya kanunların verdiği yetkiye dayanarak yarı resmi veya gönüllü kuruluşlarca muhtaçlık tespitine ve kontrolüne dayalı olarak yapılan, kişileri en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirmek amacını taşıyan parasal ve nesnel sosyal gelirden oluşan bir sosyal güvenlik yöntemi ve bir sosyal hizmet alanıdır”* (DPT,2001: 51). Sosyal yardımları sosyal politikaların tamamlayıcı bir unsuru olarak görme eğilimleri, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası tam istihdam hedefli, tüm vatandaşları koruma ağı içine alma uygulamalarının krize girmesi

ve 1980’li yıllarda işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanma konularının gündeme gelmeye başlamasıyla değişime uğramış, sosyal yardımlar, sosyal politikanın asli unsurları arasına taşınmıştır. Böylece sosyal yardımlar, sosyal politikaların önemli öğelerinden biri olmuştur.

Sosyal Yardımın Gelişim Süreci

Sosyal yardımlarla ilgili ilk hukuki düzenleme İngiltere’de yapılmış, 17. Yüzyıl’dan başlayarak bir dizi yoksulluk yasasıyla (Poor Laws) sosyal yardımlar düzenlemiştir. 1601 tarihli Yoksulluk Kanunu sosyal yardımların temel hukuki çerçevesini belirlemiştir. Bu yasada; yoksullar iki kategoride ele alınmış ve yardımlar da hak eden ve hak etmeyenler şeklinde ayrılmıştır. Buna göre, hasta ve yaşlı kimseler hak eden; çalışabilir durumunda olup da çalışmayanlar ise hak etmeyenler olarak sınıflandırılmıştır. Ancak yoksullara yardım politikasının nitelik ve kapsamını değiştiren özellikle Speenhamland Parlamentosu Yasası (1795) olmuştur. Ekonomik krizin ve yoksulluğun etkilerinin yoğun olarak hissedildiği bir dönemde çıkarılmış olan bu yasa, herkese asgari geçim hakkı tanımıştır (Rosanvallon, 2004: 120). Bu yasa yoksullara yapılan yardımların niteliğini ve yapısını kökten değiştirerek, çağdaş anlamda sosyal güvenliğin bir hak olarak toplumdaki herkesi kapsaması gerektiğini belirten yasa olmuştur. Bu yasa ile yoksulluk yardımları, sadece yaşlılık, sakatlık ve hastalık gibi nedenlerden dolayı değil ayrıca çalışanlara ve kırsal alanın dışında yaşayanlara da verilmeye başlanmıştır (Akyüz, 2008: 60-61).

Sosyal Yardımlar, insanlık tarihiyle birlikte aile bağları, komşuluk ilişkileri ve dini esaslardan kaynaklanan yardımlaşma ve dayanışma ilkelere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Dini kurumlar tarafından muhtaç ve yoksul kimselere dini esaslara göre çeşitli sosyal yardımlar yapılmıştır. Günümüzde ise sosyal yardımlar dini kurumların yanı sıra kamu kuruluşları başta olmak üzere çeşitli yardım kurumları ve gönüllü kuruluşlar tarafından yerine getirilen, sistemli, düzenli ve belli kurallara göre yürütülen hizmetlerdir.

Sosyal Devlet Bağlamında Sosyal Güvenlik

İnsanlar ömürleri boyunca maddi ve manevi kayıplara neden olabilecek birçok tehlikeyle karşılaşmakta, hatta beden ve ruh sağlığını korumak için çok büyük harcamalar yapmaktadır. Bu risk ve tehlikeler

karşısında insanlar geleceklerini güvence altına almak amacıyla sosyal güvenlik kurumlarını geliştirmişlerdir.

Sosyal güvenlik politikalarının temelini, sosyal, ekonomik, mesleki ve fizyolojik risklerin, tehlikelerin ve belirsizliklerin bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini giderme çabaları oluşturmaktadır. Dünya genelinde sosyal güvenliğin bireysel olmaktan çıkıp kurumsallaşma sürecine girmesinde özellikle 20. Yüzyıl'da Batı demokrasilerinde ortaya çıkan ve 1940'lı yıllardan itibaren Avrupa coğrafyasında yaygınlaşarak geçerlilik kazanan sosyal devlet veya refah devleti anlayışının etkisi olmuştur.

Refah devleti yolunu açan sosyal politika uygulamaları 19. Yüzyıl sonlarına doğru Almanya'da başlamıştır. Bismarck başbakan olduktan sonra, sosyal demokrat hareketin önünü kapamak amacıyla, etkin bir sosyal politika uygulama yoluna gitmiş, finansmanının işçi ve işveren primleri yanında devlet katkılarıyla sağlandığı bir sosyal sigorta sistemi oluşturarak önemli çalışmalara öncülük etmiştir. Bu çerçevede Almanya 1883-1889 yılları arasında Hastalık Sigortası Yasası (işçi-işveren primleri ile), İş Kazaları Yasası ve Yaşlılık-Malullük Sigortası Yasası olmak üzere üç önemli yasayı uygulamaya koyarak, zorunlu koruma sistemlerini kurumsallaştıran ilk devlet olmuştur (Rosanvalon, 2004: 125).

Sosyal Güvenliğin Tanımı

Sosyal güvenlik, toplumun tüm bireylerinin hastalık, kaza, sakatlık, işsizlik, ölüm, yaşlılık, analık, ve çocuk yetiştirme gibi sosyal risklere karşı korunması amacıyla gerekli önlemlerin alınması ve ortaya çıkabilecek zararların karşılanarak kişilerin güvenliklerinin sağlanmasına yönelik genel önlemler sistemidir (Richardson,1970:20-21). Sosyal güvenlik kavramı ilk kez 14 Ağustos 1935 tarihli ABD Sosyal Güvenlik Kanunu'nda (Social Security Act) yer almış, daha sonra 1941 tarihli Atlantik Paketi Sözleşmesi'nde ve Uluslar Arası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 1944 tarihindeki Philedelphia Konferansında kullanılmıştır. ILO'nun 1952 tarih ve 102 sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Normlarına İlişkin sözleşmesinde ise, sosyal güvenlik kavramı en geniş şekilde ele alınarak, tüm ayrıntıları ile açıklanmıştır (Aydın,1999: 57). 1982 Anayasasında ise, cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılmış olan ve sosyal hukuk devletinin esaslarından birini oluşturan sosyal güvenlik

kavramının içerdği temel anlam, toplumda yoksul ve muhtaç insanlara devletçe yardım edilerek onlara insan onuruna yaraşır asgari yaşam düzeyi sağlanması, böylece sosyal adaletin ve sosyal devlet ilkelerinin gerçekleşmesine elverişli ortamın oluşturulması şeklinde açıklanmaktadır (Özbudun,2010: 138).

Sosyal Güvenliğin Gelişim Süreci

Sosyal güvenliğe olan ihtiyaç insanlıkla birlikte ortaya çıkmış ve insanoğlu tarihsel süreç içerisinde ekonomik, sosyal ve dini koşullara göre bu ihtiyaçlarını gidermenin yollarını aramıştır. Böylece Dünya’da sosyal sigorta sistemini kuran ilk ülke Almanya olmuştur. 1881 yılında Başbakan Bismark tarafından hazırlanan ve İmparator I.Wilhelm tarafından ilan edilen İmparatorluk Fermanı’nda sosyal huzursuzlukları gidermek, iç barışı sağlamak ve yardıma muhtaç kişileri sosyal güvenliğe kavuşturmak amacıyla sosyal güvenlik kanunlarının çıkarılacağı belirtilmiştir. Böylece Alman Sosyal Sigorta Sistemi 1880-1890 yılları arasında yürürlüğe giren kanunlarla oluşturulmuştur. Bu kapsamda 1883 tarihinde Hastalık Sigortası, 1884 tarihinde İş Kazaları Sigortası ve 1889 tarihinde Yaşlılık ve Maluliyet Sigortası kanunları kabul edilmiş, 1898’de ise primsiz emekli aylığı uygulamasına geçilmiştir. Kısa bir süre içerisinde Almanya’nın sosyal güvenlik sistemi Avusturya, Macaristan, Norveç, Fransa, Finlandiya, İtalya, İspanya, İsveç, Lüksemburg, Hollanda, Belçika, Danimarka, Çekoslovakya ve İrlanda tarafından model olarak alınmıştır (Şenocak,2009: 419-420).

1948’de kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nin 22. maddesinde “*Herkes, toplumun bir ferdi olarak sosyal güvenlik hakkına sahiptir; sosyal güvenlik, bireyin onuru, kişiliğin geliştirilmesi için kaçınılmaz ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tatmin edilmesi temeline dayanır.*” ifadesiyle herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır. 1957’de imzalanan Roma Antlaşması’nda sosyal politikalarla ilgili birçok konuya yer verilmiş, bunlarla ilgili olarak 1974 yılında sosyal eylem programları oluşturulmuştur. Sosyal güvenliğin kurumsallaşmasını ve evrensel niteliğini arttıran gelişme 1965 yılında yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Şartı ile olmuştur. Bu şartla birlikte sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilir olmasına dair ifadelere ve ülkeler arasındaki koordinasyonu düzenleyen kararlara yer verilmiştir.

1970’lerde ekonomik büyümenin yavaşlaması, işsizlik ve enflasyonist baskıların artması; sosyal güvenlik kapsamının ve sağladığı sosyal karşılık düzeyinin sorgulanmasına yol açmıştır (Özsuca, 1997: 31). 1970’lerin sonlarında İngiltere hariç bütün OECD ülkelerinde sosyal harcamaların kamu harcamaları içindeki payı %50’yi aşmıştır. 1973’ten sonra hükümetlerin tüm çalışmalarına rağmen bu artış 1980’lere kadar devam etmiştir. 1980’lerde pek çok tasarruf tedbiri alınmış olmasına rağmen, yine de toplam sosyal harcamalar hem reel hem de GSMH’nin bir yüzdesi olarak artmaya devam etmiştir (www.canaktan.org). Bunda; bir taraftan ortaya çıkan işsizlik, diğer taraftan demografik yapıda meydana gelen değişiklik sebebiyle sosyal güvenlik sisteminden faydalanan kişi sayısındaki artış etkili olmuştur. Dünyanın çoğu ülkesinde hastalık, yaşlılık, işsizlik ve sosyal yardım amaçlı ödemelerde kesintilere gidilmiş olsa da toplam sosyal harcamaların bütçedeki artışı engellenememiş ve özellikle Avrupa ülkelerinde bütçe açıkları giderek artmıştır (Yılmaz, 2006: 20).

Özellikle 1980’li yıllarda İngiltere ve ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde başlayan ve küreselleşmenin de etkisiyle dünyayı etkileyen neoliberal politikalar ve piyasa ekonomisinin devletin ekonomik ve sosyal alandaki rolünü azaltma girişimleri, kamu harcamalarının ekonomi üzerinde yük olarak görülmeye başlanması, devletin sosyal alandaki müdahalelerinin azaltılması isteği ve bu alanın piyasaya ve gönüllü kurumlara devredilmeye çalışılması, sosyal refah devletinin tartışılmaya başlanmasına zemin hazırlamıştır (Esping-Andersen, 2006: 65).

20. Yüzyıl’ın sonlarına doğru neo liberal politikaların ön plana çıkması, teknolojik gelişmelerin her alanda kullanılmaya başlaması ve toplumsal hizmet beklentilerinin artması nedeniyle özelleştirme, deregülasyon, devletin küçülmesi, ekonomik ve mali politikaların dönüşümü, siyasal reformlar gibi sosyo-politik gelişmeler devletlerin temel politikalarında da köklü değişikliklere neden olmuştur. Küreselleşmenin hakim olmaya başlamasıyla birlikte devletin optimal devlet olması fikri genel kabul görerek yaygınlaşmıştır (Köse, 2003: 3).

Gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfus oranlarındaki artışlar sosyal güvenlik açıklarına ve ekonomik durgunluklara neden olmaktadır. Dünya’da 60 yaş ve üzeri nüfus 2001 yılında 600 milyon iken, bu rakamın 2050 yılında 2 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. 70 milyon dolayında

olan 80 yaş ve üzerindeki nüfusun gelecek 50 yılda beş kattan daha fazla artacağı tahmin edilmektedir (Acar ve Kitapçı,2008: 82). Az gelişmiş ülkelerde 50-55 olan emeklilik yaşı, gelişmiş ülkelerde 65 dolayındadır ve bu rakam daha da yükseltilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde emeklilik yaşı gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktadır.

Sosyal Devlet Bağlamında Avrupa Birliği ve Türkiye

Avrupa entegrasyonunu oluşturan ülkelerin yapısı, çoğulcu ve demokratik bir siyasal yapı, kapitalist bir ekonomik yapı ve sosyal refah devleti politikalarından oluşan bir sisteme dayanmaktadır (Çelik, 2006: 54-55). 1972 yılında gerçekleştirilen Paris Zirvesi Avrupa Topluluğu'nun sosyal politikaları açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Zirvenin sonuç bildirgesinde, Topluluk için sosyal politikanın, ekonomik birlik ve para birliği ile aynı anlam ve önemi taşıdığı belirtilerek, bağımsız bir Avrupa sosyal politikası oluşturulmaya başlanmıştır (Çelik,2006: 87-92; Taşpınar, 2006: 51). Genel olarak bakıldığında zaman günümüzde AB'nin antlaşma, program ve yasalarında yer alan sosyal ilerleme politikalarının İstihdam Politikası, Eğitim, Öğretim ve Gençlik Politikaları ile Yaşam ve Çalışma Koşulları temel başlıkları altında yürütülmekte olduğu görülmektedir (Moussis, 2004: 247).

1989 yılında kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı, sosyal politika alanında Türkiye için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2000'li yıllara gelirken AB'nin etkisiyle sosyal politika yeni bir çehre kazanmış, özellikle devletin yoksullukla mücadelede daha etkin hale gelmesi amacıyla bir dizi yasalaştırma ve organizasyon çabasına girilmiştir. 1999 yılında çıkarılan 4447 sayılı kanunla, prim oranlarının ve prim ödenecek gün sayısının artırılması, emeklilik yaşının yükseltilmesi gibi kısa vadede sosyal güvenlik sisteminin gelirlerini artırmaya, buna karşılık giderlerini azaltmaya yönelik düzenlemeler yapılmıştır. 2001 yılında Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu yürürlüğe girmiştir. 2006 yılında sosyal güvenlik oluşum süreciyle ilgili önemli adımlar atılmıştır. Çıkarılan iki yasa ile farklı çalışma statülerinde bulunan ve bugüne kadar değişik sosyal güvenlik kurumlarının kapsamına giren kişilerin durumu, gerek kurumlar gerekse sağlanan hizmetler açısından norm ve standart birliği sağlayacak bir çerçevede yeniden düzenlenmiştir. 5502 sayılı yasa ile SSK Başkanlığı, Emekli Sandığı

Genel Müdürlüğü ve BAĞ-KUR Genel Müdürlüğü tüzel kişiliğine son verilerek 20 Mayıs 2006 tarihinde Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) Başkanlığı kurulmuş (Sayan, 2006: 60), 31 Mayıs 2006 tarihinde kabul edilen 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile sosyal güvenlik mevzuatı yeniden yapılandırılmış, emeklilik koşulları yeniden düzenlenmiştir (Makal,2007: 534-535).

Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik

Sosyal yardım ve sosyal güvenlik fikri karşılıklı yardımlaşma anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı döneminde sosyal yardım ve sosyal güvenlik sisteminin esasını aile içi yardımlaşma, meslek teşekkülleri çerçevesinde yardımlaşma ile dini, ahlaki ve geleneksel değerler kapsamında yapılan yardımlar oluşturmuştur. Özellikle aile içi yardımlaşma sosyal güvenlik sisteminin temelini oluşturmuştur. Dini, ahlaki ve geleneksel değerlere göre bir esnaf ve sanatkârlar teşkilatı olarak kurulmuş olan ahilik ve sonrasında lonca mesleki teşekkülleri sosyal dayanışma anlayışına göre kendi üyelerine veya üyelerinin akrabalarına yardımlar yapmaktaydı. Ayrıca vakıf müesseseleri ve zengin kişiler tarafından da dini esaslara göre sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmetleri verilmekteydi. Osmanlının son dönemlerine doğru sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmetleri idari ve hukuki düzenlemelerle kurumsallaştırılmaya başlamıştır.1876 Anayasası’nda sosyal devlet anlayışıyla ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Hukuki düzenlemelerde yer verilmemiş olmakla birlikte, dönemin siyaset ve fikir adamları sosyal devlet fikrini çeşitli şekillerde ifade etmişlerdir (Tunaya, 1982:129-130).

Türkiye’de Sosyal Yardım

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de yaşlılara, yoksullara, düşkünlere, muhtaçlara, işsizlere ve kimsesizlere yönelik olarak devletin yerine getirmekte olduğu sosyal yardım uygulamaları bulunmaktadır. Türkiye’de sosyal yardımlaşma ve dayanışma hizmetlerinin hukuki esas ve usullere göre yerine getirebilmesi anlamında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu esaslı düzenlemeler getirmiştir. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, Anayasanın “*Türkiye Cumhuriyeti sosyal bir hukuk Devletidir.*” hükmünden destek alarak 14.06.1986 tarihinde yürürlüğe giren 3294 sayılı Sosyal

Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile kurulmuş ve Başbakanlığa bağlı bir Genel Sekreterlik olarak hizmet sunmaya başlamıştır. Sosyal yardımların yoksullukla mücadeledeki etkisi ve yeni stratejilerin ve sosyal yardım programlarının geliştirilmesi ihtiyacı doğrultusunda 9 Aralık 2004 tarihinde 5263 Sayılı Kanun çıkarılarak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü oluşturulmuş, 2011 yılında ise, sosyal hizmet ve sosyal yardım veren kurumları tek bir çatı altında toplamak amacıyla 633 sayılı KHK ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) kurulmuştur. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı çatısı altında faaliyet göstermeye başlayan Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (SYGM), sosyal yardım faaliyetlerini Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kaynaklarını kullanarak, ülke genelindeki tüm il ve ilçelerde bulunan 973 Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı aracılığıyla yürütmektedir (Hacımahmutoğlu,2009:141).

Genel itibarıyla Türkiye’de sosyal yardımlar Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulması ve bu çerçevede devlete ait sosyal yardım ve sosyal politikaların tek elden yürütülme çabaları, sosyal devlet rolünün etkinlik ve verimliliğini artırmıştır. Bakanlığın Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü eliyle Aile Yardımları ana başlığında Gıda Yardımı, Yakacak Yardımı ve Barınma Yardımı; Sağlık Yardımları ana başlığında Tedavi Destekleri ve Şartlı Sağlık Yardımı; Eğitim Yardımları ana başlığında Eğitim Materyali, Şartlı Eğitim Yardımı, Öğle Yemeği Yardımı, Ücretsiz Kitap Yardımı, Öğrenci Taşıma Barınma ve İaşe Yardımı, Özürlü Öğrencilerin Okullarına Ücretsiz Taşınması ve Yüksek Öğrenim Bursları; Özürlü Yardımları başlığında Özürlü ihtiyaç yardımları; Özel Amaçlı Yardımlar başlığında; Aşevleri ve Afet ve Terörden Zarar Görenlere Yönelik Yardımlar yürütülmektedir (ASPB,2012: 24-33). Böylece Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü il ve ilçe vakıfları kanalıyla her ay aile, sağlık, eğitim, özürlü ve özel amaçlı yardımlar kapsamında dar gelirli ailelere gıda, barınma, yakacak, giyecek, nakit yardımları, gelir getirici ve istihdam sağlayıcı proje yardımları yapmakta, özürlülere protez, işitme cihazı ve özürlü araçları sağlamakta, dar gelirli ailelerin ilk ve ortaöğretimde okuyan çocuklarının önlük, çanta, kitap, kırtasiye, yiyecek, giyim ve ulaşım gibi temel okul ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Akpınar vd.,2012:25).

633 sayılı KHK kapsamındaki ödemeler, 2022 sayılı Kanun kapsamın-

daki ödemeler ve Genel Sağlık Sigortası Yönetmeliği kapsamındaki primlerin ödemelerinin Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, tarafından yapılmasıyla birlikte Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü sosyal yardım alanında Türkiye’de en fazla kaynak aktaran kurumlardan biri haline gelmiştir (ASPB,2012: 5). 2022 sayılı yasa kapsamında 65 yaşını doldurmuş muhtaç, güçsüz ve kimsesiz Türk vatandaşlarına aylık bağlanmıştır. 227 sayılı KHK ile Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne sosyal yardım ve sosyal hizmetlerde bulunma görevi verilmiştir. Bu görev bağlamında Vakıflar Genel Müdürlüğü belirlediği kişilere maaş vermekte ve 81 ilde fakir, muhtaç ve güçsüz insanlara yemek ve gıda yardımı yapmaktadır². Ayrıca sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmeti vermek amacıyla Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu kurulmuştur. Korunmaya muhtaç çocuklara, sakatlara ve yaşlılara yönelik sosyal güvenlik hizmeti sunmakta olan bu kuruluş, kamu tüzel kişiliğine sahip, katma bütçeli bir kuruluş olup genel bütçeden yapılan hazine yardımı ile finanse edilmektedir.

Türkiye’de sosyal yardımlaşma ve dayanışma hizmetlerinin gelişimi değerlendirildiğinde, sosyal yardımların ve desteklerin doğrudan ihtiyaç sahibi kesimlere transferinde çok ciddi ve etkili payı olduğu bilinen Sosyal Yardım Vakıfların, kurulduğu gündeki etkin yapılarını ve organizasyonlarını sürdürememesi, buna bağlı olarak sosyal yardım ve desteğe yönelik araçların, kurumların ve alışılmış örgütlenme modellerinin sorgulanmaya başlanması ve son yıllardaki sosyo-ekonomik gelişmeler sosyal yardım alanında yeni bir organizasyon ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Sosyal yardımların etkili ve verimli bir şekilde dağıtımı, sosyal yardımlarda ve sosyal desteklerde adaletin sağlanması, toplumun yardıma muhtaç kesimini “hep yardım bekleyen bir kesim” halinde tutmak yerine, katma değer üretecek şekilde yardıma muhtaçların ekonomik hayata kazandırılması ve sosyal politikaların geliştirilmesi

---

2 Türkiye genelinde 2008’de 108 imarethanede, toplam 77 bin 280 aileye sıcak yemek dağıtan Vakıflar Genel Müdürlüğü, 794 ilçede de 71 bin 850 aileye kuru gıda dağıtımı yapmıştır. 1999 yılında, imaretlerden 9 bin 925 aile yemek alırken, 2009 yılında bu sayı 100 bine ulaşmıştır. En çok sıcak yemek verilen illerin başında 14 bin 700 aileyle İstanbul gelmektedir. İstanbul’un Eyüp ilçesindeki tarihi imaret, 1200 kişiye verilen sıcak yemekle birinci sırada yer almıştır. Eyüp’te ayrıca, 3 bin 325 aileye de kuru gıda dağıtılmıştır. Ankara’da ise, 1350 aileye imaretten sıcak yemek verilmiş, 1525 aileye de kuru gıda yardımı yapılmıştır (ASPB,2012: 20).

amacıyla 03.06.2011 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren 633 Sayılı KHK ile kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, dezavantajlı gruplara yönelik hizmet veren kurum ve kuruluşları bünyesinde yeniden örgütlemiştir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulduğu tarihe kadar, sosyal yardım ve desteğin ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasında aracı olan kurum ve kuruluşların bütçe yapıları ile mali durumları 10 yıl önceki rakamlarla karşılaştırıldığında; SYGM ve SHÇEK dışındaki kurumların harcamalarında dikkat çekici bir fark görülmemekle birlikte, SYGM ve SHÇEK'in harcamalarında çok önemli değişiklikler olduğu görülmektedir.

Türkiye'de Sosyal Güvenlik

Orta Asya Döneminde, Türklerde aile bağları güçlü olduğu için aile içi yardımlaşma önemli bir sosyal yardım olarak ön plana çıkmış, yerleşik hayata geçişle birlikte daha sağlam temellere dayalı olarak oluşturulan diğer sosyal yardım kurumları ortaya çıkmıştır. Göktürk yazıtlarında geçen “*Çıplak halkı giydirdim, yoksul halkı zengin ettim, milletimi kaygısızca yaşayacak bir hale getirdim.*” ifadelerine bakıldığında Türklerde sosyal güvenlik fikrinin ve “Devlet Baba” anlayışının çok eskilere dayandığı görülmektedir (Kurt,2003: 3).

Türkiye'deki sosyal güvenlikle ilgili gelişim sürecini Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi olarak iki boyutta ele almak gerekir. Osmanlı Devletinde sanayileşme hareketleri ve işçi sınıfının doğuşu Avrupa'ya oranla çok geç başladığından, modern anlamda sosyal güvenlik sistemine geçiş de gecikmiştir. Osmanlı'da sosyal risklere karşı ahilik ve sonrasında lonca teşkilatı tarafından oluşturulan yardım sandıkları aracılığıyla sosyal güvenceler sağlanmaya çalışılmış, Loncalar oluşturdukları yardım ve dayanışma sandıklarıyla üyeleri ve üyelerinin aile bireylerine hastalık, evlenme, doğum, iş kurma, işsizlik, ölüm gibi sosyal risklere karşı aynı ve nakdi yardımlar yapmışlardır (Talas,1972: 593). Bunun yanında dini esaslar gereğince yerine getirilen zekat, fitre, kurban, kefare, bağış ve sadakalar gibi dini vecibelerle varlıklı kişiler tarafından yoksullara, dar gelirli ve muhtaçlara yardımlarda bulunulmuştur (Tunçomağ,1988: 43). Türkiye'de sosyal güvenlik anlamında hukuki kurumsallaşma Osmanlı'nın son dönemlerinde başlamış ve Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Gelişimi

Batı’da olduğu gibi Osmanlı döneminde de sosyal güvenlik sosyal yardımlaşma ile başlamıştır. Osmanlı’dan günümüze değişmemekle birlikte aile içi yardımlaşma, meslek teşekkülleri, vakıflar ve varlıklı kişiler tarafından yapılan sosyal yardımlar Türkiye’deki sosyal güvenlik sisteminin temelini oluşturmuştur.

Osmanlı döneminde din, ahlak ve geleneksel kurallar üzerine kurulmuş olan ahilik teşkilatı ile 13. Yüzyıl’dan itibaren zorunlu esnaf birliği halini alan lonca örgütlenmesi, esnaflar arasında meslek mensuplarını ve ailelerini korumak amacıyla oluşturulan dayanışma sandıkları sosyal güvenlik alanındaki en önemli meslek teşekkülleri olmuştur. Loncaların yardımlaşma sandıkları lonca sistemi boyunca önemli bir ihtiyacı karşılamış, ancak 19. Yüzyıl sonlarına doğru loncalarla birlikte ortadan kalkmışlardır (Dilik, 1991: 25).

18. Yüzyıl’dan sonra, sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmetleri kurumsallık kazanmaya başlamış ve ilk kez bu yüzyılda sosyal yardım amaçlı vergiler toplanmaya başlamıştır. Tanzimat sonrasında ise sosyal güvenlik alanında önemli hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Ahilik ve lonca teşkilatları zamanından beri uygulanmakta olan tekaüt (emekli) ve teavün (yardımlaşma) sandıklarıyla ilgili düzenlemeler yapılmış, İşçilerle ilgili toplumsal politika düzenlemelerinin yer aldığı 1865 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi kabul edilmiş, 1866 tarihinde Askeri Tekaüt Sandığı ve 1881 tarihinde Sivil Memurlar Emekli Sandığı kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, Darüşşafaka, Darülaceze, Darüleytam ve Hilali Ahmer Cemiyeti (Kızılay) gibi sosyal yardım açısından önemli kurumlar meydana getirilmiştir (www.sgk.gov.tr). Öksüz ve yetim çocukların eğitim hizmetlerinin verilmesini sağlamak üzere kurulan Darüşşafaka (1863), çeşitli kamu hizmetlerini yerine getirmek amacıyla hayırsever devlet adamları ve varlıklı kişiler tarafından kurulan binlerce vakıf müessesesi ile savaş alanında yaralanan ya da hastalanan askerlere yardım etmek amacıyla kurulmuş olan Kızılay (1868), düşkün ve kimsesiz kimseleri korumak üzere kurulan Darülaceze (1895), yetim ve öksüz kalan çocukları korumak üzere kurulan Darüleytam (1914) ve bunların yanı sıra 1921 yılında kurulan ve işçilerinin hukukunu koruma, sosyal güvenliğini sağlama amaçlı olan “İhtiyat ve Teavün Sandıkları”, 1921 yılında kurulan “Himaye-i Et-

fal Derneği”³, 1920’lerde ülkenin koruyucu ve tedavi edici hekimlik alanındaki yoğun gereksinimini hafifletmek amacıyla kurulan “İşyeri Hekimlikleri ve Revirler” önemli sosyal yardım ve güvenlik müesseselerindendir.

Genel olarak Osmanlı Dönemi’ne bakıldığında sosyal güvenlik adına tam bir kurumsallaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Her ne kadar kurulan yardım sandıklarıyla (Hicaz Demiryolu Memur ve Müstahdemlerine Hastalık, Kaza Halleri İçin Yardım Sandığı, Tersane-i Amire’nin İşçi ve Memurları İçin Emeklilik ve Malullük Sandığı, Şirketi Hayriye Tekaüt Sandığı, Askeri Tekaüt Sandığı, Seyrisefain Tekaüt Sandığı) bir birlik oluşturulmaya çalışılsa da Osmanlı’da bu dönemde yapılan uygulamaların Avrupa’ya göre düşük bir seviyede ve dar kapsamlı olduğu söylenebilir (Güzel ve Okur, 2002: 29). Osmanlı Devletinin son dönemlerinde özellikle kamu kesimi çalışanları için de bazı düzenlemelere gidilmiştir.

Türkiye’de Cumhuriyet döneminin sosyal güvenlik alanındaki gelişme süreci idari rejimin gelişimi ile paralellik göstermiştir (Fişek, 2007: 335-337). Cumhuriyetin ilanından 3008 sayılı İş Kanunu’nun çıkarıldığı 1936 tarihine kadar sosyal güvenlik alanında kapsamlı bir düzenleme yapılmamıştır. 1945 sonrası dönemde ise, sosyal güvenlik alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunun başlıca nedenleri arasında Türkiye’nin sanayileşme sürecinde işgücü dağılımında ücretlilerin payının artmış olması, kırdan kente iç göç ve aile yapısındaki değişiklikler sayılabilir. Ayrıca çok partili siyasal hayata geçişle birlikte iktisadi ve sosyal gelişmelere olan duyarlılığın artması ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı Avrupa’da yaygınlaşan sosyal güvenlik akımının Türkiye’de sosyal güvenlik alanındaki düzenlemeler üzerinde yönlendirici olması bu gelişmelerin yaşanmasında etkili olmuştur. Türkiye’de sosyal sigorta kolları ile ilgili ilk kanuni düzenleme 27.06.1945 tarih ve 4772 sayılı İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu ile olmuştur. 16.07.1945’te İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu, 02.06.1949 tarihinde İhtiyarlık Sigortası Kanunu kabul edilmiştir. 04.01.1950 tarihinde Hastalık ve Analık Sigortası birlikte düzenlenmiştir.

---

3 Bu dernek, 1983 yılında devletleştirilerek “Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu” adını almıştır.

Türkiye’de sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya ilişkin faaliyetler çeşitli şekillerde devam etmiş olmakla birlikte, özellikle 1950’li yıllardan sonra sosyal güvenlik kurumları oluşturulmaya başlanmış, sosyal devletin temel görevlerinden olan sosyal güvenlik yeniden yapılandırılmaya başlamıştır. 1949 tarihinde çıkartılan Emekli Sandığı Kanunu ile o güne kadar dağınık halde bulunan ve memurlara sosyal güvenlik sağlayan tüm yasa ve sandıklar birleştirilmiş; 1951 yılında ise, zaman içerisinde tedrici bir biçimde yaygınlaşacak olan asgari ücret uygulamalarına başlanmıştır (Makal, 2007: 521-522). Bu süreçte dünyadaki refah devleti uygulamaları da göz önünde bulundurularak sosyal refah yardımı uygulamalarına öncelik verilmiştir. Bu kapsamda 1954 yılında Sosyal Hizmetler Enstitüsü kurulması çalışmaları başlamış, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) bünyesinde Sosyal Hizmetler Enstitüsü’nün kurulması ise ancak 1959 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Sosyal Hizmetler Enstitüsü’nü, 1963 yılında kurulan “Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü” izlemiştir.

Sosyal güvenlik alanındaki gelişmeler 17.7.1964 tarih ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu ve 1971’de çıkarılan BAĞ-KUR (Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu) Kanunuyla devam etmiştir (Çelikoğlu, 1994: 23).

Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Anayasal Boyutu

1924 Anayasası’nın 70. Maddesi’nde “*Çalışma Türklerin tabii haklarından*” denilerek çalışma hakkına yer verilmiş, 73. Madde ’de angaryanın yasak olduğu, 79. Madde ’de ise çalışma hakkının sınırlarının kanunlarla belirleneceği ifade edilmiştir (Özçelik,1983:92-93).

Türkiye’de 1924 Anayasası’nda çalışma hakkına yer verilmiş olması ve özellikle Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yaygınlaşan sosyal güvenlik akımları Türkiye’de sosyal güvenlik alanında önemli gelişmelerin temelini oluşturmuştur. Türkiye’de sosyal güvenliğin kurumsallaşması ise, 1950’lerden sonra sosyal güvenlik kurumlarının oluşturulmasıyla mümkün olabilmektedir.

1924 Anayasası’nın yürürlükte olduğu 1960 yılına kadar, Anayasa’da ayrıca bir düzenleme yapılmamış, kanuni düzenlemelerle bazı sosyal haklar kabul edilmiştir. 1920 yılında kömür madeni işçilerine tanınan haklar, 1936 tarihli İş Kanunuyla getirilen iş kazaları, çalışma saatleri-

nin resmi olarak 8 saat olarak sınırlandırılması, meslek hastalıkları ve analık sigortasıyla ilgili haklar, 1953 yılında tanınan konut yaptırma, 1954 yılında getirilen öğle dinlenmesi hakları sosyal sigortaların kurulması ile ilgili ilk genel ilkeleri barındırması ve bu konuda düzenleme yapma yetkisini hükümete vermesi, önemli gelişmeler olmuştur (Sallan Gül, 2004: 266).

Türkiye’de sosyal devlet kavramı anayasal düzeyde ilk kez 1961 Anayasası’nda düzenlenmiştir. 1961 Anayasa’nın 2. Maddesi’nde, *“Türkiye Cumhuriyetinin başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti”* olduğu ifade edilmiştir. Anayasanın bütününe yansıyan bir sosyal devlet anlayışı bulunmaktadır.

Anayasa’nın 10. maddesinin ikinci fıkrasında, *“Devlet kişinin temel hak ve hürriyetlerini fert huzur, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırıp insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar”* denilmek suretiyle, sosyal devlet anlayışının temel hak ve hürriyetlerin gerçekleştirilmesi bakımından esas oluşturduğu gösterilmiştir (Akad,1992: 50-53). Bu nedenle 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu önemli yeniliklerden biri sosyal devlet düşüncesi ve onun birlikte getirdiği kurumlar olmuştur (Özbudun, 2010: 45).

Anayasanın 48 Maddesi’nde ise, *“Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilatları kurmak ve kurdurmak devletin ödevlerindendir”* denilmektedir. 1961 Anayasası’nda sosyal güvenlik ve sağlık kavramları birer hak olarak tanımlanmış ve bu hakları sağlamak devletin temel görevleri arasında sayılmıştır. 1961 Anayasası ile birlikte Anayasa’nın belirtmiş olduğu ilke ve hedefler doğrultusunda çeşitli kanuni düzenlemeler yapılmıştır. 5 Ocak 1961 tarih 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Yasası bu amaçla atılmış olan önemli bir adımdır. Bu yasa sağlık hizmetlerinin finansmanının genel bütçeden karşılanmasını ve sağlık hizmetlerinin kanunda belirtilen kimselere ücretsiz olarak verilmesini öngörmektedir (Güvercin, 2004: 92).

1950’de kurulan Emekli Sandığı ile 1961 Anayasası sonrasında kurulan ve bu dönemde kurumsallaşan Sosyal Sigortalar Kurumu ve

BAĞ-KUR'dan oluşan üçlü sigorta sistemi aracılığıyla kurumsal olarak hasta, yaşlı, muhtaç, yoksul, kimsesiz, yetim ve çocuk gibi bazı gruplara belli oranlarda sosyal yardım ve hizmetler verilmeye çalışılmıştır. 1970'lerin ortalarına gelindiğinde, özellikle SSK ve BAĞ-KUR kapsamında sosyal güvenlik hizmeti alanların oranlarının artmasına karşın kurumlar ve programlar arasında uyumsuzluklar yaşanmaya başlamıştır. Bu nedenle sosyal güvenlik politikalarında eşgüdüm sağlamak amacıyla 1974 yılında Sosyal Güvenlik Bakanlığı kurulmuştur. 4951 sayılı Kanunla Sosyal Sigortalar Kurumu, BAĞ-KUR ve Amele Birlikleri bu bakanlığa bağlanmıştır. 1976 yılında yaşlı ve engellilere yönelik olmak üzere nakit yardımı desteğini içeren 2022 sayılı “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun” kabul edilerek sosyal yardımın ulusal olarak hukuken düzenlenmesinde önemli bir adım atılmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda Türkiye’de 1978 yılına gelindiğinde sosyal sigorta sistemine dahil olanların sayısı, toplam aktif sigortalılarda 4 milyon 346 bine ve bunlara bağlı olarak sigorta hizmetlerinden faydalananlar da dahil edildiğinde 19 milyon 207 bin kişiye ulaşmıştır. Böylece toplam nüfusun yüzde 44.74’ü sigorta kapsamında yer almıştır (Sallan Gül, 2004: 272).

1961 Anayasası’nda olduğu gibi 1982 Anayasası’nın 2. Maddesi’nde de “*Sosyal bir hukuk devleti*” ifadesi tercih edilmiş, ayrıca 5. Madde’de, “*Sosyal hukuk devleti*” ibaresine yer verilmiştir. Anayasa’nın “Temel Hak ve Ödevler” başlıklı ikinci kısmının, “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlıklı üçüncü bölümünde, Ailenin korunması ve çocuk hakları, Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi, Kamu yararı, Çalışma ve sözleşme hürriyeti, Çalışma ile ilgili hükümler, Toplu iş sözleşmesi, grev hakkı ve lokavt, Ücrette adalet sağlanması, Sağlık, çevre ve konut, Gençlik ve spor, Sosyal güvenlik hakları, Tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması, Sanatın ve sanatçının korunması ve son olarak Devletin iktisadî ve sosyal ödevlerinin sınırları olmak üzere toplam 13 ana başlık altında 25 maddede Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal devlet olma adına kendisine biçtiği roller belirtilmiştir.

Bu bağlamda sosyal devlet olma ilkesi gereğince, ülkenin bir sosyal güvenlik sistemine sahip olması ve vatandaşların hastalık, sakatlık, yaşlılık ve işsizlik gibi risklere karşı koruma altına alınması önemli bir

zorunluluktur. Bu koruyucu uygulamalar ülke vatandaşlarının geleceğe daha güvenle bakmasını sağlayacak, toplumsal adaleti ve barışı da tesis edecek önemli bir sistemdir.

1982 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na muhtaç durumdaki öğrencilere burs ve parasız yatılılık hizmeti verme yetkisi verilmiş, 1983 yılında sosyal yardım hizmetlerinin tek çatı altında toplaması amacıyla Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) yeniden düzenlenmiş ve çocuklar öncelikli olmak üzere muhtaç kişilere ayni ve nakdi yardım yapma yetkisi verilmiştir. 1984 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğüne çeşitli sosyal yardımlar yapma yetkisi verilmiştir. Tüm ülkeye yayılacak bir destek fonu olan ve 1984 yılında yürürlüğe giren “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kanunu” sosyal yardım alanında diğer önemli bir gelişme olmuştur. 1992 tarihinde “Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşılanması Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir. Kanun, “ödeme gücü olmayan vatandaş” kavramını, *“Hiçbir sosyal güvenlik kurumunun güvencesi altında bulunmayan ve bu Kanunun öngördüğü usul ve esaslar çerçevesinde belirlenecek aylık geliri veya aile içindeki gelir payı 1475 sayılı İş Kanunu’na göre belirlenen asgari ücretin vergi ve sosyal primi dışındaki miktarının 1/3’ünden az olanlar”* şeklinde tanımlamış; böylece “yoksulluk” kavramına belli bir ölçü getirmiştir. Ancak 2012 yılı itibariyle Genel Sağlık Sigortasının (GSS) hayata geçirilmesiyle birlikte Yeşil Kart uygulamasına son verilerek sağlık sigortası sisteminin dışında kimsenin kalmaması sağlanmaya çalışılmıştır. 2004 yılında YURTKUR’a yükseköğrenim öğrencilerine burs verme görevi, 2005 yılında il özel idarelerine ve belediyelere sosyal yardım yapma görevi verilmiştir (Hacımahmutoğlu,2009: 69-70). Böylece sosyal devlet ilkesinden yola çıkılarak, sosyal güvenlik ve sosyal yardım sisteminin hukuki çerçevesi anayasa ve kanunlarla belirlenmiştir.

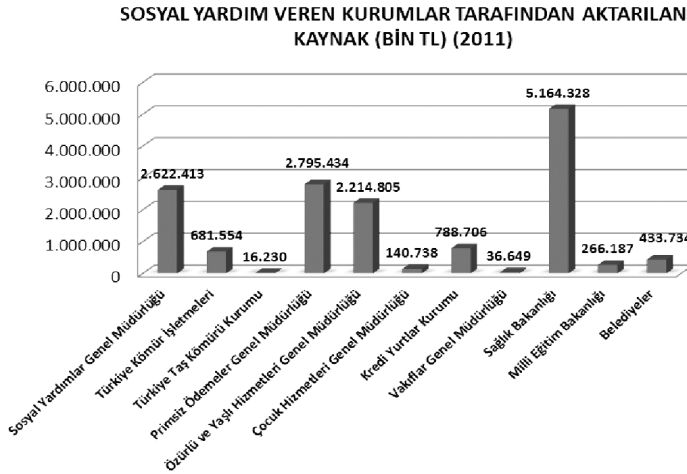
Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik Harcamaları

Sosyal devlet bağlamında yapılması gereken sosyal yardımlar ve sosyal güvenlik hizmetleri çeşitli kamu kurum ya da kuruluşlarınca çeşitli finansman kaynaklarından yararlanılarak yerine getirilmektedir. Günümüzde sosyal yardımlar, başta merkezi ve yerel yönetimler olmak üzere vakıflar, özel kuruluşlar ve gönüllü dernekler tarafından yerine

getirilmektedir. Kamu kurumlarınca yapılan sosyal yardımların ve sosyal güvenlik hizmetlerinin finansman kaynakları ise daha çok vergilerle finanse edilmektedir. Sosyal güvenlik hizmetleri ise, genellikle vergi benzeri gelirler ya da parafiskal gelirler olarak adlandırılan ve bu hizmetlerden doğrudan yararlanan kişilerin ödemiş olduğu aidat ve primler aracılığıyla finanse edilmektedir. Ancak bu hizmetlerin finansman açıkları merkezi bütçeden sağlanan kaynaklarla giderilmektedir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan 2012 Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteninde, çeşitli kamu kurum ve kuruluşları tarafından sosyal yardım ve sosyal güvenlik harcamaları yapıldığı belirtilmiştir. 2011 yılı itibarıyla bu kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan sosyal yardım ve sosyal güvenlik harcama tutarları aşağıda Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Çeşitli Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Yapılan Yardımlar

Kaynak: ASPB, 2012: 20.

Tablo 1’e göre 2011 yılında kamu kurum ve kuruluşlar tarafından aktarılan kaynak tutarları incelendiğinde, bu kurum ve kuruluşlar tarafından toplam 15.160.778.000 TL tutarında sosyal yardım yapıldığı görül-

mektedir. Bu kaynakların %34'ü Sağlık Bakanlığı Yeşil Kart harcamalarına, %18'i Primsiz Ödemeler Genel Müdürlüğü 2022 Ödemelerine, %17'si Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan çeşitli yardımlara ve %15'i Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yapılan yardımlara aktarılmıştır. Bununla birlikte Türkiye Kömür İşletmeleri, Türkiye Taş Kömürü Kurumu, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Kredi Yurtlar Kurumu, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı ve Belediyeler tarafından da çeşitli yardımlar yapılmıştır. Ayrıca Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının (ASPB) Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) ile yürüttüğü “Sosyal Konut Projesi” kapsamında fakir ve muhtaç durumdaki vatandaşlar için geri ödemeli olmak üzere 39.974 adet konutun planlaması yapılmış, 2023 yılına kadar da bu rakamın 100.000'e ulaşması hedeflenmektedir (ASPB,2012: 20).

Türkiye'de 2002 yılında sosyal harcamalar (sosyal yardım, sosyal güvenlik) GSYH'nin %0,5'ini oluştururken, 2012 yılında bu oran (SGK tarafından yapılan ve tazminat niteliği taşıyan ödemeler de dahil olmak üzere) %1,43'e yükselmiştir. 2002 yılında sosyal harcamalar için 1.376 Milyon TL kaynak aktarılmışken, 2012 yılında sosyal harcamalara ayrılan kaynak 19.595 Milyon TL'ye yükselmiştir (ASPB,2012: 19). 2012 yılına ait sosyal yardım ve sosyal hizmet harcamaları ve bu hizmetlerden yararlanan kişi sayıları aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Türkiye'de Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler (2012)

Toplam Sosyal Yardım ve Hizmet Harcaması Tutarı	19.595.000.000
Sosyal Harcamaların GSYİH'ye Oranı	%1,43
Sosyal Yardımlardan Faydalanan Hane Sayısı (SYDV)	2.101.611
Sosyal Yardımlardan Faydalanan Kişi Sayısı (SYDV)	6.370.100
Düzenli Yardımlardan (SNT, EVEK) Faydalanan Hak Sahibi Sayısı (SYDV)	1.657.144
Geçici (Sürelî) Yardımlardan Faydalanan Hak Sahibi Sayısı (SYDV)	1.994.470

SYDTF Kaynaklarıyla Yapılan Yardımlara Aktarılan Tutar	3.099.582.115
Sosyal Yardımlardan Faydalanan Kadınların Oranı (SYDV)	%70
Aktif Çalışma Çağında Bulunan (18-55 yaş) Erkeklerin Tüm Hak Sahiplerine Oranı (SYDV)	%28
2022 Yaşlılık ve Engelli Maaşı Hak Sahibi Sayısı	1.228.355
2022 Yaşlılık ve Engelli Maaşı Toplam Aktarılan Kaynak	2.911.191.180
GSS Primi Devlet Tarafından Ödenen Kişi Sayısı	9.099.059
Ödenen Toplam GSS Prim Tutarı	4.072.863.815
Gelir Testi Yapılan Kişi Sayısı	14.493.157
Sosyal Yardım-İstihdam Bağlantısı ile İşe Yerleştirilen Kişi Sayısı (İŞKUR)	21.755
Sosyal Yardım-İstihdam Bağlantısı ile Mesleki Eğitime Yönlendirilen Kişi Sayısı (İŞKUR)	61.045
Satınalma Gücü Paritesine Göre Günlük 2.15\$'in Altında Gelirle Yaşayan Toplum Kesimi Oranı (2011)	%0,14
Satınalma Gücü Paritesine Göre Günlük 4.30 \$'in Altında Gelirle Yaşayan Toplum Kesimi Oranı (2011)	%2,79
Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Bilgi Sisteminde Kayıtlı Hane Sayısı	6.768.126
Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Bilgi Sisteminde Kayıtlı Kişi Sayısı	23.668.942
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Sayısı (SYDV)	973
SYDV Personel Sayısı	8.607
SYDV Sosyal Yardım ve İnceleme Görevlisi Sayısı	3.701
(*) İlgili kurumların önceki yıllardaki harcamaları baz alınarak yapılan projeksiyon ile tespit edilmiştir.	

Kaynak: ASPB, 2012: 7.

Türkiye’de bütçe içerisinde sosyal yardımlara ayrılan pay son 10 yılda 14 kat artmıştır. Bunun yanı sıra bütçe içindeki sosyal yardımlara ayrılan payın GSYH’yi oranı da 3 kata yakın bir artış göstermiştir.

Diğer taraftan aynı dönemde Türkiye'nin kişi başına düşen GSYH'si %71 (1,7 kat) oranında artış göstermiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere ülkenin zenginliği 2 katın altında bir artış kaydederken, ülke kaynaklarından yardıma muhtaç vatandaşlara ayrılan pay, asimetrik/oransız bir biçimde 14 kat artmıştır. Hükümet, kamu kaynaklarından sosyal yardımlara ayırdığı payı yüksek oranda artırmıştır. Bu dönemde, diğer kamu harcamalarına nispeten sosyal yardımlara ortalama 3 kat fazla pay ayrılarak, yardıma muhtaç vatandaşlara ve dolayısıyla sosyal devlet olma ilkesine önem verildiği gösterilmiştir (TÜİK,2012).

TÜİK tarafından yapılan gelir dağılımı araştırmalarına göre Türkiye gelir dağılımı bakımından çok parlak bir görünüme sahip değildir. Ülkelerdeki gelir dağılımındaki adaleti ölçmekte kullanılan Gine katsayısı baz alındığında 2001 krizini izleyen yıl Gini katsayısı 0.44 iken, izleyen yıllarda düzelme eğilimi göstererek, 2003'de 0,42, 2004'de 0,40'a inmiş ve 2005 yılında 0.38 oranına gerileyerek düzelmenin doruk noktasına ulaşmıştır. Ancak 2006 yılında yeniden 0.43'e çıkan Gini katsayısı 2007 ve 2008 yıllarında 0.41 oranında kalmıştır. 2009 yılında 0,41'de kalan katsayı 2010 yılında 0,40'a gerilemiş, 2011 yılında 0,40 olarak gerçekleşmiştir. Dünya ülkeleri üzerinde yapılan gelir dağılımı araştırmaları Gini katsayısının 0.25 ile 0.50 arasında yaygınlaştığını göstermektedir. İsveç, Norveç gibi sosyal demokrasi rejimi uygulayan Kuzey Avrupa ülkelerinde Gini katsayısı 0,25 – 0,30 gibi oranlarda çıkmaktadır. Eski sosyalist ülkelerin çoğunda da buna benzer düşük Gini katsayıları görülmektedir. Almanya, gelişmiş ekonomiler arasında 0,28'lik oranla gelir dağılımının en iyi olduğu ülkedir. İngiltere'de bu oran 0,34, ABD'de gelir dağılımı eşitsizliği Türkiye'deki gibi 0,41 düzeyindedir. Türkiye'nin de üyesi olduğu OECD ülkeleri arasında Türkiye (0,40), Meksika (0,48) ve Şili (0,50) en kötü Gine katsayısına sahip ülkelerdir (TÜİK,2012; www.mahfiegilmez.com).

Türkiye'de yoksulluk eğilimi incelendiğinde ise, 2002 yılında % 30,30 olan oran, 2010 yılında % 3,66'a inerek oldukça gerilediği görülmektedir. 2002 yılında gıda yoksulluğu %1,35 iken bu oran 2009 yılında %0,48'e; 2002 yılında gıda ve gıda dışı yoksulluk oranı %26,96 iken bu oran 2009 yılında %18,08'e düşmüştür. Bu süre zarfında yoksulluk ölçümünde dünya genelinde uygulanan bir kıstas olan günlük 4.3 doların altında yaşayan toplum kesimi oranında da ciddi iyileşmeler sağ-

lanmıştır. Zira 2002 yılında bu oran %30,30 iken 2011 yılında %2,79'a indirilmiş, günlük 2.15 doların altında yaşayan toplum kesiminin oranı 2002 yılında %3,04 iken 2011 yılında bu oran %0,14 olarak gerçekleşmiştir. Bu iyileşmelerde, ekonomide sağlanan gelişmelerin önemli bir etkisi olurken sosyal transferlerin etkin ve yoğun bir şekilde kullanılması da oldukça etkileyici olmuştur. 2002 yılında sosyal yardım niteliğindeki transferlerin GSYH'ye oranı % 0,3 iken 2010 yılında bu oran % 1,43'e yükselmiştir (ASPB,2012: 5-6). Ayrıca TÜİK'in 2009 yoksulluk verilerine göre eğitilmiş insanların eğitimsiz insanlara göre yoksulluk oranı daha düşüktür (TÜİK,2009). Eğitilmiş kişilerin eğitimsiz kişilere göre yoksullaşma riski daha az olduğuna göre sosyal yardımlar yapılırken eğitime ya da doğrudan mesleki eğitime yönelik yardımların ön planda tutulması gerekmektedir.

Sonuç

Ekonomik gelişme düzeyi ile sosyal güvenlik sistemi ve sosyal yardım hizmetleri arasında doğrudan bir ilişki vardır. Ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde sosyal güvenlik sistemi ve sosyal yardımlar daha güçlü, daha etkili ve daha kapsamlı bir şekilde yürütülmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkeler de ekonomik seviyelerini gerekçe göstererek bu uygulamalardan kaçınmazlar. Çünkü değişen ekonomik ve sosyal koşullar, mevcut sosyal güvenlik sistemlerini ve sosyal yardım standartlarını belirgin bir şekilde etkilemekte, reform niteliğinde düzenlemelere gidilmesini gerektirmektedir. Özellikle artan işsiz sayısı, mevcut emekli kitlesi, bozulan aktüeryal dengeler, bütçeden sosyal harcamalara ayrılan payların artması, yaşam sürelerinin uzaması, aile yapısında ve toplumda meydana gelen değişiklikler, bilim ve teknoloji-deki gelişmelere bağlı olarak toplumsal hizmet beklentilerinin artması, yaşam standartlarının yükselmesi, sosyal güvenlik ve sosyal hizmetler alanında mali ve hukuki yeni düzenlemelerin yapılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Sosyal yardımlar ve sosyal güvenlik sistemi, özellikle gelir dağılımında büyük farkların olduğu ve bunun gelir dağılımı politikalarıyla giderilemediği durumlarda ekonomik durumu iyi olan bireylerden düşük gelirli bireylere gelir transferi sağlayarak gelir dağılımını düzeltici etkide bulunmaktadır. Ancak bireyleri sosyal yardım almaya zorlayan en önemli unsur işsizlik ve eğitimsizliktir. Bu nedenle işsizlik ve eğitim-

sizlik sorunlarının çözümüne yönelik olarak yapılacak sosyal yardımlara ağırlık verilmelidir. Özellikle mesleki eğitim kurslarına yönelik yardım ve destekler insanları sosyal yardımlara bağımlı yaşamaktan kurtaracak, işsizlik ve dolayısıyla yoksulluğu azaltacaktır. Çünkü eğitim düzeyi arttıkça işsizlik oranı azalmaktadır. TÜİK yoksulluk verileri de eğitim düzeyi ile yoksulluk riski arasında ters orantılı bir ilişki olduğunu göstererek bunu doğrulamaktadır.

Sosyal güvenlik 1980’li yıllardaki krize kadar, özellikle gelişmiş refah ekonomilerinde hükümetlerin yürüttüğü en başarılı politikaların başında gelmekteydi. Ancak başarıya rağmen sosyal güvenliğin küreselleşme sonrasında sosyal güvenlik harcamalarından kaynaklanan bütçe açıkları ve sosyal güvenlik programlarının güncel hayatın ihtiyaçlarını karşılayamamasından kaynaklanan iki temel sorunla yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Genellikle gelişmiş ülkelerdeki sosyal güvenliğe ilişkin sorunlar nüfus artış hızının yavaşlaması ve ortalama yaşam sürelerindeki uzamalar yüzünden ortaya çıkarken gelişmekte olan ülkelerdeki sorunlar ise ekonomideki yapısal sorunların öncülük ettiği kaynak yetersizliklerden özellikle de faiz harcamalarının yoğun olmasından kaynaklanmaktadır. İşte bu noktada Türkiye’deki sosyal güvenlik sorunları ele alınırken gelişmekte olan ülkelerdeki sorunlar dikkate alınarak ve tecrübelerden yararlanılarak çözüm önerileri sunulmalıdır.

Sosyal güvenlik sorunlarının temelinde hem yapısal hem de finansal kaynaklı sorunlar yatmaktadır. Türkiye’de 1990’lı yıllardan itibaren baş gösteren sosyal güvenlik sisteminin sorunlarına bakıldığında da hem finansal hem de yapısal kaynaklı sorunlar olduğu görülmektedir. Türkiye’de özellikle de 1990 sonrası sosyal güvenlik sisteminde ortaya çıkan ölçsüz hizmet borçlanmaları, erken emeklilik uygulamaları, yani yapısal sorunlar finansal sorunları tetiklemiş, bundan dolayı hem finansal hem de yapısal bozukluklar iç içe geçerek bir sorunlar yumağına dönüşmüştür. Türkiye’de yaşanan bu sosyal güvenlik sorunlarının çözümü amacıyla 1999’dan günümüze birçok reform çalışması yapılmıştır. 2012 yılı itibariyle Genel Sağlık Sigortasının (GSS) hayata geçirilmesiyle birlikte Yeşil Kart uygulamasına son verilerek, istismar edilen uygulamaların önüne geçilmek istenmiştir. Ayrıca, işsizlikten dolayı ortaya çıkabilecek sosyal bunalımlara engel olacak düzenle-

melere gidilerek, işsizlere, minimum ihtiyaçlarını giderecek kadar işsizlik parası verilmeye başlanmıştır. Ancak Türkiye'nin gelecek 25 yıl içerisinde yaşlı nüfus sorunuyla karşılaşacağı ve bunun ciddi mali sıkıntılara yol açacağı tahmin edilmektedir. Bu nedenle sosyal devlet ilkesi gereğince sosyal refah güvencesi sağlanırken, verilecek yardımların miktarı yaş, hizmet süresi, ehliyet gibi faktörlerin etkili olacağı katsayılara göre belirlenmeli, toplumdaki refah öncelikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

AB'nin etkisiyle özellikle son 10 yılda Türkiye'de sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki anlamda olumlu gelişmeler yaşanmaktadır. Özellikle 2000'lerden başlayarak, sosyal sigorta sisteminde ve "sosyal diyalog" çalışmalarında AB sosyal politikasına uyum sağlanması konusunda önemli gelişmeler kaydedilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye için AB üyelik sürecinde uygulanmaya çalışılan ve birliğe üye olabilmek için katlanılması gereken sosyal ve siyasal yükümlülükler, Türkiye'de sosyal devlet anlamında sosyal politikaların gelişmesine olumlu yönde katkı sağlamıştır. Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, Türkiye'nin sosyal politikasının, özellikle sosyal yardım ve hizmet ayağının daha birçok reforma ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacın sebepleri ise kayıt dışı ekonominin ağırlığı, gelir dağılımındaki eşitsizlik, işsizlik oranının yüksekliği, kişi başına gelir/ücret düzeyinin düşüklüğü ve AB'nin konuya ilişkin reform istekleridir. Ancak ülke adına geliştirilecek sosyal politikalarda ve gerçekleştirilecek reform düzenlemelerinde Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısının da göz önünde bulundurulması, ileride yaşanması muhtemel sosyal problemlerin önüne geçme adına büyük öneme sahiptir.

Kaynakça

ACAR, İ. Atilla ve KİTAPCI, İsmail (2008) "Sosyal Güvenliğin Demografik Boyutu: Türkiye'deki Emeklilik Sistemindeki Değişim", *Maliye Dergisi*, Sayı:154, Ocak-Haziran, s:77-98.

AKAD, Mehmet (1992) *Teori ve Uygulamada Sosyal Güvenlik Hakkı*, İstanbul.

AKPINAR, Mahmut Şahin, Ayhan. ZENGİN (2012) "Eyüp. Sosyal Yardımların Yerel Düzeyde Sunulması: Sorunlar ve Çözüm Önerileri",

Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, s:21-28.

AKYÜZ, Ferhat (2008) “Sosyal Yardımdan Sosyal Sigortaya: Bismarck-yan ve İngiltere Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Tarihsel Dönüşümü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (The Journal of International Social Research), Volume: 1/5, s:58-70, 2008.

ASPB, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni, Eylül 2012.

AYDIN, Ufuk (1999) *Sosyal Güvenlik Sorunlarının Çözümünde Özel Sigortalar*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No:1117, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, No:156, Eskişehir.

BAYRAKTAR, Cahide (2012) “Keynes ve Refah Devleti”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, s:247-261.

BUĞRA, Ayşe (2006) “Türkiye’de Sağ ve Sosyal Politika”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 106, s:43-67.

ÇELİK, Aziz (2006) AB Sosyal Politikası: Uyum Sürecinin Uyumsuz Alanı, Kitap Yayınevi, İstanbul.

ÇELİKOĞLU, İbrahim Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Finansman Yöntemleri ve Türkiye Uygulaması, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, DPT, Yayın No:2355,

YUSPKGM:424, Eylül-1994.

DİLİK, Sait (1991) *Sosyal Güvenlik*, Ankara, 1991.

DPT (2001) Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları, Ankara.

ESPING-ANDERSEN, Gotsa (2006) “Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri”, (Der.) Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, Sosyal Politika Yazıları, (Çev. Burcu Yakut-Çakar ve Utku Barış Balaban), İletişim Yayınları, İstanbul.

FİŞEK, Gürhan (2007) “Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardımların Sosyal Politika Araçları İçerisindeki Yeri (“Genel’i” “Yerel’e” İndirmek)”, *Cahit Talas Anısına*, Sosyal Politika Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları No:595, Ankara, s:333-349.

GÜVERCİN, Cemal Hüseyin (2004) *Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi*, Ankara Üniversitesi Tıp Fa-

kültesi Mecmuası, Cilt: 57, Sayı:2, Yıl: 2004, s:89-95.

GÜZEL Ali, OKUR Ali Rıza (2002) Sosyal Güvenlik Hukuku, Beta, 8.Bası, İstanbul, 2002.

HACİMAHMUTOĞLU, Hande (2009) Türkiye’de Sosyal Yardım Sisteminin Değerlendirilmesi, DPT Uzmanlık Tezi, DPT Yayın No:2803, Ankara.

KÖSE, H. Ömer (2003) “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 49, s:3-46.

KURT, Resul (2003) *İş Hukuku ve Sosyal Sigorta Mevzuatında Usul ve Esaslar, Uygulamalar Sorunlar, Çözümler, Yargı Kararları*, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayın No:37.

MAKAL, Ahmet (1999) “19. Yüzyıl Sonları, 20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:5, s:86-109.

MAKAL, Ahmet (2007) “Cumhuriyet’ten 21. Yüzyıla Türkiye’de Çalışma İlişkileri”, *Cahit Talas Anısına: Sosyal Politika Araştırma ve Uygulama Merkezi*, Yayın No: 595, Ankara, s:511-543.

MOUSSIS, Nicholas (2004) *Avrupa Birliği Politikalarına Giriş Rehberi*, (Çev. Ahmet Fethi), Mega Press, İstanbul.

ÖZBUDUN, Ergun (2010) *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara.

ÖZÇELİK, Selçuk (1983) *Anayasa Hukuku Dersleri*, İstanbul.

ÖZŞUCA, Şerife Türcan (1997) “Özel Emeklilik Programları Kamu Emeklilik Programlarına Alternatif Olabilir mi?” *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 8, Sayı: 24-25, İlkbahar-Yaz, s:31-47.

RICHARDSON, J. Henry (1970) *İktisadi ve Mali Yönüyle Sosyal Güvenlik*, Çev: Turan YAZGAN, İstanbul.

ROSANVALLON, Pierre (2004) *Refah Devletinin Krizi*, (Çev. Burcu Şahinli), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.

SALLAN GÜL, Songül (2004) *Sosyal Devlet Bitti, Yasasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kışkacında Refah Devleti*, Etik Yayınları, İstanbul.

SAYAN, Serdar (2006) “Türk Emeklilik Sisteminde Reform: Nedenler ve Beklentiler”, *ASO Medya*, Temmuz, s:54-62.

ŞENOCAK, Hasan (2009) “Sosyal Güvenlik Sistemini Oluşturan Bileşenlerin Tarihi Süreç Işığında Değerlendirilmesi”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:56, s:409-468.

TALAS, Cahit (1972) *Sosyal Ekonomi*, Ankara.

TAŞPINAR, Neşe Seray (2006) Avrupa Birliği Sosyal Politikası: Avrupa Birliği Sosyal Modeli ve Türkiye, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

TUNAYA, Tarık Zafer (1982) “Cumhuriyet Dönemi Anayasalarında Sosyal ve Ekonomik Haklar”, *Çağdaş Anayasalarda Sosyal Haklar*, İstanbul.

TUNÇOMAĞ, Kenan (1988) *Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar*, İstanbul.

TÜİK, *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2011*, Haber Bülteni, 17.09.2012

TÜİK. (2009) *Yoksulluk Çalışma Sonuçları*.

YILMAZ, Gülay Akgül (2006) OECD Ülkeleri ve Türkiye’de Sosyal Devlet ve Sosyal Harcamalar, Arıkan Yayınları, İstanbul.

www.canaktan.org/politika/refah-devleti/dogusu-gelisimi.htm Erişim Tarihi:11.07.2013

www.mahfiegilmez.com/2012/09/gelir-daglimnda-duzelme-yok, Erişim tarihi: 13.07.2013

www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/tarihce, erişim tarihi: 12. 08. 2013

Kültürlerarası İletişimde İletişimsel Yetinin Rolü

Intercultural Communication and Communication Competence

Recep Akay¹

Özet

Sosyal yapıda rollerin farklı olması ve yorumlaması da iletişimde düzensiz dağılımlara yol açabilir. Sosyal anlamdaki güç endeksi ve hiyerarşik yapı bunun en önemli nedenlerindendir. İletişim katılımcılarının her zaman birbirlerinden beklentileri vardır, bu beklentiler kültürel kaynaklıdır. Kültürlerarası iletişimde başarıya ulaşabilmek için iletişimsel yetinin önemi üzerinde durulacaktır. Amacımız kültürlerarası bir iletişimin gerçekleşmesinde iletişimsel yetinin nasıl gerçekleştiğiyle ilgili bilimsel kuramlardan yola çıkarak bir model oluşmasını sağlamaktır. Kültürlerarası iletişimsel yeti, eyleyicinin kültürler arasındaki farklı ve benzer rolleri bilme ve oynama becerisine dayanır. Kültürlerarası iletişimin kendine özgü özellikleri vardır. Kültürlerarası iletişim yetisi zamanla oluşur ve farklı kültürler arasındaki insanların iletişiminde etkili rol oynar. Kültürlerarası yetinin eksikliğinden ötürü iletişim hataları meydana gelir. Kültürlerarası iletişimin en önemli özelliği kültür farklılığıdır. Kültür farklılığı yabancılarla yapılan iletişimde önemli rol oynar. Ayrıca bu farklılık karşı tarafa üstünlük kurma yeteneğini de verir. Bu eylemler iletişimde problemlere yol açarak, sağlıklı bir iletişimin oluşmasını engeller. İnsanların kendilerini tam olarak ifade edememeleri durumunda iş alanında başarısızlık ve fiziksel şiddetin oluşmasına neden olabilir. Bunu önlemek için, göçmenlere uygun şartların sunulması, onların da yaşadıkları kültüre katılımlarının sağlanması imkânı verilirse, o zaman kültürlerarası sağlıklı bir iletişim kurulabilir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Yeti, Kültür, Göç, Toplum, Dilbilim.

---

1 Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, akay@sakarya.edu.tr

Abstract

Different roles in the social structure and their interpretation also lead to unequal distributions in communication. Power index in the social context and hierarchical structure are the most important causes of this unequal distribution. Communication participants have expectations from each other all the time and these expectations originate from culture. Intercultural communication has its own characteristics. Competence in intercultural communication can be developed in time and it affects the communication between people. Most communication problems are caused due to lack of this competence. The most important feature of intercultural communication is the cultural difference. Cultural differences play an important role in communication with foreigners. In addition, this gives you the ability to establish superiority to the opposing party. These actions cause communication problems and prevent healthy communication. The fact that people are not able to fully express themselves may result in failure in the field of business and in physical violence. In order to avoid this, favourable circumstances should be offered for immigrants. When they are given the opportunity to ensure their participation in culture, then a healthy intercultural communication can be established.

Keywords: *Communication, Competence, Culture, Immigration, Sociolinguistics.*

Giriş

Bu çalışmanın amacı iletişimsel yetiyle ilgili yeni kuramsal yaklaşımları betimlemek, değerlendirmek ve tartışmaktır. Kültürlerarası iletişim, günlük ve toplumsal hayatın çeşitli alanlarında farklı kültürlere sahip insanlar arasındaki etkileşimini konu alır. Bu yüzden kültürel farklılıklar ve iletişimsel yetiden kaynaklanan farklılıklar ya da farklı olanlar arasındaki etkileşimin olduğu her durum kültürlerarası iletişime girer.

Hedefimiz kültürel anlayıştan kaynaklanan kültürlerarası yetiyi açmaktır. Birinci bölümde kültürlerarası iletişimin nasıl oluştuğuna dair görüşler anlatılacaktır. Çünkü kültürlerarası iletişimin kendine özgü özellikleri olduğunu unutmamamız gerekir. Bunun için günlük yaşamda var olan ortamlardan hem dolayı hem de açık bir biçimde yararlanabiliriz. Özellikle bu noktada ekonomik yaşamdaki beklentilerle sosyal alanlardaki beklentiler ve terapistlerin sağlayacağı düşünülen beklentiler çok farklıdır. Sosyal mesleklerdeki kültürlerarası yeti anlayışı tamamen farklıdır ve birbirlerine uygun değildir (Kiesel/Holz 2005: 16). İlginç olan ise bilimsel ölçütler ışığında kültürlerarası iletişimi farklı kültürlere bağlamanın ne derece doğru olduğudur. Örneğin, karşılaştırmalı kültür psikolojisi (Cross- Cultural Psychology) araştırmalarında, hala yapıldığı gibi genel iletişim teorisine göre önce şunu söyleyebiliriz: İletişim hataları, kültürlerarası farklılıktan ve beklenti hatalarından da kaynaklanabilmektedir. İletişim teorisinde geçerli olan ikinci bir görüşte ise; iletişimi paylaşan katılımcıların beklentilerini, daha çok “konu” veya “konunun çerçevesi” belirlemektedir.

Çağdaş dilbilimin ünlü kuramcılarından Chomsky üretimsel dönüşümlü dilbilgisi kuramında dilin doğasını iki kavramla açıklamaya çalışmıştır. Bunlardan biri yeti (Kompetenz) diğeri ise edim (Performanz) kavramlarıdır. Burada, yeti kavramıyla bir dilin alt yapısının, yani bir dil sisteminin insanın beyinde veya zihninde nasıl işlediğini, nasıl çalıştığını kavramaya, anlamaya yarayan bir mekanizmanın olduğu, performans kavramıyla da o dilin günlük hayatta uygulanışı, yazılı ve sözlü iletişim ortamlarında kullanılışı anlatılmak istenmektedir (Aktaş. 2005: 46). Son yıllarda bu kavramlarla dilin doğasını açıklamanın yetersiz olduğu ve bunun yanına bir de iletişimsel yeti (kommunikative Kompetenz) adıyla üçüncü bir boyutu eklemenin uygun olacağı görüşü ağırlık kazanmaktadır (Doye, 1995: 162; Demirel, 1990: 43).

İletişimsel yeti, bir dil toplumu ile iletişim kurmak için gerekli bilgiler ve bunların kullanılması için gerekli becerilere sahip olma anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle dildeki göstergelerin değişik ortamlarda, yerinde ve zamanında anlamlı olarak kullanılmasını gerektirmektedir. Bu yeti yalnızca dilbilimsel ve toplum bilimsel iletişim ve etkileşim kurallarını değil, aynı zamanda iletişim olayları ile etkileşim işlemlerinin bağlam ve içeriğinin temelini oluşturan kültürel kuralları ve bilgileri de içermektedir (Aktaş, 2005: 46). Yine bu yeti her hangi bir dilin yalnızca dil örgüsünü bilmeyi gerektirmemektedir. İletişimsel yeti belli bir durumda kime ne söyleneceğini ve onun uygun olarak nasıl söyleneceğini de bilmeyi gerektirmektedir. Genç, bu yetiyle ilgili görüşlerini şöyle dile getirmektedir: “Bir dili konuşma ve anlama becerisi” (Genç, 2000: 101).

Yukarıdaki bu görüş toplum dilbilim araştırmalarıyla daha da derinleşmiştir. Diğer taraftan, acaba katılımcılar toplumsal yapılar nedeniyle ne derecede bu çerçevenin oluşmasında katkı sağlayabilmektedir. Toplum dilbilimin kurucularından olan John Gumperz’e (1975) göre yukarıda anlatılanların yanında, kültürel uzlaşma (Konvention) veya düzgüler (codes) sosyal rol oynamaktadır. İletişim katılımcıları bulundukları gönderge ufkunda tutsaktırlar. Katılımcılar tarafından aslında arzu edilen konunun oluşturulmasıdır. Ancak, onlar sadece konu hakkında yüzeysel bir çerçeve çizerler. Hatta sosyolog Erving Goffman (1994) yaptığı araştırmada, “iletişim düzeninde” uzlaşılmış (konvention) sistem bütününden bahseder (Goffman, 1994: 63) ve aynı zamanda Goffman “boşluk bağlantılarından” bahsederek, iletişim düzenini kişilerin bağlı olduğu sosyal sınıflara bağlar (Goffman, 1994: 85-88).

“Bir sosyal yapıda rollerin farklı olması iletişim sırasında düzensiz dağılımlara yol açar” (Goffman, 1994: 67). Bu iki parametre iletişim düzenine (sistemine) etki eder. Pierre Bourdieu’nun (1985) “sosyal alan” teorisi ise bu konuda daha kesindir. O, katılımcıların bu koordinatlar içerisinde sosyal alandaki güç dengesini değiştirme çabasına şans vermez (Bourdieu, 1985: 203). Bu iki sosyal bilimcinin düşünceleri iletişim araştırmalarında özellikle de bir söylemin çerçevesinin oluşturulmasında önemli rol oynar. Özellikle araştırmacı Deborah Schiffin’in (1987) oluşturduğu, katılımcıların ilişkilerini temel alan “söylem çözümlemesi” modeli önemlidir. Burada ilişki yapılarının nasıl oluştuğu

veya olması gerektiği anlatılmaktadır ve bir sosyal çerçevenin oluşturulmasının öneminden de bahsetmektedir. Katılımcılar oluşturulan bu çerçeveye şiddet kullanmadan da etki edebilirler.

İkinci teoriyi kısaca şöyle formüle edebiliriz: Toplumsal yapının da, katılımcıların beklentilerine önemli etkisi vardır. Kısaca toplumsal yapılar, beklentilerin karşılanmasında önemli rol oynamaktadır. Kültürlerarası iletişim durumu katılımcıların kendilerini karşılıklı olarak. Üçüncü olarak kültürlerarası iletişimde önemli olan iletişim psikolojisidir. Yani, Schulz von Thun'un (1992), "İçerik ve ilişkilere bakış açısı, durumun farklılığını ortaya koyar" düşüncesidir. Schulz'un (1992) bu konudaki görüşüne "kendini ifşa etme" ve "çağrı" bölünmeleri de eklenebilir. Diğer yandan kültürlerarası iletişim hatalarında, hata kaynağı sadece içerik değil, iletişim katılımcıları arasındaki ilişkiler de önemli rol oynar. Sorun ortaya şu şekilde çıkabilir: İletişim kuran katılımcılardan birinin konu hakkında bilgisi yoksa veya yetersiz ise veya aralarındaki ilişki gizli olarak yürütülüyor ise, bu sadece kültürlerarası iletişimde ortaya çıkan bir sonuç değildir ve normal iletişimde de ortaya çıkabilir. Bazen bir grup diğer bir grubun nezaket kurallarını yanlış anlayabilir. Örnek: Japonya'dan gelmiş bir iş adamının şerefine verilmiş bir kokteylde Amerikalı iş adamının onu sırtına vurarak selamlaması ve bunu yanlış yorumlayan Japon iş adamının kokteyli terk etmesi gibi.

Sorunun Çok Yönlülüğü

Toplum dilbilim ve iletişim psikolojisi alanlarında yapılan araştırmalarda farklı kültür örneklerine odaklanılır. Kültürlerarası iletişim ve yeti araştırmaları ise tek taraflı olarak, yalnızca bir kültür üzerinden yapılmaktadır. Yani kültürlerarası anlaşmazlığın sebebi olarak farklı kültür düzgüleri ileri sürülür. Diğer yandan, konuyu katılımcıların beklentileri doğrultusunda ele alırsak, kültürlerarası iletişimi toplum psikolojisi ve iletişim açısından ele almamız gerekir. Katılımcıların beklentileri açısından kültürlerarası iletişimde şöyle bir ayırım yapabiliriz:

1. Güç yapıları(asimetrik yapı)
2. Ortak tecrübeler (kolektif tecrübeler)
3. Yabancıya bakış açısı ve etnik sınır ilişkileri

4. Kültür yapılarının farklılığı (Kültürel çeşitlilik)

Kültürlerarası iletişimde en önemli özellik bizce, gücün sınırlandırılması ve kültür farklılığıdır. Burada katılımcılar kendilerini farklı grup üyeleri olarak görürler. Goffman (1994) bunu ikiye ayırır. Birincisi bireysel, ikinci ise iletişim kurduğu kişinin kategorize edilmesidir. Sonuncusu daha çok kültürlerarası iletişim esnasında olur. Tabi ki anlatılan dört kategori, analitik olarak birbirinden farklıdır. Ortak edinilmiş tecrübeler daha çok güç yapılarıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Örneğin Almanya’da yabancılara, özellikle Türklere karşı yapılan ırkçı saldırılardan elde edilen tecrübeler.

Yabancılara karşı olan görüşler, o toplumun ortak tecrübeleri sonucu oluşmuştur ve zamanla o toplumun ortak düşüncesi olarak benliklere yerleşerek bir ortak kültür anlayışı olarak benimsenir. Kolektif tecrübeler zamanla bir grup tarafından oluşturulur ve daha sonra, o grubun yaşadığı topluma mal edilebilir ve sahiplenilir.

Bir toplumun güç yapısındaki farklılık ve denge de o toplum tarafından oluşturulur ve kültürel bir yapı olarak yerini alır. Anja Weiss, (2001) Bourdieu’nun şiddet olgusu hakkındaki görüşünden hareket ederek ırkçılığın da kültürel yapıda önemli rol oynadığını ve o toplum tarafından benimsendiğini ifade eder (Weiss, 2001: 58).

Toplumda yaşanan tüm değişimlerin kültüre bağlı olup olmadığı konusunda soracağımız soru, her türlü değişimin kültüre bağlı olup olmadığı sorusudur. Acaba bizler sosyologların kültür açıklamalarından hareket ederek bu görüşe mi sahip olduk? Burada önemli olan olgu kültürlerarası iletişim durumunun yorumlanması bağlamında güç yapısı, ortak edinilmiş tecrübeler ve yabancılara bakış açısını etkileyen beklentilerdir. Bu konulardaki araştırmalara baktığımızda özellikle kültürlerarası iletişim ve iletişimsel yeti konusunda iki araştırma ön plana çıkmaktadır. Bu araştırmalar yukarıda anlatmaya çalıştığımız dört modeli desteklemektedir. Cythia Gallois (1995) “Communication Accomodation Theory” adlı eserinde üç farklı boyuttan bahsetmektedir.

1. Gruplararası/kişilerarası (Intergroup/Interpersonal) özellikler; burada grup içerisinde tarihi çatışmalar, adaletsizlikler ve ön yargılar ön plana çıkar (Gallois, 1995: 125). Buna, farklı ilişkiler, iletişim yapıları ve paylaşılamayan değerleri de katabiliriz.

2. Kültür: ("Culture): iletişime katılanların kültürü.

3. Sosyal yapısal bağlam (socialstructural context); bu kavram iletişim durumu veya bir eylemi birlikte yaparak hedefe varma biçimi şeklinde anlaşılabilir.

Diğer bir araştırma ise, sosyolog Tins-Toomy ve John Oetzel (2001) tarafından "Managing intercultural conflict effectively" (2001) adıyla yapılmıştır. Bu araştırma, farklı kültür yapılarından, farklı çatışma tiplerinden grup içi ve grup dışı ilişkilere, ırkçı bakış açısından güç, güvenilirlik ve güvenilmezlik olgularına bakmaktadır.

Yabancı bakış açıları ve değişmez kültürlerarası ilişkiyi, grup içi ve grup dışı ilişki olarak nitelendirirsek, orada her zaman yabancılara karşı bakış açıları devrededir. Ve tersi olarak ima yoluyla, bu yabancıyla bakış açıları mantıksal olarak etnik ve kültürel bir çeşit sınır çizilmiştir. Bakış açılarımız karşı taraftan olan beklentilerimizi şekillendirir. Yani, eylemlerimizi ve tepkilerimizi ona göre gösteririz. Burada önemli olan bizim değişmez önyargılarımız, bireysel olarak kazanılmış davranışlardan çok toplum tarafından bize aktarılmış ve dayatılmıştır.

Yabancılara karşı bakış açıları daha çok, "yansıtılmış" unsurlar taşır. Yansıtma demek; bireysel davranışların yok edilmesi demektir. Örneğin, saldırganlık toplum psikolojisi unsurları taşır. Yani, bir grubun dışında kalmışsak, şiddete başvurma eğilimi artar. Buna en iyi örnek Avrupa'nın müslüman ülkelerdeki misyonerlik faaliyetleri ve Müslümanların bunu afişe etmeleridir. Bunlar 11 Eylül 2001'den önce yapılmış faaliyetlerdir. Üçüncü olarak yabacıların, özellikle müslümanların değişmeyerek problem oluşturmaları, Avrupalıların üstünlük taslamaları ve iletişimin olmaması halinde karşı tarafı suçlamalarıdır. Onlara göre, karşı tarafın yaşamla ilgili kavramlarının farklı olması nedeniyle onlarla iletişim kurmak zordur. Çatışma durumlarında bile kendilerini kurban olarak gösterebilirler ve bu şekilde masumiyetlerini bir üstünlük aracı olarak kullanabilirler. Örneğin, Almanların ikinci dünya savaşında suç işlemedikleri ve onların sadece kurban oldukları iddiasını öne sürmeleri (Weiss, 2001: 35). Toplum psikolojisi araştırmalara göre yabancılara olumlu davranışlarının durumsal olduğu ve buna karşı olumsuz davranışların toplumsal bağlantılı olduğu ortaya çıkmıştır.

Senaryolaştırılmış Bir Yaşam Tarzı olarak “Günlük Yaşam”

Özellikle söylem analizinde kullanılan taslak senaryo bu konuda bize yardımcı olabilir. Bu görüşe göre bizler, bize daha önceden verilmiş konusu belli olan senaryoların yardımıyla iletişim kurmaktayız, yani bizler başkalarının daha önce dikte ettikleri konuları konuşmaktayız. Olayın konulaştırılması gerekmez, çünkü grupla aynı bölgenin ve aynı kurumun bir parçasıyız ve içeriğin ne olduğunu biliriz. O zaman senaryolar bizim beklentilerimizin normalleştiğini gösterir. Bu normalleşme yerine gelmezse, o zaman şaşkınlıkla karşılaşılır. Senaryo taslağı yabancılar ve özellikle göçmenler için iletişimde sorunlara yol açar. Çünkü kısmen durumsal özelliklidir, aynı zamanda bu senaryolar özeldir ve anlaşılması için hassas özelliklere sahip olmak gerekir (Rehbein, 1985: 55). Buna en iyi örnek, tanımadığımız bize yabancı gelen kurumlarda veya bölgelerde rahat hareket edemememizdir. İletişimde, bizler şayet senaryonun yazdığı gibi hareket etmezsek, rahatsızlıklar meydana gelir. Örneğin selamlaşmada, saygıda, sevinçlerde veya acının paylaşılmasında olduğu gibi. Konuşma adabını bilmezseniz veya yanlış yorumlarsanız sorunlarla karşılaşılabilirsiniz ve iletişimde sıranızın geldiğini anlayamazsınız. Özellikle, o kültüre yabancı kişiler o kültürün iletişim özelliklerini tam olarak fark edemezse veya konuşma tarzını ayarlayamazsa sorunlar ortaya çıkar. Bir iş başvurusunda yapılan mü-lakatı buna örnek verebiliriz.

Burada yapılan hataların çoğu kültür kaynaklıdır ve iletişim hatalarına yol açar. Bu da kişiler arasındaki ilişkiyi olumsuz yönde etkiler. Farklı selamlaşma tipleri yanlış anlaşmalara yol açar. Şayet karşınızdaki bu saygısızlığın nedenini bilmez veya farkına varmazsanız sorun vardır demektir. Buna benzer yapılan hataların kültür kaynaklı olduğunun farkına varılırsa, bu durumda karşı tarafın beklentileri azalır, sizin kişiliğinize olan saygınız iyice kaybolur. Diğer yandan, bu durum sizin grup dışına çıkmanıza neden olur. Buna en iyi örneklerden biri, Almanya’da yabancıların konuştuğu dil olabilir. Katılımcılar normal olarak gramer kurallarına pek uymazlar. Bu da karşıdakilerin beklentilerini pek karşılamadığından, rahatsızlığa yol açar ve ilişkiyi zedeler. İletişim daha çok mimik, vücut dili, el kol hareketleriyle yürütülür. Ses tonu yüksektir ve dilbilgisi kurallarına uyulmaz. Bunun kültür kaynaklı olabileceğini katılımcılar hesaba katmaz.

Güç Asimetrisi ve Irkçılık Tecrübeleri

Birçok kültürlerarası iletişim, özellikle pedagojik ve sosyal alanlarda daha çok güç asimetrisiyle belirlenir. Yani adalet ve sosyal statü veya refah düzeyi ve kaynaklardan aldığınız pay farklılığı. Özellikle, yabancılarla olan ilişki, yani zengin ülke insanlarıyla fakir ülke insanlar arasındaki ilişki. Genellikle azınlıkların toplumu etkileme gücü zayıftır veya yoktur. Bunun en büyük nedenlerinden bir tanesi iletişim katılımcılarının konuşulan kültür hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarıdır. Bu durum özellikle dilbilimciler açısından çok dramatik hissedilen “Deprivation” (Sevgi ve Saygı eksikliği) (Rehbein 1985: 96) olarak görülür.

Kişiler, kendilerini tam olarak ifade edememeleri durumunda veya kendilerini yetersiz hissettiklerinde “düş kırıklığı” meydana gelir. Knapp (2002) yaptığı bir araştırmada, sözü edilen güçlü olma durumuna bağlı olarak, okul yöneticilerinin yabancı işçi çocuklarına daha otoriter davrandıklarını göstermiştir. Kim daha dominant ise, iletişimi o yönlendirir. Örneğin, karşınızdakine hitap etme buna güzel bir örnektir. Bu da yabancıların, o kişiye karşı olan davranışını pozitif veya negatif etkileyebilir. Negatif davranışlar bazen sessizce kabullenilir, karşılıklı ilişki zedelenmiştir ve tekrar kazanılması bazen imkansız hale gelir (Schulz von Thun: 1993: 88). Bu sorunlu davranış biçimleri özellikle ilişkide negatif eylem oluşmasının nedenlerinden biridir. Kendini toplumda dışlanmış hissedenen kişi, kendini şiddete baş vurarak ifade etmeye çalışabilir. Bu da günlük konuşma durumlarından kaynaklanan kendini haksızlığa uğramış hissetme veya ırkçı bir saldırıyla karşı karşıya kaldığını hissetmesine yol açar. Özellikle zengin ülkelerde yaşayan göçmenlerin iletişim psikolojisini sınıflandıırırsak, Bu sınıflandırmanın Schulz von Thun’a göre çok hassas algılamalar ortaya çıkarır. Yaşadıkları olaylar zinciri nedeniyle kendilerini zavallı, güçlülerin insafına terk edilmiş ve çaresiz hissederler ve bundan dolayı topluma karşı şöyle bir tavırlar geliştirirler:

a) Genel bir güvensizlik vardır. b) Irkçı saldırılar nedeniyle çok hassastırlar c) Çaresizliği öğrenmişlerdir, çünkü yaşadıkları toplum tarafından ciddiye alınmadıklarının farkına varmışlardır (Weiss, 2001: 27).

Şiddet olgusu, hem kendine hem de yaşadıkları topluma karşı zarar

verme şeklinde ortaya çıkar. Özellikle şiddet olgusuna başvurmaları o toplum tarafından bunların yaşam biçimi olarak algılanır ve anlayış gösterilmez. Bu durum çok çabuk gelişebilir veya kontrolden çıkabilir. Bazı toplumlar kendilerinde bulunan negatif duyguları başka toplumlara taşıyabilirler. Güç odakları bunu alışkanlık haline getirebilir ve bu da karşılıklı güvensizliği daha çok derinleştirebilir. Bu durumu iki örnekle daha iyi açıklayabiliriz. Pierre Bourdieu'nün (1991) izlenimlerine göre, bir Fransız bir Cezayirliye bir siyah Amerikalıdan "Wasp" olarak söz ettiğinde, kastedilen iki kişi arasındaki bir isimlendirme değil, sözü edilen aynı zamanda sömürgeleşme tarihi ve Amerika'da zencilere karşı yapılan ekonomik, politik ve kültürel ırkçılığı göz önüne getirir (Bourdieu, 1991: 173). Şunu da belirtmeliyiz ki, iletişim esnasında kolektif ırkçılık her zaman mevcuttur. Farklı göç sebepleri ve tecrübeleri de iletişim katılımcılarının karşılıklı beklentilerini etkiler. Sorulması gereken soru özellikle pedagoglar tarafından cevaplanması dileğiyle özellikle güç dengelerinden kaynaklanan negatif beklentiler ve negatif izlenimlerden nasıl kurtulacağıdır. Bazı araştırmacılar bu konuda oldukça karamsardılar. Bir toplumda çeşitli etnik yapılara karşı negatif bakış açıları varsa ve bu da çeşitli gruplar tarafından sürekli gündemde tutuluyorsa, o toplumda normalleşmeyi düşünmek imkansızdır (Streck, 1995: 116).

Weiss'a (2001) göre ise gücün düzensiz dağılımı, çeşitli tarafların çatışma ve savunma mekanizmaları geliştirilmesini beraberinde getirir. Bazı araştırmacılar ise olaya tamamen pozitif bakmakta, tarafların ortak noktalarda anlaşarak bu şeytan üçgeninden kurtulabileceklerini belirtmektedirler. Özellikle ortak problemlerin tespit edilmesi ve çözüm yollarının birlikte aranması önemlidir (Streck, 1995: 115). Örneğin yerli bir öğretmenin yabancı öğrenciye bir baba şefkatiyle yaklaşması gibi. Bir başka örnek ise, kültürlerarası ilişkiyi bilen profesyonel bir takım oluşturulması. Hatta Weiss gibi araştırmacılar, Paul Grice (1968) tarafından oluşturulan iletişim modelinin örnek alınmasını tavsiye ederler.

İletişim psikolojisine göre ise iletişim bozukluklarında üst bir iletişim oluşturulmalı ve anlaşılmayan yerlerde yardım alınmalıdır. Ama bu da bazı kültürel çevrelerde uygunsuz karşılanacağından yanlış anlaşılmalara yol açabilir.

Çok Kültürlülük Nedeniyle Ortaya Çıkan Sorunlar

Yukarıda anlatılan örneklerle baktığımızda çok kültürlü ortamlarda birlikte çalışma konusunda çok az araştırma ve eser vardır. Özellikle Anderson (2000) bu konu üzerine, çalıştığı sosyal kurumlardaki deneyimlerini anlatmıştır. Anderson'a (2000) göre yerli ve yabancılar arasındaki işbirliği oldukça problemlili hale gelebilmektedir. Çünkü karşılıklı önyargılar birlikte çalışmayı zorlaştırmaktadır. Yabancılar göre Almanlarla yabancıların birlikte çalışması çok zordur. Araştırmaya göre aradaki ilişkiyi kurmak için profesyonel çalışanlara ihtiyaç vardır. İşyeri çalışma atmosferi, göçmenlerin dışlanması şeklinde olmamalıdır. Örneğin, yabancılarla ilgili fıkralar göçmenlerin değer yargılarının değersiz görülmesi gibi sonuçlara yol açmaktadır. Göçmen çalışanlar, yöneticilerini güvenilir bir çalışan olarak görmektedir (Anderson, 2000: 58). Çalışanların asimmetrik ırkçı davranışlara maruz kaldıkları örnekler mevcuttur. Araştırmacı Gaitinides (2003) çalışanların özellikle göçmenlerin etnik saldırıya uğradıklarını belirtmektedir. Yabancılarla yaptığı söyleşide, "yabancıların, birlikte çalıştıkları yerli Almanlarının kendileriyle ilgili suçlamalarda bulunarak, onların kendilerini kontrol edemedikleri, çok duygusal oldukları ve profesyonel olmadıkları suçlamasıyla karşı karşıya kaldıklarını" (Gaitinides, 2003: 89) anlatmışlardır. Aynı zamanda onların yabancılar karşı olan bakış açılarını değiştirmelerinin zor olduğundan bahsetmişlerdir. Almanlar ise bu durumu bir üstünlük kurma biçimi olarak görmektedirler (Gaitinides.2003: 89). Daha önce anlattığımız dört sistematige geri dönersek, en az üç faktörün burada geçerliliği görülür. Birincisi güç asimmetrisidir. Gaitanides (2003) burada "Dominant Kültür" kavramından bahseder. İkinci olarak yabancılar bakış açısı ve üçüncü olarak ortak yaşanmış tecrübelerdir. Kültürel farklılıktan doğan iletişimsizlik, özellikle almanlar tarafından sık sık dile getirilir.

Bazen bunun tam tersi de olabilir. Şayet her iki dili de konuşan birey kendi vatandaşlarıyla iş esnasında iletişim kurarken ana dilini tercih ederse bu durumda çalışanlar arasında iletişimsizliği doğurur. Çünkü almanlar özellikle bundan dolayı rahatsızlıklarını dile getirmektedirler. Şayet bu böyleyse, o zaman iki tarafın da çıkmaz bir sokak içinde sıkıştıklarını söyleyebiliriz. Bu durumdan ancak karşılıklı saygı ve özveriyle çıkılabilir ve bu şekilde verimli bir diyalogun kapısı açılabilir.

Kültürlerarası Yeti Nedir?

Kültürlerarası iletişimde yabancı kültürü tanımayla ilgili şöyle bir soru sormak mümkündür: Acaba göçmen toplulukların da kültürünü bilmek veya öğrenmek, iletişime olumlu bir katkı sağlayabilir mi? Bu konuda yapılan çalışmalar daha çok değişik davranışlar ortaya çıkarır. Gaitanides'e (2003) göre "Bireyin kültürel arka planını bilmediğimiz sürece, kültürün de iletişimde ne kadar etkili olduğunu bilemeyiz" (Gaitanides, 2003: 48). Örnek olarak, gençlerin etnik özelliklerini ön plana çıkarmaları (Bommes, 1990: 25). Çok kültürlü toplumlarda, kültür bilgisinden çok bireysel yetenekler ve davranış beklentileri ön plana çıkmaktadır. "Kültürel sonuçlar bir hipotez içerisinde değerlendirilmelidir" (Gaitanides, 2003: 40). Örneğin bir kişi, yabancı bir kültür içerisinde yaşayabilir ve oradan kazandığı izlenimleri kendi ülkesinde yaşayan göçmenlerin durumuyla karşılaştırabilir. Edindiği tecrübeler sayesinde, belki yabancılara karşı olan olumsuz görüşlerini terk edebilir ve bu şekilde kültürel yetisini geliştirebilir. Yabancı kültürlerle olan hassaslaşmanın yanında iletişimde karşılıklı ilişkiler de önemlidir. Yani, karşı tarafa duyduğunuz empati veya o toplumun karşı tarafa olan ortak bakış açısı, toplumun göçmenler hakkındaki ortak düşünceleri ve değer yargıları, yabancılara karşı hassas davranma, özellikle şu açıdan önemlidir: "Kişi, ancak bu şekilde gerçek kişiliğini koruyabilir". Bu görüş sadece batı toplumlarında değil diğer toplumlarda da önemlidir. Özellikle Amerikan edebiyatında "face work" bakış açısı Goffman'dan (1994) bu yana önemlidir. Bu bakış açısı özellikle kültürlerarası diyalogda ön plana çıkar. Bunu şu şekilde daha iyi anlayabiliriz: Değer yargıları ve rol paylaşımları söz konusu olan kültürlerarası diyaloglarda karşı cinse ve yabancılara karşı yapılan üstünlük kurma çabası ile ilgili diyaloglarda başarısızlıkla sonuçlanır. Diyalogumuz her zaman eşit mesafede olmalıdır. Aksi takdirde yanlış anlamalar ve iletişim bozuklukları yaşanır (Roth, 2002: 25).

Önemli olan ilişkilerin tamamlayıcı olarak görülmesidir. Yani "karşı tarafın cesaretini kırmamalısınız, kişiyi çaresiz bırakmamalısınız". Sadece bu davranış biçimleri katılımcıların birisini baskın yaparken, diğerini zayıf ve zavallı durumuna düşürebilir. Kültürlerarası ilişkilerde iletişim sürecini bir devinim olarak görmek gerekir. Örneğin, karşı taraf sizin olumsuz davranışlarınızı sezer ve bunu değiştirmek için çaba

sarf ettiğinizi hissederse, onun size karşı duyduğu olumsuz görüşlerin haklılığı ispat edilmiş olarak görür. Sorulması gereken ise, neden sosyal yetinin, yani genel olarak şeffaflık, esnek olma, toleranslı yaklaşım ve karşılıklı yakınlaşan empati çatışmaları önleme yeteneğinin, kültürlerarası iletişimde etkili olmadığıdır. Bütün yetenekler ve eylemler başarılı bir kültürlerarası iletişimin başlangıcı olabilirler. Kültürlerarası iletişim için bazı yeti ve özelliklerin bulunması gerekir. Bu konuda İngiliz bilim adamları özellikle bir yabancıyla karşılaşınca ortaya konan kendine güvensizlik veya kendine güven duymama ve korku davranışları konusunda bazı tespitler yapmışlardır (Goffman, 1994: 33).

Bu güvensizlik veya korku nedeniyle, yabancıya gösterilen tepki de o derece güçlü ve kırıncı olmaktadır. Burada sadece bireysel önyargılar öne çıkmamakta, bunun yanında toplum tarafından kazanılmış önyargılar ve nedenler de etkili olabilmektedir. Kendi kültür ve toplum yargılarına bağlılığın yanında, bunların yabancılara karşı duyduğu önyargılar da etkili olarak kültürlerarası iletişimi etkileyebilmektedir. Bütün yukarıda anlatılanların ışığında bireyler özellikle göçmenlere karşı olumlu ya da olumsuz duyarlılıklar geliştirmektedirler. Bu durum sadece durağan düzensizliği değil iletişimin çerçevesini, grup deneyimlerini ve ırkçı deneyimlerini de etkiler.

Bir gruba duygusal anlamda temayül gösterme, grup özellikleri ve tecrübeler ışığında belirli bir tanıma bilgisinin daha önce kazanılmasını gerektirir. Şayet yetinin, karmaşık bir bilgi yapısı davranışı ve yetenek olarak anlaşılması gerekiyorsa, kültürlerarası iletişime farklı alanların katılması gerekebilir. Olayları pedagojik açıdan incelemek gerekirse, sağlıklı bir kültürlerarası iletişim olması için ortak değer yargıları, kuralları ve davranış biçimleri geliştirmek zorunludur.

Burada en önemli konu farklı kültürden kişilerin birbirleriyle olan ilişkileridir. Başka bir örnek, verilen eğitime olan bakış açıları ve eğitimin kapsadığı içeriktir.

Yukarıda anlatılan konularla ilgili katılımcılar arasında olumsuzluk varsa, katılımcılar hemen karşı karşıya gelmemelidirler ve diyalogu başarısızlığa uğratmamalıdır. Önemli olan bireysel bakış açısını toplumunkiyle harmanlayarak olumsuz görüşleri yumuşatabilmek ve kişisel çıkarlar uğruna diyalogu kesmemektir. Zaman zaman kendi du-

rumunu gözden geçirmek ve olaya bir misyonerlik faaliyeti gibi yaklaşmamak gerekir. Çünkü diğer toplumlarda da bu tür davranışa karşı olumsuz duygular çok derindir.

Bazen çok karmaşık kültürlerarası iletişim konularında ve olayları etnik yapıya bağlamada, farklılığı inkar etme sorunu ortaya çıkarabilir. Bu durumda kişinin kendi yetersizliğini tekrar gözden geçirmesi ve olaylara başka açıdan bakarak, yeni eylem türleri geliştirmesi tavsiye edilir. Kültürlerarası yetinin pedagoglar ve psikologlar tarafından ele alınmaması nedeniyle, kurumsal temelli bir araştırma yapılmadığını, araştırma sonuçlarından öğrenmekteyiz ve yapılan bu yanlışlık bilim adamlarınca sık sık dile getirilmektedir. Kültürlerarasılığın kurumsallaşması iş yerinde birlikte çalışanların davranışlarına bağlıdır. İşbirliği, katılımcılığı ve şeffaflığı öngörür ve bu kriterler birlikte çalışma için en önemli kriterlerdir.

Sonuç

Dünya, hiç olmadığı kadar hızlı ve yoğun bir değişim süreci içerisine girmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik yapılar sürekli bir değişim geçirmektedir. Küreselleşen dünyadaki tüm örgütler, her alanda yaşanan hızlı değişim ve gelişmelere ayak uydurmak, yeni koşullara uyum sağlama çabası içindedirler. Küreselleşme sürecinden en hızlı etkilenen kitle iletişim araçları olmuş, sınırların kalkması, iletişim politikalarının da küreselleşmesine yol açmıştır.

Günümüzde iletişim, eski geleneksel boyutlarından sıyrılarak, çok geniş kitlelere son derece hızlı ulaşmayı sağlayan teknolojilerle donanmıştır. Bu fırsatlardan yararlanmak, dinamik değişim sürecine hazır olmak ve geleceği şekillendirmek için yönetim kavramı stratejik bir vizyonla değerlendirilmelidir. Çünkü yeni koşulların ortaya koyduğu yeni paradigmlar, yaratıcı, yenilikçi, akılcı ve öngörülü yönetim politikaları gereksinim duymaktadır. Yeni süreçle birlikte, yönetim anlayışının geleneksel düşünce temelinde ortaya çıkan ve “Sanayi Dönemi” boyunca bu dönemin zihniyet yapısına uygun biçimde gelişen katı, bürokratik ve mekanik yapısından uzaklaşarak bilgi çağının yönetim felsefesinin dayandığı postmodern öncüllerden hareketle yeni boyutlar kazanmaya başlaması; örgütlenmede ve işleyiş yapısında kaliteyi,

verimliliği, etkenliği, rekabetçiliği, esnekliği, katılımcılığı ve demokratikleşmeyi esas alan yeni yönetim paradigmasını gündeme getirmiştir Yeni yönetim paradigmasının özünü oluşturan “yalın yönetim-etkin örgütlenme” ilkeleriyle de yakından bağlantılı olan söz konusu paradigmlar, güncel gelişmeler doğrultusunda sürekli yeni boyutlar kazanarak sayıca ve nitelik yönünden artmaktadırlar.

Yönetimin genel değişimi içinde oluşan ve ağırlıklı olarak 20.Yüzyılın son çeyreğinde doğarak gelişen bu paradigmlar, neredeyse bütünüyle işletme yönetimi alanında ortaya çıkmalarına rağmen, bunları yalnızca serbest girişim gücünün büyüme ve gelişme amaçlarına hizmet eden yenilikler olarak görmemek gerekir. Bu çerçevede başta değişim ve iletişim olmak üzere söz konusu paradigmalardan, salt işletme ölçekli pratik modeller değil; küçük ya da büyük, basit ya da karmaşık, özel ya da kamusal, yönetim olayının söz konusu olduğu her yerde düşünülebi-lecek ve karşımıza çıkabilecek oluşumlar olarak değerlendirilmelidir.

Konuyu özetlersek, göçmenlere çalıştıkları ülkelerde uygun şartların sunulması, onların yabancı kültürleri tanıma, kendi kültürlerini tanıtma ve kültürlerarası iletişim kurabilme imkânı verir ve onlar için de bütün kültürlerin değerli olduğunun bilinmesi ve ortak değer yargılarında bu-luşulma arzusu gerçekleşmiş olur. Ancak bu şekilde, ortak bir kültürle-rarası yeti kazanılabilir, aksi takdirde çatışmalar kaçınılmazdır.

Kaynakça

AKTAŞ, Tahir (2003) Makaleler.

ANDERSON, Phillip (2000) “Interkulturelle Kompetenz innerhalb der deutschen Kommunalverwaltung”, Migration und soziale Arbeit, H. 2.

AUERNHEIMAR, Georg (Hrsg.) (2002) “Interkulturelle Kompetenz und Professionalität, Opladen”.

BANNING, Heinz (1995) Bessere Kommunikation mit Migranten. Ein Lehr- und Trainingsbuch, Weinheim u. Basel.

BOMMES, Manfred (1990) “Die meisten türkischen Väter sind so.”, Informationsdienst zur Ausländerarbeit, H. 4.

BOURDIEU, Pierre (1991) Sozialer Raum und "Klassen". Zwei Vorlesungen, 2. Auflage Frankfurt/M.

DEMIRCAN, Ömer (1990) *Yabancı Dil öğretim Yöntemleri*, Can Ofset, 1. Baskı, İstanbul.

DOYÉ, Peter (1995) "Lehr- und Lernziele des Fremdsprachenunterrichts", Bausch / Christ /Krumm (Hrsg.) Handbuch Fremdsprachenunterricht, Franke Verlag,Tübingen.

FANSELOV,G./ Felix S.W.: (1993) Sprachtheorie, München.

GAITANIDES, St. (2003) Ergebnisse der wissenschaftliche Begleitung eines Projekts zur Einführung des Qualitätsmanagement in der interkulturellen Kinder-, Jugend- und Familienarbeit in München. In: Sozialreferat der Landeshauptstadt München (Hg.) Offen für Qualität. Interkulturell orientiertes Qualitätsmanagement in Einrichtung der Migrationssozialarbeit. München.

GALLOIS, C. Et al. (1995) *Accommodating intercultural encounters*, Elaborations and extensions. In : Wiseman, R. L.

GENÇ, Ayten (2000) *Wörterbuch Paedagogik, Deutsch – Türkisch*, Hacettepe Taş Kitabevi, Ankara

GRİCE, Paul.(1968) *Logik und Konversionanalyse*, London.

GOFFMAN, E. (1994) *Interaktion und Geschlecht* Frankfurt/M. New York.

GUMPERZ, J. (1975) *Sprache, lokale Kultur und soziale Identität*, Düsseldorf.

HERRLITZ, Wolfgang (1990) *Sprached: Intercultural Communication Theory*. Thousand Oaks, London, New Delhi.

HINNENKAMP, V. (1989) *Interaktionale Soziolinguistik und interkulturelle Kommunikation*. Gesprächsmanagement zwischen Deutschen und Türken. Tübinge.

KIESEL, D./Volz, F. R. (2002) "Anerkennung und Invention." Moral und Ethik als komplemetäre Dimension interkultureller Kompetenz. In: Auernheimar, G. (Hg.), Interkulturelle Kompetenz und pädagogische Professionalität, Opladen.

KNAPP, A. (2002) "Interkulturelle Kompetenz: eine sprachwissenschaftliche Perspektive". In: Auernheimer, G. (Hg.) *Interkulturelle Kompetenz und pädagogische Professionalität*, Opladen.

LEIPRECHT, R. (2002) Interkulturelle Kompetenz als Schlüsselqualifikation aus der Sicht von Arbeitsansätzen in pädagogischen Handlungsfeldern, In: Migration und soziale Arbeit. H. 3+4

MATTL, Ch. (2006) Interkulturelle interpersonale Konflikte? Ansatzpunkte zum Verständnis von Konfliktsentstehung und Konfliktverhalten im interkulturellen Kontext. Frankfurt/M. U. London.

REHBEIN J. (1985) (Hg.) *Interkulturelle Kommunikation*, Tübingen.

ROTH, H. -J. (2002) *Kultur und Kommunikation* (Kap. 3) Opladen.

SCHIFFRIN, D. (1987) *Discourse markers*, Cambridge et al.

SCHULZ VON THUN, F. (1992) Miteinander reden, Störungen und Klärungen, Bd. 1. Reinbek b. Hamburg.

STRECK, J. (1985) *Kulturelle Codes und ethnische Grenzen*, Dre: Theorien über Fehlschläge in der interkulturellen Kommunikation. In: Rehbein.

THIERSCH, H. (1984) "Verstehen oder Kolonialisieren? Verstehen als Widerstand", In: Müller S./Otto, H.-U. (Hg.), *Verstehen oder Kolonialisieren?* Bielefeld.

THOMANN, Ch. / Schulz von Thun(1988) Klärungshilfe.Handbuch für Therapeuten, Gesprächshelfer und Moderatoren in schwierigen Gesprächen.Theorien, Methoden, Beispiele. Reinbek b. Haburg.

TING-TOOMY, S./Oetzel, J. (2001) *Managing intercultural conflict effectively*, Thousand Oaks, London New Delhi.

WEIß, A. (2001) *Rassismus wider Willen*, Ein anderer Blick auf eine Struktur sozialer Ungleichheit. Wiesbaden.

Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri Ve Kelam İlmi'ndeki Yeri

Maturidi's Life, Work and Place in Islamic Theology/Kalam

Recep Önal¹

Özet

Mâtürîdî, tarihte çeşitli din, inanç, ideoloji, kültür ve medeniyetlere beşik vazifesi gören Maverâünnehir bölgesinde yaşamıştır. Onun yaşadığı dönem, İslâm dünyasında pek çok gelişme ve değişimlerin yaşandığı, değişik dinî, itikadî, felsefî, siyasî akımların peş peşe türediği, diğer din ve kültür mensuplarıyla ilişkilerin yoğunlaştığı, İslâm'ın temel esaslarına içeriden ve dışarıdan meydan okumaların arttığı bir dönemdir. Böyle bir dönemde yetişen Mâtürîdî, eserlerinde İslam inancına karşı çıkan inkârcı dinî ve felsefî akımların görüş ve iddialarını inceleyerek rasyonel bir tutumla çürütmeye çalışmıştır. Ayrıca, İslam'a yönelik bu fikrî saldırılara karşı büyük mücadele vererek İslam inanç esaslarının yerleşip sistemleştirilmesine ve yayılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Bu makalede,Mâtürîdî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra,kelam ilmindeki yeri tespit edilmemeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Matürîdî, Kelam, Kitâbü't-Tevhîd, Te'vîlatü'l-Kur'an

---

1 Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, onal1975@gmail.com

Abstract

Imam Maturidi lived in Transoxiana (Maveraunnehir) where history of various religions, beliefs, ideology, which acts as a cradle of culture and civilization. The period in which he lived, the Islamic world is experiencing many changes in the development and various religious, faith, philosophical, political movements in succession species, the concentration of the relations with members of other religions and cultures, and this period is one of increased internal and external challenges on the basic principles of Islam. Maturidi grown in such a period, the unbelievers against the Islamic faith in the works of religious and philosophical currents of view and tried to refute claims by examining a rational manner. In addition, these intellectual attacks on Islam by great struggle against the spread of the Islamic faith, and made significant contributions to the principles of systematization settle.

In this article, after giving information about the life and works of Imam Maturidi, studied theology role and importance of being detected

Key Words: *Maturidi, Kalam, Kitab al-Tawhid, Tawilat al-Qur'an.*

Giriş

Geleceğimizin inşasında geçmişin tecrübesi, ilmî ve kültürel birikiminden istifade edilmesinin, büyük fayda sağlayacağı şüphesizdir. Diğer bir ifadeyle geçmiş nesillerin tecrübe ve başarılarını tespit ederek gelecek nesillere taşımak toplumsal ilerlemenin en temel unsurlarındandır. Bu bakımdan, gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse İslâmî ilimlerin teşekkül etmeye başladığı erken dönemlerdeki ilmî birikimlerden faydalanmak ve özellikle İslam düşüncesine önemli katkıları olan alimleri yakından tanımak ve onların tecrübelerinden istifade etmek oldukça önem arz etmektedir.

Bu çalışmamızda, X. yüzyılda yaşayan, İslam düşüncesine fikrî, itikadî ve ilmî anlamda önemli katkılarda bulunan ve Ehl-i sünnet kelâmının en önemli temsilcisi olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'yi tanıtmaya çalışacağız.

Mâtürîdî, İslam dünyasının birçok gelişmelere ve değişmelere sahne olduğu; dinî, itikadî, felsefî ve siyasî mezhep ve akımların, bid'at içerikli görüş ve sapmaların ortaya çıktığı ve İslam inancına hem dışarıdan hem içeriden zararlı ve yıkıcı düşüncelerin sokulmaya başladığı bir dönemde yaşamıştır. Böyle bir ortamda yetişen Mâtürîdî, içinde yaşadığı Müslüman toplumun inanç ve değerlerine karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmiş, İslam'a yönelik yıkıcı faaliyetlerine karşı kaleme aldığı eserleri ile büyük mücadele vermiştir. Bu çerçevede o, eserlerinde İslam inançlarını hedef alıp yıkmaya çalışan pek çok inkârcı dinî ve felsefî akımların görüş ve iddialarını ele alarak çürütmeye çalışmış, başta tevhid inancı olmak üzere İslam'ın temel inanç esaslarını tespit edip, savunarak sağlam bir temele oturtmuştur.

1. Mâtürîdî'nin Hayatı

Kaynaklarda Mâtürîdî'nin tam adı "Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî el-Hanefî" şeklinde zikredilir. Ayrıca Ehl-i bid'at ile yaptığı münazaralar ve ilmî gayreti sebebiyle "Âlemü'l-hüdâ", "İmâmü'l-hüdâ", "İmamü'l-mütekellimîn", "Mûsâhhihi akâidi'l-müslimîn", "Reîsü Ehli's-sünne" gibi çeşitli unvanlarından da bahsedilmektedir.² Diğer taraftan o, Semerkand şehri-

2 Ömer en-Neseî, 1991: 32 vd.; Kureşî, 1993, II: 130 vd.; Taşköprüzâde, 1961:56-63.

ne nispetle es-Semerkandî, Mâtürîd'e nispetle el-Mâtürîdî olarak da nitelendirilmiştir.³ Kullanılan bu nisbeler arasında en meşhur olanı ise "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî"dir.

Mâtürîdî, bugünkü Özbekistan Cumhuriyeti'nin Semerkand şehrinin bir köyü veya mahallesi olan Mâtürîd'de doğmuştur.⁴ Ölüm tarihi (333/944) hususunda ittifak edilmekle birlikte, doğum tarihi konusunda kaynaklarda ihtilaf vardır. Yaygın kanaata göre, bir asra yakın hayatının takriben 238/852 yıllarında başladığı tahmin edilmektedir.⁵ Fakat bu tahmine itiraz eden bazı âlimler de olmuştur. Onlara göre bu tarih kabul edildiği takdirde Mâtürîdî, yüz yıla yakın yaşamış olmaktadır. Bu nedenle söz konusu âlimler, Mâtürîdî'nin ölüm tarihinden hareketle ortalama bir insan ömrü düşünülerek 256/870 tarihinde doğmuş olabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁶

Mâtürîdî'nin ailesi ve nesebi hakkında, babası ve dedesinin adından başka bir şey bilinmemektedir. Ailesinin Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669) neslinden gelmiş olduğu rivayetinden hareketle Arap asıllı olduğu iddia edilmektedir.⁷ Ancak tarihî ve ilmî verilerle bağdaşmadığı için bu iddianın İsabetli olmadığı sonraki araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Mâtürîdî üzerinde araştırma yapanlar, onun Türk asıllı olduğunu söylemekte ve bu görüşlerini de Mâtürîdî'nin eserlerinde kullandığı üslûbun Arap dili ve gramer yapısından ziyade Türkçe dil yapısına uygun olmasına dayandırmaktadırlar.⁸

Hayatı boyunca Ehl-i sünnet akidesini öğretmek ve müdafaa etmek için çaba gösteren Mâtürîdî'nin 333/944 yılında bir asra yakın süren dopdolu hayatı doğduğu şehir olan Mâtürît'te sona ermiş ve Semerkand'ın Çâkerdîze mahallesinde ulema ve eşraf kabristanına defnedilmiştir.⁹

3 Sem'ânî, 1980: XI, 55; Leknevî, ts.: 195; Kutluboğa, 1992: 201.

4 Hamevî, 1977: V, 32; Yaltkaya, 1932: 23.

5 Ali, 1990: I, 296; Huleyf, 1974: XIII, 316.

6 Watt, 1998: 385; Işık, 1980: 9.

7 Sem'ânî, 1980: XI, 55; Zebidî, 2002: II, 5.

8 Topaloğlu, 2009: 18-19; Yazıcıoğlu, 1985: XXVI, 283.

9 Kutluboğa, 1992: 200; Taşköprüzâde, 1961: 56.

2. Hocaları ve Talebeleri

İslâm düşüncesinde ilmi, hocaları, öğrencileri ve eserleri ile haklı bir şöhrete sahip olan Mâtürîdî, M. IX yüzyılın sonu ile X. Yüzyılın başlarında Mâverâünnehir bölgesinde yaşamıştır. Tarihsel olarak çeşitli din, mezhep, felsefe, kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Mâverâünnehir ve çevresi, aynı zamanda ilmî faaliyetler bakımından oldukça hareketli bir yapıya sahiptir. Bu nedenle bölge, özellikle İslâm dünyasında birçok gelişmelerin ve değişmelerin yaşandığı X. yüzyılda en büyük dinî ve fikrî kesişim noktalarından birini temsil eden bir metropol şehir özelliği kazanmıştır. Mâtürîdî'nin böyle bir ortamda yaşamış olması, fikrî ve ilmî düzeyde yetişmesine olumlu katkılar sağlamıştır. Diğer taraftan Mâverâünnehir bölgesinin, ribatlar, eğitim merkezleri ve medreseler sayesinde İslâm dünyasındaki çok sayıda âlimleri bir araya getiren bir konuma sahip olması da Mâtürîdî'ye çeşitli âlimlerle tanışma fırsatı sunmuştur.

İçinde bulunduğu bu imkânları değerlendiren Mâtürîdî, ilim hayatı oldukça ileri seviyede bulunan ve yaşadığı asırda özellikle İslâm kültür merkezi olarak tanınan Semerkand'da tahsiline başlamıştır. Onun yetiştiği dönemde Semerkand'da Ebû Hanîfe'nin itikadî ve fikhî fikirlerinin felsefî ve teolojik temellerinin tartışıldığı “Dârü'l-Cüzcâniyye” adıyla bilinen önemli bir medrese tesis edilmiştir.¹⁰ Mâtürîdî, bu medresede eğitim görme fırsatı bulmuş, zamanın en önemli ve meşhur âlimleri ile tanışarak onların ilim halkalarına katılmıştır. Nitekim kaynaklarda Mâtürîdî'nin ders aldığı bu medresedeki hocaların Hanefî ekolüne bağlı olduğu ifade edilmiştir.¹¹ Mâtürîdî'nin derslerine katıldığı hocalarının arasında, Ebû Bekir Ahmed b. İshak b. Subh el-Cüzcânî (ö. 200/815), Muhammed b. Mukâtil er-Râzî, (ö. 248/862), Ebû Nasr Ahmed b. Abbas b. Hüseyin el-Iyâzî (ö. 260/874), Nusayr b. Yahya el-Belhî (ö. 269/881), Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Cüzcânî (ö. 285/898) gibi fakih ve kelâm âlimlerini saymak mümkündür.¹² Bunlardan özellikle Muhammed b. Mukâtil er-Râzî ile Nusayr b. Yahya el-Belhî Horasan'ın başta gelen fakihleri arasında yer almaktadır. Ayrıca

10 Ebû'l-Muîn en-Nesefî, 2004: I, 468-469; Kuegelgen ve Muminoz, 2003: 262.

11 Zebîdî, 2002: II, 5; Huleyf, 1974: XIII, 317.

12 Taşköprüzâde, 1961: 56; Beyâzîzâde, 2004: 23; Zebîdî, 2002: II, 5.

söz konusu âlimler Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) talebeleri olan İmam Muhammed (ö. 189/805) ve İmam Ebû Yusuf'dan (ö. 182/798) ders alan Süleyman el-Cüzcânî'nin öğrencileridir.¹³ Dolayısıyla ilmî silsilesi bu hocaları vasıtasıyla Ebû Hanîfe'ye ulaşan Mâtürîdî, bu medresede Hanefî âlimlerinden ders alarak, ilmî bakımdan Ebû Hanîfe ve öğrencileri ile bağlantı içerisinde olmuş, bu sayede Ebû Hanîfe'nin görüşlerini çok iyi anlama ve yorumlama imkânı bulmuştur.¹⁴ Bu bilgilere göre, Mâtürîdî'nin şahsiyetinde ve fikir dünyasında önemli etkide bulunan manevî hocalarının en başında Ebû Hanîfe'nin geldiğini söyleyebiliriz. Zira Mâtürîdî'nin eserleri incelendiğinde, görüşlerinin çoğunu Ebû Hanîfe'nin fikrî temelleri üzerine oturttuğu görülmektedir.

İlmî kabiliyetini Dârü'l-Cüzcâniyye Medresesi'nde göstererek alimler arasında mümtaz bir mevki elde eden Mâtürîdî, burada ve değişik yerlerde verdiği dersler sayesinde ilmî birikim ve tecrübelerini, görüşlerini ve metodunu sonraki asırlara ulaştıracak; İslâm düşüncesine hizmet edecek, çok değerli talebeler yetiştirmiştir. Kendi döneminden itibaren görüşlerini takip eden, yorumlayan ve yaymaya çalışan bu talebe ve takipçilerin sayesinde onun düşünce sistemi ve görüşleri günümüze kadar ulaşmıştır.

İlmî yönüyle Mâtürîdî'yi takip eden öğrencileri ile daha sonra oluşturduğu sistemin yerleşmesine önemli katkılarda bulunan âlimlerin başında talebeleri Ebü'l-Kâsım İshak b. Muhammed b. İsmâil es-Semerkanî (ö. 342/954), Ebü'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüfeğnî (ö. 345/956), Ebû Muhammed Abdülkerim b. Mûsâ el-Pezdevî (ö. 390/1000) Ebû Ahmed el-İyâzî (ö. IV./X. asrın başları) gelmektedir.¹⁵ Bunların dışında Mâtürîdî'den sonra fikirlerini takip edip yaymak suretiyle Mâtürîdiyye mezhebinin esasları çerçevesinde Ehl-i sünnet kelâmına katkı sağlayan kelâmcıların arasında, Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100), Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142), Sirâceddîn Ali b. Osman el-Üşî (ö. 575/1179), Nureddin es-Sabûnî (ö. 580/1184), Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) ve İbnü'l-Hümam (ö. 861/1457) gibi kelâmcıların isimleri zikredilebilir. Söz konusu bu

13 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, 2004:I, 468-469; İmamoğlu, 1991: 17.

14 Topaloğlu, 2009:22; Huleyf, 1974: XIII, 317.

15 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, 2004:I, 470-471; . Gâfî, 1989: 49-50.

âlimler, başta Mâverâünnehir olmak üzere Türkistan, Kazan, Buhârâ, Afganistan, Pencap ve Kaşgâr dolaylarında Mâtürîdî mezhebinin yayılmasına katkıda bulunmuş, Mâtürîdiyye ekolünün bu bölgelerde yaşayan müslümanların itikatta mezhebi haline gelmesinde, ilmî ve fikrî yapılanmaları üzerinde derin izler bırakmış ve bu suretle Türk İslâm düşüncesinin şekillenmesine önemli katkılar sağlamışlardır.¹⁶

3. Eserleri

Mâtürîdî, başta kelâm ilmi olmak üzere, hadis, fıkıh, tefsir, mezhepler tarihi, cedel, usûl-ü fıkıh, Kur'an-tecvid ve diğer ilimlerde, temel kaynak niteliği taşıyan birbirinden değerli eserler telif etmiştir. Bu gerçek, bize kadar ulaşan eserlerinde açıkça görülmektedir. Bu bağlamda onun *Kitâbü't-Tevhîd* eseri, kelâm, felsefe ve cedel konusundaki derin ilmini; *Te'vilâtü'l-Kur'an* ise tefsir, hadis, fıkıh ve akâid ilimlerindeki derin vukûfiyetini ortaya koymaktadır.

Mâtürîdî'den söz eden kaynaklar, çeşitli İslâmî ilimler sahasında pek çok eserler yazdığını kaydederek. Bunların içerisinde hacimli eserler olduğu gibi birkaç fasükülden meydana gelen küçük risaleler de vardır. Fakat bunlardan günümüze *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vilâtü'l-Kur'an* olmak üzere iki eseri ulaşabilmiştir. Bu iki eser dışında Mâtürîdî'ye pek çok eser atfedilmekte ise de bunlar, çeşitli sebeplerle günümüze kadar intikal etmemiştir. Bu nedenle günümüze ulaşmış olan söz konusu bu iki eser, kısaca tanıtılıp, günümüzde mevcut olmayan eserleri ise sadece ismen zikredilecektir.

3.1. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî'yi bir mütekellim olarak şöhretin zirvesine çıkaran en önemli eserlerinden biri olarak *Kitâbü't-Tevhîd* kabul edilmektedir. Zira başlı başına bir kelâm kitabı olan bu eser, kelâmî görüşleri açısından Mâtürîdî'nin en önemli çalışmasıdır. Bu nedenle Mâtürîdî'nin kelâm ilmindeki yerini saptamak ve kelâmî görüşlerini bir bütün olarak öğrenmek için hiç şüphesiz onun, söz konusu bu eserini ele almak icap eder. Mâtürîdî'den söz eden hemen hemen bütün kaynaklar, söz konusu eseri *Kitâbü't-Tevhîd* ismiyle onaife etmektedirler.¹⁷ Bu nedenle

16 Özcan, 2002: V, 463; Yeprem, 1997: 257.

17 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, 2004:I, 21, 130, 397, 472; Pezdevî, 2003: 14.

eserin ismi ve müellifi konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Bu konuda tek ihtilaf, bazı kaynaklarda söz konusu eserden *Kitâbü't-Tevhîd* ve *İsbâtü's-Sıfat* şeklinde bahsedilmiş olmasıdır.¹⁸ Dolayısıyla *Kitâbü't-Tevhîd*'in ilk dönemlerden beri bu isimle meşhur olduğunu ve bu durumun günümüzde yapılan akademik çalışmalar için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.¹⁹

Kitâbü't-Tevhîd'in içeriği, bir mukaddime (giriş) ve beş bölümden oluşmuş ve her bir bölüm kendi içinde de çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Söz konusu bölümlere bakıldığında genel olarak, epistemoloji (bilgi kuramı), ulûhiyet, nübüvvet ve semiyât konuları ele alınmıştır. Buna mukabil diğer klasik kelâm eserlerinde yer alan imamet konusuna değinilmemiştir.

Eserin ilk sayfalarını teşkil eden girişte, dinin doğru anlaşılmasında delil ve burhanların gerekliliği üzerinde durulmuş, bu bağlamda nakil ile aklın dinin tanınmasında vazgeçilmez iki temel esas olduğuna dikkat çekilmiştir. Daha sonra konuyla ilgili olarak beşerî bilginin tanımı, konuları ve bilgiedinme yolları (bilginin kaynakları) gibi hususlar, karşı tarafın görüşlerine de yer verilerek ele alınmıştır.²⁰ Bu yönüyle söz konusu eser, hem “beşerî bilginin kaynakları” nazariyesini ilk kez ortaya koyan ve bu suretle bilgi nazariyesinin kelâm ilminin müstakil bir konusu haline gelmesine ön ayak olan bir kelâm eseri kabul edilmiş²¹ hem de “teolojik felsefe klasiği” olarak nitelendirilmiştir.²²

Kitâbü't-Tevhîd'in birinci bölümünde İslâm kelâmının temel konusunu teşkil eden ulûhiyyet konusu, bu bağlamda âlemin yaratılmışlığı, Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve fiilleri konuları ele alınmıştır. Konular Allah'ın varlığı ve birliği (Tevhid) ilkesi ekseninde işlenmiş, bu çerçevede tevhid inancına aykırı olan din ve mezheplerin görüşleriyle alınarak çeşitli aklî ve naklî delillerle çürütülmeye çalışılmıştır. Yine bu bölümde konular ele alınırken yeri geldiğinde her bir mezhep ya da şahıs ayrı başlık altında eleştiriye tabi tutulmuş, bunlara karşı genelde

18 Çelebi, 1941: II, 1406; İsmâil Paşa, 1955: II, 36.

19 Bu çalışmalar için bk. Gâlî, 1989: 64; Eroğlu, 1971: 18; Kutlu, 2003: 396.

20 bk. Mâtürîdî, 2002: 3-17.

21 Ali, 1990: I, 298; Bahçeci, 1986: 25; Özcan, 1993: 23.

22 Özcan, 1995: 10; Kutlu, 2003: 22-23.

İslâm akâidi, özelde Ehl-i sünnet düşüncesi savunulmuştur. Buna göre bu bölümün neredeyse tamamının tevhid inancına karşı çıkan veya bu inancı bozan felsefî ekol ve dinî mezheplerin eleştirisine ayrıldığını söyleyebiliriz.²³

Eserin ikinci bölümü, nübüvvet bahsine ayrılmıştır. Bu başlık altında nübüvvet müessesesinin ispatı ve insanlar için gerekliliği üzerinde durulmuş, bu bağlamda nübüvvet münkirlerinin görüşleri nakledilerek çeşitli aklî ve naklî delillerle tek tek çürütülmeye çalışılmıştır. Buna ilaveten Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatı konusuna yer verilmiş, başta Ehl-i kitap olmak üzere onun peygamberliğini kabul etmeyenlere karşı ciddi eleştiriler yöneltmiştir.²⁴

Üçüncü bölümünde ise “kaza ve kader” konularına temas edilmiştir. Burada kader konusu hikmet-sefeh, adl-zulüm kavramları çerçevesinde ele alınmış, konuyla ilgili problemler, aklî ve naklî delillerle çözülmeye çalışılmıştır. Ayrıca kulların fiilleri (istitâati), iradesi, taati, mâsiyeti, eceli ve rızkı gibi kader ve kaza ile ilgili çeşitli kelâmî konular da yer verilmiştir.²⁵

İslâm kelâmının temel konularından olan ahiret (semiyyât) konusu *Kitâbü't-Tevhîd*'de müstakil bir başlık altında işlenmemiştir. Fakat eserin dördüncü ve son bölümünde, ahiret inancıyla birebir ilgili olan büyük günahlar ve bunları işleyenlerin durumu, tevbe, şefaât, iman ve İslâm terimlerinin mahiyeti gibi bazı temel hususlar incelenmiştir.²⁶

Bu bilgilerden hareketle diyebiliriz ki; *Kitâbü't-Tevhîd*, çeşitli dinî ve itikadî konularda lüzumlu ve yeterli bilgiler vererek münakaşa ve tenkid yapan, İslâm dışı din ve mezheplerden, farklı pek çok İslâm fırkalarından, bunların görüşlerinden ve takipçilerinden bahseden; bu özelliği ile de sahasında ender rastlanan ve kelâm tarihi ve mezhepler tarihi açısından da büyük bir öneme sahip olan temel İslâm kaynaklarının başında gelen bir eserdir.

Kitâbü't-Tevhîd'in İslâm düşünce tarihindeki bu önemine rağmen

23 Bk. Mâtürîdî, 2009: 21-217.

24 Bk. Mâtürîdî, 2009: 221-272.

25 Bk. Mâtürîdî, 2009: 275-413.

26 Bk. Mâtürîdî, 2009: 418-520.

bilinen tek bir yazma nüshası vardır. Bu da İngiltere’de Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi’nde (Add., nr. 3651) bulunmaktadır. Diğer taraftan eserin üzerinde yapılan herhangi bir şerh veya haşiye çalışması da bulunmamaktadır. Kaynaklarda yazma nüshalarının yaygınlık kazanamamasının ve şerhlerinin bulunmamasının en önemli sebebi, eserin konular ele alınırken anlaşılması zor olan ve kastedilen manaları açık olmayan lafızları ve benzeri güçlükleri içeren bir kitap olmasına bağlanmaktadır. Buna ilaveten eserin nakli esas almakla birlikte akla fazla yer verip onu yüceltmesi, yer yer bir felsefe, dinler tarihi kitabı ve özellikle din ve mezheplere yönelik bir reddiye niteliğine bürünmesi, Mâtürîdî’nin yaşadığı bölgenin çeşitli istilalara maruz kalıp dinî eserlerin tahrip edilmesi, Mâverâünnehir’in Bağdat, Basra ve Kûfe gibi ilim ve kültür merkezlerinden uzak olması da zikredilen ihmal sebepleri arasında gösterilmektedir.²⁷

Uzun yıllar boyunca neşredilmeyen söz konusu bu eser, ilk kez Fethullah Huleyf tarafından Cambridge Kütüphanesi nr. Add, 3651’de kayıtlı nüshaya dayanılarak 1970 senesinde matbu hale getirilmiştir. Ancak bu neşir başarılı kabul edilmemiştir. Bu nedenle söz konusu eser, daha sonra Bekir Topaloğlu ve Muhammed Arûcî tarafından aynı nüsha esas alınarak Türkiye’de yeniden tahkik edilmiş ve Arapça metni ile neşredilmiştir.²⁸ Türkçe’ye ilk tercümesi Hüseyin Sudi Erdoğan,²⁹ yeni bir tercümesi ise Bekir Topaloğlu tarafından yapılmıştır.³⁰

3.2. Te’vilâtü’l-Kur’an

Mâtürîdî’nin tefsir ile ilgili eseri *Te’vilâtü’l-Kur’an*’dır. Mâtürîdî, bu hacimli eseriyle tefsir alanında önemli bir konum elde etmeyi başarmıştır. Bu eser, tefsir ilmi yanında kelâm, felsefe, mezhepler tarihi, fıkıh, hadis ve birçok İslâmî ilimler alanlarında zengin bilgiler içeren en önemli temel eserlerden biridir. Nitekim Kâtip Çelebi, söz konusu eser hakkında “Hiç bir kitap ona eş olamaz. Hatta şimdiye kadar bu konuda yazılan eserlerin hiç biri kıymet yönüyle ona yaklaşamamıştır.”³¹ diyerek

27 Topaloğlu, 2009:14, 25; Tancî,1954: IV, 1.

28 Mâtürîdî, 2003.

29 Erdoğan,1981.

30 Topaloğlu, 2002.

31 Çelebi, 1941: I, 335-336.

bu eserin önemine dikkat çekmiştir. Günümüzde yapılan akademik araştırmalarda da bu eser,³² Ehl-i sünnet prensipleri doğrultusunda Kur'an'ın baştan sona kadar yorumlayıp Ehl-i sünnet inanç sistemini sağlam ve güvenilir bir zemine oturtan ve bu konuda kaleme alınan ilk Kur'an tefsiri kabul edilmekte, bu özelliği sebebiyle de "Sistemleşen Ehl-i sünnet'in Tefsir Kitabı" olarak nitelendirilmektedir.³³

Dirayet metoduna dayalı ilk tefsir olarak da kabul edilen bu eserden,³⁴ kaynaklarda bazen *Te'vilâtü'l-Kur'an*, bazen de *Kitâbu Te'vili'l-Kur'an*, *Te'vilâtü'l-Mâtürîdiyye fî Beyâni Usûli Ehl-i Sünneti ve Usûli't-tevhîd*, *Te'vilât-ü Ehli's-sünne*, *Te'vilât-ü Ebî Mansûr* olarak bahsedilmektedir.³⁵

Te'vilât'in, çoğunluğu Türkiye'de olmak üzere dünyanın çeşitli kütüphanelerinde kırk kadar yazma nüshası mevcuttur. Eserin yurt içi ve yurt dışında kısmî neşirleri yapılmakla birlikte tam neşri Suriye'li Fâtıma Yusuf Heymî ve Mecdî Bâsellüm tarafından tahkik edilerek *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim el-Musemmâ Te'vilatu Ehl-i's-Sünne* ismiyle beş cild halinde Beyrut'ta yayımlanmıştır.³⁶ Ancak yapılan bu neşirler birçok hata ve ihmal taşıdığı ve metnin anlaşılmasını sağlayamadığı gerekçeyle yeterli kabul edilmemiştir. Bu nedenle *Te'vilât'in* Bekir Topaloğlu başkanlığında bir komisyon tarafından yeni bir ilmî neşri yapılmıştır. İlk cildi 2004 yılında İstanbul'da çıkmış olan bu tahkikli neşrin tamamı 17 cilt olarak 2010 yılında yayımlanmıştır.

3.3. Diğer Eserleri

Mâtürîdî'nin bu iki eser dışında çeşitli kaynaklarda yer alan ve Mâtürîdî'ye aidiyeti büyük oranda kabul edilen; ona nispet edildiği halde aidiyeti kuşkulu olan başka eserler de vardır. Mâtürîdî'nin bu eserleri ile ilgili çok sayıda çalışma yapıldığından, burada ayrıntılı ola-

32 Eser üzerinde yapılan akademik araştırmalar için bk. Muhammed Eroğlu, 1971; İmamoğlu, 1991; Özdeş, 2003.

33 Kırca, 1993: 124-125; Çalışkan, 2003: 130.

34 Kırca, 1993: 124; Öztürk, 2005: III, 98.

35 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, 2004: 398, 473; Taşköprüzâde, 1985:II, 133; İsmâil Paşa, 1955:II,36.

36 Mâtürîdî, 2004.

rak tekrar etmek istemiyoruz.³⁷ Bu nedenle söz konusu eserlerin sadece isimlerini zikretmekle yetineceğiz.

Kitâbü't-Tevhîd ve *Te'vilâtü'l-Kur'an* dışında toplam on iki eserin Mâtürîdî'ye ait olduğu büyük oranda kabul edilmiştir. Kaynaklarda yer alan ve ona ait olduğu kabul edilen fakat günümüze ulaşmayan bu eserler şunlardır:

1. *Me'âhizüş-şerâi' (Me'âhizüş-şerâi fî Usûlî'l-fikh)*³⁸ 2. *ed-Dürer fî usûli'd-dîn (Kitâbü'l-Usûl fî Usûli'd-dîn)*³⁹ 3. *Risâle fî mâ lâ yecûzu'l-vakfu aleyhi fî'l-Kur'ân*⁴⁰ 4. *Kitâbü Reddi Evâili'l-edille li'l-Ka'bî*⁴¹ 5. *Reddü Tehzîbi'l-cedel li'l-Ka'bî (er-Red alâ Tehzîbi'l-Kâ'bî fî'l-cedel)*⁴² 6. *Beyânü vehmi'l-Mu'tezile (Beyânü evhâmi'l-Mu'tezile)*⁴³ 7. *Reddü Vaîdi'l-fussâk li'l-Kâ'bî (Reddü Kitâbi'l-Kâ'bî fî vaîdi'l-fussâk)*⁴⁴ 8. *Reddü'l-Usûli'l-hamse li-Ebî Ömer el-Bâhili*⁴⁵ 9. *Reddü Kitâbi'l-Îmâme li-ba'zi'r-Revâfız (Reddü'l-Îmâme li-ba'zi'r-Revâfız)*⁴⁶ 10. *er-Red ala'l-Karâmita (er-Red alâ Usûli'l - Karâmita)*⁴⁷ 11. *Kitâbu'l-Cedel*⁴⁸ 12. *Şerhu'l-Câmi 'i's-sagîr*⁴⁹

Bunların dışında Mâtürîdî'ye nispet edilen başka eserler de zikredilmektedir. Fakat bu eserlerin kendisine ait olup olmadığı hakkında ihtilaf vardır. Dolayısıyla bu eserlerin kesin olarak kendisi tarafından yazıldığını söylemek mümkün değildir. Mâtürîdî'ye aidiyeti ihtilafli olan eserler ise şunlardır:

37 Bu çalışmalar için bk. Kutlu, 2003: 385-432.

38 Çelebi, 1941: II, 1408; Ebû Zehra, ts.: 166.

39 İsmâil Paşa, 1955:II, 36; Ebû Zehra, ts.:166.

40 Topaloğlu, 2009: 29; Kutlu, 2003: 396-397.

41 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, 2004:I, 472; Kevserî, 2004: 7.

42 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, 2004:I, 472; Kutluboğa, 1992:59.

43 Taşköprüzâde, 1985:II, 86; Kevserî, , 2004: 7.

44 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, 2004:I, 472; Kutluboğa, 1992:59.

45 Kutluboğa, 1992:59; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 195.

46 Taşköprüzâde, 1985:II, 86; Kevserî, , 2004: 7.

47 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, 2004:I, 472.

48 Kutluboğa, 1992:59; İsmâil Paşa, 1955:II, 36-37.

49 Kutlu, 2003: 397; Ak, 2006: 45.

1. *Kitâbü'l-Makâlât (Kitâbü'l-Makâlât fi'l-kelâm)*⁵⁰2. *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*⁵¹3. *Şerhu Câmi'i'l-Kebîr* 4. *Kitâbü'l-Akîde (el-Akîdetü Ebî Mansûr el-Mâtürîdî)*⁵²5. *Kitâb fi't-Tasavvuf* 6. *Kitâbü'r-red alâ ehli'l-bid'a ve'l-ehvâ* 7. *Kitâbu'l-Lü'lüyyât* 8. *Kitâbü's-Şia* 9. *Kitab fi fazl süphânallah* 10. *Risâle fi'l-îman* 11. *Risâle fi't-Tevhîd (Kitâbü't-Tevhîd)* 12. *Kitâbü Tefsîri'l-Esmâ ve's-Sifât*⁵³13. *Vesâyâ ve Mürâcât* 14. *Pandnâme* 15. *Fevâid* 16. *Usûlu'l-imâm ve risâle fi Beyânî ğurîhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim* 17. *Şerhu Kitâbi'l-İbâne li'l-Eş'arî*⁵⁴

4. Mâtürîdî'nin Kelâm İlmindeki Yeri

Temel İslâmî ilimlerde üstün bir mevkiye sahip olan Mâtürîdî'nin en çok meşgul olduğu ilim sahalarından biri de hiç şüphesiz kelâm ilmidir. Bu ilme getirmiş olduğu yenilikler ve açılımlar nedeniyle alanında otorite kabul edilerek saygın ve taktir edilen bir kimse olmuştur. Bu nedenle İslâm dünyasında müfessir ve fakih kimliğinden daha ziyade kelâmcı kimliğiyle meşhur olmuştur. Mâtürîdî'nin kelâmıda üstün bir mevki kazanmasında ve bu alanda otorite kabul edilmesindeki en önemli faktör, hiç şüphesiz onun bu ilmin gelişmesi ve sistemleşmesine yönelik çalışmalarda ve katkılarda bulunmasıdır. Mâtürîdî'nin bu katkı ve çalışmalarına geçmeden önce kelâm ilmindeki yeri ve öneminin tespit edilmesi bakımından birkaç hususun açıklanmasında fayda olacağı kanaatindeyiz.

Kur'ân-ı Kerim'in nüzulünden Mâtürîdî'nin yaşadığı M. X. asra gelinceye kadar İslâm dünyası siyâsî, sosyal, ilmi ve kültürel alanda birçok

50 Ebû'l-Muîn en-Nesefî, 2004:I, 72, 211, 398, 472; İsmâil Paşa, 1955:II, 37.

51 Çağdaş araştırmalarda Ebû Hanîfe'nin *Fıkhu'l-Ekber*'inin şerhi olan bu eserin, Mâtürîdî'ye yanlışlıkla nispet edildiğine dikkat çekilerek, Ebu'l-Leys Semerkandî'ye ait olduğu ifade edilmektedir. Ebû Zehra, ts.:166; Topaloğlu, 2009: 31; Macdonald, 1956: VII, 405.

52 Çelebi, 1941: II, 1019; İsmâil Paşa, 1955:II, 36. Bu risale, Y. Ziya Yörükân tarafından *İslâm Akâidine Dair Eski Metinler-1* ve *İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler: İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî* adlı kitaplar içerisinde Türkçe çevirisiyle yayımlanmıştır. Ayrıca aynı risale, M. Sait Yeprem tarafından da *Mâtürîdî'nin Akîde Risalesi* ve *Şerhi* kitabı içerisinde Subkî'nin şerhiyle yeniden tahkik edilerek neşredilmiştir.

53 Y. Ziya Yörükân'ın tespitine göre bu eser, Mâtürîdî'ye değil, Ebû Mansûr Abdülkâhîr el-Bağdâdî'ye aittir. Bk. Yörükân, 1952: I, 105.

54 Yörükân, 2006:227-232; Eroğlu, 1971:17-19; Kutlu, 2003: 397-398.

önemli gelişmelere ve değişmelere sahne olmuş, bu durum neticesinde de İslâm dünyasında dinî anlama ve yorumlama konusunda birbirinden farklı siyasî, felsefî, itikadî, fikhî mezhep ve akımlar ortaya çıkmıştır. Özellikle Hz. Peygamberin vefatından sonra müslümanlar arasında ilk kez ortaya çıkan hilafet/imamet ile ilgili tartışmalar, Hz. Ali'nin hilafeti zamanında meydana gelen Cemel ve Sıffin gibi iç savaşlar ve Emevîlerin baskıcı siyaseti bir takım dinî, siyasî ve içtimai amiller, başta imamet konusu olmak üzere iman-küfür-tekfir, iman-amel-günah-mürtekib-i kebîre, mü'min-kâfir-fâsık, kader-cebir-irade gibi konuların çözümü zor akâid problemleri haline gelmesine neden olmuştur.⁵⁵ Bu problemlerin çözümüne ilişkin verilen cevaplar, Hâriciyye, Şia ve Mürctie gibi ilk siyasî mezheplerin vücuda gelmesine zemin teşkil etmişti.⁵⁶

Bu siyasî fırkalarından sonra İslâm dünyasında itikadî bir takım mezhepler de ortaya çıkmıştır. Bu mezheplerin ortaya çıkmasında yukarıda zikredilen sebeplerin yanı sıra İslâm toplumuna dışarıdan gelen başka amiller de etkili olmuştur. Şöyleki; İslâm dünyası Hicrî ikinci yüzyılın başlarında siyâsî, sosyal ve kültürel olaylara ve gelişmelere de sahne olmuştur. Özellikle İslâmî fetihler hız kazanmış, bunun sonucu olarak İslâm dünyasının sınırları geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu durum, farklı din, kültür ve medeniyetlerin dinî, fıkırî, ilmî ve kültürel alanda karşılıklı etkileşim içerisinde olmasını ve farklı din ve inanç mensupları arasında dinî konularda çeşitli tartışmaların yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır.⁵⁷ Müslümanlarla Yahudi ve Hıristiyanlar gibi farklı din mensupları arasında geçen dinî konulardaki bu tartışma ve münazaralar, özellikle “Allah’ın Sıfat ve İsimleri”, buna bağlı olarak “Sıfat Zat İlişkisi”, “Teşbih-Tecsîm İnancı”, “Kelimetullah”, “Halku’l-Kur’an”, “Kader ve Hür İrade” gibi birtakım tartışma konularının ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵⁸ Buna ilaveten İslâm aleminde yabancı din, kültür ve medeniyetleri daha yakından tanıma ve öğrenme gayesiyle Hint ve İran kültürü ile Yunan felsefesine ait temel eserleri te’lif ve tercü-

55 İlk İslâm fırkalarının oluşmasına neden olan bu tartışma konuları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Eş’ârî, 2005: 27-32; Kummî, 2005: 50 vd.; Bağdadî, 2005: 25-30.

56 Emin, 1969: 252; Lapidus, 2003: 163-164; Hitti, 1995: I, 387-388.

57 Ebû Zehra, ts.:13-14; Güneş, 2003: 150-151.

58 Emin, 1969:299-300; Wolfson, 2001: 43-52; Yavuz, 2002: XXV, 198.

me etmeye yönelik geniş çapta tercüme faaliyetleri başlatılmıştır.⁵⁹Bu faaliyetler neticesinde yabancı düşünce tarzı, İslâmî tefekküre girmiş; bu durum, bir taraftan felsefî, kelâmî, gaybî, zahirî birçok yeni fikir ve yaklaşımın, bid'at içerikli görüş ve sapmaların doğuşuna zemin teşkil ederken, diğer taraftan İslâm'a karşı muhalif düşünce ve düşmanca tavırlar sergileyen, zararlı ve yıkıcı birçok hasım grubun da ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶⁰ Bu durum, müslümanları, bir taraftan dinde ortaya çıkan yeni tartışma konularını izah etmeye, diğer taraftan farklı din mensuplarına İslâm'ı anlatmaya, pek çok düalist ve inkarcı akımların İslâm'a yönelik saldırı ve ithamlarına karşı onu savunmaya sevk etmiştir. Bu ve buna benzer bir çok iç ve dış amiller, İslâm toplumunda Cebriyye, Cehmiyye, Kaderiyye, Mu'tezile, Selefiyye gibi çeşitli itikadî mezheplerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur.⁶¹

İslâm çatısı altında ortaya çıkan siyasî ve itikadî mezhepler, dinî anlama, yorumlama ve savunmada birbirinden farklı görüşler, yaklaşımlar ve yöntemler ortaya koyarak, kendilerine has sistemler geliştirmişlerdir. Mezhepler tarafından ortaya konulan bu sistemleri genel olarak iki grupta mütala etmek mümkündür: Bir tarafta dinî anlama ve yorumlamada nakli geri plana iterek akli ön planda tutan akılcılar (rasyonalistler), karşı tarafta akli değil nakli/nassı tercih eden ve onu yeterli gören nakilciler (muhafazakarlar).

Mâtürîdî'nin yaşadığı dönem göz önüne alındığında akılcıların en önemli temsilcisi Mu'tezile, nakilcilerin ise Selefiyye'nin olduğunu söyleyebiliriz.⁶² Mu'tezile mensupları, ilahiyat alanına aklın rolünü ve hakimliğini sokmuş, iman esaslarını aklî deliller ve izahlarla açıklamaya çalışmışlardır. Nitekim onlar, akıl ile naklin çatışması söz konusu olduğunda, nakli değil akli tercih etmişler, aklın kaideleriyle tenakuz halinde olduğunu düşündükleri nasları (ayet ve hadisleri) te'vil ederek başka mânâlara yorumlamışlardır.⁶³ Bu suretle Mu'tezilealimleri

59 İslâm dünyasında yapılan bu tercüme faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kumeyr, 1992: 141-150; Lewis, 2000: 185-192; Hitti, 1995: I, 471-472, 479-486.

60 Mustafizürrahmân, 1993: 3.

61 Taşköprüzâde, 1985:II, 144, 148; Emin, 1969: 407-412.

62 Krş. Yörükân, 1952: 56-57, 136; Watt, 1998: 344.

63 Topaloğlu, ts.: 22- 23.

dinde nakli değil aklı ön planda tutan ve ona önem veren bir metod takip etmek suretiyle İslâm toplumunda rasyonalist bir hareketin temsilcisi konumuna gelmişlerdir. Mu'tezîle'nin başlattığı bu rasyonalist hareketin tam karşısında olan Selefiyye ise ilahiyat konularında akıl ve reyin kullanılmasını tasvip etmeyerek te'vile karşı çıkmışlar, nasların yeterli olacağını, bu nedenle aynen kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁶⁴ Böylece Selefiyye, dinde aklı değil nassı ve Hz. Peygamber'in sünnetini esas alan ve bunları te'vile tutmaksızın aynen kabul eden bir metod takip ederek nakilcilerin temsilcisi konumuna gelmişlerdir.⁶⁵

Mu'tezîle'nin başlattığı bu akılcı harekete karşı tepkisel bir hareket olarak ortaya çıkan Selefiyye, nakle bağlılığı ve teslimiyeti kendisine şiar edinerek hem Mu'tezîle'ye karşı mücadele etmiş hem de Mu'tezîle'nin elinde şekillenen kelâm ilmine muhalif bir tavır sergilemiştir.⁶⁶ Fakat Mu'tezîle karşısında pek başarılı olamamıştır. Selefiyye'nin bu başarısızlığında Mu'tezîle'nin Abbâsi devleti tarafından desteklenmiş olmasının önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Nitekim Mu'tezîle mezhebi Halife Me'mun (198–218/813–833), Mu'tasım (218–227/833–842) ve Vâsık (227–232/842–847) dönemlerinde Abbâsi devletinin resmî mezhebi haline gelmiş, bu sayede daha da güç kazanmış, görüş ve kanaatlerini hükümdarlar ve devletin büyük adamları vasıtasıyla daha rahat bir şekilde yayma imkanını elde etmiştir.⁶⁷ Hatta Mu'tezîle alimleri, kendi görüş ve düşüncelerini diğer görüş mensuplarına kabul ettirebilmek için baskı yapmışlar⁶⁸ ve sert davranmışlardır.⁶⁹ Buna göre M. IX. yüzyılda İslâm dünyasının inanç esaslarının tespiti ve yorumlanması hususunda akılcılar ile nakilciler olmak üzere iki zıt kutba ayrıldığını ve karşılıklı mücadele ve çekişmelerin yaşandığını söyleyebiliriz.

İslâmî tefekkür tarihindeki bu kritik fırkalaşma ve ihtilaf dönem-

64 Gölcük, 1992: 60.

65 Hitti, 1995: I, 611-612; Watt, 1998: 344.

66 Neşşâr, 1999: I, 377-378; Watt, 1998: 359-360.

67 Fayda, 1986: III, 4; Bozkurt, 2002: 104-105.

68 Mu'tezilî fikirlerin zorla kabul ettirilmeye çalışıldığı bu dönem İslam tarihinde "Mihne Olayları" diye isimlendirilir.

69 Emin, 1969: 298; Hitti, 1995: I, 660-661; Bozkurt, 2002: 104 vd.

lerinde, dini anlama ve yorumlamada Selefiyye'nin nakilciliği ile Mu'tezile'nin akılcılığını uzlaştırıp bu iki aşırı uç arasında orta bir yol tutacak yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulmuştur. M. X. yüzyıla gelindiğinde bazı İslâm alimleri İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde bu ihtiyacı karşılamak için yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu alimler, bir taraftan nakle bağlı kalarak Selefiyye'nin, diğer taraftan akla da önem vererek Mu'tezile'nin iyi yanlarını birleştirmeyi amaçlamışlardır. Bu amacı gerçekleştirmeye çalışan alimlerin başında da hiç şüphesiz Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî gelmektedir.⁷⁰ Her iki alim de akla uyan ve nakle (vahye) mutabık olan diğer bir deyişle nakli kabul etmekle beraber akla da önem veren bir sistem tatbik etmek suretiyle akıl nakil çatışmasına son vermeye çalışmışlardır.⁷¹ Gerek dini anlama ve yorumlamaya yönelik geliştirdikleri usul ve yöntemleri gerekse İslâm inanç esaslarının tespit edilip temellendirilmesi ve savunulmasında gösterdikleri üstün başarı ve gayretleri neticesinde kendi adlarına isnaden "Eş'ariyye" ve "Mâtürîdiyye" olmak üzere birbirinden bağımsız iki yeni kelâm ekolünü kurmayı başarmışlardır.

İslâm kültürüne ilişkin kaynaklarda Mu'tezile ve Selefiyye arasında orta yolu ifade ve temsil eden bu iki kelâm ekolü (Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye), Ehl-i sünnet olarak adlandırılmış,⁷² bu iki ekolün kurucuları olan Eş'arî ve Mâtürîdî de Ehl-i sünnet yolunun temel inanç prensiplerini tespit ve teyit etmede önemli rol oynamaları sebebiyle de Ehl-i sünnet'in iki büyük temsilcisi olarak kabul edilmiştir.⁷³ Ancak Ehl-i sünnet kelâm tarihinde ya da daha genel anlamda kelâm ilminde Eş'arî, Mâtürîdî'den daha fazla meşhur olmuştur. Hatta, Ehl-i sünnet kelâmının Eş'arî tarafından kurulduğu, Mâtürîdî'nin ise ona talebelik yaptığı ya da tabi olduğu iddia edilmiştir.⁷⁴ Ancak tarih ve tabakat kitapları incelendiğinde, bu iddiayı destekleyecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kaldı ki kaynaklarda bu iddiaların aksine Mâtürîdî'nin kendi kelâm ekolünü Eş'arî'den daha önce ve ondan bağımsız olarak

70 Taşköprüzâde, 1985:II, 133, 135; Ebû Zehra, ts.:151.

71 Mustafizürrahmân, 1993: 3; Ali, 1990: I, 295.

72 Yazıcıoğlu, 2001: 133.

73 Taşköprüzâde, 1985:II, 133; Zebidî, 2002: II, 6.

74 Beyâzîzâde, 2004:23, Kevserî, 2004: 8.

oluşturduğuna dikkat çekilmekte⁷⁵ ve bütün hayatını Ehl-i sünnet akîdesinin müdafasına hasrettiğine işaret edilerek, bu çabaları nedeniyle kendisine “Ehl-i sünnet ve’l-cemâatin ilk reîsi” ünvanının verildiğinden bahsedilmektedir.⁷⁶ Örneğin İmam Mâtürîdî’nin önemli temsilcilerinden Ebû’l-Muîn en-Neseî (ö. 508/1114), Mâtürîdî düşünce sisteminin, başta Mâverâünnehir bölgesinin tamamı olmak üzere Semerkand ve Horasan’ın Merv, Belh ve diğer şehirlerine yayıldığına, bu düşüncenin sonradan çıkma bir şey olmadığına, aksine Ebû Hanîfe’ye kadar uzanan kadim bir geçmişe sahip olduğuna dikkat çekerek, Semerkand kelâm okulunun Eş’arî’den önce oluştuğuna ve onun düşüncesinden bağımsız şekillenip geliştiğine işaret etmektedir.⁷⁷ Mâtürîdî’nin, Ehl-i sünnet kelâmının sistemleşmesinde Eş’arî’ye kıyasla daha önemli rol oynadığını ifade eden Beyâzîzâde (ö. 1098/1687) ise, Mâtürîdî’nin iddia edilenlerin aksine, Eş’arî’nin talebelerinden olmadığını, ondan önce Ebû Hanîfe (ö. 105/767) ve arkadaşlarının mezhebî üzerinde olduğunu belirterek kendi sistemini Eş’arî’den daha önce oluşturduğuna dikkat çekmektedir.⁷⁸ Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) ise Ehl-i sünnet mezhebini ve prensiplerini ilk defa ortaya koyanın Eş’arî’nin değil Mâtürîdî’nin olduğunu açıkça ifade eder.⁷⁹ Yine bu çerçevede Mâtürîdî kelâm ekolünün Eş’arî’ninkiyle kıyaslandığında ondan daha kamil ve üstün olduğu, bu nedenle Mâtürîdî’nin Ehl-i sünnet akîdesinin lideri konumuna geldiği de ifade edilmektedir.⁸⁰

Günümüzde Mâtürîdî üzerinde yapılan akademik araştırmalarda da Ehl-i sünnet kelâm sisteminin gelişip yayılmasına katkı sağlamada Mâtürîdî’nin çağdaşı Eş’ârî ile kıyaslandığında onun Eş’ârî’den daha büyük rol oynadığı açıkça ifade edilmekte, buna gerekçe olarak da Eş’arî’den günümüze intikal eden eserlerin kelâm kültürü ve terminolojisini yansıtmaması bakımından Mâtürîdî’nin eserlerine nispetle daha za-

75 Ebû’l-Muîn en-Neseî, 2004:I, 468; Beyâzîzâde, 2004: 23.

76 Leknevî, ts.: 195; . 56; Zebîdî, 2002:II, 5.

77 Ebû’l-Muîn en-Neseî, 2004:I, 468. Semerkand kelâm okulunun oluşum zemini ve gelişim süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Karadağ, 2006:VI, 57-100.

78 Beyâzîzâde, 2004: 23.

79 Zebîdî, 2002: II, 5-6.

80 Mustafizürrahmân, 1993: 3; Shaeder, 1988: X, 470

yıf ve yetersiz olması gösterilmektedir.⁸¹ Hatta Sünnî kelâmın sistemleşmesi ve gelişmesinde önemli rol oynadığı gerekçesiyle, “Sistematik sünnî kelâm mektebinin kurucusu” olarak nitelendirilmektedir.⁸²

Bu bilgilere göre Mâtürîdî’nin, Ehl-i sünnet kelâmının sistemleşmesi ve gelişmesine yönelik faaliyetlere çağdaşı Eş’arî’den daha önce başladığını, bu yöndeki katkılarının ondan daha fazla olduğunu; bugün “Mâtürîdîlik/Mâtürîdiyye” olarak bilinen kendi kelâm okulunu da Eş’arî’den daha önce ve ondan bağımsız olarak oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Esasen Mâtürîdiyye diye adlandırılan bu yeni kelâm ekolü, her ne kadar Mâtürîdî tarafından oluşturulmuş olsa da, bu ekolün çatısı ve temel değerleri büyük ölçüde içinden çıktığı Hanefîlik’e aittir.⁸³ Diğer bir ifadeyle Mâtürîdîlik, Ebû Hanîfe’nin usulde (itikad) ve fûrûda (fıkıh) attığı fıkırî temeller üzerine tesis edilerek ortaya çıkmış bir kelâm ekolüdür.⁸⁴ Bu nedenle kelâm alimleri, bu ekolün asıl kurucusunun Ebû Hanîfe olduğunu, Mâtürîdî’nin ise onun vaz’ettiği esasları aklî ve naklî delillerle tahkik ve tafsîl ettiğini söylerler.⁸⁵ Mâtürîdîliğin Hanefî mezhebinin yaygın olduğu bir coğrafyada genel kabul gördüğüne dikkat çeken Ebû’l-Muîn en-Nesefî, Mâtürîdî düşüncesinin söz konusu bölgelerde Ebû Hanefî’ye kadar uzanan bir geçmişe sahip olduğunu ifade ederek Mâtürîdîliğin Hanefî mezhebine mensup olanların teşebbüsleri sayesinde ortaya çıktığına işaret eder.⁸⁶ Diğer taraftan hem Mâtürîdî’nin hem de hocalarının akâid ilminde Ebû Hanîfe’nin risalelerini okuyup tetkik ettiklerine dair kaynaklarda verilen bilgiler de Mâtürîdîliğin Ebû Hanîfe’nin fıkırî temelleri üzerine kurulduğunu destekler mahiyettedir.⁸⁷ Kaynaklarda zikredildiğine göre Ebû Hanîfe’nin yetiştirdiği talebelerinin birçoğu Horasan ve Türkistan’dan gelmişlerdir. Söz konusu bu talebeler, daha sonra yurtlarına dönerken yanların-

81 Kutlu, 2003: 23.

82 Topaloğlu, 2003: 199-200; Öztürk, 2005: III, 98.

83 Karadaş, 2006: VI, 99.

84 Ebû’l-Muîn en-Nesefî, 2004:I, 468.

85 Beyâzîzâde, 2004: 23; Macdonald, 1956: VII, 405.

86 Ebû’l-Muîn en-Nesefî, 2004: I, 468. Ayrıca bk. Taşköprüzâde, 1985:II, 133.

87 Ebû’l-Muîn en-Nesefî, 2004: I, 469-470; Beyâzîzâde, 2004:23.

da Ebû Hanîfe'nin *Akâid Risaleleri*'ni götürmüşler,⁸⁸ özellikle İslâm âleminin Belh, Semerkand, Horasan, Irak, Suriye ve Mısır gibi değişik bölgelerine gitmişler ve bu bölgelerde Ehl-i sünnet akidesini müdafaa ederek yaymışlardır.⁸⁹ Bu bölgelerde bulunan alimler, Sünnî akideyi açıklayan temel eserler olarak kabul edilen bu risaleler⁹⁰ sayesinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini daha yakından öğrenme fırsatı elde etmişlerdir. Mâtürîdî de, söz konusu bu Hanefî âlimlerden bir kısmına talebelik yapmış, bu sayede Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yakından öğrenme fırsatı bulmuştur. Mâtürîdî, özellikle Ebû Hanîfe'nin itikâda dair fikirlerini anlamaya yönelmiş, başta *el-Fıkhu'l-Ekber* olmak üzere, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, *er-Risâle* ve *el-Âlim ve'l-Müte'allim*, *el-Vasiyye* gibi risalelerini tetkik edip yeniden yorumlamaya çalışmıştır.⁹¹ Bu çabaları neticesinde, mezkur risalelerin içerdiği inanç esaslarını soyut akîde esasları olmaksızın çıkararak aklî ve naklî delillerle kuvvetlendirmiş ve onları kelâm eserleri haline dönüştürmüştür.⁹² Bu nedenle kaynaklarda kendisinden, "Ebû Hanîfe mezhebinin ilk mütekellimi" olarak bahsedilmiştir.⁹³

Diğer taraftan Mâtürîdî, özellikle inanç konularının kapsamı, ele alınış biçimi ve yöntemi bakımından Ebû Hanîfe'den oldukça istifade etmiş, kendi görüşlerini onun fikirleri ile temellendirmeye çalışmıştır. Nitekim onun, eserlerinde hem itikadî hem de fikhî meselelerde Ebû Hanîfe'den bazen ismen "Ebû Hanîfe dedi ki" şeklinde bazen de "Bizim ashabımızın görüşü şudur" şeklinde dolaylı olarak pek çok yerde bahsedip, eleştiride bulunmadan iktibaslar yapması Ebû Hanîfe'nin görüşlerini temel dayanak noktası olarak kabul ettiğini gösterir mahiyettedir.⁹⁴

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin itikada dair temel görüşlerini yeniden yorumlamış, kurucusu olduğu Mâtürîdiyye mezhebinin de bu görüşler üzerine bina etmiştir. Bu sebeptendir ki, aslın-

88 Kevserî, 2004: 6.

89 Yörükân, 1952: IV, 76.

90 Huleyf, 1974: XIII, 18; Macdonald, 1956: VII, 405.

91 Ebû'l-Muîn en-Nesefî, 2004: I, 469-470; Kevserî, 2004: 6.

92 Huleyf, 1974: XIII, 318; Topaloğlu, 2009: 23.

93 Leknevî, ts.: 195; Taşköprüzâde, 1961: 56.

94 Bk. Mâtürîdî, 2009: 336, 480, 498-499; 2005-2010: I, 121; III, 254-255, 395; IV, 73, 157.

da Ebû Hanîfe'nin attığı temeller üzerine tesis edilen Mâtürîdiyye mezhebi, asıl kurucusuna olduğu kadar, ona nihai şeklini veren ve başarılı kılan şârihine yani Mâtürîdî'ye atfedilmiştir.⁹⁵ Öyle ki, artık Hanefilik sadece fikhî alanda kullanılır olmuş, kelâmî sahada ise Mâtürîdîlik adı geçer olmuştur.⁹⁶ Ebû Hanefî ve Hanefilik ile olan bu yoğun ilişkiden dolayı her iki ekol "Hanefilik-Mâtürîdîlik" şeklinde anılır olmuştur. Bu açıdan bakıldığında şunu diyebiliriz ki Mâtürîdîlik, Mâverâunnehir ve Horasan bölgelerinde yaklaşık iki yüzyıldan beri devam eden Hanefî ilim geleneğinin temsil etmektedir.

Mâtürîdî'nin İslâm dünyasında önde gelen kelâm alimlerinden biri olarak kabul edilmesinin sebebi sadece Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yeniden yorumlayarak zenginleştirmesinden ya da kendi adını taşıyan bir kelâm ekolünün mevcudiyetinden ibaret değildir. Bunların yanı sıra genelde İslâm düşüncesinin özelde kelâm ilminin muhteva, yöntem ve üslup bakımından zenginleşip daha sistematik bir yapı kazanmasında, ayrıca İslâm inanç esaslarına yönelik yıkıcı faaliyette bulunan felsefî ve dinî mezhep ve akımlara karşı İslâm akidesinin savunulması ve temellendirilmesinde çok önemli hizmet ve katkılarda bulunması da bunda etkili olmuştur. Onun en önemli iki temel eseri olan *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vîlât* bu gerçeği ortaya koymaktadır. Zira Mâtürîdî, bu eserlerinde, kendinden önceki alimlerin tartışmadığı önemli problemleri ele almış, naklî delillerin yanında tarihî, sosyal ve semantik birtakım aklî deliller de kullanarak çözmeye çalışmıştır. Öyleki onun bu çalışmalarını gözünde bulunduran günümüz alimleri, Mâtürîdî'nin, kelâm ilminin sistemleşmesinde ve gerçek anlamda bir bilim hüviyeti kazanmasındaki hizmet ve katkılarının çağdaşları olan Eş'ârî ve Mu'tezîle alimlerinden daha fazla olduğunu açıkça ifade etmişlerdir.

Mâtürîdî'nin kelâm ilmindeki yeri ve öneminin daha iyi anlaşılabilinmesi için bu ilme sağlamış olduğu katkı ve getirmiş olduğu yeniliklerin bir kısmını burada örnek olarak zikretmek istiyoruz.

Mâtürîdî, kelâm ilminin meşruiyetinin tartışıldığı bir dönemde, bu ilmin caiz olduğuna yönelik açıklamalarda bulunarak kelâm ilminin müstakil bir bilim haline gelmesi ve müslüman toplum tarafından ge-

95 Mustafizürrahmân, 1993: 34; Ali, 1990: I, 309.

96 Yörükân, 1952: IV, 80.

nel kabul görmesi gayreti içerisinde olmuştur. Zira daha öncede ifade edildiği üzere onun döneminde kelâm ilmine karşı çıkılmış ve muhalif bir tavır sergilenmiştir. Diğer bir ifadeyle kelâm ilminin meşrûiyeti tartışılmaya başlanmıştır.⁹⁷ Mâtürîdî, yapılan bu tartışmalarda bu ilmin gerekli ve caiz olduğunu Kur'an verilerinden hareketle ortaya koymaya çalışmıştır.

Bilindiği üzere kelâm ilminin, İslâmın inanç esaslarının inkarcılara karşı savunularak sağlam bir zemine kavuşturulmasının yanında, bu esasların müslümanlara doğru bir şekilde anlatılması ve sonraki nesillere aktarılması gibi temel işlevleri de vardır. Mâtürîdî de özellikle *Te'vîlât*'ın farklı yerlerinde İslâm dışı din ve inanç ekollerini eleştirirken kelâmın bu özelliğine dikkat çekip, dinî konularda münâzara ve tartışma yapılmasına cephe alan Ehl-i bid'ata karşı kelâm ilminin caiz ve gerekli olduğunu ispata çalışmıştır.⁹⁸

Mâtürîdî, kelâm ilmiyle meşgul olmanın caizliğini “...Siz, bildiğiniz bir konuda tartışınız...”⁹⁹ ayetini ve geçmiş peygamberlerin kavimlerinin ileri gelenleriyle yaptıkları tartışmalarını delil göstererek temellendirir. Nitekim o, konuyla ilgili olarak kavmiyle tartışmaya girmeyen hiçbir peygamberin olmadığına dikkat çekmiş, Hz. İbrâhim'in Allah varlığı ve birliği ile ilgili kelâmî konularda kendi kavmiyle ve Firavun'la yaptığı tartışmalarını,¹⁰⁰ yine bu çerçevede Hz. Mûsâ'nın da buna benzer konularda Firavun'la olan tartışmasını¹⁰¹ buna delil olarak gösterir.¹⁰² Buna ilave olarak o, Âl-i İmrân 3/64, Ankebût 29/46, Nahl 16/125. ayetlerini de müslümanların din konusunda kâfirlerle yapacakları tartışmalarının caiz olduğuna dair ayrı bir delil teşkil ettiğini söyler.¹⁰³ Dolayısıyla ona göre bütün bu deliller, dinde tartışmanın yasak olduğunu söyleyenlerin görüşünü çürütmektedir. Kaldı ki, onların bu konuda

97 Yapılan bu tartışmalar için bk. Türcan, 2006: III, 175-193.

98 Bk. Mâtürîdî, 2005-2010:II, 165, 327; VIII, 218-219, 348-350; XI, 130.

99 Âl-i İmrân, 3/66.

100 Ayetler için bk. el-Bakara 2/258; el-En'âm, 6/80, 83.

101 Bk. eş-Şu'âra, 26/24, 27, 31, 32; Tâ-hâ, 20/50-51.

102 Mâtürîdî, 2005-2010:II, 327; VIII, 218.

103 Mâtürîdî, 2005-2010:XI, 130.

ileri sürebilecekleri delilleri de yoktur.¹⁰⁴ Mâtürîdî, kelâm ilmine karşı çıkılma sebebini, kafirlerle dini meselelerde tartışabilecek bir bilgi birikiminden yoksun olunmasına bağlar. Nitekim o, bu ilme karşı çıkanların bu konuda cahil olduklarını ve İslâm'ın delillerini ve burhanlarını bilmediklerini, bu nedenle kafirlerle mücadele ve tartışma yapılmasına karşı çıktıklarını söyler.¹⁰⁵ Halbuki ona göre, müslümanlar, İslâm dinini inanmayanlara tebliğ etmek için kendilerini yetiştirmeli, özellikle dinî konularda gerekli delil ve burhanları öğrenmelidirler. Zira tebliğ esnasında karşı tarafı ikna etmek için bunlara mutlaka ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü, bütün peygamberler, kafirleri Allah'tan başka ilahın olmadığını ve O'nun ortağının bulunmadığını kabul etmeye çağırarakla yükümlü oldukları gibi aynı şekilde müslümanlar da Allah'ın birliğini delillerle bilmekle ve bunu kafirlere anlatmakla yükümlüdürler. Örneğin bir müslüman inanmayan birini Allah'ın birliğine davet ettiğinde, o kişi kendisinden bu konuda delil isteyecek, Allah'ın bir olduğunu kendisine açıklamasını ve kendisini buna inandırmasını talep edecektir. Böylesi bu durumda ise her iki taraf arasında tartışma ve karşılıklı delil getirme söz konusu olacaktır. Dolayısıyla bu durum, dinî meseleleri konuşmada ve tartışmada bir sakınca bulunmadığını gösterir, aynı zamanda tevhid konusunda tartışmanın mübah olduğuna ve akıl yürütme konusunda araştırma yapmanın izin verildiğine de delalet eder.¹⁰⁶ Buradan hareketle diyebiliriz ki Mâtürîdî, Ehl-i bid'atın "câiz değildir" demelerinin aksine kelâm ilmiyle meşgul olmanın, din hakkında konuşmanın ve tartışmanın caiz olduğunu açıkça savunmuştur. Bu gayretleriyle de kelâm ilminin İslâm düşüncesinde genel kabul görmesi ve müstakil bir ilim haline gelmesinde önemli katkılarda bulunmuştur.

İslâm inanç sisteminin savunulması ve doğru anlaşılması hususunda Kelâm ilminin gerekliliğine inanan Mâtürîdî, bu inancını teoride bırakmamış aynı zamanda hayatının tüm safhasında pratik olarak uygulamaya çalışarak bu ilmin gerekliliğini ispat etmiştir. Mâtürîdî'yi buna sevk eden en önemli sebeplerden birisi hiç şüphesiz, onun, dinî, felsefî ve siyasî mezhep ve akımların, bid'at içerikli görüş ve sapmaların or-

104 Mâtürîdî, 2005-2010:VIII, 218-219.

105 Mâtürîdî, 2005-2010:XI, 130.

106 Mâtürîdî, 2005-2010:II, 165.

taya çıktığı ve İslâm inancına hem dışarıdan hem içeriden zararlı ve yıkıcı düşüncelerin sokulmaya başlandığı bir dönemde ve bölgede yaşamış olmasıdır. X. yüzyılda böyle bir ortamda yetişen Mâtürîdî, bir taraftan İslâm dışı dinî ve felsefî inkarcı akımlara karşı İslâm'ın temel inanç esaslarını; diğer taraftan İslâm çatısı altında ortaya çıkan dinî ve siyasî mezhep ve fırkalara karşı da sünni akideyi savunmada büyük mücadele vermiştir.

Onun yaşadığı dönemde özellikle İslâm dışı dinî ve felsefî mezhep ve akımlar, başta Allah'ın varlığı ve birliği (ulûhiyet) olmak üzere nübüvvet ve ahiret gibi temel inanç konularında İslâm itikadına aykırı olan telakkileri yaymaya çalışarak İslâm'a ve Müslümanlara karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mâtürîdî de İslâm'a yönelik bu saldırı ve zararları önleme ve Müslüman toplumu bu saldırılara karşı koruma amacıyla İslâm'ın temel inanç esaslarına karşı çıkan pek çok dinî ve felsefî akımlara karşı büyük mücadele vermiş, bir taraftan bu akımların inkarcı görüş ve iddialarını ele alıp inceleyerek rasyonel bir tutumla çürütmeye çalışmış, diğer taraftan da özellikle düalist ve materyalist düşünceler gibi tevhid ilkesine aykırı olan bütün anlayışları reddedip eleştiriye tabi tutarak Allah'ın mutlak birliğini aklî ve naklî deliller kullanmak suretiyle ispat etmeye gayret etmiştir. Bu gayretleriyle de başta tevhid inancı olmak üzere İslâm inanç esaslarının yerleşip sistemleştirilmesi ve yayılması yönünde önemli katkılarda bulunmuştur. Bunlara ilaveten İslâm çatısı altında ortaya çıkan mezheplerin karşısında sünni akideyi de savunmaya çalışmıştır. Söz konusu mezheplerin özellikle tevhid inancını zedeleyecek ve insanları teşbihe düşürecek görüşlerine temas etmiş, “teşbih” ve “tecsim” (antropomorfizm) gibi Tanrı anlayışına yönelik her türlü dinî yaklaşımları “tenzih” prensibinden hareketle eleştiriye tabi tutmuştur. Ayrıca akıl ve naklin kullanım alanı gibi müslümanlar arasında ortaya çıkan bazı görüş ayrılıklarını telif etmeye çalışmış, böylece hem itikadî ve fikrî istikrarın oluşumuna hem de Sünni akidenin temel esaslarının yerleşip sistemleştirilmesine ve yayılmasına büyük katkılar sağlamıştır.

Mâtürîdî'nin dinî ve mezheplere karşı yürüttüğü tüm bu mücadeleyi günümüzde kendisine atfedilen eserlerinden öğrenmekteyiz. Bu konuda söz konusu eserlerin sadece isim ve konu başlıklarına bile bakılsa onun hayatının neredeyse tamamının hem düalist ve inkarcı görüşlere

karşı yürüttüğü fikrî mücadelelerle hem de İslâm dünyasında ortaya çıkan çeşitli itikâdî ve siyasî İslâm mezhepleri karşısında Sünnî akideyi savunmakla geçirdiği anlaşılacaktır.¹⁰⁷

Dolayısıyla gerek İslâm dışı gerekse İslâm içinde ortaya çıkan ve İslâm inancına aykırı olan görüşleri eleştiriye tabi tutan ve bu yolda önemli çabaları olan Mâtürîdî, İslâm'ı ve müslümanları fikrî saldırı ve zararlar karşısında savunma konusunda kendi dönemindeki dinî ve felsefî akımlara karşı son derece duyarlı olmuştur. Bir kelâm âlimi olarak onlara karşı büyük mücadele vermiş, bu çerçevede tevhit zedeleyen, İslâm inancına aykırı olan bütün anlayışları eleştiriye tabi tutarak reddetmiştir. Bu suretle o, İslâm inancının temel prensiplerini ve üstün özelliklerini belirlemeye, ispat etmeye ve savunmaya çalışmıştır.

Mâtürîdî'nin bu konuda yaptığı mücadelenin bir benzeri özellikle de Sünnî akidenin savunulmasının çağdaş Eş'arî tarafından da yapıldığı bilinen bir husustur. Fakat Mâtürîdî'nin söz konusu akım ve mezheplere karşı yürüttüğü fikrî mücadele, tartışma ve münakaşalar sırasında takip ettiği usûl ve yöntemler, kendi görüşlerini ispat ederken başvurduğu naklî delillerin yanı sıra tarihî, sosyolojik, psikolojik ve semantik gibi aklî deliller, Eş'arî ile kıyaslandığında daha güçlü, daha felsefî, daha teknik ve daha sistematik görünmektedir. Diğer taraftan bu konuda vermiş olduğu mücadele bakımından çağdaş Eş'arî ile kıyaslandığında ise önceliğin Mâtürîdî'ye ait olduğunu söylemek mümkündür. Zira Eş'arî'nin kırk yıllık Mu'tezilî geçmişi olması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Mâtürîdî'yi kelâm ilminde önemli kılan bir diğer husus da dinî anlama ve yorumlamada hem akla hem de nakle gereken önemi vererek, ikisi arasında ifrat ve tefrite düşmeden denge kurmayı başarmış olmasıdır.

Mâtürîdî'nin yaşadığı döneme kadar yapılan en önemli tartışma konularından biri dinde akıl-nakil çatışmasına yönelik yapılan tartışmalardı. Dinde aklın ve naklin kullanılmasına yönelik iki genel yaklaşım vardı. Bunlardan biri dinde nakli geri plana atarak akli ön planda tutan Mu'tezile (akılcılar), diğeri de sadece nakille yetinmeyi yeterli görüp

107 Bk. Mâtürîdî, 2009: 21-219, 266-272, 401-416, 473 vd.

kendine şiar edinen Selefiyye (nakilciler)'dir.¹⁰⁸ Mâtürîdî, her iki yaklaşımı da yeterli görmemiş, Mu'tezile ile Selefiyye arasında orta bir yolu ve akıl ile nakli uzlaştırma yöntemini takip etmiş, her ikisi arasında sentez kurmayı başarmıştır.¹⁰⁹ Akılcılar ile nakilciler arasında orta bir yolu takip eden Mâtürîdî, birleştirici ve uzlaştırıcı zekâsıyla, ifrat ve tefrite düşen diğer anlayışları da birbirine yaklaştırmada oldukça etkili olmuştur. Özellikle Haşeviyye, Müşebbihe ve Mücessime gibi aşırı fırkalarla, akılcıların lideri kabul edilen Mu'tezile arasında; Cebriyye fırkası ile Rafıza arasında da aynı metod ve yolu izlemiştir.¹¹⁰ Mâtürîdî'nin ifrat ve tefrite düşen fırkalar arasında uzlaştırıcı ve mutedil bir yöntem takip etmesi, kendisini mezhep birliğine götürdüğü gibi İslâm dünyasında itikadî ve fikrî istikrarın oluşumuna hem de Sünnî akidenin yerleşmesine ve yayılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Dini anlama ve yorumlamada akıl ile nakil arasında bir denge kurmayı başaran Mâtürîdî'nin kendi sisteminde her ikisi de önemli bir yer işgal eder. Nitekim *Kitâbü't-Tevhîd*'ebakıldığında dinin kendisi ile bilenebileceği iki esasın akıl ve nakil olduğu Mâtürîdî tarafından açıkça ifade edilir. Çünkü ona göre, nakil yani vahiy dinî bilgilerin kaynağı olduğu gibi, akıl da bunların doğruluğuna delalet etmenin yanında Allah'ın varlığı, birtakım sıfatları ve O'na imanın gerekliliği gibi alanlarda bilgiler sağlar.¹¹¹ Diğer taraftan o, insanın akıl sahibi bir varlık olarak yaratıldığını, bu nedenle bilgi edinmede akıl yürütmenin gerekli olduğunu vurgulayarak aklın hataya düşüp sapacağından korkarak akıl yürütmeye karşı olan ve nakli delillerden başkasına başvurulmaması gerektiğini savunanlara karşı şu cevabı verir: “İnsan yaratılmışları yönetmek yeteneği ile sivrilmiş, bu uğurda güçlüklerle göğüs germek, onlar için aklen en elverişli bulunanı araştırmak, iyi ve güzel olanları tercih edip bunlara aykırı düşenlerden sakınmakla mümtaz kılınmıştır. Bu hususları bilmenin yolu ise nesne ve olayları incelemek suretiyle akli kullanmaktan ibarettir, zaten başka bir yöntem de mevcut değildir. Ayrıca fevkalade durumların ortaya çıkışı ve şüphelerin gelmesi halinde herkesin sığınacağı şey tefekkür ve istidlaldir. Bu da istidlalin

108 Yavuz, 2003: 165.

109 Özdeş, 2003: 50.

110 Huleyf, 1975: XIV/2, 104; Işık, 1980: 23.

111 Mâtürîdî, 2009: 4.

gerçeklere kılavuzluk ettiğini ve onun sayesinde hakikatlere ulaşılabilildiğini göstermektedir...”¹¹² Buna göre Mâtürîdî, aklî muhakemeye büyük önem vermiş, tefekkürü ve aklî muhakemeyi ilmin kaynaklarından saymıştır.¹¹³

Konuyla ilgili olarak değinilmesi gereken bir diğer bir husus ise Mâtürîdî’nin, nasslar karşısında akla daha fazla yer vermiş olmasıdır. Fakat onun akla daha fazla önem vermesi, nassları ihmal ettiği ya da yok saydığı anlamına gelmemelidir. Zira nassların çok kullanılması, nakle önem verildiği anlamına gelmez.¹¹⁴ Diğer taraftan Mâtürîdî, özellikle İslâm dışı din ve mezheplere karşı mücadele ederken haklı olarak naklî delillerden daha ziyade aklî delilleri; İslâm çatısı altında ortaya çıkan mezheplere karşı ise aklî delillere başvurmakla birlikte naklî delilleri daha fazla kullanmıştır. Bu nedenle Mâtürîdî’nin akılcılığı, nasları yerli yerinde kullanmasında ve yorumlanmasında aranmalıdır.

Görüldüğü üzere Mâtürîdî, dinin anlaşılması ve yorumlanmasında akla büyük değer atfetmiştir. Bu nedenle Mâtürîdî’nin dinde aklın kullanılması hususunda Mu’tezile ile Selefiyye arasında orta bir yerde durduğu kabul edilmektedir.¹¹⁵ Bununla birlikte kelâmda daha akılcı bir yöntem getirip uyguladığı da ifade edilmekte, bu nedenle de akla güvenme ve akli dinde kullanmada çağdaşı Eş’arî’den daha akılcı olduğu, dolaşısıyla Eş’arî mezhebi ile Mu’tezile mezhebi arasında orta bir çizgide durduğu hatta Mu’tezile’ye daha yakın olduğu belirtilmektedir.¹¹⁶ Eş’arî’nin Mâtürîdî’ye göre Selefiyyeye daha yakın kalma sebebi olarak da kırk senelik Mu’tezilî bir geçmişe sahip olması gösterilmektedir. Zira bilindiği gibi Eş’arî, kırk senelik Mu’tezilî bir geçmişten sonra Mu’tezile’den ayrılmış, bütün mücadelesini de onlara karşı fikir geliştirmek ve onların iddialarına cevap vermeye adanmıştı.¹¹⁷ Mu’tezile’ye karşı yürüttüğü bu mücadelesinde kimi zaman nakli aklın önüne almak zorunda kalmış, kimi zaman da tamamen akli devre dışı bırakacak bir

112 Mâtürîdî, 2009: 14.

113 Mâtürîdî’nin bilgi sistemi hakkında en geniş bilgi için bk. Özcan, 1993.

114 Yazıcıoğlu, 1985: XXVII, 285.

115 Zebidî 2002: II, 14-15).

116 Fazlurrahman, 2006: 90; Ebû Zehra, ts.:167-168.

117 Pezdevî, 2003:13; Taşköprüzâde, 1985:II, 134; Kevserî, 2004: 7.

konuma gelmişti. Bu nedenle Eş'arî, Mâtürîdî'ye nazaran Selefiyye'ye daha yakın durmak zorunda kalmıştır.¹¹⁸ Bu açıdan Mâtürîdî, kelâm metodunu kullanma konusunda mutedil bir yol takip ederek sahabe ve tabîinin yolundan ayrılmadığı, bundan dolayı da başta Mu'tezile olmak üzere diğer tüm mezheplerden daha üstün olduğu kabul edilmiştir.¹¹⁹

Mâtürîdî'yi kelâm ilminde önemli kılan bir diğer husus da bu ilme bir takım yenilikler kazandırmış olmasıdır. Onun kelâm ilmine kazandırdığı en önemli yeniliklerin başında ise kendine has bilgi nazariyesi/kuramı oluşturmaktır. Nitekim o, eserlerinde beşerî bilginin varlığından, mahiyetinden, kaynağından, elde edilebileceğinden ve geçerliliğinden bahsederek kendine has bir bilgi nazariyesi tesis etmiştir.

İslâm düşüncesinde bilgi ile inancın birbiri ile oldukça yakın bir ilişkisi olduğu kabul edilir. Bu özelliği sebebiyle bilgi, kelâm ilminde de önemli bir yer işgal etmiştir. Zira İslâm inanç esaslarına sağlam bir zemin kazandırılabilmesi, bilginin doğruluğun ve kesinliğinden süphe edilmemesine bağlıdır. Bu noktadan hareketle Mâtürîdî, kendi inanç sistemini sağlam temellere dayandırabilmek için, özellikle *Kitâbü't-Tevhîd*'in giriş bölümünü bu konuya ayırmış, bilginin mahiyeti, sahası, kaynağı ve geçerliliği gibi bütün niteliklerini içerecek şekilde bilgi konusunu kapsamlı ve sistemli bir şekilde ele alarak incelemiştir.¹²⁰ Her ne kadar Mâtürîdî'den önce bilginin tanımı ve kaynakları üzerinde farklı bağlamlarda görüş beyan edenler olmuşsa da, bilginin kelâm ilminde müstakil bir konu olarak ele alınıp incelenmesi ve "Bilginin Kaynakları/Esbâbu'l-İlim" adıyla Kelâm'ın öncelikli konuları arasında yerini alması Mâtürîdî sayesinde gerçekleşmiştir.¹²¹ Bu nedenle o, ilk kez bilgi sistemini açıklayarak kelâm yapmaya başlayan bir alim olmasının yanı sıra kendinden öncekilerin, özellikle de Mu'tezile'nin hilafına akıl ve duyuların yanı sıra haberi de bilgi kaynakları arasına alan bir kişi olmuştur.¹²² Ayrıca tam bir felsefî sistem olarak algılanabilecek olan *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde tecrübe ve duyu organ-

118 Duman, 2009: IV, 36-37.

119 Zebîdî, 2002:II, 8-9.

120 Bk. Mâtürîdî, 2009: 9-17.

121 Kutlu, 2003: 22

122 Özcan, 1993: 28-29; Mustafizürrahmân, 1993:28.

larına bilgi edinmede önemli işlevler düştüğünü savunmuştur.¹²³ Diğer taraftan sistematize ettiği bu bilgi teorisini, sadece Kelâm'a değil başta tefsir ve fıkıh olmak üzere diğer İslâmî ilimlere de uygulamaya çalışmıştır.¹²⁴ Bu suretle o, kendine has bu sistemini hem geniş bir alana yaymaya hem de felsefî temel üzerine bina etmeye çalışmıştır. Onun bu metodu, daha sonraları Hanefî ekolüne mensup kelâmcılar tarafından takip edildiği gibi, Bâkillânî, Bağdâdî gibi Eş'arî alimleri tarafından da izlenmiştir.¹²⁵ Netice olarak Mâtürîdî'nin ortaya koyduğu bu metod, onun kelâm ilmini nasıl sistematize ettiğini göstermesi bakımından önemli olduğu kadar, bu ilme kazandırmış olduğu yenilikler bakımından da son derece önem arz etmektedir. Bu nedenle o, günümüzde İslâm düşüncesinde "teolojik akılcılığın" ilk temsilcilerinden birisi olarak kabul edilmiştir.¹²⁶

Mâtürîdî'nin diğer önemli bir yönü ise bazı felsefî ve kelâmî tabirlerin terimleşmesine de önayak olması, çağdaşı Eş'arî'ye göre daha somut, daha teknik daha felsefî ve yeni terimler kullanmasıdır. Diğer taraftan Mu'tezilî bir geçmişe sahip olmayan Mâtürîdî, Eş'arî gibi Mu'tezile istilâhî kavramlarını da kullanmamıştır.¹²⁷ Bu nedenle Mâtürîdî'nin eserlerinde kullanmış olduğu kavramlar ve bunlara yüklenen anlamlar, hem Eş'arî'den hem de Mu'tezile'den farklı olmuştur.

Nitekim *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vîlât*'ın muhtevası incelendiğinde, Mâtürîdî'nin başta kelâm ve felsefe olmak üzere tefsir ve fıkıh gibi ilimlerde kullanılan birtakım kavramları aklî yorumlarda bulunarak yeniden analiz ettiği, bunlara yeni tanımlamalar getirdiği, diğer taraftan da daha önceden kullanılmayan birtakım yeni kavramlar oluşturduğu görülecektir. Buna örnek olarak Kelâm'da maiye (nelik/nitelik), akıl, havass (duyular), haber, Hz. Peygamber'in haberi, Hz. Peygamber'den gelen haber, şey'iyeye (mâhiyet), bilkuvve, bilfiil, tînet; Felsefe'de bi'l-kuvve, bi'l-fiil, heyûlâ, hadesiyye, aradiyye ve hestiyye; Tefsir'de mutlak din, mutlak kitap, te'vîl, vücuh ve ictihadî nesh; Fıkıh'ta ise,

123 Açıkgenç, 2002: V, 632.

124 Kutlu, 2003: 23.

125 Ali, 1990: I, 298.

126 Kutlu, 2003: 23.

127 Açıkgenç, 2002: V, 632.

beyânü'l-kifâye, beyânü'n-nihâye, beyânü't-tafsîl, el-mütevâtir bi'l-amel, ilmü'l-amel, ilmü's-şehâde gibi kavramlar verilebilir.¹²⁸

Mâtürîdî, kelâm ilmine sağlamış olduğu bu katkılarıyla kelâma gerçek anlamda bir bilim hüviyeti kazandırmıştır. Diğer taraftan onun tüm bu gayretleri ve takip ettiği yöntemleri çağdaş araştırmacılar tarafından kendisini orjinal kılan yönler olarak kabul edilmiş,¹²⁹ bu orjinalliği sebebiyle de “Liberal Ehl-i Sünnet Teolojisi”nin veya “Spekülatif Teolojinin” kurucusu olarak görülmüştür.¹³⁰ Ayrıca İslâm inanç sisteminin savunulması ve temellendirilmesi hususunda otoride olarak kabul edilen Mâtürîdî, gerek görüş ve katkılarıyla gerekse takip ettiği usûl ve yöntemleriyle kendisinden sonra gelen kelâm alimlerine model teşkil etmiştir. Nitekim Mâtürîdî'nin görüşleri ve akıl-vahiy dengesi üzerine kurulan metodu, yaşadığı dönemden itibaren yetiştirmiş olduğu talebeleri ve takipçileri tarafından benimsenip sistematize edilerek İslâm dünyasında yerleştirilmeye çalışılmıştır.¹³¹ Mâtürîdî'nin izini takip eden âlimlerce geliştirilen itikadî görüşleri bu sayede günümüze kadar taşınmış, bundan dolayı da görüşlerini savunan mezhep Mâtürîdiyye diye meşhur olmuştur.¹³² Dolayısıyla Mâtürîdî'nin İslâm düşüncesine bıraktığı en önemli mirasın “Mâtürîdiyye Mezhebi”olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer taraftan günümüzde Mâtürîdiyye Mezhebi'nin müslümanların çoğunluğu tarafından benimseniyor olması da Mâtürîdî'nin İslâm alemindeki önemi göstermektedir. Şöyleki; bugün dünya Müslümanlarının çoğunluğunun itikattaki teolojik kimliğini belirleyen mezhebini Ehl-i sünnet oluşturmaktadır. Sünnilik ise itikâdda Eş'arî ve Mâtürîdî tarafından temsil edilir.¹³³ Bu anlamda Sünnîliğin, itikadda büyük oranda Eş'arîyye ve Mâtürîdiyye mezhebine mensup olanları ifade ettiği söylenebilir. Ayrıca Müslümanların büyük çoğunluğunu temsil

128 Mâtürîdî tarafından ilk kez ortaya konulan ya da yeniden yorumlanan bu kavramlar hakkında geniş bilgi için bk. Yazıcıoğlu, 1985: XXVII, 284-285; Kutlu, 2003: 50; Özen, 2001: 203-242.

129 Özcan, 1993: 23 vd.; Özdeş, 2003: 50.

130 Kutlu, 2003: 55.

131 Topaloğlu, 2003: 156.

132 Yavuz, 2005: II, 152.

133 Aslan, 2007: 490; Kara, 2007: 379.

eden Sünnîlerin amelde mezhebi “Hanefîyye”dir. Sünnîlerin yaklaşık %53’ünü oluşturan Hanefîlerin de îtikatta Mâtürîdî olması bu mezhebin önemini ortaya koymaktadır.¹³⁴ Nitekim Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile birlikte Selçuklu ve Osmanlı’dan devralınan Hanefî-Mâtürîdî geleneğin etkisi sonucu, Horasan-Mâverâünnehir başta olmak üzere, Orta Asya, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Doğu Türkistan, Malezya, Endonezya, Kafkaslar, Rusya, Türkiye, Orta Doğu ve diğer bölgelerde Mâtürîdîlik daha fazla ilgi görmüştür. Bu da göstermektedir ki zıtlıklar içermeyen, çatışmalı ve siyasî olmayan, doğal ve eğitici bir hüviyet arz eden, Sünnî kelâm bakış açısı için bir model konumunda olan Mâtürîdî ekolüne mensup Müslüman nüfus, toplam nüfusun yarısından daha fazlasını temsil etmektedir.¹³⁵

Sonuç

Ehl-i sünnet mezhebinin iki önemli temsilcisinden birisi olan Mâtürîdî, çeşitli din, inanç, ideoloji, kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapan Mâverâünnehir’de dünyaya gelmiş; dinî, felsefî ve siyasî görüşlerin ortaya çıktığı ve İslâm inancına hem dışarıdan hem içeriden zararlı ve yıkıcı düşüncelerin sokulmaya başlandığı bir dönemde yaşamıştır. Yaşadığı toplumun inanç ve değerlerine karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmiş, telif ettiği eserleriyle, İslâm dışı ile inançlarla büyük bir mücadele vermiştir.

Mâtürîdî, başta kelâm ilmi olmak üzere, hadis, fıkıh, tefsir, mezhepler tarihi, cedel, usûl-ü fıkıh, Kur’an-tecvîd ve diğer ilimlerde, temel kaynak niteliği taşıyan birbirinden değerli eserler telif etmiştir. Fakat bunlardan günümüze sadece *Kitâb-ı Tevhîd* ve *Te’vilâtü’l-Kur’an* olmak üzere iki eseri ulaşabilmiştir. Telif ettiği bu eserleriyle İslâm düşüncesinde haklı bir şöhrete sahip olmuştur. Bu gerçek, eserlerinde açıkça görülmektedir. Nitekim *Kitâb-ı Tevhîd* eseri, kelam, felsefe ve cedel konusundaki derin ilmini; *Te’vilâtü’l-Kur’an* ise tefsir, hadis, fıkıh ve akâid ilimlerindeki derin vukûfiyetini ortaya koymaktadır.

Hem *Kitâb-ı Tevhîd*’de hem de *Te’vilâtü’l-Kur’an*’ın çeşitli yerlerinde münazara, cedel ve kelam ilminin gerekliliğine temas eden Mâtürîdî,

134 Eroğlu, 1971:20.

135 Aslan, 2007: 490.

bid'at ehlinin caiz görmemelerinin aksine, dinde münazara ve cedelin caiz ve gerekliliğini savunarak, kelâm ilminin müstakil bir bilim haline gelmesine önemli katkılar sağlamıştır. Diğer taraftan müslümanlara yönelik içeriden ve dışarıdan gelen çeşitli dinî ve fikrî saldırı ve itirazlara cevaplar vererek İslâm'ı savunarak, İslâm inanç esaslarının yerleşip sistemleştirilmesinde ve yayılmasında önemli rol oynamıştır. Bugün bir itikadî mezhep olarak tanıdığımız ve İslâm dünyasında asırlarca etkisini sürdürecektir olan “Mâtürîdîlik” de onun bu çabalarından doğmuş, birçok Müslüman toplumun itikatta hak yolu takip etmelerine vesile olmuş ve özellikle Türk-İslâm kültürünü yüz yıllar boyunca inanç açısından besleyip desteklemiştir.

Kaynakça

ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed el- (2001), *Keşfü'l-hafâ*, thk. Yusuf b. Muhammed, Dimeşk,

AÇIKGENÇ, Alparslan (2002), “İlk Müslüman Türklerde Düşünce ve Bilim”, *Türkler*, Ed.: Hasan Celal Güzel ve dğr., Ankara.

AK, Ahmet (2006), *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara.

ASLAN, Abdülgaffar (2007), “Kelâm İlminin Gelişimine Türklerin Katkısı: Ebû'l-Muîn en Nesefî Örneği”, *Uluslararası Türk Dünyasının İslâmiyet'e Katkıları Sempozyumu*, Ed.: İ.Hakkı Göksoy ve dğ., Isparta.

BEYÂZÎZÂDE Ahmed Efendi (2004), *İşârâtü'l-merâm min ibârâtü'l-İmâm*, (nşr. Yusuf Abdürrezzâk), Karachi,

BOZKURT, Nahide (2002), *Mu'ezile'nin Altın Çağı*, Ankara.

ÇALIŞKAN, İsmâil (2003), *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara

ÇELEBÎ, Katip (1941), *Keşfü'z-Zunûn*, İstanbul.

DUMAN, Ali (2009), “İmam Matürîdî, Hayatı, Eserleri ve İslâm Düşüncesindeki Yeri”, *Hikmet Yurdu* , Yıl: 2, Sayı: 4.

EBÛ ZEHRÂ, Muhammed (ts.), *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Kahire.

- EMİN, Ahmed (ts.), *Fecrü'l-İslâm*, trc. Ahmed Serdaroğlu, Ankara.
- EROĞLU, Muhammed (1971), *Ebü Mansûr Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an* Basılmamış Öğretim Üyeliği Tezi, İstanbul.
- EŞ'ÂRÎ, Ebu'l-Hasen (2005), *İlk Dönem İslâm Mezhepleri*,(trc.Mehmet Dalkılıç ve diğ., İstanbul.
- EYÜP ALİ (1990), “Mâtürîdîlik”, *İslâm Düşünce Tarihi*, Editör: M. Şerif- ve diğ.,İstanbul.
- FAYDA, Mustafa(1994),“Emeviler Döneminde Fikir Hareketleri”, *DGBİT*, Konya.
- FAZLURRAHMAN (2006), *İslâm'da İhya ve Reform*, Ankara.
- GÂLÎ, Ebü'l-Kâsım el- (1989), *Ebü Mansûr el-Mâtürîdî: Hayâtühü ve arâühü'l-akidiyye*, Tunus.
- GÖLCÜK, Şerafeddin (1992), *Kelâm Tarihi*, Konya.
- GÜNEŞ, Kamil (2003), *İslâm Düşüncesinin Şekillenmesinde Akıl ve Nas*, İstanbul.
- HAMEVÎ, Yâkût b. Abdullah el- (1957), *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut.
- HİTTİ, Philip K. (1995), *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, trc. Salih Tuğ, İstanbul.
- HULEYF, Fethullah (1974), “Ebû Mansur Mâtürîdî Hayatı ve Eserleri”, trc. Mustafa Öz, *Diyanet Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 5, Ankara.
- _____ (1975), “Mâtürîdî ve Eş'arî Mezhepleri Hakkında Bir Tetkik”, trc. Mustafa Öz, *Diyanet Dergisi*, XIV/2.
- İŞİK, Kemal (1980), *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara.
- İMAMOĞLU, M. Ragıb (1991) , *İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an'daki Tefsir Metodu*, Ankara.
- İSMAİL PAŞA, Bağdatlı (1955), *Hediyyetü'l-Ârifîn*, İstanbul.
- KARA, Seyfullah (2007), “Selçuklu Türkleri'nin Mezhepler Arası Barışı Sağlamaya Yaptıkları Katkıları”, *Uluslararası Türk Dünyasının İslâmiyet'e Katkıları Sempozyumu*, Isparta.

KARADAŞ, Cağfer (2006), “Semerkand Hanefî Kelâm Okulu Mâtürîdîlik”, *Usûl İslâm Araştırmaları*, Sayı: 2, Cilt: VI, ss. 57-100, Sakarya.

KEVSERÎ, Zâhid el- (2004), *İşârâtü'l-merâm min ibâl-İmâm mukaddimesi*, thk. Yusuf Abdürrezzâk, Karachi.

KIRCA, Celal (1993), *Kur'an'a Yönelişler*, Kayseri.

KUEGELGEN, Anne Von - Ashirbek Muminoz Muminoz (2003), “Mâtürîdî Döneminde Semerkand İlahiyatçıları”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdik*, Ankara.

KUMEYR, Y. (1992), *İslâm Felsefesinin Kaynakları*, trc. Fahrettin Olguner, İstanbul.

KUREŞÎ, Ebû Muhammed el- (1993), *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Kahire.

KUTLU, Sönmez (2003), “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdik*, Haz. Sönmez Kutlu, Ankara.

KUTLUBOĞA, Zeynüddîn Kâsım b. (1992), *Tâcü't-terâcim*, nşr. İbrâhimSâlih, Beyrut.

LAPIDUS, Ira M. (2003), *İslâm Toplumlari Tarihi*, trc. Yasin Aktay, İstanbul.

LEKNEVÎ, Muhammed Abdulhayy el- (ts.), *el-Fevâidu'l-Behiyye*, Beyrut.

LEWIS, Bernard (2000), *Tarihte Araplar*, Trc. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul.

MACDONALD, D.B. (1956), “Mâtürîdî”, *İA*, Cilt: VII, İstanbul.

MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmud (2004-2010), *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Ed. Bekir Topaloğlu, İstanbul.

_____ (2009), *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Trc. Bekir Topaloğlu, Ankara.

NESEFÎ, Ebû'l-Muîn en- (2004), *Tebzirâtü'l-edille*, Nşr. Hüseyin Atay, Ankara.

NESEFÎ, Ebû Hafs Necmeddin Ömer en- (1991), *el-Kand fî zikri*

ulemâ-i Semerkand, nşr. Nazr Muhammed Faryâbî, Riyad.

NEŞŞÂR, Ali Sami en- (1999), *İslâm 'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, I-II, trc. Osman Tunç, İstanbul.

ÖZCAN, Hanîfî(1993), *Mâtürîdî 'de Bilgi Problemi*, İstanbul.

_____ (1995), *Mâtürîdî 'de Dînî Çoğulculuk*, İstanbul.

_____ (2002), “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Düşünce”, *Türkler*, Ed.: Hasan Celal Güzel ve Diğ., Ankara.

ÖZDEŞ, Talip (2003), *Mâtürîdî 'nin Tefsir Anlayışı*, İstanbul.

ÖZEN, Şükrü (2001), *Ebû Mansur el-Mâtürîdî 'nin Fıkıh Usûlünü Yeniden İnşası*, İstanbul.

ÖZTÜRK, Mustafa (2005), “Klasik Sünnî Tefsir Literatürü Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Marife*, yıl: 5, sayı: 3, Konya.

PEZDEVÎ, Ebû'l-Yüsr el- (2003), *Usûli 'd-dîn*, nşr. Hans Peter Linss, Kahire.

SCHAEDER, H. H. ”Semerkand”, *İA*, X, İstanbul.

SEM'ÂNÎ, Ebû Sâd et-Temîmî es- (1980), *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahman el-Yemânî, Kahire.

TANCÎ, Muhammed b. Tavî et- (1954), “Ebû Mansûr Mâtürîdî”, *AÜ-İFD.*, Cilt: IV, Sayı: 1-2, Ankara.

TAŞKÖPRÜZÂDE, Ahmed Efendi (1961), *Tabakâtü 'l-Fukahâ*, Musul.

_____ (1985), *Miftâhu 's-sa'âde*, Beyrut.

TOPALOĞLU, Bekir (2003), “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî 'nin Kelâmî Görüşleri”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdik*, Haz. Sönmez Kutlu, Ankara.

_____ (2009), “Ebû Mansur el-Mâtürîdî”, *Kitâbü 't-Tevhîd Tercümesi*, Ankara.

_____ (2003), “Mâtürîdî”, *DİA*, XXVIII, Ankara.

_____ (ts.), *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul.

TUNÇ, Cihat(1986), “İyiliği Emredip Kötülüğü Yasaklama Görevi”, *EÜİFD*, Kayseri.

TÜRCAN, Galip (2006), “Kelâm’ın Meşrûiyeti Sorunu”, *Marife*, yıl: 5, Konya.

WATT, W. Montgomery (1998), *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı, İstanbul.

_____ (2004), *İslâm Felsefesi ve Kelâmı*, trc. Süleyman Ateş, İstanbul.

WOLFSON, H. Austtryn (2001), *Kelâm Felsefeleri*, trc. Kasım Turhan, İstanbul.

YALTKAYA, Şerafeddin (1932), *Türk Kelâmcıları*, İstanbul.

YAVUZ, Yusuf Şevki (2005), “Ebû Hanîfe’nin Kelâmî Görüşleri ve Sünnî Kelâmın Oluşumuna Etkileri”, *İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyumu*, Bursa.

_____ (2003), “Mâtürîdîyye”, *DİA*, Cilt: XXVIII, Ankara.

_____ (2002), “Kelâm”, *DİA*, Cilt: XXV, Ankara.

YAZICIOĞLU, M. Sait (1985), “Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebû’l-Muîn en-Nesefî”, *AÜİFD.*, Cilt: XXVII.

_____, (2001), “Türkler’de Kelâm”, *Türk Düşünce Tarihi*, Haz. Hüseyin Gazi Topdemir, Ankara.

YEPREM, M. Saim (1997), *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, İstanbul.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (1952), “İslâm Akâid Sistemimde Gelişmeler ve İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe”, *AÜİFD*, Sayı: 4, Ankara.

_____ (1952), “*Kitâbü Tefsîri’l-Esmâ ve’s-Sıfât Hakkında*”, *AÜİFD*, İstanbul.

_____, (2006), *İslâm Akâid Sistemimde Gelişmeler: İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî*, İstanbul.

ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ (2002), *İthâfû’s-sâde*, nşr. Muhammed Ali Beyzavî, Beyrut.

Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı ve Şehirler

Khurasan's Before The Seljukid Period: Geographic Location, Economical, Structure and Cities

Haşim Şahin¹

Yunus Arifoğlu²

Özet

İran'ı doğudan Asya'ya kuzeyden Rusya'ya güneydoğudan Hindistan'a bağlayan Horasan, bir kavşakta olmasından dolayı stratejik açıdan önemli bir konuma sahiptir. Bölgedeki güçlerin diğer bölgelerle siyasi ilişkileri, ticari faaliyetleri, bölgeler arasında yoğun kültürel faaliyetlerin oluşmasına ve bölgenin kozmopolit bir yapı kazanmasına neden olmuştur. Bu öneminden dolayı Ortaçağ İslam coğrafyacılarının ve seyyahların Horasan'a dair övücü sözler söyledikleri malumdur. Bu çalışmada Horasan coğrafyasının, fiziki yapısı, iklimsel özellikleri ve bunun doğurduğu ekonomi yani sanayi ve ticari hayatına katkısına değinilecek, ayrıca bölgenin kendine has idari yapısı ile başlıca şehirleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Horasan, İklim, Ekonomi, Ticaret, İdari, Şehir.

---

1 Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hsahin@sakarya.edu.tr

2 Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Abstract

Connecting Iran to Asia in the east and to Russia in the North, to India in the southeast, therefore Khurasan has an important strategic position. Political relations and commercial activities of the regional powers with other regions contributed to the establishment of intense cultural activities and a cosmopolitan structure in the region. It is well known that Medieval Islam geographers and travelers had spoken highly of Khurasan. In this study, the physical structure, climate and its reflections, the economy as a result of these, in other words industry and commercial life will be explained and also the unique administrative structure of the region and city will be explored.

Keywords: *Geography, Khorasan, Climate, Economy, Commerce, Administrative, City.*

Giriş

Coğrafya gerek fiziki yapı bakımından, gerekse iklim koşulları dolayısıyla üzerinde barındırdığı insanları etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Medeniyetler uygun coğrafyalar üzerinde gelişir. Coğrafya asli unsuru insandır. İnsanın bütün faaliyetleri, kazanımları hüsrancı coğrafyaya bağlı bir şekilde gerçekleşir.³ Mesudi, İbn Haldun gibi ortaçağın önemli müellifler eserlerinde coğrafyanın bilhassa tarih üzerinde etkisini vurgulamışlardır.⁴ Richard Nelson Frye ise coğrafyanın insan ve insanların örgütlenmesi üzerinde etkisine değinerek, klan, aşiret, kabile askeri ve diğer toplumsal örgütlemelerin coğrafyaya göre şekillendiğini belirtmiştir.⁵

Coğrafyanın tarih üzerindeki etkisinin en yoğun olarak görüldüğü bölgelerden birisi Horasan'dır. Bu bölge mevkii dolayısıyla Ortaçağda önemli bir role sahiptir. İran'a bağlı bir eyalet olan bölgenin vaktiyle kapsamış olduğu bazı şehirleri günümüzde Afganistan ve Türkmenistan sınırları içerisinde kalmıştır. İran'ı doğudan Asya'ya kuzeyden Rusya'ya güneydoğudan Hindistan'a bağlayan Horasan, önemli bir konuma sahiptir. Bölgedeki güçlerin diğer bölgelerle siyasi ilişkileri, ticari faaliyetleri, bölgeler arasında yoğun kültürel faaliyetlerin oluşmasına ve bölgenin kozmopolit bir yapı kazanmasına neden olmuştur. Bu durum farklı din ve dillere mensup milletler ile ilişkilidir. Horasan sahip olduğu stratejik konum itibarıyla tarih boyunca bölgede bazı isyan ve ihtilallerin çıkmasına neden olmuştur (Abbasi ihtilalinin bir kolu ve en önemlisi bu bölgeden olmaktadır, Yine Selçuklu beyleri Çağrı ve Tuğrul bey kardeşler istiklale bu bölgeden gideceklerdi). Zira doğu ve batı arasında bariyer görevi gördüğü için bölge çoğu kez ihtilalleri gerçekleştirenlere korunma ve barınma sahası olmuştur.⁶

3 Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 143.

4 Mesudi, *Muruce Ez-Zeheb*, çev. D. Ahsen Batur, *Altın Bozkırlar*, Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011, s. 9; İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, c. I, İstanbul 1982, s. 306.

5 Richard Nelson Frye, *The Heritage of Persia*, World Publishing Company, 1. Baskı, New York 1963, s. 1.

6 Frye, *The Heritage of Persia*, s. 7.

Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı Ve Şehirler

Horasan'ın Adı, Sınırları ve Fiziki Yapısı

Horasan İran coğrafyasında yer alan bir bölge olup, İran yaylasının en doğu kısmında Türkmenistan ile Afganistan sınırına kadar uzanır. Burası ortaçağ boyunca stratejik coğrafi ve idari bir bölge olmuştur. Horasan ismi eski Farsçada hûr (güneş) ve âsân (ayan) yani gelen doğan kelimelerinin birleşiminden gelmiş olup, güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi, doğu bölgesi anlamına gelmektedir. Horasin kelimesi Horasan'ın çoğulu şeklinde kullanılırken, Horasani, Horsi gibi kelimeler ise bölgeye nispet şeklinde kullanıldığı belirtilmektedir. Bu isim muhtemelen Sasaniler döneminde ortaya çıkmış, kısa zamanda yaygınlaşmıştır.⁷

Horasan'ın sınırları buranın idari bakımından büyüyüp küçülmesiyle ilgili olarak tarih boyunca çeşitli farklılıklar göstermiştir. Bu nedenle zaman içinde değişen siyasi sınırlarla coğrafi sınırlar ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Bölge Sasaniler döneminde küçük bir idari birim iken, sonraki dönemlerde siyasi iktidarların gücü nispetinde genişlemiş veya daralmıştır.⁸

Horasan, doğudan Huttel, Gur ve kısmen Sicistan, güneyde Deşt-i Lut ve Kirman ile Rey arasındaki Fars toprakları, batıda Deşt-i Kevir'in batı kısmı ve Taberistan ile Curcan kuzeyde Türkmenistan'ın bir bölümü Harezm ve Maverannehir tarafından çevrilmiş geniş bir alan olarak tarif edilir.⁹ *Hudud'ul Âlem*'de ise Horasan'ın sınırları doğuda Hindistan, güneyde Kerges-Kâh (Deşt-i Lut) çölü batıda Gurgan, Oğuz toprakları, kuzeyde de Amuderya olarak gösterilmektedir.¹⁰ Ramazan

7 Frye, *The Heritage of Persia*, s. 12; Recep Uslu, *Hicri I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 1997, s. 25; Osman Çetin, "Horasan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XVIII, İstanbul 1998, s. 234.

8 Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megamiz, İletişim Yayınları, 1. Baskı, c. I, İstanbul 1972, s. 80; Elton L. Daniel, *The Political and Social History of Khurasan under Abbasid Rule 747-820*, The İran America Foundation, 1. Baskı, Chicago 1979, s. 13; Uslu, *Hicri I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, s. 25.

9 İbn Havkal, *Süretü'l Arz*, haz. E.J. Brill, 2. Baskı, Leiden 1939, s. 426; Daniel, s. 13; Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1. Baskı, Ankara 1985, s. 160-161; Çetin, s. 234.

10 *Hududu Âlem Minel Meşrik ilel Mağrib*, nşr. V. Minorsky, çev. A. Duman, Murat

Şeşen'in eserinde belirttiği üzere, İstahri Horasan'ın çeşitli kürelere sahip olduğunu belirtip sınırlarını, Doğudan Sicistan ve Hindistan ülkeleri ile batısında Oğuz çölü ve Curcan bölgesi kuzeyinde Maveran-nehir ve Türk ülkesinin bulunduğu kısım olarak betimler.¹¹ Diğer bir İslam coğrafyacısı İbn Havkal ise Horasan'ın bu dönemde Sicistan, Hind, Gur, Kabul, Huttel, Cürcan, Deylem, Tabaristan, Havarizm, Huzistan ve Buhara ile çevrili olduğunu belirtir.¹² Dolayısıyla Horasan'ın sınırları tarihin muhtelif dönemlerinde yer yer farklılıklar arz etmekle beraber genellikle, doğudan Huttel, Gur ve kısmen Sicistan, güneyden Deşt-i Lut ve Kirman ile Rey arasındaki Fars toprakları, batıdan ise Deşt-i Kevir'in batı kısmı ve Tabaristan ile Curcan, kuzeyden ise Türkmenistan'ın bir bölümü Harezm ve Maveran-nehir tarafından çevrilmiş önemli coğrafi ve idari bir bölge şeklinde tarif edilebilir.

Horasan bölgesinin fiziki yapısına bakıldığında genel olarak bölgede plato, sıra dağlar, bu dağların arasında vahalar, ovalar ve çöllerin yer aldığı görülür. Horasan dağ silsilesini etkileyen İran platosunun bir uzantısı da Horasan bölgesini kapsamaktaydı. Aşırı erozyon plato'nun kırılmasına bölgenin N.W.- S.E.¹³ şeklinde biçimlenmesine neden olmuştur. Ayrıca gelişmiş tabakalar da, Horasan dağ silsilesini etkilemiştir. Dağlar sıralı bir şekilde, bir ucu Elbruz sıra dağlarına diğer ucu Afganistan kuzeyindeki Hindukuş dağlarına uzanırlar.¹⁴

Kuzey Horasan'ı Elbruz ve Pamire bağlayan dağ silsilesi 3 bin metreyi aşar. Elbruz dağları 5.670 m yüksekliğindeki meşhur Kuh-i Baba ile Hindukuş dağlarına bitişiktir.¹⁵ Bölgenin kuzeyinde Bend-i Türkistan, Siyahkuh, Sefidkuh, Küpet, Allah-u Ekber, Gülistan, Karadağ, Hazar Mescid isimlerini taşıyan ve Kafkasya'ya kadar uzanan sıra dağlar, Güneyde ise; Kuh-i Aladağları, Kuh-i Binalud, Elbruz-Pamir sıradağ-

---

Ağarı, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2008, s. 56; Zeydan, s. 80.

11 Şeşen, s. 160-161.

12 İbn Havkal, s. 426.

13 Bütün kaynaklarda N.W.- S.E. biçiminde geçmektedir.

14 M. Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi*, TTK. Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1948, s. 2; W.B. Fisher, "The Land of Iran, Physical Geograpyh," *The Cambridge History Iran*, Cambridge University Press, v. 1, New York 1968, s. 67,68.

15 Günaltay, s. 2; Frye, *The Heritage of Persia*, s. 8.

ları, Hindukuş dağları yer alır.¹⁶ Bu dağlar bölgenin kuzeyinde doğal bir set oluşturmaktadır. Bu set siyasi mücadeleler sırasında pek çok boy ve millet için sığınma bölgesi olma özelliğini taşımıştır.¹⁷

Horasan'ın güneyinin büyük bir bölümü çöllerle kaplıdır. Deşt-i Kevir, Deşt-i Lut ve Sistan bölgesindeki Hilmand havzası bunlar arasında sayılabilir.¹⁸ Deşt-i Kevir tuz çölü olup, batıda Irak-ı Aceme kadar uzanır. Bu çöl güneyinde yükselen bir sıra tepeyle Deşt-i Lut'tan ayrılır. İran platosunun üçte ikisini teşkil eden bu çöl rüzgârın havaya kaldırdığı kırmızımsıtırak bir kum ile örtülü geniş ovalarıyla güneş ziyası altında parıldayarak uzaktan göl manzarası gösteren toz tabakalarıyla örtülü boş topraklardan ibarettir. Bilhassa doğu bölümü kışları çok soğuk yazları çok kuraktır. Öyle ki bu çölün kışları -40 dereceye yazları da +50 dereceye ulaştığı bilinmektedir. Çölün orta ve güney kısımlarında bad-ı semum denilen yakıcı ve boğucu bir rüzgâr eser, yağmurlar toprağa inmeden havada buharlaşır. Bir diğer büyük çöl ise Deşt-i Lut'tur. Deşt-i Kevir'in güneydoğusunda yer alan bu çöl ıssız ve son derece kurak olup, denize açılmayan iç havzalardan oluşur. Bu çöl ürkütücü bir görüntüye sahiptir. Çok az yağmur düşen bu çölün bilhassa orta kesiminde yaşam zordur.¹⁹ Bu iki büyük çölün haricinde başka küçük çöllere de bulunmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi hayatı son derece çetin bir hale getiren bu çöllere, Horasan bölgesindeki siyasi teşekküller için önemli bir sığınma merkezi olma özelliği de taşıyorlardı. Mesela Emevi baskısından kaçan muhalifler Horasan bölgesindeki çölleri mesken tutmuşlardı. VIII. Yüzyılda Horasan ordusu tarafından desteklenen Abbasi ihtilali bu bölgede başlamıştı. Aynı şekilde Tuğrul ve Çağrı Beyler de Karahanlılar'ın ve Gazneliler'in baskısından kurtulmak için Horasan'a sığınmışlardı. Selçuklu beyleri burada örgütlenerek 1040'ta Gazne ordusunu yendik-

16 Fisher, s. 163; Daniel, s. 14; Çetin, s. 234.

17 Fisher, s. 62-68; Maurice Lombart, *İslam'ın Altın Çağı*, çev. Neziha Uzel, Pınar Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2002, s. 57; Daniel, s. 14; Çetin, s. 234.

18 Günaltay, s. 2; Bulut, s. 17.

19 Günaltay, s. 2; H. Bobek, "Vegetation", *The Cambridge History Iran*, Cambridge University Press, v. I, New York 1968, s. 289; Çetin, s. 234.

ten sonra Nişabur merkez olmak üzere devletlerini Horasan bölgesinde kurmuşlardı.²⁰

Horasan'ın İklimi

Mesudi'nin birinci iklim bölgesinde, İbn Haldun'un üçüncü iklim bölgesinin sekizinci kısmında ve Çetin'den aktarıldığına göre Zekeriya el-Kazvin'in'de dördüncü iklim bölgesinde zikrettiği Horasan karasal ve çöl iklimine sahiptir.²¹ Karasal iklim Horasan'ın bazı kısımları hariç tamamına hâkim olup, Nesa gibi yerlerde ise iklim daha serttir. Horasan'ın güney kesimine ise genel anlamda çöl iklimi hâkimdir. Bölgedeki şehirlerde, Belh'in iklimi Irak'la, Merv'in iklimi Şam'la benzerdir, Nişâbur'un havasının çok daha mükemmel olduğu belirtilir. Horasan bölgesinin iklimi ile ilgili olarak Mukaddesi'nin eserinde şöyle bir ifade yer alır; “Üç ay evlerde, Üç ay damda ve üç ay'da sundurma da yatarız.”²²

Nehirler boyunca sulanan arazide en sık rastlanan ağaç kavak olup, nadiren çam ve sedir de bulunur. Bahçelerin tezyini için servi, akasya, Türkistan dişbudağı yetiştirilir. Dağlardaki vadilerde muşmula ağacı bulunur. Yemiş ağaçlarını ihtimamla yetiştirirler. Bölgenin kuzeyine doğru akça ağaç, meşe, ardıç ve gürgenden oluşan bodur ormanlar ve otlaklar vardır. Güneyin çöl olması hasebiyle bitki örtüsü diğer bölgelere oranla çok daha zayıf, cılız, dikenli çöl bitkileri bulunmaktadır.²³ Horasan dağları ağırlıklı olarak kireçli ve killi topraklardan oluşur. Deşti Kevir'de nehirler tarafından getirilen tuzlu topraklar bulunurken, bölgenin genelinde kahverengi, podzolit topraklar mevcuttur. Nişabur dağlarının toprağı mürekkep gibi koyu ve mürekkep ihtiyacının bir kısmı buradan karşılanmaktadır.²⁴

---

20 Lombart, s. 57; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan, Büyük Selçuklular Dönemi*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012.

21 Mesudi, s. 25; İbn Haldun, s. 306; Çetin, s. 234-240.

22 Mukaddesi, *Ahsan al-Taqaşim fî Ma'rifat al-Aqalim*, İngilizce, çev. Anthony Collins- Mohammad Hamid Alta'i, *The Best Division for Knowledge of the Regions*, Garnet publishing, 1. Press, London 1994, s. 284, 293-294; Çetin, s. 234-240; Günaltay, s. 2.

23 Mukaddasi, s. 284; İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, çev. Murat Ağarı, *Yollar ve Ülkeler*, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008, s. 43; Günaltay, s. 2; Bobek, s. 287.

24 Mukaddasi, s. 295; Madan Lal Dewan, “Land and Water Development Division,

Horasan'da çok sayıda nehir vardır. Bunların en önemlilerinden birisi Ceyhun nehridir. Ceyhun, Tirmiz, İsferayin ve Horasanın diğer bölgelerinden geçerek Harezm topraklarına kadar uzanarak Cürcaniye'deki göle (Aral) dökülür. Bölgedeki bir diğer akarsu Merv nehri (Murgab) olup, Garcistan sınırından çıkar, Marud, Dizi Hinaf, Luker, Barakder ve Kirenki takip ederek Merv'e ulaşır.²⁵ Diğer bir nehir Gur'un alt tarafından çıkan Herat nehri olup, yedi koldan oluşmaktadır.²⁶ Bunların dışında Tus dağından çıkıp Astu (Ustuva) ve Çernegan bölgesinin kenarından geçerek Gürgan'ı iki bölere alan Hiran nehirleri de bulunmaktadır.²⁷ Horasan yazları kurak olduğu için sulama sistemi, suyuolları ve kanalları oldukça gelişmişti. Bu suyuolları yeraltından gidiyordu. Bunlara dehlizler vasıtasıyla inilebiliyordu ki inmek için kat edilen mesafe bazı yerlerde yüz basamak kadar olabilmekteydi.²⁸ Âdem Mez o dönemde yaşamış bir şakacının; "*Kanallar yer üstünde, insanlar yer altında olsalardı, Nişabur hakikaten fevkalade bir şehir olurdu.*" şeklinde bir espri yaptığını ifade etmektedir.²⁹

Horasan'ın Ekonomisi

Horasan bölgesi pek çok medeniyetin birleştiği bir kavşak olma özelliği taşıdığı için ticari bakımdan önemli bir potansiyele sahipti. Bölgenin İpek Yolu üzerinde yer alması bunun başlıca sebebiydi. Nişabur, Belh, Merv ve Herat bölgenin en zengin şehirleriydi. Dağların eteklerindeki vahalarda yoğun bir şekilde ziraat yapıldı.³⁰ Pamuk en fazla uğraş verilen zirai üründü. Marco Polo'nun da gözlemlerinden bu anlaşılabilir.³¹ Bölgedeki diğer zirai ürünler pirinç, buğday ve arpay-

---

Food and agriculture Organizasion of the United Nation, Rome, and J. Famouri, Director, Soil Institute, Ministry of Agriculture, Iran", *The Cambridge History Iran*, Cambridge University Press, v. 1, New York 1968, s. 251, 256; Bobek, s. 287; Daniel, s. 14.

25 İbn Havkal, s. 429; Mesudi, s.30; Minorsky, s. 22, 26.

26 İbn Havkal, s. 427; Mukaddasi, s. 291; Minorsky, s. 26.

27 Minorsky, s. 30.

28 Mukaddasi, s. 290; Âdem Mez, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti*, çev. Salih Şaban, İnsan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2000, s. 471.

29 Âdem Mez, s. 471.

30 Lombart, s. 57; Daniel, s. 14; Çetin, s. 234; Fisher, s. 62-68.

31 Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, çev. Ömer Güngören, Yol Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1985, s. 40; Mez, s. 529.

dı. Bunların yanı sıra yağlı bitkiler, tütün, susam, safran ve ipek böceği yetiştirilmektedir. Zambak, çam fıstığı, üzüm, kavun ve çeşitli bölgelelerinde, portakal, armut, kayısı, incir, frenküzümü, limon, nar, şeftali, üzüm, badem yetiştirilen diğer ürünlerdir. Mantar ve tedavi amaçlı kullanılan çeşitli şifalı otlar, tütün, çınar, ardıç, misvak da bu bölgede bulunurdu. Nişâbur ve Tus bölgelerinin, tahıl ambarı sayılırdı.³²

Horasan'da uygun coğrafi şartlar çerçevesinde tarımın yanı sıra hayvancılık da yoğun olarak yapılmaktaydı. Büyük ve küçükbaş hayvancılık gelişmişti. Sind bölgesinde iki hörgüçlü deve yetiştirilmekte olup, Horasandaki deve yetiştiricileri Horasan'daki erkek develer ile Arap asıllı dişi develeri çiftleştirilerek "en-Necati" denilen deve cinsini imal ediyorlardı. Ayrıca burada başta kuşlar olmak üzere pek çok av hayvanı vardı.³³

Horasan yeraltı ve yerüstü madenleri açısından zengin bir bölgedir. Altın, gümüş, türkuaz, mermer, kil, amonyak, kezzap, arsenik, bakır, demir ve kıymetli taşların yanı sıra çok çeşitli ve bol miktarda diğer bazı madenler bulunurdu.³⁴ Tus'ta hem altın hem gümüş, Belh'te kükürt ve kurşun çıkarılıyordu.³⁵ Bölgede akik, asbest, firuze, türkuaz, kaldırım taşı gibi değerli taşlar bulunmaktaydı. Firuze taşı Tus, Nukan ve Nişâbur'dan çıkarılırken, mavi firuze sadece Nişâbur'dan çıkarılırdı.³⁶

Horasan'da hatırı sayılır derece bir sanayi vardı. Dokuma endüstrisi bilhassa İslam'ın bölgeye yerleşmesinden sonra büyük bir gelişme göstermişti. Zira Müslümanlar hem Mısır dokuma endüstrisinin hem de Çin'de doğup daha sonra İran'a gelmiş olan ipek endüstrisinin mirasçısı olmuşlardı.³⁷ Pamuklu ürünler Kuşanlar döneminden beri mev-

32 Lombart, s. 57; Daniel, s. 15; Bobek, s. 293.

33 İbn Hurdazbih, s. 290; Mez, s. 504.

34 Mukaddasi, s. 287; Şeşen, s. 161; Claude Cahen, "Tribes, Cities and Social Organization", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press, c. 4, New York 1993, s. 311.

35 Mukaddasi, s. 287; Daniel, 14; Abdulhalık Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasının Taş Toprak Madenleri Sanayisi*, Bizim Büro Basımevi, 1. Baskı, Ankara 2001, s. 219; Çetin, s. 234-240.

36 Şeşen, s. 220; Daniel, s. 14; Mez, s. 499; Bakır, *Taş ve Toprak*, s. 105.

37 Ali Mazaheri, *Ortaçağda Müslümanlar'ın Yaşayışları*, çev. Bahriye Uçok, Varlık Yayınları, Ankara 1972, s. 331-332; Abdulhalık Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasının Tek-*

cudiyeti bilinen bu başlı başına bir sektördü. Sasaniler devrinde daha da gelişmişti. Öyle ki Çin, Bağdad ve Mısır'a pamuk ihraç ediliyordu.³⁸ Merv ve Nîşâbur pamuk dokumacılığında önde gelen şehirlerdi.³⁹ Pamuk haricinde ipekli dokumalar da oldukça fazlaydı. Sasani döneminde Çin'den getirilen ipek böceği, VI. Yüzyıldan itibaren Horasan bölgesinde Merv, Cürcan, Taberistan, Nesa ve Ebiverd'de yetiştirilmeye başlandı. Marco Polo'nun gözlemlerinden anlaşıldığı üzere Horasanda pek çok ipek ve altın sırmayla işlenmiş ipek kumaşlar bulunmakta, kadınlar ve genç kızlar ipekten altın sırmadan çeşitli renkleri ve ögeleri olan işlemeleri örmekteydiler.⁴⁰

Hayvancılık merkezli bir ürün olarak dericilik de bölgede yaygın bir endüstriydi. H. VII. Yüzyılın ilk yarısında Horasanlı tüccarlar beygir derisini ayakkabı yapımında kullanılmak üzere getirirlerdi. Tus'da samur, tilki, kakım, vaşak ve sincap derilerinden kürkler imal edilirdi. Belh ve Nesa şehirleri kaliteli tilki derileri ve bunlardan imal edilen kürkler ihraç ediyorlardı.⁴¹ Dericiliğin yan kolu olarak ciltçilik de bir diğer popüler uğraştı. Yine kâğıt sektörü de gelişmişti. Bermekiler Abbasiler döneminde Horasanda ilk kâğıt fabrikasını kurmuşlardı.⁴²

Horasan bölgesinde demir ve bakır işlemeciliği faal olan sanayi kolları arasındaydı.⁴³ Demirden kılıç, gürz, zırh, gibi aynı zamanda tarımda kullanılan orak, saban gibi aletler ve bunların yanı sıra günlük ihtiyaçlar için çeşitli eşyalar yapılmaktaydı. Marco Polo, bu bölge ahalisini

---

til Sanayi Giyim Kuşam Moda, Bizim Büro Basımevi, 1. Baskı, Ankara 2005, s. 165, 167, 171.

38 Mukaddasi, s. 323-324; Bakır, *Tekstil*, s. 164.

39 Mukaddasi, s. 285; Mazaheri, s. 331-332; Mez, s. 524; Bakır, *Tekstil*, s. 165.

40 Marco Polo, s. 30-31; Maurice Sven Dimand, *el-Fünûnu'l İslamiyye*, çev. Muhammed İsa, Darü'l Maarif, 1. Baskı, Kahire 1947, s. 264; Richard Nelson Frye, *Bukhara The Medieval Achivement*, Mazda Publishers, 2. Press, California 1997, s. 81; Bakır, *Tekstil*, s. 165, 174.

41 Abdulhalık Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Deri Tahta ve Kâğıt Sanayi", *Belle-ten*, Ankara 2001, Nisan 1, LXV, S. 242, s. 81.

42 Çetin, s. 234-240; Bakır, *Tahta ve Deri*, s. 98, 146.

43 Mukaddasi, s. 287; Lombart, s. 240; Daniel, s. 11-14; Abdulhalık Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Bizim Büro Basım Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2002, s. 136-139.

üstün nitelikte savaş aletleri, eyer, at başlığı, mahmuz, kılıç, yay, sadak ürettikleri aktarmaktadır.⁴⁴ Bakır üretimi olarak, kalkmalı gereçler ve sanat eserleriyle birlikte leğen, ibrik, küp, lamba, kupa, sanatkar bir şekilde işlenmiş buhurdan gibi eşyalar üretilirdi.⁴⁵ Zira bugün bilinen ilk bakır madeni eşya Horasan'ın Herat kentinde yapılmıştır.⁴⁶ Yine Hermitage müzesinde sergilenen bir gümüş tabaktan anlaşıldığı üzere Horasan bölgesinde gümüşten çok değerli eşyaların mamul edildiği görülmektedir.⁴⁷

Topraktan üretilen mamuller sanayinin bir diğer kolunu oluştuyordu. Bu ürünlerin başında ise cam gelmekteydi. Horasan en önemli cam üretim merkezlerinden birisiydi. Özellikle Nişabur'da cam ürünlerini mine ile kaplama işini buradaki sanatkârlar büyük bir beceri ile yapıyorlardı. Toprak mamullerinden olan bir diğer sektör çömlekçilik olup Horasan bölgesinde Nişabur, Herat ve Tus gibi şehirlerde üretilmekteydi. 901 yılında Horasan bölgesinin Samaniler hâkimiyetine geçmesinden sonra Nişabur'da da beyaz zemin üzerinde açık kırmızı, yeşil ve kerpiç kırmızısı renginde Arapça yazılar ve çeşitli bitkisel şekiller bulunan çömlekler imal edilmeye başlandı.⁴⁸

Bir diğer üretim alanı olarak taş işçiliği Horasan'da yaygın olarak yapılmırdı. Horasan bölgesi kıymetli taşlar konusunda oldukça zengindi.⁴⁹ Burada taştan güzel eşyalar imal edilmekteydi. H. VI. Yüzyılda Tus şehrinde taştan tencereler, kaplar ve çeşit çeşit aletler yapan çok yetenekli ustalar vardı. Abdulhalık Bakır'ın eserinde yer alan bir rivayete göre bu memleketle ilgili “Allah demiri Hz. Davut için yumuşak kıldığı gibi taşı da Tus halkı için yumuşak kılmıştır” sözü hemen her yerde söylenir ifadesi geçmektedir.⁵⁰ Tus'un yanı sıra Nukan şehrinde de çok

44 Marco Polo, s. 30.

45 Mazaheri, s. 245. Bakır, *Maden*, s. 350.

46 G. Fehervari, “Sanat ve Mimari”, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, nşr. M. Holt-A.K.S. Lambton-B. Lewis, çev. İrfan Pamuk-Enver Pamuk, Hikmet Neşriyat, 1. Baskı, c. VI, İstanbul 1989, s. 264; Dimand, s. 264; Bakır, *Maden*, s. 353.

47 Ülker Erginsoy, *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1978, s. 59.

48 Frye, *Bukhara*, s. 80; Dimand, s. 173-174; Bakır, *Taş ve Toprak*, s. 165.

49 Fehervari, c. 4, s. 69.

50 Bakır, *Taş*, s. 52, 108.

kaliteli ve kullanışlı bir taştan yapılan “Biram” adında tencereler imal ediliyordu.⁵¹

Horasan’da Ticaret

Ticaret eski çağdan itibaren milletler ve devletlerarasında çok önemli bir iletişim aracıydı. Zira bilgi-teknik buluşlarının bir yerden başka bir yere taşınmasında tüccarlar büyük rol oynamışlardır. Ortaçağda da devletler, milletler ürettikleri ürünün fazlasını başka bölgelere aktarmışlardır. Bu dönemde daha ziyade ticari meta olarak zirai ürünleri, tahıl, yağ, pamuk, meyve ve sebze, hayvancılık faaliyetlerini görülmektedir. Ancak bunların yanı sıra yer altı ve yer üstü madenleri de demir, bakır, bronz, altın, gümüş işlenmiş, ayrıca taş ve çömlekçilik eşyalarının da ihracatı yapılmıştır. Ticarete önemli bir değer olan bir diğer dal olarak mücevheratçılık görülmektedir. Bu iş bu yükte hafif pahada ağır olduğu için oldukça tercih ediliyordu.⁵²

Horasan Ortaçağ İslam dünyasının en önemli ticaret merkezlerinden birisiydi. Merv, Herat ve özellikle XI. Yüzyılda Nişabur bu konuda Bağdad ile boy ölçüşür hale gelmişti. Bu anlamda Horasan en parlak çağını X. Yüzyılda Samanoğulları döneminde yaşamıştı. Bilhassa Soğd’lu tüccarların yeni ticari koloniler kurması sonucunda insan, mal, fikir ve bilgi-teknik alışverişi arttığı görülmektedir.⁵³

Horasan’ın stratejik konumu, İran’dan Turan steplerine, Orta Asya’ya Hindistan’a ve Çin’e geçiş imkânı sağlıyordu. Ticaret yolları dağların iç kesimlerindeki dağ kıvrımlarından geçmekteydi. Burası Orta Asya’ya uzanan büyük İpek Yolu ana güzergâhıydı.⁵⁴ Belh, Amuderya, Ceyhun ve Maverâünnehir geçitlerinin karşısında, Hindukuş dağlarının eteklerinde yer alan Bamiyan, Kabul, Peşavar geçitlerinden Hindistan’a geçilirdi. Yine Horasan’dan Asya ve Hindistan’a ihracatın yanı sıra uzak diyarlara Mısır’a ve Mısır üzerinden Avrupa’ya da ürün ihraç edilirdi.⁵⁵

51 Mukaddasi, s. 294; Bakır, *Taş ve Toprak*, s. 209-210; Lombart, s. 247; Frye, *Bukhara*, s. 80; Dimand, s. 173-174.

52 Mukaddasi, s. 287; Zeydan, s. 80; Cahen, s. 305-315; Daniel, s. 14; Dimand s. 264; Bakır, *Tekstil*, s.174.

53 Lombart, s. 291; Frye, *Bukhara*, s. 30.

54 Frye, *The Heritage of Persia*, s. 12; Lombart, s. 54-55.

55 Lombart, s.62, 66, 69; Piyadeoğlu, s. 164.

Horasan'ın sınırları içerisindeki yollar, Hüzmüz'den başlayıp, ülkenin içlerine doğru ilerler, Şiraz, Fars, Kirman'a, Nişabur, Zerenc ve oradan Herat ve Belh'e ulaşırdı. Nişabur'dan Merv'e, Herat'a ve Serahs'a on fersah⁵⁶ vardı. Nişabur Bağdad arası 305 fersahtı. Merv'den iki yol gidip, biri ülke içine Belh'e ve Toharistan'a, diğeri Türk ülkelerine giderdi. Belh Horasan'ın bir nevi ortası kabul edilirdi. Bu şehirden Fergana, Rey ve Harezm'e otuz fersah/merhale vardı.⁵⁷ Bu yollar üzerinde kervanların su ihtiyacını karşılamak üzere konaklar, göller ve kuyular inşa edilmiş, ayrıca kervanların yollarını kaybetmemelerini sağlamak amacıyla işaret kuleleri yapılmıştı. Böylelikle ticaret yollarında yolculuk edenlerin tüm ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmişti.⁵⁸

Horasan bölgesinde üretilen zirai ürünlerin bir kısmı çevre ülkelere ihraç edilirdi. Mesela pamuk Irak ve Türkistan'a ihraç edilirdi.⁵⁹ Harezm'den getirilen kürkler, sahtiyanlar, kılıçlar, haleneler getirilir. Şaş'ta değerli keymuht eyerleri, okdanlıklar, yün ve kıl kumaşlar imal edilerek ihraç edilir. Türkistan'dan tabaklanmak üzere deri getirilerek kullanır. Madenlerden üretilen savaş aletleri, kılıç, yay, ok, eğer at başlığı, el sanatları, çok zevkli bir şekilde işlenmiş zengin işlemeler ile meyve, üzüm kavun gibi değişik bölgelere gönderilirlerdi.⁶⁰

İslam'dan önce mevcut bir sistem olan kölelik İslamiyet'in gelişiyile birlikte de kalkmamış devam etmiştir. Ancak köleler için bir takım haklar getirilmiştir.⁶¹ İslam dünyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Horasan'da da köle ticareti yaygın bir şekilde yapılmaktaydı. Zira sanayi öncesi dönemde iş yükünün büyük oranının insanın üzerinde olmasından dolayı kölelere ihtiyaç duyulurdu. Çünkü köle ticareti ucuz veya bedelsiz işgücü demekti. Kölelerin iş bölümlerinin cinsiyetlerine

---

56 Fersah; Farsça "ferseng" kelimesinden Arapça'ya geçmiştir. Üç mil uzunluğundaki mesafeye 1 fersah denilmiştir. Geniş bilgi için bakınız. Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XII, İstanbul 1995, s. 412.

57 İbn Hurdazbih, s. 46, 59; Yakubi, s. 59, 69; Minorsky, s. 60.

58 Lombart, s. 61; Piyadeoğlu, s. 166.

59 Şeşen, s. 243; Mez, s. 524.

60 Şeşen, s. 268.

61 William Gervase Clarence-Smith, *Islam and the Abolition of Slavery*, Oxford University Press, New York, 2006, s. 22-23; Ali Hatalmış, *İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, Araştırma Yayınları, Ankara 2012, s. 62-87.

göre değiştiği görülmektedir. Erkek köleler daha ziyade sanayi ve tarımda kullanılırlarken, kadın kölelerden ise ev içinde hizmetçi olarak istifade edilirdi. Aynı zamanda kölelerden askeri hizmette de önemli ölçüde yararlanılırdı. Gerek Emevi, Abbasilerde olmak üzere bölgedeki diğer devletler de kölelerden ordular kurmuşlardır. Yezid'in iktidarına karşı isyan ettiği için azledilen Horasan valisi Abbad b. Ziyad b. Ebihi bu duruma karşı yanında bulunan bin kadar köleyi azad etmiştir.⁶² Yine Horasan emiri olan Tahir'in halife Memun'a 2000 kişilik bir köle grubunu hediye etmesi bu bölgedeki köle ticaretini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Aynı zamanda Sâmânî şehirlerinin gelirlerinin bir kısmı da köle ticaretine dayanıyordu. Köle ticaretinin akışına bakıldığında, Slav köleler Harezm yoluyla Hind köleler kabil yoluyla Türk köleler ise özellikle sınır boylarından Merv, Nîşâbur ve Herat gibi şehirlere getirilirlerdi. Böylelikle Horasan farklı bölgelerden getirilen köle ve cariyelerin merkezi oluyordu. Burada toplatılan köleler daha sonra İslam dünyasının farklı bölgelerine gönderilirlerdi. Bu alışveriş Horasanlı tüccarlar açısından önemli bir gelir kaynağıydı.⁶³

Horasan'da bütün bu ürünlerin sergilenip, yerli ve yabancı tüccarın faaliyet gösterdiği çok sayıda pazar mevcuttu. Pazarlar sayesinde hem şehir halkı, hem de göçebe hayat sürenler alışverişlerini güvenli bir şekilde gerçekleştirebiliyorlardı. Pazarlar genellikle şehrin asıl bölümü olan şehristanda değil, daha dışta kalan kısımda kurulurlardı. Siyasi otorite bu şekilde pazarlara hayvan ve hayvansal gıda satmak üzere alışveriş için gelen yabancı halk ve göçebelerin şehre dâhil olmalarının önüne geçmiş oluyordu. Bu uygulama ile hem şehir halkı, hem de göçebeler ekonomik ihtiyaçlarını güvenli bir şekilde gerçekleştirirlerdi. Pazarların haricinde şehirlerdeki çarşılar da ticari alışveriş ve etkileşim yoğun bir şekilde devam etmekteydi.⁶⁴

Ticaretin asli unsurunun para olması hasebiyle, para sirkülasyonu ve darphane ayrı bir öneme haizdi.⁶⁵ Horasan bölgesinde önemli darpha-

62 Hatalmış, s. 130, 183-185.

63 Lombart, s. 72; M. Akif Aydın, "Kölelik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXVI, Ankara 2002, s. 245.

64 Piyadeoğlu, s. 169-170.

65 Minorsky, s. 154; Piyadeoğlu, s. 172.

neler ve bu darphaneleri besleyecek madenler bulunurdu. Horasan’da her alanda olduğu gibi bu konuda da Nîşâbur öne çıkıyordu. Nîşâburiyye adı verilen Nîşabur dinarları yüksek ayarlı paralardı. Ayrıca yüksek ayarlı dinarlar, ülkenin diğer darphanelerinde de basılmaktaydı. Bununla birlikte bazen bozulan ekonomi sebebiyle düşük ayarlı paraların da piyasaya sürüldüğü olurdu. Dirhemler ise ilk zamanlarda bakır ve gümüş karışımından basılmış, ancak yetersizlik ve ihtiyacın fazla olmasından dolayı tamamen bakırdan basılmaya başlanmıştır.⁶⁶ Nîşâbur dışında Horasan’da darphane bulunan diğer bir şehir Belh’te de bir darphane vardı şehir sahip olduğu gümüş madenleriyle de öne çıkıyordu. Herat ve Belh’te Abdülmelik b. Mervan adına para basıldığı ve bu paralarda şehrin adının Belhü’l-beyza olarak kaydedildiği bilinmektedir.⁶⁷

Horasan bölgesindeki bu yoğun ticari akış Horasan’ın zenginleşmesini getirmiş, öyle ki bu iktisadi gelişmeler Horasan’da toplanan vergilerin 40 milyon dirhem üstüne çıkmasını sağlamıştı.⁶⁸

İdari Yapısı

Horasan eyaleti muhtelif zamanlarda ve farklı siyasi otoritelerin idaresine girmiştir. Valiler yönetiminde Horasan eyaleti belirgin sınırlara sahipken özerk dönemlerde bu durum değişime uğrayarak buradaki otoriteler hem sınırlarını hem de güçlerini genişletmeye çalışmışlardır.⁶⁹

Sasaniler döneminde buranın idaresi valiler aracılığıyla yürütülmekteydi. Bu dönemde Dihkanlar⁷⁰ ve Merzubanlar⁷¹ da bölgede hâkimiyet

66 Piyadeoğlu, s. 172.

67 Minorsky, s. 154; Piyadeoğlu, s. 172-173.

68 İbn Hurdazbih, s. 41; Yakubi, el-Büldân, çev. Murat Ağarı, Ülkeler Kitabı, Ayışığı Kitapları, 1. Baskı, İstanbul 2002, s. 59; Çetin, s.234-240.

69 Yakubi, s. 75.

70 Dihkan; kelimenin aslı “dih” (köy) ile “gân” ona nispet edilen iki sözcükten türemiş olup, Arapça’ya dihan olarak geçmiştir. Sasaniler zamanında soylular sınıfına dihan deniliyordu. Genel olarak köy sorumlusu olsalar da Sasanilerin sonlarında şehirleri de idare ettikleri görülmektedir. Geniş bilgi için bakınız: Faruk Sümer, “Dihkan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. IX, İstanbul 1994, s. 289.

71 Merzüban; merz “sınır” ve pân “bekçi” kelimelerinin birleşmesinden türetilmiştir. Sınır bekçisi, sınır kumandanı, uç beyi gibi anlamlar taşır. Bir diğer deyişle sınır şehirlerini yöneten kimselere merzüban denilirdi. Geniş bilgi için bakınız: Tahsin Yazıcı,

sağlamışlardır.⁷² Daha sonra Hulefa-i Raşidin ve Emevi döneminde bölge valiler aracılığıyla yönetilmiştir. Abbasiler döneminde de bir zaman süresinde bölge valiler aracılığıyla yönetilmişse de Halife Memun'la birlikte bölge özerk bir yapıya kavuşmuş, hatta buradaki siyasi otoriteler kendilerine ait para basmışlardır.⁷³ X. ve XI. Yüzyılda Horasan'da ciddi bir otorite olmadığından, buradaki Dihkanların yeniden idarede söz sahibi oldukları görülmektedir. Bu ailelerin temsilcilerinin İslam coğrafyasının sınırları dışında murabahacı, elçi ve memur sıfatıyla bulundukları da görülmektedir. Bu hâkim sınıfın; mahalle ve pazar eşrafi ile her çeşit şeyh, pir, reis unvanlarını taşıdıkları ve kendi kendilerini idare ettikleri görülmektedir.⁷⁴

Horasan'a muhtelif zamanlarda farklı şehirler başkentlik yapmıştır. Bu şehirler genel anlamda büyük şehirler olup, önemli stratejik bölgelerde yer almışlardır. Kaynaklarda bir bütünlük olmasa da genel anlamda başşehirler, Merv, Nişabur, Belh ve Herat'tır. Bu şehirler farklı otoritelerin idaresi adı altında muhtelif zamanlarda başkentlik yapmışlardır. Sasaniler devrinde bölgenin başkenti Merv şehri iken, İslami başlarında onun yerini Nişabur almıştır. Abbasiler döneminde Merv yeniden önem kazanmış, nitekim halife olan el-Memun'un uzun bir süre Merv'de ikamet ettiği bilinmektedir. Tahiriler döneminde burası başşehir olmuştur.⁷⁵

Şehirler

Şehirler insan ihtiyaçlarının karşılandığı her türlü zanaatın olduğu çeşitli el atölyelerin kurulmuş olduğu toplu bir şekilde yaşamaya elverişli yerlerdir. İnsanoğlu, tarihi süreç içerisinde sosyal, ekonomik, askerî vb. birtakım faktörlerin etkisiyle yerleşik hayata geçmiş ve bu yerle-

---

“Merzüban”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 255.

72 Frye, Bukhara s. 32; Daniel, s. 17.

73 C. E. Bosworth, “Tahirids and Saffarids”, *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press, 1. Baskı, v. 4, Newyork 1993, s. 126-127.

74 B.Zahoder, “Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan”, çev. İsmail Kaynak, *Belleten*, Ankara, 1955, c. 19- Ekim, S. 76, s. 509-510; Daniel, s. 17; Frye, *Bukhara*, s. 32.

75 Minorsky, s. 72; Zahoder, s. 496- 497; Corci Zeydan, s. 80; Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2011. s. 89; Çetin, s. 236.

şim merkezlerinin gelişmesiyle de şehirler doğmuştur.⁷⁶ Yılmaz Can İslam öncesi dönemde İran'da görülen şehir tiplerini başlıca üç grupta toplamaktadır. 1. Çok köşeli bir surla çevrilmiş şehirler. 2. Birbirini dik olarak kesen, ızgara tarzında bir yol düzeninin görüldüğü şehirler. 3. Tapınak şehrin merkezinde yer almaktadır ki İslam fetihleri ile birlikte şekillenen şehir yapısında aynı şekilde cami de şehrin merkezinde yer almaktaydı.⁷⁷

Horasan şehir yapılanması da İran şehir tipinin bir versiyonuydu. Horasan şehirleri Ortaçağ'da İslam dünyasından önde gelirlerdi. Horasan eyaletinin önemli şehirleri; Nişabur, Belh, Herat, Merv olup, Serahs ise Merv içerisinde bir önemli bir merkez olarak görülmektedir. Bunların haricinde daha küçük şehirler de görülmektedir.⁷⁸

Nişabur

İslam'ın ilk dönemlerinde Ebreşehr (Eberşehr) ve İranşehr adlarıyla anılan Nîşâbur Arapça Nîşâbur, Neyşabur olarak geçerken, Pehlevi-ce "Nev-Şap-ur" (yeni ve güzel şapur) anlamına gelmekteydi. Şehrin kuruluşu I. veya II. Şapur'a dayandırılmaktadır.⁷⁹ Farsnamede de fars kralı Şabur Zülektaf Nîşâbur'u kendi adıyla kurmuştur (Şabur sonra Nîşâbur'a dönüşmüştür) denilmektedir.⁸⁰ Orta Çağ'da Horasan bölgesindeki dört büyük şehrin en önemlisi olan Nîşâbur, Sasanilerin hâkimiyetinden 651-652 yıllarında Müslümanların hâkimiyetine geçer.⁸¹

Nîşâbur Şehri, Binalud dağının güney batısında denizden 1210 m yükseklikte ve Tahranı Meşhede bağlayan yolda bir ova üzerindedir. Orta Asya ve Hindistanı İran üzerinden batıya ve İran körfezini Harezm üzerinden Volga boylarına bağlayan doğu-batı, güney-kuzey yolları

---

76 Muammer Gül, "İslam Şehrinin Doğuşu", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, Aralık, 2001. s.79.

77 Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı H. I-III / M. VII-IX. Yüzyıl*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1. Baskı, 1995, s.109-138.

78 Mukaddesi, s. 261; Zeydan, s. 80.

79 Mukaddesi, s. 264; Osman Gazi Özgüdenli, "Nişabur", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, İstanbul 2007, s. 149.

80 İbn Havkal, s. 431; Bakır, *Çeviriler I*, s. 70.

81 Özgüdenli, "Nişabur", s. 149.

üzerinde bulunmasından dolayı fevkalade önem teşkil eder. Düz bir arazi üzerine kurulmuş olan Nîşâbur şehri, Sasaniler döneminde şehir yakınlarındaki Azer Burzinmihr adlı ateşgede sebebiyle devrin en önemli dini merkezlerinden biri haline gelmişti.⁸² Şehir taşıdığı öneme binaen Ortaçağın coğrafyacı ve seyyahları ondan övgüyle bahsetmişlerdir.

İbn Batuta seyahatnamesinde, bağ, bahçe ve sularının bolluğu ve güzelliğiyle Nîşâbur'u küçük Dimaşk benzetir.⁸³ Mukaddesi eserinde, Sokakları çamurlu hanlarda intizamsızlık olup, hamamlar kirli duvarlar kötü ve çarpıktır. Nîşâbur'da mutad olan saray ve cami hayratından ziyade sanat ve ticaret hayatının inkişafı şehir manzarasının ağır başlılığı intizamına alışmış seyircide hoş bir intiba bırakmıyor ifadelerinde kullanır. Nîşâbur'da Horasan emirlerinin sarayları zengin çiçek bahçeleri, parkları ve bulunurdu.⁸⁴

Nîşâbur ekonomisi tarım ve ona bağlı olarak gelişen hayvancılık üzerine kurulmuştu. Burada tahılın yanı sıra, pamuk ve ipek de üretilir. Buğday pirinç, arpa tarlaları, meyve bahçeleri ve bağ yetiştiriciliği yapılırdı.⁸⁵ Şehrin su ihtiyacı kaynak sulardan ve vadideki sulardan giderilirdi. Ayrıca yer altı suyuolları mevcuttu. Bu suyuolları yeraltından gider bir kısmı bahçelere, bir kısmı ise evlere dağıtılırdı.⁸⁶ Nîşâbur dönemin ihtiyacına binaen küçük çaplı atölyelerden meydana gelen bir sanayisi bulunmakta olup, yeraltı ve yer üstü madenlerinin yanı sıra taşlarıyla da ünlüydü. Şehirden çıkarılan Firuze taşı, Sebec (Siyah kehribar) taşları da bu atölyelerde işlenirdi. Aynı zamanda cam üretim merkezlerindendi. Ayrıca yeni Nîşâbur'da çok güzel çömlekler de imal edilmekteydi. Sasaniler döneminde bu sanat dalı en üst noktadaydı. Çinicilik, seramik ve demir işçiliği çok gelişmişti.⁸⁷ Dokumacılıkla

82 Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, Sad. Kamil Doruk, çev. Ömer Rıza Doğrul, 1. Baskı, İstanbul 1993, s. 115; Minorsky, s.57; Zeydan, s.80; Özgüdenli, "Nişabur", s. 149.

83 İbn Batuta, *İbn Batuta Batuta Seyahatnamesi*, çev. M. Çevik, Üçdal Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul 1993, s. 275.

84 Zahoder, s. 500; Özgüdenli, "Nişabur", s. 150.

85 Minorsky, s.57; Zahoder, s.500.

86 Mez, s. 471; Zahoder, s.500.

87 Bakır, *Taş ve Toprak*, s. 94-165; Özgüdenli, "Nişabur", s.149.

gelişen sanayi kollarından en önemlisiydi. Nîşâbur'da imal edilen bu mallar bölgenin ihtiyacı karşılandıktan sonra çevre yerlere gönderilirdi. Yol güzergâhı üzerinde olan şehrin ticari yönü de öne çıkıyordu. Bütün bu faaliyetler Nîşâbur'un gelirlerini yaklaşık 4 milyon dirheme ulaştırıyordu.⁸⁸ Dolayısıyla Nîşâbur coğrafi yapısı, ticareti ve ticaretiyle yollarıyla, ziraat, zanaat kolları Ortaçağ'da önemli şehirlerden biri olarak kabul edilmiştir.

Merv

Merv, Merv-u şahcân adıyla bilinir; çünkü şehrin adı Şah ile Can sözcükleri birleştirilip “Şahın canı, Şahın ruhu”ndan gelmektedir. Merv-u Ruz'dan ayırmak için buraya Merv-u Şahcân denilmiştir. Şehir Amuderya kervan yolu üzerinde Murgab deltasının aşağı kısmında kurulmuştur. Çöl ortasında bir vaha olarak şöret bulmuştur.⁸⁹ Arkeolojik buluntulardan anlaşıldığı üzere şehrin geçmişi Perslere kadar gitmektedir.⁹⁰ İran ile Hazar kıyılarını Orta Asya'nın önemli şehirlerine bağlayan stratejik bir mevkiye ve işlek ticaret yolları üzerinde yer alan Merv şehri Sasani krallarının ikametgâhı ve Horasan emirinin oturduğu yerd. Hz. Osman'ın hilafeti zamanında 652 yılında Müslümanlar tarafından fethedilerek İslam devletinin hâkimiyetine girmiştir.⁹¹

Merv Ortaçağ'ın siyasi, idari, ticari ve kültürel açılardan önde gelen şehirlerden biridir. Horasan'ın tamamında Merv'den daha güzel bir şehir yoktur denilmesine neden olunmuştur. Yakubi, Merv Horasan yerleşimlerinin en görkemlisidir ifadesinde bulunurken,⁹² Mukaddesi ise Merv için şehirlerin anası deyimini kullanır.⁹³

Merv ekonomisi öncelikli olarak tarım ve hayvancılığa dayanır. Pamuk, ipek, susam, pirinç, ceviz, badem, zeytin, nar, çekirdeksiz üzüm, kavun, karpuz, fıstık yetiştirilen başlıca ürünlerdi. Hayvancılık geliş-

88 İbn Batuta, s. 275; Yakubi, s. 60; Minorsky, s.57; B.Zahoder, s.499.

89 Osman Gazi Özgüdenli, “Merv”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara 2004, s. 221.

90 Mukaddasi, s. 264; Özgüdenli, “Merv”, s. 222.

91 Yakubi, s. 60; Mukaddasi, s. 264; Minorsky, s. 22; Özgüdenli, “Merv”, s. 222.

92 Yakubi, s. 60; Minorsky, s. 60.

93 İbn Hurdazbih, s.147; Mukaddesi, s. 263.

miş, göçebeler koyun ve sığır besliyordu, süt, peynir ve yağ boldu. Aynı şekilde hayvanların yünlerinden de istifade ediliyordu. Tarım ürünleri atölyelerde işlenerek çok güzel ince ince üstlükler yapılırdı. Kaba dokunmuş Merv kumaşları olduğu gibi yumuşak ve kalın fanilalar da dokunurdu. Ayrıca ipek ipliği imalatı da yapılırdı. İbrişim ipekleri bükülüyordu ki bunlar her tarafa ihraç ediliyordu. İbn Fazlan'ın gözlemleri de Merv dokuma sanayisinin ne kadar gelişmiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁹⁴ Ticaret de şehir ekonomisi açısından bir öneme haizdi. Şehir önemli ticaret yollarının odağında yer almaktaydı. Zira Merv'de dokunan pamuk ve ipek kumaşlar bakır eşyalar, keçi kilim ve halı ayrıca, tahıl ve sebze meyve civar yerlere satılıp, bunlardan önemli derecede gelir elde edilirdi. Bu ürünlerin yanı sıra köle ticareti de yoğun bir şekilde yapılmaktaydı. Çeşitli bölgelerden köleler buraya getirilen köleler, buradan çeşitli İslam ülkelerine dağıtılırdı. İslamiyet sonrası buradaki tacirlerin işleri daha da artıp, insan, mal, fikir ve teknik alışveriş hızlandı.⁹⁵ Merv içerisinde önemli bir merkez olduğu için Serahs şehrine de burada değinilmeye çalışılmıştır.

Serahs

Eski adı Herirud olan Tacen ırmağının orta havzasında bu ırmağın sağ tarafından kurulmuş olan Serahs şehri ilk defa ne zaman kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Şehir Keykavus, Efrasiyab ve Zülkarneyne atfedilmektedir. Keykavus'un burasını Serahs b. Huzrez isimli kişiye ikta ettiği onun burada kendi adını verdiği bir şehir kurduğu, daha sonra ise Büyük İskender'in yeniden imar ettiği nakledilmektedir.⁹⁶

Serahs, Merv ve Nişabur'un arasında bir şehir olup, Merv'in yarısı kaddır. Serahs'ın asıl önemi Ortaçağ'da İrandan Türkistana giden ana yol ipek yolu üzerinde bulunmasından ve savunma yönünden stratejik bir konumda yer almasından kaynaklanıyordu. Nitekim Nişabur ve

94 Yakubi, s. 26; İbn Fazlan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1975, s. 38; İbn Havkal, s. 435; Âdem Mez, s. 504; Bakır, Tekstil, s. 171.

95 Lombart, s.72-73; Minorsky, s.66.

96 Yüksel Sayan, "Serahs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul 2009, s. 539-540.

Tus'tan Merve giden yol buradan geçiyordu. Bu sebeple şehir Sasani-ler devrinden başlayarak Moğolların 1221 yılındaki işgal ve yağmalamalarına kadar önemli bir yerleşim merkezi olmayı sürdürmüştür.⁹⁷

Serahs ile Karakum çölünün bir kısmını kapsadığı için şehirde ziraat yapılan arazi çok geniş değildi. Buna karşın arta kalan arazide tarım verimli bir şekilde yapılmaktaydı. Herat nehrinin arta kalan sularından başka bir nehri yoktur. Yılın bir kısmı nehir yatağı kupkurudur.⁹⁸ Nehir suyunun kavuşmadığı zamanlar tarlalar, yağmur ve kuyu suları ile sulanırdı. Tahıl üretiminin yapıldığı, kavun ve üzümün yetiştirildiğini görülmektedir. Ayrıca hayvancılık gelişmiş olup özellikle deve yetiştiriciliğinin fazla yapıldığı yerlerdendi.⁹⁹ Şehirde küçük çaplı atölyeler var olup, pamuk, ipek kumaş dokumaları meşhurdur. Serahs kadın çarşıları ve altın sırmalı kurdeleleriyle ün salmıştı. Ayrıca ipek ve pamuktan başörtüleriyle de öne çıkıyordu. Serahs ipek yolu üzerinde bulunduğu ticaret de fevkalade önemliydi. Her türlü mal takası bu yol güzergâhından yapıldı. Zira şehir Horasanın ticaret ambarlarından biriydi.¹⁰⁰

Belh

Belh şehri adını eski Farsça da Bahtriş Aveste'da Bahdi ve Grekçe de Baktra şeklinde geçen Bakresten alır. Şehir, Nevbihar olarak da isimlendirilir. Zülkarneyn tarafından Amuderyanın güneyindeki Dehas ırmağı üzerinde ve Kuh-i Baba'nın eteğinde kurulmuştur. Şehir Horasan bölgesinin ortası olarak kabul edilen şehir eskiden Sasani Kisralarının ikametgâhı olan büyük ve gözde bir şehirdi. Muaviye b. Ebu Süfyan döneminde Abdurrahman b. Süvera feth etmiştir. İslamiyet'in hâkimiyetinden sonra gelişimini sürdürmüş ve Ortaçağ da önemli şehirler arasında yerini almıştır.¹⁰¹

Belh'in güzelliği ve ihtişamı anlatılarak bitirilememiştir. Zira şehre

97 Mukaddasi, s. 275; İbn Hurdazbih, s.60; Nasırı Hüsrev, s. 156; Sayan, s. 540.

98 Minorsky, s. 59; Mukaddasi, s. 275; İbn Hurdazbih, s. 60; Nasırı Hüsrev, s. 156.

99 Şeşen, s. 167; Sayan, s. 540.

100 Nasırı Hüsrev, s. 156; Bakır, *Tekstil*, s.172; Sayan, s. 540.

101 Minorsky, s.181; Yakubi, s.69; Tahsin Yazıcı, "Belh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992, s. 410-11; Bulut, s. 89.

beldelerin anası anlamına gelen “ümmü beled” (şehirlerin anası), ve muhteşem anlamına gelen “el-Belhü’l-Behiyye” adını vermişlerdir.¹⁰² Marco Polo ise Belh için, bu kent eskiden çok daha önemli bir yermiş, ancak arka arkaya birçok kez Tatarların saldırılarına uğrayarak yıkılmıştır. Burada da şimdi görülebilen ancak yıkılmış durumda bulunan pek çok mermerden yapılmış saraylar ve büyük alanlar vardı ifadelelerini kullanmaktadır.¹⁰³ İbn Batuta ise Belh için, yıkılmış binaların kalıntıları şehri mamur gösteriyordu. Belh vaktiyle büyük bir şehir olup, mescit ve medreselerin izleri lacivert renklerle süslenmiş binalarının kalıntısı hala ayakta durmaktadır. Bu gözlemlerden de anlaşılacağı üzere Belh Ortaçağda görkemli şehirlerden biridir.¹⁰⁴

Şehrin ekonomisi temelde tarıma dayanır. Tahıl ürünlerinin yanı sıra meyve ve sebzecilik yapılır, bağ ve bahçecilik gelişmiştir. Aynı zamanda hayvancılık da yapıldı. Çift hörgüçlü Bakteriyan develeri burada yetiştiriliyordu. Belh şehrinde dokuma sanayisi gelişmiş olup, küçük atölyelerde bunlar işlenirdi. Kaliteli tilki derileri ve bunlardan imal edilen çok güzel ve pahalı kürkler imal ediliyordu.¹⁰⁵ Ticaret de Belh halkının geçim kaynaklarından biriydi. Nitekim şehir, Merv, Herat, Kandahar, Gazne’den geçerek Hindu kuşu batıdan dolaşan ve Kabil havzası ile İndus vadisine ulaşan Maveraunnehir geçitleri ile bunların karşısında bulunan Bamiyan, Kabul, Peşaver geçitlerinin bulunduğu büyük ticaret merkezi üzerindeydi. Bu yol özellikle Hindistan’dan uzanan çeşitli yörelere yayılan büyük Budist etkisinde bir yollar olup, Çin’den gelen hacılar da bu yolları kullanıyorlardı.¹⁰⁶

Herat

Herat adı, çivi yazılı Farsça kitabelerde Haravia, Avesta’da ve Grekçe metinlerinde Aria, Areia şeklinde geçer. Herat şehri İran efsanelerine göre bir dağın eteğinde Hürmüz tarafından inşa edilmiştir. Şehir Afganistan’ın batısında bulunan Herirud ırmağının kenarında

102 Yazıcı, “Belh”, s. 420.

103 Marco Polo, s. 41.

104 İbn Batuta, s. 269-270.

105 İbn Hurdazbih, s. 53; Minorsky, s. 26.

106 Minorsky, s. 57; Yazıcı, s. 420.

çok eski dönemlerde kurulduğu belirtilir.¹⁰⁷ Sasaniler hâkimiyetinde olan şehir 652 yılında halife Hz. Osman döneminde sulh yolu ile fethedilmiştir.¹⁰⁸

Ortaçağ İslam coğrafya ve gezginleri Herat'tan övgüyle bahsederler. Yakubi, Herat Horasan beldelerinin en kalabalık, en mamur ve halkının yüzü en güzel olanı ifadelerinde bulunurken,¹⁰⁹ Mukaddesi ise Herat'ta üzüm gibi güzel meyvelerin yetiştiğini, gelişmiş önemli bir merkez olduğunu belirtmektedir.¹¹⁰ Batuta da aynı şekilde Herat'tan Horasan'ın mamur şehri olarak bahseder.¹¹¹

Herat'ın ekonomik yapısı diğer şehirler gibi öncelikle olarak tarıma dayanır. Tarım şehrin çevresinde eskiden beri mevcut olan kanallardan sağlanan su ile yapılıyordu. Ayrıca Herat'ı yarıp geçen Gur nehri ile Gur sınırlarında ortaya çıkan ve Herat nehri sulamada kullanılırdı.¹¹² Tahıl, pamuk ürünlerinin yanı sıra yöre meyve bahçeleriyle meşhur olup, özellik üzüm önem arz ediyordu. Ayrıca bol ipek üretilir.¹¹³ Yeraltı ve yer üstü madenlerde önem arz eder. Herat'ta Abbasiler zamanında dokumacılık da isim yapmaya başlamıştı. Küçük atölyelerde her türlü ürün dokunur madenler işlenirdi. Zira Herat yakınlarında bulunan demir o çağda Hint yöntemleriyle işleniyor ve elde edilen çelik kültürler ihraç ediyordu.¹¹⁴ Herat için ticaret önemli olup, şehirde yetiştirilen ürünler ve çıkarılan madenler ham veya işlenmiş bir şekilde civar yerlere ihraç edilirdi. Bunların yanı sıra Samaniler döneminde köle ticareti de olmaktaydı. Özellikle Slav köleler Herat'a getirilerek buradan dağıtılırdı.¹¹⁵

---

107 Minorsky, s. 58; Lombart, s.57; Recep Uslu, "Herat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, İstanbul 2007, s. 149.

108 İbn Havkal, s. 438; Minorsky, s. 26; Uslu, "Herat", s. 149.

109 Yakubi, s. 61.

110 Mukaddesi, s. 270.

111 İbn Batuta, s. 27.

112 İbn Havkal, s. 438; Minorsky, s. 26; Uslu, "Herat", s. 149.

113 Uslu, "Herat", s. 149; İbn Batuta, s.274.

114 Lombart, s. 57; Bakır, *Tekstil*, s. 174.

115 Lombart, s. 72.

Kaynaklar

- AYDIN, M. Akif, “Kölelelik” (2002) *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXVI, Ankara ss. 244-246.
- BAKIR, Abdulhalik (2001) *Ortaçağ İslam Dünyasının Taş Toprak Madenleri Sanayisi*, 1. Baskı, Ankara.
- ..... (2002) *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, 1. Baskı, Bizim Büro Basım Yayınları, İstanbul 2002.
- ..... (2008) “Farsname”, *Orta Çağ Medeniyeti’ne Dair Çeviriler-1*, 1. Baskı, Ankara.
- ..... (2005) *Ortaçağ İslam Dünyasının Tekstil Sanayi Giyim Kuşam Moda*, 1. Baskı, Ankara.
- ..... (2000) Ortaçağ İslam Dünyasında Deri Tahta ve Kâğıt Sanayi, *Belleten*, Nisan 1, c. L XV, S. 242, İstanbul, ss. 75-160.
- BOBEK, H. (1968) “Vegetation”, *The Cambridge History Iran*, Cambridge University Press, c. 1, Newyork, ss. 280-294.
- BOSWORTH, C. E. (1993) “Tahirids and Saffarids”, *The Cambridge History of Iran*, c. 4, Newyork, ss. 90-136.
- CAN, Y. (1995) *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı H. I-III / M. VII-IX. Yüzyıl*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1. Baskı, s.109-138.
- CAHEN, C. (1993) “Tribes, Cities and Social Organization”, *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press, c. 4, Newyork, ss. 305-329.
- CLARENCE, William Gervase-SMITH (2006) *Islam and the Abolition of Slavery*, Oxford University Press, New York.
- CLAVIJO, Ruy Gonzales de Clavijo (1993) *Anadolu Orta Asya ve Timur*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Sadeleştiren Kamil Doruk, Ses Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- ÇETİN, Osman (1998) “Horasan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul 1998, ss. . 234-241.
- DANİEL, Elton L. (1979) *The Policial and Social History of Khurasan under Abbasid Rule 747-820*, The İran America Foundation, 1. Baskı, Chicago.

DEWAN, Madan Lal (1968) “Land and Water Development Division, Food and agriculture Organizasion of the United Nation, Rome, and J. Famouri, Director, Soil Institute, Ministryn of Agriculture, Iran”, *The Cambridge History Iran*, Cambridge University Press, v. 1, New York 1968.

DIMAND, M. S. (1947) *El-Fününu'l İslamiyye*, çev. Muhammed İsa, Darül'l Maarif, Kahire.

ERGİNSOY, Ülker (1978) *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

FEHERVARI, G. (1989) “Sanat ve Mimari”, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev. İrfan Pamuk-Enver Pamuk, haz. M. Holt-A.K.S. Lambton-B. Lewis, Hikmet Neşriyat, 1. Baskı, c. 4, İstanbul, ss. 345-382.

FISHER, W. B. (1968) “The Land of Iran, Physicial Geogapyh”, *The Cambridge History Iran*, The Cambridge at the University Press, c. 1, Newyork 1968, ss. 3-111.

FRYE, Richard Nelson (1963) *The Heritage of Persia*, World Publis-hing Company, 1. Baskı, Newyork.

..... (1997) *Bukhara The Medieval Achivement*, Mazda Pub-lishers, 2. Baskı, California.

GÜL, Muammer (2001) “İslam Şehrinin Doğuşu”, *Balıkesir Üniversi-tesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, Aralık, ss. 78-87.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, (1948) *İran Tarihi*, TTK. Basımevi, 1. Baskı, Ankara.

HALAÇOĞLU, Yusuf (1995) “Fersah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XII, İstanbul, s. 412.

HATALMIŞ, Ali (2012) *İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, Araş-tırma Yayınları, Ankara.

İBN BATUTA, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, çev. M. Çevik, Üçdal Neş-riyat, 1. Baskı, c. 1-2, İstanbul.

İBN FAZLAN (1975) *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şe-şen, Bedir Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

İBN HAVKAL (1939) *Süretü'l Arz*, haz. E.J. Brill, 2. Baskı, Leiden 1939.

İBN HALDUN (1982) *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, c. 1, İstanbul.

İBN HURDAZBÎH (2008) *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, çev. Murat Ağarı, *Yollar ve Ülkeler*, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

LOMBART, Maurice (2002) *İslam'ın Altın Çağı*, çev. Nezih Üzel, Pınar Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

MAZAHARÎ, Ali (1972) *Ortaçağda Müslümanlar'ın Yaşayışları*, çev. Bahriye Uçok, Varlık Yayınları, Ankara.

MINORSKY, Vladimir (2008) *Hududu Âlem Minel Meşrik ilel Mağrib*, çev. A. Duman-Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

MEZ, Adam (2000) *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti*, çev. Salih Şaban, İnsan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

MESUDÎ, *Muruc ez-Zeheb* (2011) çev. D. Ahsen Batur, *Altın Bozkırlar*, Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

MUKADDESÎ (1994) *The Best Division for Knowledge of the Regions, Ahsan al- Taqasim fı Ma'rıfat al-Aqalim*, çev. Anthony Collins-Mohammad Hamid Alta'i, Garnet publishing, 1. Baskı, London.

NASIR-I HÜSREV (1967) *Sefername*, çev. A.Terzi, Milli Eğitim Basımevi, 1. Baskı, İstanbul.

ÖZTÜRK, Mustafa (2010) *Tarih Felsefesi*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2007) "Nişabur", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, İstanbul, ss. 149-151.

..... (2004) "Merv", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara, ss. 221-225.

PİYADEOĞLU, Cihan (2012) *Güneş Ülkesi Horasan, Büyük Selçuklular Dönemi*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

MARCO POLO (1985) *Marco Polon'un Geziler Kitabı*, çev. Ömer Güngören, Yol Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

SÜMER, Faruk (1994) "Dihkan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. IX, İs-

tanbul, ss. 289-290.

SAYAN, Yüksel (2009) “Serahs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul, ss. 539-542.

ŞEŞEN, Ramazan (2001) *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk ülkeleri*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

USLU, Recep (1997) *Hicri I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

..... (2007) “Herat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul, ss. 215-218.

YAKUBİ, (2002) el-Büldân, çev. Murat Ağarı, Ülkeler Kitabı, Ayışığı Kitapları, 1. Baskı, İstanbul.

YAZICI, Tahsin (1992) “Belh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, ss. 410-411.

..... (2004) “Merzüban”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXIX, Ankara, ss. 255-256.

YILDIZ, Hakkı Dursun (2011) *İslamiyet ve Türkler*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

..... (1989) (Ed.) *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, c. 3, İstanbul.

ZAHODER, B. (1955) “Selçuklu Devletinin Kuruluşu Strasında Horasan”, çev. İsmail Kaynak, *Belleten*, Ekim, c. XIX, S. 76, Ankara, ss. 491-527.

ZEYDAN, Corci (1972) *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megamiz, İletişim Yayınları, 1. Baskı, c. 1, İstanbul.

Kitap Tanıtımı

Book Review

Çokkültürlü Topumlarda Eğitim Türkiye ve İsveç'ten Örnekler

Esra Cömertoğlu¹

Derleyenler: Marie Carlson - Annika Rabo - Fatma Gök

Yayınevi: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.316

Günümüzde çokkültürlülük kavramı, toplumsal yaşamın her alanında karşılaştığımız bir olgudur. Bu bakımdan kavram, akademik çevrelerin de ilgisini çeken bir alan haline gelmiştir. Çokkültürlülük, ilk başlarda ABD, Kanada, Avustralya gibi devletler için kullanılmıştır. Ancak artan nüfus hareketleriyle birlikte bu olgu, birçok ülkenin toplumsal gerçeği haline gelmiştir. Kavramın kapsam alanının genişlemesiyle birlikte çokkültürlülüğün günümüzde hâkim kültürün dışında kalan tüm kültürel gruplar için kullanılan bir yapıya ulaştığı görülmektedir.

Hayatın birçok alanına sirayet eden çokkültürlülük gerçeğinin eğitimin üzerindeki etkilerini de görmek mümkündür. Homojen ve teklik üzerine olan eğitimin yerini esnek ve çeşitlilikler barındıran yeni eğitim anlayışının aldığı ve bu yeni eğitim anlayışının çokkültürlü toplumu anlamaya yönelik olduğu gibi eğitim kurumunun kendisinin de çokkültürlü bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ele aldığımız kitap, İsveç ve Türkiye örnekleriyle çokkültürlülük, toplum, eğitim üçgeninde yaşanan değişime ışık tutmaktadır.

12 makale ve 3 bölümden oluşan eser, çokkültürlü toplumların eğitimindeki cinsiyet, etnisite, aidiyet ve gençlik faktörlerine odaklanmaktadır. İlk bölümde *Çokkültürlü Eğitimde Zorluklar* başlığıyla eğitim alanındaki politikalar incelenmektedir. *Eğitim Kurumları ve Kimlik Oluşumu* başlığını taşıyan ikinci bölümde, eğitim kurumlarında uygulanan mülakat ve gözlemlere dayanan saha çalışmalarının sonuçları aktarılmaktadır. *Güçlendirme Stratejileri* isimli son bölümde, ele alınan gruplar içindeki bireylerin zorluklara rağmen nasıl başarıya ulaştıkları

¹ Sakarya Üniversitesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, esracmrt@gmail.com

anlatılmıştır. Ayrıca kitabın sonunda Türkiye ve İsveç'in eğitim tarihi ve sistemi hakkında bilgilerin yer aldığı bir bölüm daha bulunmaktadır.

Marie Carlson ve Annika Rabo'nun yazdığı girişte, eserin ve makalelerin genel çerçevesi çizilmiştir. Bu bölümde iki ülke benzer süreçlerden geçmekle birlikte, bu ülkelerdeki azınlık anlayışlarının farklılıkları içerdiği ve azınlıkların farklı haklara sahip olduğu ifade edilmiştir. İsveç'teki kadınların erkeklerden daha fazla örgün eğitime dahil olduğu, Türkiye'de ise eğitimin her aşamasında erkek oranının kadın oranından fazla olması karşılaştırılmalı değerlendirme açısından dikkat çekici verilerin başında gelmektedir.

Türkiye üzerine olan makalelerin daha çok 'kadın' ve 'din' temaları üzerinden konuya yoğunlaştıkları görülmektedir. Örneğin; Mine Göğüş Tan'ın kaleme aldığı *'Türkiye'de Kadınlar, Eğitim ve Gelişme'* başlıklı makalesinde Türkiye'deki kadınların eğitim alanında sayısal olarak erkeklerin hep gerisinde kaldığından hareketle kadının toplumsal konumuna değinilmektedir. Kadınların eğitim süreçleri boyunca karşılaştıkları engellere de yoğunlaşan Tan, toplumda kadının anne ve eş olma dışında başka rollere girmesine gerek olmadığı konusundaki inancı ve kız çocuklarının emek piyasasında ya da ev işlerinde kullanılmasını, eğitim hayatları önündeki engellerden birkaçı olarak ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Meral Apak'ın *'İMECE: İstanbul Gecekondu Mahallesinde Kadınların Kendilerini Güçlendirme Pratiği'* isimli makalesi kadınların kolektif hareketiyle şekillenen bir örgütün yapısını anlatmaktadır. Küçük kadın grubuyla başlayan bu yapılanma gönüllülük esasına dayanan, hiyerarşik bir düzeni olmayan ve birçok etkinliği düzenlemiş yapısıyla kadınların etnik özelliklerinden sıyrılarak nasıl bir arada çalışılabileceğinin görülmesi açısından önemli bir makedir.

Kadın konusuna başka bir açıdan yaklaşan Fatma Gök ise *'Türkiye Cumhuriyeti'nin Erken Döneminde Kız Enstitüleri'* isimli çalışmasıyla Cumhuriyet rejiminin ihtiyaç duyduğu 'modern kadın' imajının bu kurum sayesinde nasıl oluşturulduğunu irdeleyerek tarihsel bir inceleme yapmıştır. İnceleme sırasında bu kurumun öğretmenlerinin ve mezunlarının bir kısmıyla mülakat yaparak enstitü eğitiminin kadınlar için ne anlam ifade ettiği sorgulanmıştır. Mülakatlar sonucunda enstitü eğitimi

alan kadınların bu eğitimle gurur duydukları, toplum tarafından saygıyla karşılandıkları ve evlenmek için aranan kişiler olduklarını ifade etmelerini Gök, dikkat çekici bulmaktadır.

Tarihsel boyutta bir diğer inceleme de Tuba Kancı ve Ayşe Gül Altınay'ın kaleme aldığı '*Küçük Askerleri ve Küçük Aışeleri Eğitimek: Ders Kitaplarında Askerleştirilmesi ve Cinsiyetleştirilmiş Vatandaşlık*' isimli makalede yapılmıştır. Ulus bilincinin oluşturulmasında, cinsiyet kalıplarının yerleştirilmesinde, asker-millet mitosunun meşruiyetinin sağlanmasında ders kitaplarının ne derece etkili olduğunun gősterildiđi bu çalışmada eğitimin bireyin bilinç şekillendirilmesindeki biçimleri gösterilmektedir. Makaleye kaynaklık eden kitaplarda dőřman bir dön-yada yaşanıldığının anlatılması ve her an tehdit içinde bulunduğu fikri nedeniyle askerliğin kutsallaştırıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı zamanda makalede Milli Gővenlik Bilgisi dersinin mőfredat içindeki konumu değerlendirilmekte, subayların bu derse girmesinin eğitimin içinde militarist gőrőřü doğallaştırdığı iddia edilmektedir.

Eğitimi dini açıdan değerlendiren Aylin Akpınar, '*Devlet Eğitimi Yoluyla İyi Bir Yurttaş ve Bilinçli Bir Mőslőman Yaratmak: İmam-Hatip Liseleri rneği*' isimli makalesiyle kurulduğu zamandan itibaren hep tartışma konusu olan İmam-Hatip Liselerini incelemiştir. Makalede İmam-Hatip Liselerinde alışan öğretmenler ve mezun öğrenciler ile mőlakat yapılmıştır. Katılımcıların doğrudan anlatımlarına yer verilen makalede, yapılan mőlakatlarda 'öteki' olarak nitelendirilen dőz lise öğrencileriyle karşılaştırmalar yaparak İmam-Hatipli ğrencilerin kendi kimliklerini oluşturdukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda bu çalışma okkőltőrlőlőđőn etnisite temeline dayanan açıklamalardan sıyrılarak yeni bir boyut kazandığını göstermesi açısından önemlidir." Zira okkőltőrlőlők tartışması yaygın olarak etnisite, din, dil gibi makro faktörlere dayanılarak yapılmaktaydı. Ancak bu makaledeki saha çalışması, bizlere, eğitimin farklılaşması ile aynı dine, etnisiteye ait bireyler arasında da kőltőr bağlamında 'öteki' ilişkisinin kurulduğunu göstermektedir. Bu da beraberinde eğitim yoluyla oluşan ya da oluşturulan farklı kimlikler üzerinden bir okkőltőrlőlők tartışmasını açması bakımından sıra dışı gőrőnmektedir.

Kadın ve din bakış açısıyla dikkati çeken Levent Soysal'ın '*(Gayri) Resmi Kurumlar; Kőltőr ve Gőmen Genç Kızları Eğitimek: Berlin r-*

neği’ başlıklı makalesi, Berlin’deki Türk kadınlarının kamusal ve özel hayatlarında karşılaştıkları sorunları, göçmen ve İslamiyet kavramlarını incelemiştir. Mülakatlar incelendiğinde eski ve yeni nesil göçmenler arasında yaşanan sorunların dile getirildiği, genç kadınların ataerkil yapıya karşı başkaldırı niteliğindeki konuşmalarının olduğu görülmektedir. Aynı zamanda makalede Avrupa’nın gözüyle İslamiyet’in değerlendirildiği bir bölüm de bulunmaktadır.

İsveç’in çokkültürlülüğünün ve eğitiminin incelenmesindeki temel argüman ise dil eğitimi, gençlik ve göçmenlik kavramlarıdır. Göçmen nüfusun yoğunluğuna bağlı olarak yaşanan dilsel ve toplumsal problemler, makalelerin genel profilini oluşturmaktadır. Örneğin; Annika Rabo tarafından yazılan *‘İsveç’teki Öğretmen Eğitimini Yeniden Düzenlemek: Çeşitlilik Paradoksları* isimli makalede eğitimin tarihsel gelişimine ve öğretmenlerin konumuna değinilmiştir. Ebeveynlerin çocuklarına, hamilerin çalışanlarına ve hizmetkârlarına okuma yazma öğretme zorunluluğunun olması zorunlu eğitim olmadan da halkın büyük bir kesiminin okuryazar olmasının sağlandığı söylenmektedir. Ayrıca yazarın, İsveç’te öğretmen olmanın statülü bir iş olarak algılanmadığı ve eğitim sistemine yoğun olarak kadınların hâkim olduğu, erkeklerin öğretmen olması için çeşitli projelerin geliştirildiği yönündeki ifadeleri dikkat çekicidir. Ülkemizle karşılaştırdığımızda oldukça farklı deneyimlere sahip olunduğu söylenebilir.

Dil eğitiminin İsveç’teki yansımalarının aktarıldığı *‘Çokdilli Eğitim: İsveç’ten Bir Perspektif’* başlıklı makale de Inger Lindberg tarafından yazılmıştır. İsveç’te İsveççeyle birlikte küresel dil olan İngilizcenin, bunun yanında tanınan beş azınlık dili ve tanınmayan yaklaşık 200 göçmen dilinin varlığını sürdürdüğü belirtilmiştir. Çoğu öğrencinin çift dilli olduğu İsveç okullarında belli dönemlerde azınlık dillerinin öğreniminin desteklendiği ancak yeterli düzeye ulaşmadığına değinen yazar, çift dilli öğrencilerin çok da değerli bulunmadığını belirtmektedir. İngilizcenin toplumsal alanda yaygınlaşması neticesinde İsveççenin öneminin kaybedileceği endişesinin var olduğunun söylenebilecek olmasıyla birlikte asıl sorunun azınlık göçmen dillerinin yaygınlaşmasıyla oluşacağına dair bir algının varlığına işaret etmektedir.

Bu konudaki bir diğer çalışma ise Marie Carlson tarafından kaleme alınan *‘Ders Kitaplarında ve Pratikte İmgeler ve Değerler: İsveç’te*

Göçmenler İçin Dil Kursları isimli makaledir. Göçmenlerin İsveç toplumuna entegrasyonunu temel alan dil kursları ve kurslarda kullanılan materyallerin irdelendiği makalede ayrıca 12 Türk kurs katılımcısı kadın ile yapılan mülakatlar çerçevesinde konu ele alınmıştır. Yazar bu kurslar sayesinde göçmenlere dil öğretmenin yanı sıra İsveç'teki çalışma hayatı hakkında bilgi edinmelerine de imkan sağlandığı sonucunu çıkarmaktadır. İncelenen ders kitaplarında, İsveçlilerin cinsiyet kalıpları üzerine belli imgelere yer verildiği, örneğin, mutfak önlüğüyle ocak başında yemek yapan bir erkeğin resminin bulunduğu belirtilmiştir. Katılımcılarla yapılan mülakatlarda ise yapılan bu tasvirlerin kendi kültürel yapıları ile uyuşmamasından kaynaklanan sorunların olduğu gözlemlenmiştir.

Çokkültürlü eğitimin gençlik üzerindeki etkisini değerlendiren Ann Sofie Holm ve Elisabet Öhrn, *'Sınırları Aşmak? Cinsiyet Temelli Başarı Hikayeleri Engeller ve Güçlükler'* başlıklı makaleyle dikkat çekmektedirler. Başarı ve cinsiyet kalıpları çerçevesinde iki farklı bölgedeki iki okuldan seçilen öğrenci grupları üzerinde yapılan mülakatlarla konunun irdelendiği görülmektedir. Popüler kız grubu ve göçmen erkek grubunun değerlendirilmeye alındığı bu makalede, kız grubundaki öğrencilerin cinsiyet kalıpları üzerinden, erkek göçmen grubundaki öğrencilerin ise sorumluluk ve vefa duygusu üzerinden kendilerini tanımlayarak başarı sağladıkları ifade edilmiştir.

Bu konudaki bir diğer çalışma ise Ove Sernhede'nin kaleme aldığı *'Mikrofon Peygamberleri ve Okul Dışında Eğitim: Yeni İsveç'te Küresel Hiphop Cemaati ve Göçmen Gençlik'* makalesidir. Bu makale İsveç'in lüks şehirlerinin çevrelerindeki gettolarda yaşayan göçmen gençlerin 'dışlanmışlık' ve 'aidiyetsizlik' duygularını ölçmek amacıyla yapılan bir değerlendirme niteliğindedir. Bu gençler arasında birleştirici bir etkiye sahip olan müziğin –Hiphop– bir üst kimlik mahiyetinde köksüzlük duygusu yerine konduğu görülmektedir.

Gençlik ve din olgusunu tartışan Kertsin Von Brömssen, *'İsveç'te Öğrencilerin Din Üzerine Konuşmaları Hakkında Düşünceler'* başlıklı makaleyle İsveç'teki gençlerin bu konudaki düşünceleri incelemiştir. Katolik inancın Lutheryan Reform ile sona erdiği İsveç'te belli bir döneme kadar dinin toplum ve eğitim üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Teknolojik ve siyasal gelişmelerin sonucunda dinin eğitim

üzerindeki etkisinin zamanla azaldığı söylenmiş ve göçmen nüfusun artışına paralel olarak da ülke içerisindeki din çeşitliliğinin arttığı belirtilmiştir. Okullarda yapılan mülakatlarda Müslüman öğrencilerin kendini din diliyle tanımladığı ve bu şekilde toplumsallaştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Kendini İsveçli olarak tanımlayan öğrencilerin ise dini saçma ve gereksiz bulduğu gelenekselliklerle bağdaştırdıkları görülmektedir. Aynı zamanda başka dinlere mensup arkadaşları arasında dini bir şeyler konuşmayı ‘ayıp’ olarak nitelendirmeleri öğrencilerin bakış açıları açısından dikkat çekici bir noktadır.

Çokkültürlülüğü siyasi alanın dışına çıkararak sosyolojik bir yaklaşımla ele alan kitap, bu alandaki çalışmalardan ayrılmaktadır. Kavramın etnisiteyle olan ilişkisi üzerinde durulmuş bunun yanında ortak etnik özelliklere sahip gruplarda kendi içinde birden fazla kültürün oluşabileceği gösterilmiştir. Aynı konu başka bir açıdan değerlendirildiğinde ise hiçbir etnik bağı olmayan bireylerin göçmenlik kimliğiyle birleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Etnisitenin çokkültürlülük üzerindeki etkisinin zayıfladığının gösterilmesi açısından kitapta önemli iddialar bulunmaktadır.

Kitabın derleme bir eser olması farklı bakış açılarını yansıtması bakımından tartışmaların çok boyutlu düşünülmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca kitapta ayrıntılı bir giriş bölümünün ve her iki ülkenin eğitim tarihçesinin yer aldığı ayrı bir bölümün yer alması okuyucu için yararlı olmaktadır. Bununla birlikte kitabın içinde kişisel deneyimlere, mülakat ve gözlemlere yer verilmesi anlatılanları somutlaştırması açısından önemlidir. Ancak giriş bölümünde Arzu Öztürkmen’in ‘*Çokkültürlü Bir Eğitimin Tarihsel Etnografisi: 1970’ler ve 80’lere Dair Eleştirel Bir Hafıza*’ isimli makalesine kitapta yer verildiğinin söylenmesine rağmen yer almaması önemli bir editör hatası olarak göze çarpmaktadır. Bunun dışında eserin, alışıldık çokkültürlülük tartışmalarının dışında saha verilerine dayanan bir değerlendirme zemini sunması, çokkültürlülük yazınının gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır.